

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI
AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI VA ALOQA
HARBIY INSTITUTI**

**KIBERXAVFSIZLIK FAKULTETI
AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA DASTURIY INJINIRING
KAFEDRASI**

**“PYTHON DASTURLASH TILI” FANIDAN
O'QUV-USLUBIY MAJMUA**

Toshkent 2024

“TASDIQLAYMAN”
AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA
TEXNOLOGIYALARI VA ALOQA HARBIY
INSTITUTI BOSHLIG‘NING O‘RINBOSARI-
KIBERXAVFSIZLIK FAKULTETI BOSHLIG‘I
kapitan

B. To‘rayev
2024 yil “___” _____

“KELISHILGAN”
AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI VA ALOQA
HARBIY INSTITUTI “AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA
DASTURIY INJINIRING” KAFEDRASI BOSHLIG‘I
kapitan

B. Yusupov
2024-yil “___” _____

AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI VA ALOQA
HARBIY INSTITUTI “AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA
DASTURIY INJINIRING” KAFEDRASI PROFESSORI
Q.K. xizmatchisi

Sh. Sapayev
2023-yil “___” _____

Tuzuvchilar:

kapitan
B.K. Yusupov

Q.K. xizmatchisi
Sh.R. Sapayev

- PhD, Dotsent, Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va aloqa harbiy instituti, Axborot texnologiyalari va dasturiy injiniring kafedrasi boshlig‘i;
- Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va aloqa harbiy instituti, Axborot texnologiyalari va dasturiy injiniring kafedrasi professori.

Taqrizchilar:

podpolkovnik
O.Temirov

- O‘R QK Bosh SHTABI AAT va AH BB telekommunikatsiya xavfsizligi va kriptografik himoya boshqarmasi boshlig‘i

podpolkovnik
B. To‘rayev

- O‘R QK Akademiyasi Qurolli Kuchlarda Axborot texnologiyalari va kiberxavfsizlik kafedrasi boshlig‘i

Ushbu o‘quv-uslubiy majmua Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va aloqa harbiy instituti uslubiy kengashining 2024-yil “_” _____ dagi “__”-sonli yig‘ilishida muhokama qilingan.

Ushbu o‘quv-uslubiy majmua AKTvaAHI “Axborot texnologiyalari va dasturiy injiniring” kafedrasining 2024-yil “__” _____ dagi “__” -sonli yig‘ilishi bayonnomasi bilan muhokama qilingan.

№	M U N D A R I J A	
1.	Kirish.....	6
2.	Fan bo‘yicha o‘qitiladigan materiallar to‘plami	9
4.	Glossariy.....	273
5.	Tarqatma materiallar to‘plami (1 ilova)	281
6.	Fan bo‘yicha imtihon qabul qilish uchun uslubiy ishlanma (2 ilova)...	301
7.	Fan bo‘yicha savollar to‘plami (3 ilova)	309
8.	Fanni o‘qitishda foydalaniladigan interfaol talim metodlari (4 ilova) ..	313
9.	Fanning o‘quv dasturi	323
10.	Fanning ishchi o‘quv dasturi	334
11.	Asosiy va qo‘srimcha adabiyotlar va axborot manbaalari (5 ilova).....	351

KIRISH

Ushbu o‘quv-uslubiy majmuada “Python dasturlash tili” faniga tegishli bo‘lgan dasturlash qismiga tegishli bo‘lgan barcha mavzular bo‘yicha kursantlarga Davlat ta’lim standartlari asosida yetkazilishi shart bo‘lgan minimum bilimlar va ko‘nikmalarni to‘la qamrab olingan.

Fanning asosiy maqsadi - yuqori malakali aloqa qo‘sishnları ofitserlarini tayyorlashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalarining dasturiy ta’minoti tuzilishi va ishslash jarayonini hamda yaratilish bosqichlarini nazariy va amaliy jihatdan o‘rgatishdan iborat.

Fanni o‘zlashtirish kursantlarning “Informatika”, “Kompyuter tizimlarini ekspluatasiya qilish”, “Dasturlash texnologiyalari” fanlaridan olgan bilimlariga tayanadi. Fanni o‘zlashtirish quyidagi mashg‘ulot turlarini o‘z ichiga oladi: ma’ruza, seminar, guruhli va amaliy mashg‘ulotlar, shuningdek kursantlarga mustaqil tayyorgarlik vaqtida maslahatlar berish. Ma’ruza materiallari bayoni mustaqil va tugallangan hususiyatga ega bo‘lib, avval bayon qilingan materiallarga mantiqiy bog‘langan hamda boshqa fanlarda, hamda amaliyotda qo‘llanishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Amaliy mashg‘ulotlarda kursantlar olgan nazariy bilimlarini qo‘llay olishni o‘rganishlari kerak.

Fanning maqsad va vazifalari

Fanni o‘qitishdan maqsad – harbiy dasturiy mahsulotlarni ishlab chiqish usullarini, loyihalash usullarini, dasturiy ta’minotni ishlab chiqishni, dasturiy mahsulotning effektivligini, yo‘nalishning profiliga mos bilim, ko‘nikma va malakanı shakllantirishdan iborat.

Fanning vazifikasi – harbiy dasturiy mahsulotlarni yaratish bosqichlari, tamoyillari, testlash usullari, arxitekturasi va loyihalash usullaridan foydalanishni o‘rgatishdan iborat.

Fan bo‘yicha kursantlarning bilimiga, ko‘nikma va malakasiga qo‘yiladigan talablar:

“Harbiy maqsadlarga yo‘naltirilgan dasturlash” o‘quv fanini uzlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida kursantlar:

- shaxsiy kompyuterlardan foydalanishni; dasturiy mahsulotlarnini yaratishning eng zamonaviy dasturlash texnologiyalari to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘lishi;

- masalalarni algoritmlash va modellashtirish usullarini, optimal dasturlash tilini tanlashni; tayyor dasturiy mahsulotlardan foydalanish, testdan o‘tkazishhamda ularga xizmat ko‘rsatish usullarini bilishi va ishlata olishni, dasturlarni funksional xarakteristikalariga talablar qo‘yishni;

- programmani ishlab chiqish bosqichlarini aniqlashni; algoritmlarni yozish usullarini bilishi kerak.

- dastur algoritmini, blok-sxemasini ishlab chiqish, tanlab olingan algoritmiga

test misollarini ishlab chiqish, Dasturdagi xatoliklar topish va tuzatish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak.

Fan bo‘yicha kursantlarning tasavvur, bilim, ko‘nikma va malakalariga qo‘yiladigan talablar

Fanni o‘rganish natijasida kursantlar quyidagi tushunchalarga ega bo‘lishi lozim:

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari aloqa tizimida dasturlash asoslarining o‘rni va ro‘li haqida;

- dasturlash asoslarida ishlanayotgan harbiy dasturlarni hamda ularni qo‘llay olish tadbirlarini;
- dasturlash asoslari algoritmlarini.

quyidagilarni bilishi va qo‘llay olishi lozim:

- Python C, C++, C# dasturlash tillarini;
- kompyuter tizimlarini muhofazasini ta’minlashda qo‘llaniladigan dasturiy vositalarni;
- O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa Vazirligi qo‘shinlari axborot tizimlarida dasturiy ta’minotni ta’minlash bo‘yicha me’yoriy hujjatlarni.

quyidagi ko‘nikmalarga ega bo‘lishi lozim:

- dasturlash tillarida ishlanayotgan dasturlarga kirish huquqlarini chegaralash tizimini yaratish bo‘yicha;
- ma’lumotlarni muhofazalashning zamonaviy dasturiy vositalarini sozlash bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak.

Shuning uchun harbiy sohada dasturiy ta’minotni ta’minlash uchun dasturlash asoslarini yaxshi bilish, loyihalash va takomillashtirish talab qilinadi.

Fanni o‘qitishda zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar

O‘quv jarayoni bilan bog‘liq ta’lim sifatini belgilovchi holatlar quyidagilar: yuqori ilmiy-pedagogik darajada dars berish, muammoli ma’ruzalar o‘qish, darslarni savol-javob tarzida qiziqarli tashkil qilish, ilg‘or pedagogik texnologiyalardan va mul’timedia vositalaridan foydalanish, kursantlarni undaydigan, o‘ylantiradigan muammolarni, ular oldiga qo‘yish, talabchanlik, kursantlar bilan individual ishslash, erkin muloqot yuritishga, ilmiy izlanishga jalg qilish. Kursantlarning “Python dasturlash tili” fanini o‘zlashtirishlari uchun o‘qitishning zamonaviy va ilg‘or

usullaridan foydalanish, yangi axborot-pedagogik texnologiyalarini tadbiq qilish muhim ahamiyatga egadir. Fanni o'zlashtirishda o'quv qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, tarqatma materiallar, elektron materiallar, virtual stendlardan foydalaniadi. Ma'ruza, guruhli va amaliy mashg'ulotlarda mos ravishdagi zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalaniadi.

Mashg'ulotlarni asosiy qismini guruh va amaliy mashg'ulotlardan iborat bo'lib, ularda o'quv elementlarni mazmunlari va mavzularni bir-birlariga mantiqiy bog'liqligi o'r ganiladi. Mashg'ulotlarda kursantlar har bir element va unga qo'yilgan o'quv savollari bo'yicha mustaqil o'r ganib, o'qituvchi yordamida bilim va ko'nikmalarini takomillashtirishlari lozim. Mashg'ulotlarni asosiy turlari zamonaviy pedagogik va innovatsion texnologiya usullari va interaktiv shakllarini qo'llagan holda olib borilishi va unda kursantlarni faol qatnashuvi fanni o'r ganishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI
AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI VA ALOQA
HARBIY INSTITUTI**

**KIBERXAVFSIZLIK FAKULTETI
“AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA DASTURIY INJINIRING”
kafedrasи**

**«PYTHON DASTURLASH TILLI»
FANIDAN**

**Fan bo'yicha o'qitiladigan
materiallar to'plami**

Toshkent – 2024

MA’RUZA MASHG‘ULOTI UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

1-mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari.

1-mashg‘ulot. Python dasturlash tilining klassifikatsiyasi va rivojlanish tarixi. Python dasturlash tilining asosiy tushunchalari.

O‘quv savollari:

1. Fanning mazmuni, maqsadi, vazifalari;
2. Pythonni o‘rnatish. PyCharm dasturini o‘rnatish;
3. Pythonda “Hello world!” dasturini tuzish.
4. Python tilining asosiy operatorlari bilan tanishish

1. O‘quv fanining maqsad va vazifalari .

“Python dasturlash tili” fanining maqsadi kursantlarga dasturlash texnologiyalari haqida tushuncha berish va O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida qo‘llaniladigan dasturlash tillarini o‘rgatish, ularga operatsion tizim tomonidan qo‘llaniladigan tayyor dasturiy ta’minotni yaratish uchun zarur bo‘lgan dasturiy vositalardan foydalanishni o‘rgatish.

Kredit-moduli tizimi asosida fan bo‘yicha o‘quv kursi ma’ruza, amaliy mashg‘ulotlar, shuningdek, mavzu bo‘yicha topshiriq va mustaqil topshiriqlarni o‘z ichiga oladi. Ma’ruza o‘quv materiali, amaliy ishlar ko‘rsatilgan mavzular bo‘yicha nazariy va amaliy ma’lumotlar beradi, amaliy ish, mustaqil ish va ishlarni bajarish tartibini tushuntiradi. Kursda belgilangan o‘quv materiali kursantlar tomonidan mustaqil ravishda o‘rganiladi, testlar, amaliy ishlar individual ravishda amalga oshiriladi.

Kurs 1 semestrga mo‘ljallangan bo‘lib, umumiyligi auditoriya 60 soatni tashkil qiladi. 7 Semestrda, 6 soat nazariya, 54 soat amaliyot, jami 60 soat auditoriya soati mavjud.

Sinfdagи yuklamadan tashqari mustaqil ishlarga ham vaqt ajratiladi. Shunga ko‘ra, 6-semestrda 60 soat mustaqil ish.

Mustaqil tayyorgarlik mashg‘ulotlatlarida kursantdan mustaqil ravishda turli xil dasturlarni yaratishni va yaratgan dasturi haqida gapirib berishi talab qilinadi.

Kursantlarni baholash

Kursantlarning bilimini baholash semestr davomida va yakuniy nazorat jarayonida o‘quv materialini o‘zlashtirish ko‘rsatkichi asosida amalgga oshiriladi.

7-semestr davomida “Python dasturlash tili” fanini o‘rganishda kursantlar 100 ballik tizim bo‘yicha baholanadi. Shundan joriy va oraliq nazoratga 20 ball, yakuniy nazoratga esa 40 ball beriladi. Joriy va oraliq nazorat ballarining umumiy natijasi 30 balldan past bo‘lgan kursantlar yakuniy nazorat imtihoniga

qo‘yilmaydi. Yakuniy nazoratga kiritilgan, unda 30 va undan ortiq ball to‘plagan kursantlar o‘tgan semestrda fanni o‘zlashtirgan deb hisoblanadi.

Joriy, oraliq va yakuniy nazorat ballari quyidagicha taqsimlanadi:

Joriy nazorat	40 ball
Oraliq nazorat	20 ball
Yakuniy nazorat	40 ball
Fan bo‘yicha jami:	100 ball

Python dasturlash tili va uning rivojlanish tarixi.

Python dasturlash tili. Python yuqori darajadagi dasturlash tili bo‘lib, u AT ning turli sohalarida, masalan, mashinani o‘rganish, turli ilovalarni ishlab chiqish, web ilovalari ishlab chiqish, tahlil qilish va boshqalarda keng qo‘llaniladi.

2019-yilda Python Java tilini 10 foizga ortda qoldirib, eng ommabop dasturlash tiliga aylandi. Bu juda ko‘p sabablarga bog‘liq bo‘lib, ulardan biri malakali mutaxassislarga to‘lanadigan ish haqining yuqoriligidir (yiliga taxminan 100 ming dollar).

Hozirgi kunda Turli xil dasturlash tillari mavjud bo‘lib, odatda ular ma’lum bir sohada (yoki bir nechta) liderlik qilishadi. Python dasturlash tili bo‘lsa, turli xil sohalarda ilovalar yaratish imkomiyatiga egaligi, dasturchilarni o‘ziga jalb qilmasdan qolmaydi.

Web ilovalar ishlab chiqish bozorining kichik qismini Python tili yaratilgan web ilovalari egallagan. Python tilini desktop ilovalarini yozish uchun ham ishlatilsa, mashinani o‘rganish (machine learning) sohasida to‘liq yetakchilik qiladi.

Python nomining kelib chiqish tarixi.

Gido van Rossum python dasturlash tilini yaratganidan keyin, uni nomlamasdan turib tarqatishni hohlamadi. Ammo mukammal nom tanlash uchun vaqt sarflash Gvido uchun vaqtini behuda o‘tkazish hisoblanardi. Shunda uning xayoliga kelgan birinchi fikr “Python” bo‘ldi va dasturlash tilining nomini “Python”deb nomlab qo‘yaqoldi. Chunki 1970-yillarning boshida mashhur bo‘lgan, “Monty Python’s Flying Circus” komediya seryali uning sevimli shoularidan biri edi.

Yangi til nomi bilan bir qatorda logotip o‘ylab topish kerak edi va Guido tasodifiy shrift tanladi va “Python” so‘zini shu shriftda yozdi. Gvido bu nomning ilonlarga aloqasi yo‘qligini qayta-qayta ta’kidlagan bo‘lsada, ommaning fikriga ta’sir qilishning ilojisi yo‘q edi.

Ko‘pchilik dasturchilar Python tilini ilonlar bilan bog‘lab, uning nomini emas turli turdagи ilonlar rasmlari bilan kitoblar chop qilishar edi. Bu holat 2006 yilgacha davom etdi.

Payton (python) yoki Piton (питон) – bu qanday talaffuz qilinadi?

Bu ingliz teleko‘rsatuvining nomi bo‘ladimi yoki “ilon” so‘zining inglizcha tarjimasi bo‘ladimi, “Python” nomi Pyton kabi to‘g‘ri talaffuz qilinadi . Biroq, rus dasturchilarining taxminan 80% “Piton” (питон) deb talaffuz qilishga o‘rganib qolishgan.

Ushbu variantlardan birini aniq to‘g‘ri ikkinchisini xato deb aytish qiyin. Biroq, “Piton” deb talaffuz qilish varianti faqat rus tilida so‘zlashuvchi suhbatdoshlar bilan suhbatda foydalanish uchun mos keladi, chunki har qanday xalqaro konferentsiyada “Piton” so‘zi tushunarsiz bo‘ladi. Chunki ingliz tilida bunday so‘z mavjud emas.

Bunday konferensiyalarda faqat “Python (Python)” deb talaffuz qilish kerak bo‘ladi.

Logotip. Logotipda ikkita ilon kvadrat shaklda tasvirlangan, bu esa ko‘pincha foydalanuvchilarni til nomini sudralib yuruvchi bilan bog‘lashga undaydi.

1-rasm. Python dasturlash tili logotipi

Bu logotip muallifning ukasi, dasturchi va tip dizayneri Joost van Rossum tomonidan yaratilgan. U logotip dizaynini ishlab chiqshda kvadrat shaklini egallagan ikkita ilon va Flux Regular matn shriftida yozilgan Python so‘zidan foydalandi.

Yaratilish tarixi. Til 1980-yillarning oxirida dasturchi Guido van Rossum tomonidan ishlab chiqilgan. O'sha paytda u Nederlandiyadagi matematika va informatika markazida ishlayotgan edi.

Gvido van Rossum maktab yillaridanoq apparat vositalari bilan ishlashni yaxshi ko'rardi va u tengdoshlari tomonidan qo'llab-quvvatlanmasa ham, ma'qullamasa ham, bu uning mustaqil ravishda dasturlash tilini rivojlantirishiga to'sqinlik qilmadi.

Rossum bo'sh vaqtlarida Pythonda ishlagan va u bir paytlar rivojlanishiga yordam bergen ABC dasturlash tiliga asoslanib ishlagan.

Python dasturlash tili tarixidagi bosqichlar :

- 1991-yilning fevralda** python tilining kodlari *alt.sources* saytida chop etildi. Til ob'ektga yo'naltirilgan yondashuvga amal qildi va obyekt, class, metodlar, merosxorlik, funktsiyalar, istisnolarni qayta ishlash va barcha asosiy ma'lumotlar tuzilmalari bilan ishlash imkoniyatiga ega edi.

- 2000 yilda Pythonning ikkinchi versiyasi chiqdi.** Unga ko'plab muhim vositalar, jumladan Unicode yordami va qoldiqlarni yig'uvchi funksiyasi qo'shildi.

- 2008-yil 3-dekabrda Pythonning uchinchi versiyasi ishlab chiqildi.** Bu versiyasi hozircha oxirgi versiya hisoblanadi. Bu versiyada tilning ko'pgina xususiyatlari qayta ishlangan va oldingi versiyalar bilan mos kelmaydigan holga keltirildi. Uchinchi versiyaning funksionalligi ikkinchisidan kam bo'lmasada, tilning rivojlanishi ikki tarmoqqa bo'lingan. Kimdir eski loyihalarni qo'llab-quvvatlash uchun Pythonning 2-versiyasida foydalanishni davom ettirsa, kimdir butunlay uchinchi versiyada ishlashni tanladi.

Ikkinci versiyaning tugatilish vaqtি 2015 yilga belgilangan edi. Biroq barcha mavjud kodlarni Python 3 ga o'tkazishga ulgurmaslikdan qo'rqib, Python 2 ning ishlash muddati 2020 yilgacha uzaytirilgan.

Pythonning sintaksisi uni har doim boshqa dasturlash tillaridan ajratib turadi. U ortiqcha operatorlardan xalos qilingan. Oddiy ingliz tili bilan sintaksisning o'xhashligi hatto oddiy foydalanuvchiga ham kodni tushunishga imkon beradi. Bundan tashqari, dasturchi kamroq kod yozadi, chunki ortiqcha belgilarni ishlatishning hojati bo'lmaydi. Masalan ; { }....

Pythonning oddiyligi qisman tilning ABC tiliga asoslanganligi bilan bog‘liq bo‘lib, u dasturlashni va dasturchi bo‘limganlarning kundalik ishlarini o‘rgatish uchun ishlatilgan.

Python kod yozishni soddalashtiradi va rivojlanishni tezlashtiradi, chunki u quyidagi xususiyatlarga ega:

- **Dinamik tip.** Dasturchi o‘zgaruvchilar tipini ko‘rsatishi shart emas, tilning o‘zi o‘zgaruvchiga qanday ma’lumot yuklanganiga qarab tipini aniqlab oladi.
- **Funktsiya orqali bir nechta qiymatlarni qaytarish.** Ushbu qiymatlarni vergul bilan ajratilgan holda to‘rtburchak qavslar ichiga yoziladi va avtomatik ravishda ro‘yxatga aylantiriladi. Funktsiyadan massivni qaytarish uchun “return ro‘yxat_nomi” yozish kifoya.
- **Avtomatik xotiradan joy ajratish.** Dasturchi o‘zgaruvchilarga xotiradan joy ajratish uchun ortiqcha kod yozishi talab qilinmaydi. Bu, bir tomonidan, dasturchining dastur ustidan nazoratini kamaytiradi, ikkinchi tomonidan, rivojlanish sezilarli darajada tezlashadi.
- **Chiqindilarni yig‘uvchi.** Agar ob’ekt keraksiz bo‘lib qolsa, u chiqindi yig‘uvchi tomonidan avtomatik ravishda o‘chiriladi. Chiqindi yig‘uvchi sizga xotiradan foydalanishni optimallashtirish va keraksiz narsalarni qo‘lda o‘chirmaslik imkonini beradi.
- **a, b = b, a ifodasi.** Bu ifoda o‘zgaruvchilarning qiymatlarini o‘zaro almashtiradi. Endi **a** o‘zgaruvchining qiymati **b** o‘zgaruvchisiga yuklandi va aksincha. Shunday qilib, siz nafaqat ikkita o‘zgaruvchining, balki uch va undan ortiq ob’yektlarning qiymatlarini mos ravishda bir-biriga almashtirishingiz mumkin. Faqat taraflardagi o‘zgaruvchilar soni teng bo‘lishi talab qilinadi.
- **O‘zgaruvchi tipining qiymatga bog‘liqligi.** O‘zgaruvchining qiymati - bu uning turini va boshqa xususiyatlarini belgilaydigan atributlarga ega bo‘lgan qandaydir ob’ekt. O‘zgaruvchi esa bu ob’ektning nomidir. Ushbu yondashuv qat’iy tipdagi ta’riflarga bo‘lgan ehtiyojni yo‘qga chiqaradi va o‘zgaruvchilarga boshqa turdagи qiymatni qayta tayinlashni sezilarli darajada soddalashtirdi.

- **For tsikli**. Pythonda massivlar, ro‘yxatlar va boshqa konteynerlar bilan ishslash oson va qulay. Uning barcha elementlarini takrorlash zarur bo‘lganda, konstruktsiya quyidagicha ko‘rinadi: **for x in konteyner:** (*iteratsiya 0 dan oxirgi -1 elementgacha elementlarni x ga qaytaradi*). Agar siz tsiklni aniq bir miqdorda takrorlanishini amalga oshirish uchun **range()** funksiyasidan foydalanish kerak bo‘ladi: **for x in range(1,9):** (*tsikl 1 dan 8 gacha bo‘lgan qiymatlarini x ga uzatadi*).
- **Machine learning sohasidagi yetakchiligi.** Python dasturlash tili “Mashina o‘rganish” (Machine learning) sohasida yaqqol yetakchilik qilib kelmoqda. Ilm-fan bilan u yoki bu tarzda shug‘ullanadigan odamlar kod yozish kabi narsalarga ko‘p vaqt sarflamaslikni afzal ko‘radilar, shuning uchun Python ularga yuklangan vazifalarni amalga oshirish uchun juda mos keladi.

Python ham soddalik, ham kuchli vositalarni o‘zaro birlashtiradi. U deyarli har qanday dasturning prototipini yaratish uchun ishlatalishi mumkin.

Kod misoli :

```
def kattasi(a, b):
    if a > b:
        print(a, "katta", b, "dan")
    else:
        print(b, "kichik", a, "dan")
def max_mass (massiv):
    max = 0
    for x in massiv:
        if massiv[x-1] > max:
            max = massiv[x]
    return max

def 2mass(massiv):
    massiv = massiv * 2
    return massiv

print("Oddiy Python dasturi")

a = [1,2,3,6,1,6]
kattasi (1,5)
r1 = max_mass(a)
r2 = 2mass (a)

print("Massiv max elementi -", r1)
```

```
print("Ikkilangan massiv - ", r2)
```

Dastur natijasi:

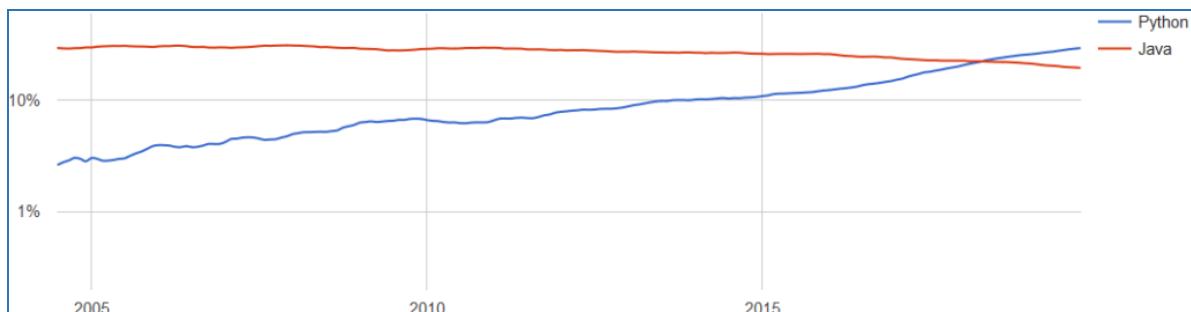
```
Oddiy Python dasturi  
5 katta 1 dan  
Massiv max elementi - 6  
Ikkilangan massiv - [1, 2, 3, 6, 1, 6, 1, 2, 3, 6, 1, 6]
```

Ommalashganligi. Til 30 yoshdan oshgan bo'lsada, butun dunyodagi dasturchilar orasida juda keng tarqalgan. Python deyarli har bir o'rta yoki katta loyihada, asosiy ishlab chiqish vositasi sifatida bo'lmasada, prototiplash yoki uning bir qismini yozish uchun vosita sifatida ishlataladi.

U o'z atrofida juda katta dasturchilar guruhini to'pladi.

Stackoverflow saytida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, Python deyarli 39% ovoz bilan 7-o'rinni egalladi.

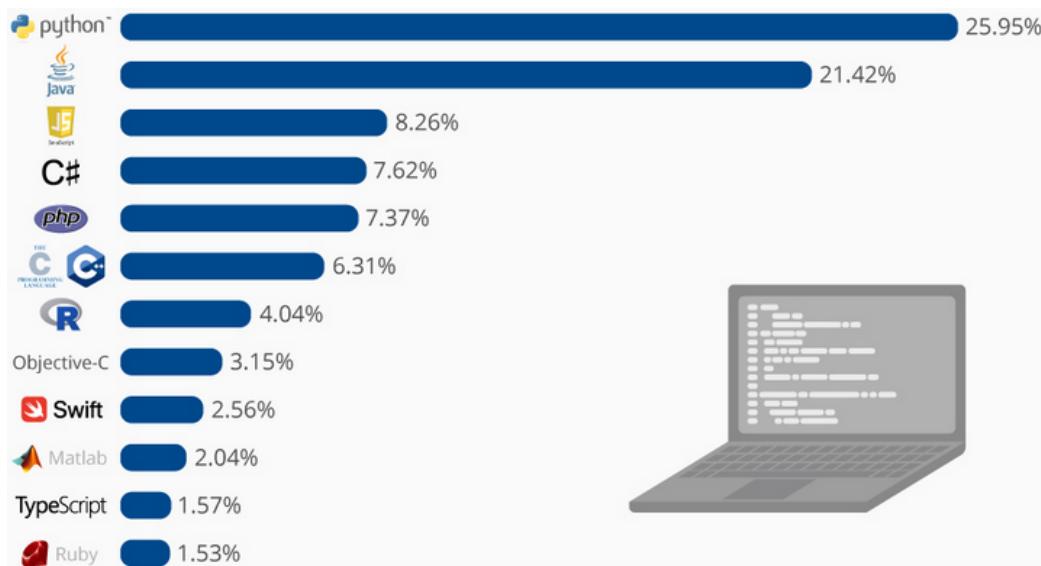
PYPL. Ushbu indeks tilni o'rganish materiallari bilan bog'liq qidiruv so'rovlariga soniga asoslanadi.

2-rasm. PYPl indeksi bo'yicha solishtirma sxemasi

PYPL ma'lumotlariga ko'ra, Python mashhurligi bo'yicha Javadan 10% ga oldinda.

statista.com. Xizmat turli xil statistik ma'lumotlarni taqdim etadi, ular orasida dasturlash tillarining mashhurligi bo'yicha statistikalar ham mavjud.

3-rasm. *Statista.com* saytidagi solishtirish diagrammasi

Ish tezligi. Dasturchilar ko‘pincha o‘zlariga savol berishadi: "Python-dan foydalanish ishlashning pasayishiga olib keladimi?". Batafsil tekshiruv�iz hech qanday xulosa chiqarmang.

Agar biz faqat kodni bajarish tezligini hisobga olsak, Python C kabi boshqa dasturlash tillaridan past ekanligi ayon bo‘ladi. Darhaqiqat, dinamik terish, izohlash va dasturchi ishini osonlashtiradigan boshqa xususiyatlar ishlashning pasayishiga olib keladi. Biroq, zamonaviy IT-da nafaqat dasturlarning tezligi, balki ularni ishlab chiqish tezligi ham muhimdir. Ishlab chiqish, sinovdan o‘tkazish, disk raskadrova va qo‘llab-quvvatlash - bularning barchasi juda ko‘p pul talab qiladi. Agar Python dasturlarining tezligi bo‘yicha past bo‘lishi mukin, ammo rivojlanish tezligida bo‘yicha unga teng keladigani yo‘q.

Dasturchilar Pythonda yaratilgan dasturlarni bajarilish tezligini oshirish uchun turli yo‘llardan foydalanadilar:

- **C kodini o‘rnatish**. Ushbu texnikadan foydalanib, siz ishlashni sezilarli darajada yaxshilashingiz mumkin, odatda vaqt birligida ko‘p so‘rovlarni qayta ishlaydigan kod bo‘limlari C tilida yoziladi. Masalan, bitta ma’lumotlar bazasidan ma’lumotlarni qabul qiladigan, uni qayta ishlaydigan va boshqasiga yuboradigan funksiyalar, agar o‘tadigan ma’lumotlarning miqdori yetarlicha katta bo‘lsa, C tilida yozilgani afzal xisoblanasi.

•**ifodalarini optimallashtirish.** Python dasturlarining tezligi ifodalarning ishslash tezligiga juda bog'liq. Quyidagi jadvalda tezroq va sekinroq ishlovshi ifodalar keltirilgan.

1-jadval

Tezroq	Sekinroq
$a, b = c, d$	$a = c; b = d$
$a < b < c$	$a < b \text{ and } b < c$
not not a	<code>bool(a)</code>
$a = 5$	$a = 2 + 3$

•**Dasturni testlash uchun tayyor modullar.** Kodning qaysi bo'limlari umumiy ish faoliyatini sezilarli darajada kamaytirishini aniqlash uchun dasturchi testlash uchun maxsus modullardan foydalanishi mumkin. Shunday qilib, bu modullar yordamida qaysi kodni optimallashtirish yoki C kodi bilan almashtirish kerakligini bilib olishi mumkin.

•**Tayyor asboblar.** Aksariyat vazifalar uchun samarali echimlar allaqachon ishlab chiqilgan. O'z yechimingizni noldan yozishdan ko'ra, ba'zi kutubxonaning tayyor, tuzatilgan kodini ishlatish yaxshiroqdir, bu 100% samarali bo'lmaydi.

Pythonda qanday dasturlar yozish mumkin?

Python tilida turli sferalarda dasturlar tuzish mumkin.

Back-end – saytning dasturiy qismi. Saytning server tomonini rivojlantirish uchun turli fremworklar qo'llaniladi: **Django** va **Flask**. Bu fremworklar Pythonni boshqa mashhur vositalar bilan raqobatlashadigan imkoniyatlarga ega server tomonidagi dasturlash tiliga aylantiradilar.

PHP tili server tomonidagi web ishlab chiqish bozorining ko'p qismini nazorat qilsada, tobora ko'proq dasturchilar Pythonda ishlab chiqishni afzal ko'rishmoqda.

Blokcheyn. Blokcheyn - bu ketma-ket bloklar zanjiri bo'lib, unda har bir blok ma'lumotni o'z ichiga oladi va har doim oldingisiga ulanadi. Texnologiya har qanday

sohada qo'llanilishi mumkin. Ayniqsa moliya sektorida va bitcoin kriptovalyutasi sohasida mashhurdir.

Blokcheyn axborot xavfsizligi va ochiqligini o'zida mujassamlashtiradi. U foydalanuvchiga dunyoning istalgan nuqtasidan ma'lumotlarga kirish imkonini beradi.

Bot. Bu ma'lum bir vaqtda yoki berilgan signalga javoban ba'zi harakatlarni avtomatik ravishda bajaradigan dasturdir. Botlar inson xatti harakatlarini bevosita taqlid qilishi mumkin. Shuning uchun ular ko'pincha texnik yordam ko'rsatishda (chat botlarida), Internetda ma'lumot qidirishda (qidiruv botlarida), virtual dunyoda odam yoki boshqa mavjudotning harakatlarini taqlid qilishda (kompyuter o'yinlari) zarur bo'ladi.

Python sizga tezkor xususiyatga ega va nisbatan aqlli botlarni yaratish imkonini beradi. Shuni tushunish kerakki, botlar 500 qatorli kodlardan iborat oddiy dastur emas. Biznes uchun bot yaratish buyurtmasi bir necha millionga tushishi mumkin. Marx insondan farqlash qiyin bo'ladigan botni loyihalash juda qiyin ekanligi bilan bog'liq. Muloqotning ko'plab variantlarini ta'minlash, inson xatti-harakatlarining omillarini tahlil qilish va ularni dasturda amalga oshirish kerak. Oddiy qilib aytganda, faqat nol va birlarni tushunadigan mashinadan siz ibtidoiy "miya" qilishingiz kerak bo'ladi.

Malumotlar bazasi. Ma'lumotlar bazasi umumiylar xususiyatlar va maxsus qoidalarga muvofiq tizimlashtirilgan ma'lumotlardir. Har qanday yirik loyihada ma'lumotlar bazalaridan foydalaniladi. Ular foydalanuvchilar haqidagi ma'lumotlarni, dasturdagi o'zgarishlarni va hokazolarni saqlaydi.

Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimi Pythonda yozilishi mumkin.

Kengaytirilgan haqiqat (Дополненная реальность). "To'ldirilgan reallik" virtual texnologiyalar yordamida jismoniy dunyoni to'ldiradi. Ya'ni, virtual ob'ektlar real muhitga proyeksiya qilinadi va oddiy jismoniy ob'ektlarning xususiyatlari va xatti harakatlariga taqlid qiladi.

"Kengaytirilgan haqiqat"ni turli 3D filmlarda guvohi bo'lish mumkin. Haqiqiy dunyoda u, masalan, jangovar jangchilarda (maqsad tizimi) ishlataladi.

“Kengaytirilgan haqiqat” ishi teglar bilan o‘zaro ta’sirga asoslangan. Elektron qurilma ma’lumot oladi va atrofdagi makonni tahlil qiladi, kompyuter ko‘rish yordamida u odamning oldida nimani ko‘rayotganini “Tushunadi”. Keyin qurilma real dunyoda “Virtual qatlam”ni qoplaydi.

“Kengaytirilgan haqiqat” sferasida yaratilgan mukammal dasturlar taxminan 7-10 ming AKSH dollarini tashkil qiladi. Ularni loyihalash va yozish oson emas, 3D-dizaynerlardan dasturchilargacha turli mutaxassislar ishlab chiqish jarayonida tinmasdan mehnat qilishadi.

Python – bunday sferadagi loyihalarni yaratish uchun ajoyib tanlov.

BitTorrent mijoji. BitTorrent - bu Internet orqali katta hajmdagi ma’lumotlarni tezlikda uzatish, qabul qilish imkonini beruvchi noyob texnologiya.

BitTorrentning 6-versiyasidan keyingi versiyalari butunlay Pythonda yozilgan. Keyinchalik u C++ da butunlay qayta yozilgan bo‘lsa-da, bu Pyton tilidan xuddi shunga o‘xhash vazifalarni bajarish uchun foydalanish mumkinligini anglatadi.

Neyron tarmoq. “Neyron tarmoq” tushunchasi dasturlashga biologiyadan kirib kelgan. Biologiyada neyron tarmoq bir-biriga bog‘langan neyronlar ketma-ketligidir. Dasturiy ravishda yaratilgan neyron tarmoqlar nafaqat ma’lumotni tahlil qilish va saqlash, balki uni xotira qayta ishlab chiqishga qodir.

Ular inson miyasi tomonidan bajariladigan hisob-kitoblarni talab qiladigan murakkab masalalarni hal qilish uchun ishlataladi. Odatda, neyron tarmoqlar biror narsani xususiyatlari bo‘yicha tasniflash, bashorat qilish, masalan, fotosurat yoki videodan odamni tanib olish kabi funksiyalarni amalga oshirish uchun foydalaniladi.

Python neyron tarmoqlarni rivojlantirishda yaqqol yetakchi hisoblanadi. Standart vositalardan tashqari, u “*Mashinani o‘rganish*” sohasida juda ko‘p kutubxonalar mavjud. Buning yordamida hatto katta va murakkab loyihalar nisbatan tez yozilishi mumkin.

Parser - bu ma’lumotlarni yig‘ish va qayta ishslash uchun mo‘ljallangan dastur. Foydalanuvchi valyuta kursi kabi ma’lumotlarni tahlil qilishi yoki turli kompaniyalar aktsiyalaridagi o‘zgarishlarni kuzatishi va tahlil qilishi mumkin.

Parser turli xil tillarda yozilishi mumkin. Ya’ni parser dasturlar boshqa dasturlash tillari yordamida ham yaratish mumkin. Lekin parser (ma’lumot yig‘uvchi) dasturlarni python tilida boshqa dasturlash tillariga qaraganda tez va samarali yozish mumkin.

O‘yin yaratish. Pythonda katta o‘yinlar yaratilmaydi. U prototipni (demo versiyasini) ishlab chiqish yoki ba’zi bir qismini amalga oshirish uchun ishlatiladi (masalan, o‘yining server qismidagi logik qismi).

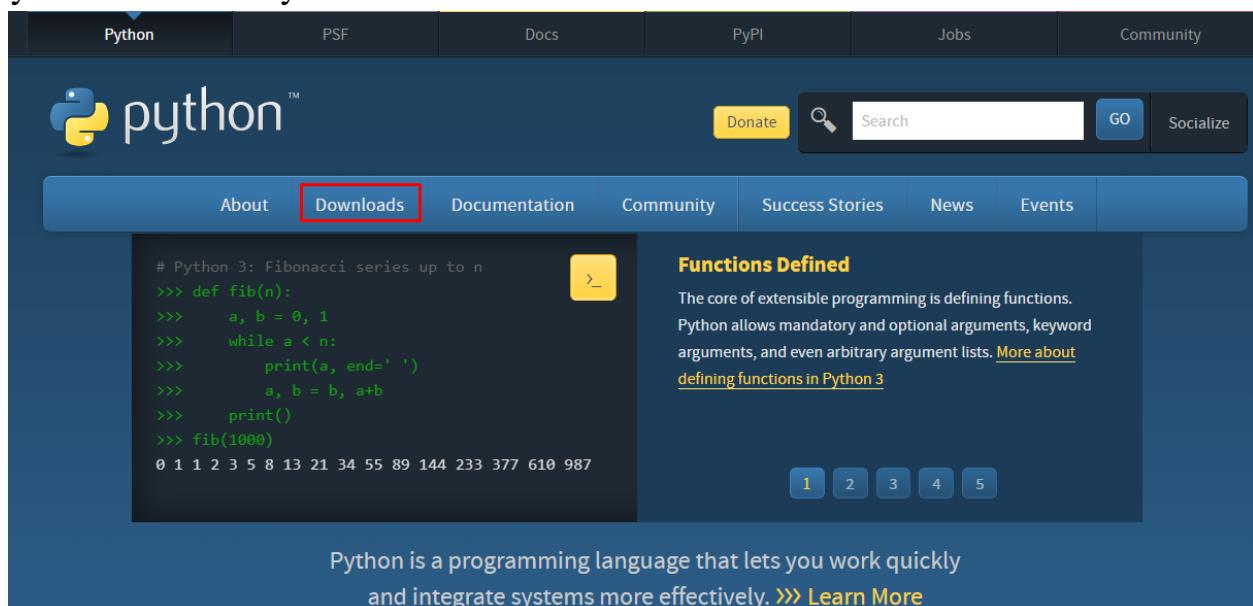
Kichik loyihani yozish uchun siz kichik 2D o‘yinni yaratish uchun barcha kerakli vositalarni taqdim etadigan Pygame kutubxonasidan foydalanishingiz mumkin.

2. Pythonni o‘rnatish. PyCharm dasturini o‘rnatish

PyCharm - JetBrains tomonidan ishlab chiqilgan kross-platforma muharriri. Pycharm samarali Python rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan barcha vositalarni taqdim etadi. Quyida Windows-da Python va PyCharm-ni o‘rnatish bo‘yicha bat afsil ko‘rsatmalar mavjud.

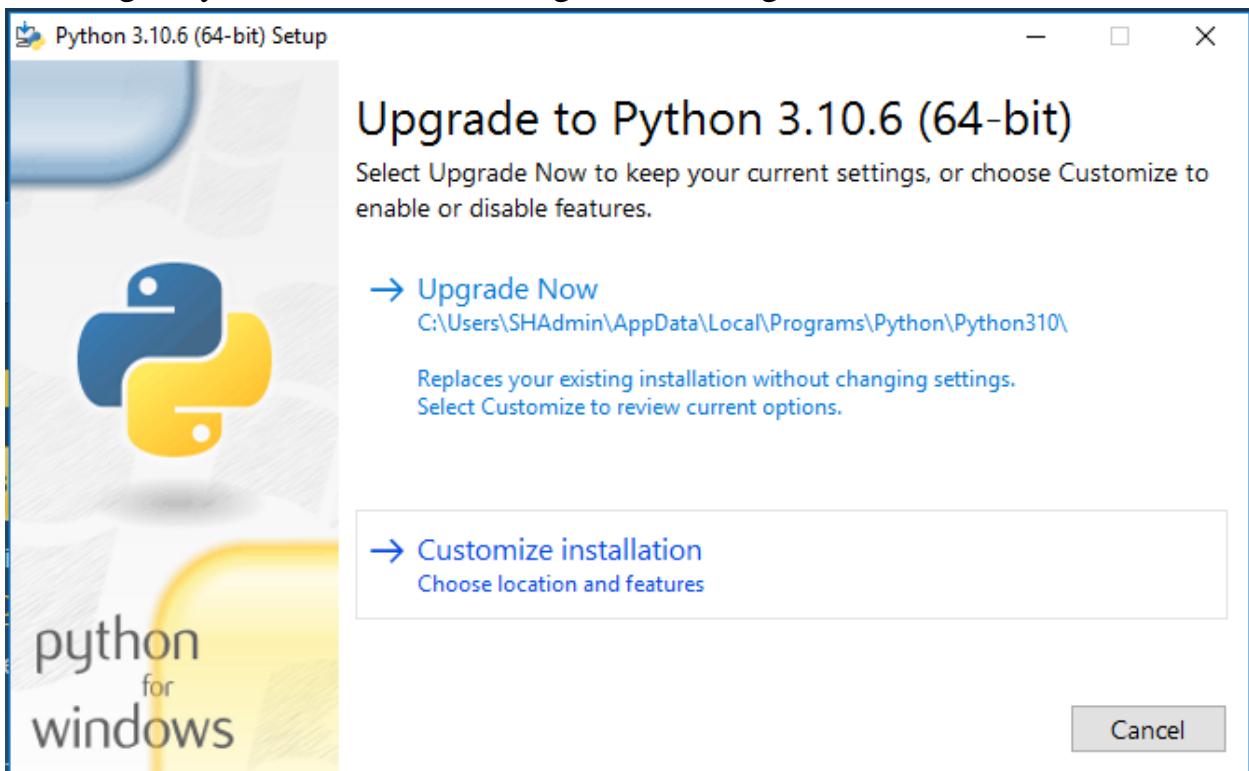
Python o‘rnatilmoqda

1-qadam. Python-ni yuklab olish va o‘rnatish uchun rasmiy Python veb-saytiga tashrif buyuring [//www.python.org/downloads/](http://www.python.org/downloads/) va tegishli versiyani tanlang. Biz Python 3.10.6 versiyasini tanladik

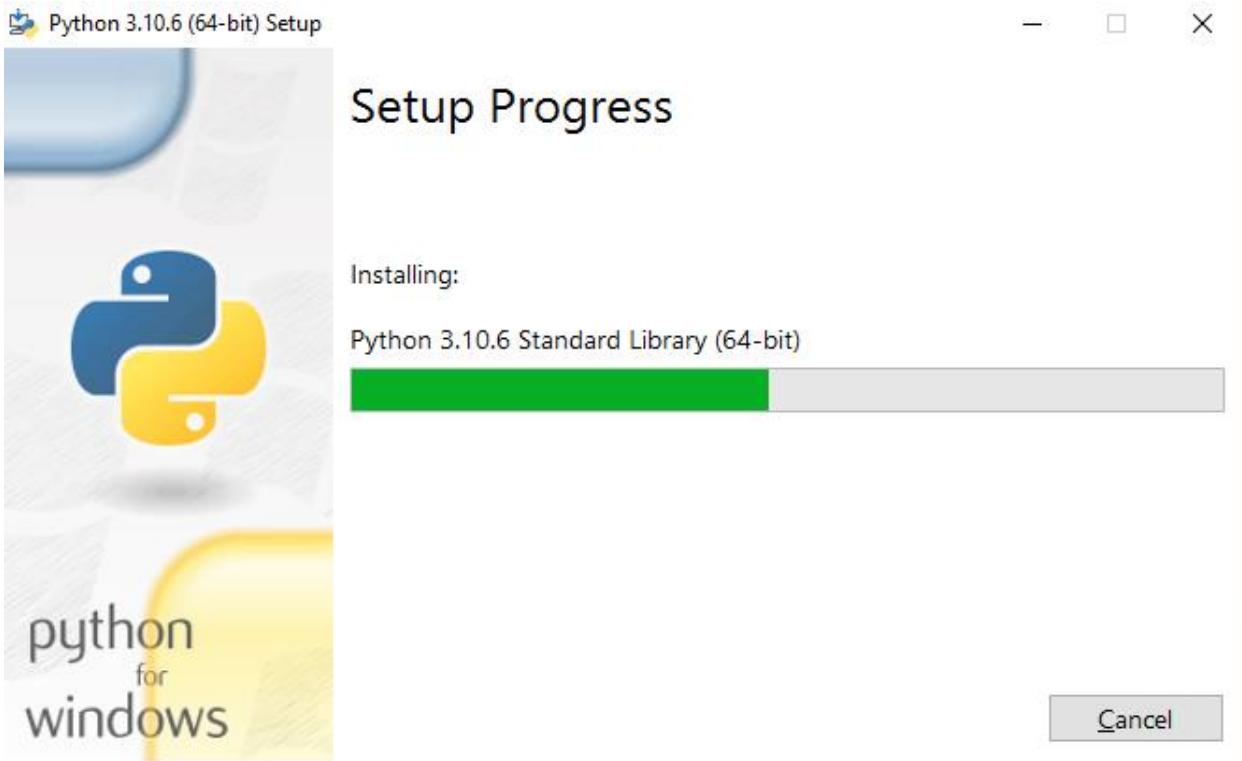

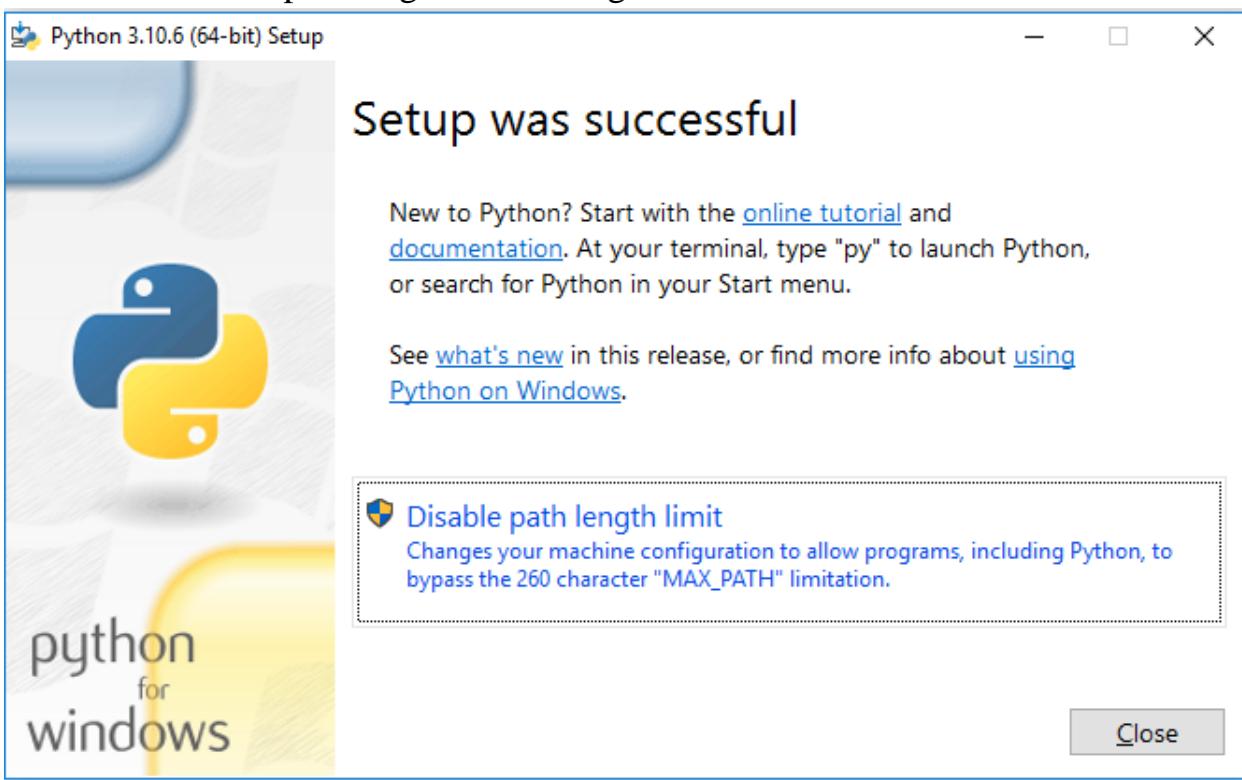
2-qadam Yuklab olish tugallangach, Python-ni o‘rnatish uchun .exe faylini ishga tushiring. Keyin "Hozir o‘rnatish" tugmasini bosing.

3-qadam Keyingi bosqichda Python o‘rnatilishi jarayonini ko‘rishingiz mumkin.

4-qadam O‘rnatish tugallangach, o‘rnatish muvaffaqiyatli bo‘lganligi haqida panelni ko‘rasiz. Endi "Yopish" tugmasini bosing.

Pycharm o‘rnatilmoqda

1-qadam PyCharm-ni yuklab olish uchun //www.jetbrains.com/pycharm/download/ veb-saytiga tashrif buyuring va jamoat bo‘limidagi YUKLASH havolasini bosing.

Download PyCharm

[Windows](#) [macOS](#) [Linux](#)

Professional

For both Scientific and Web Python development. With HTML, JS, and SQL support.

[Download](#)

Free 30-day trial available

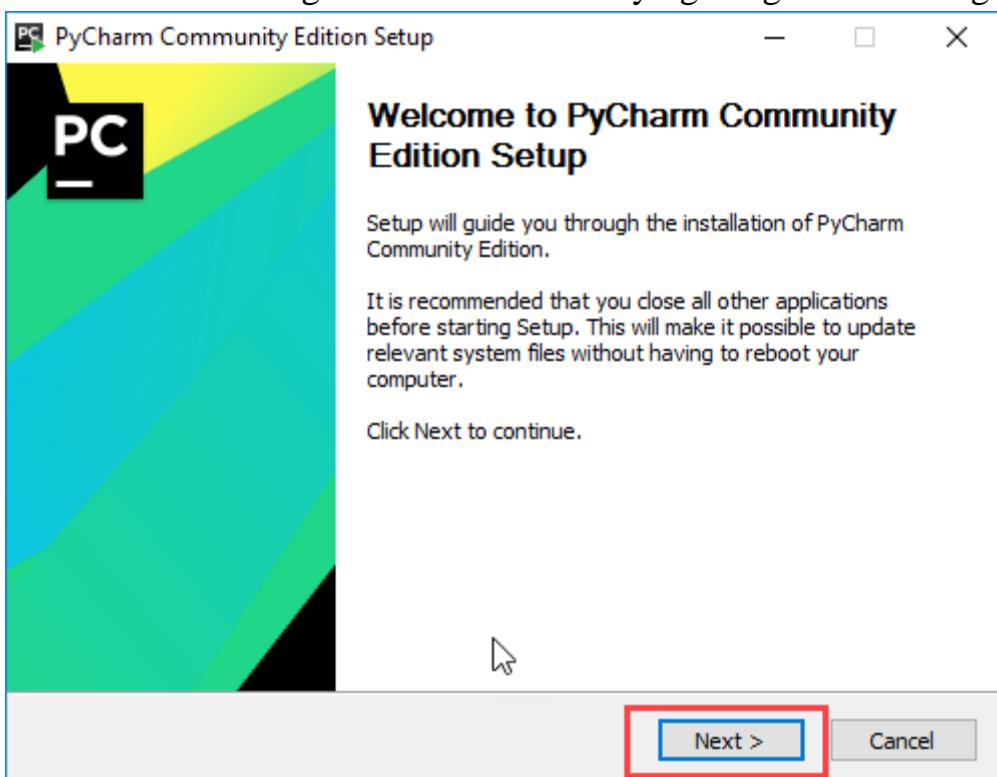
Community

For pure Python development

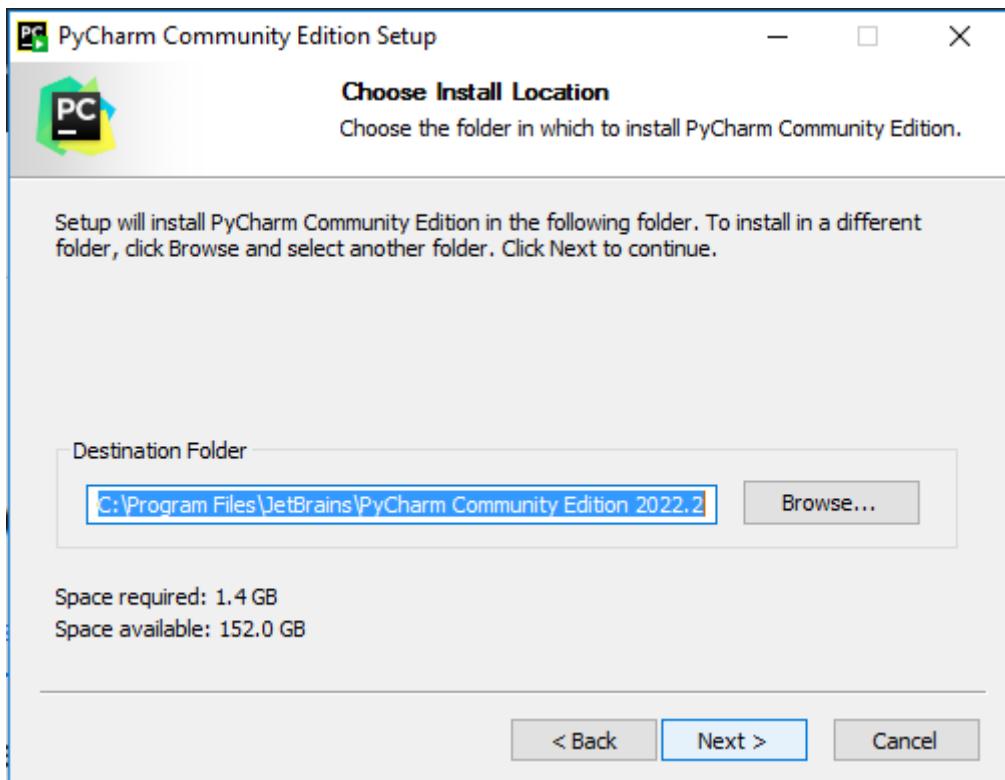
[Download](#)

Free, [built on open-source](#)

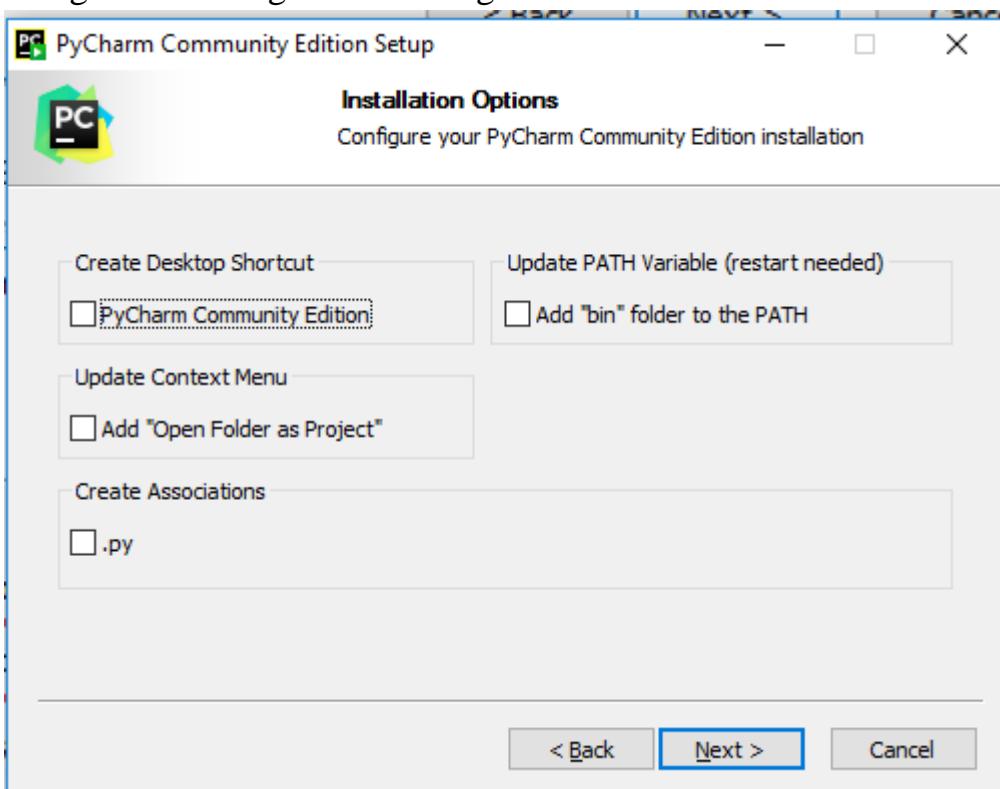
2-qadam Yuklab olish tugallangach, PyCharm-ni o‘rnatish uchun .exe faylini ishga tushiring. O‘rnatish ustasi ishga tushishi kerak. "Keyingi" tugmasini bosing.

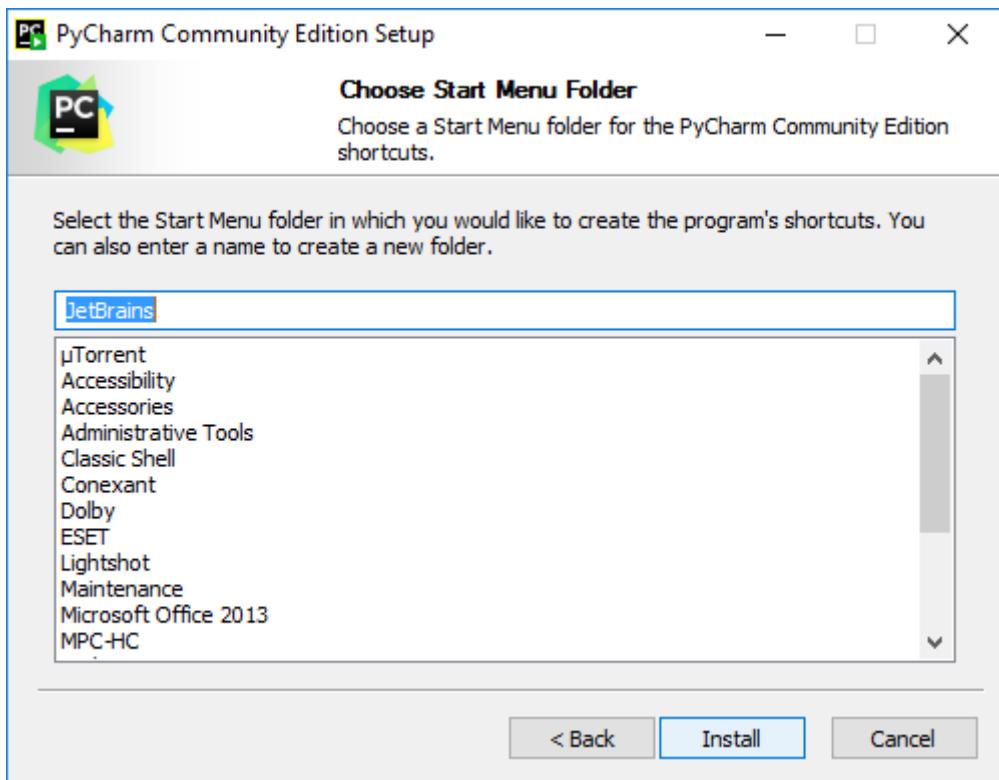
3-qadam Keyingi bosqichda, agar kerak bo‘lsa, o‘rnatish yo‘lini o‘zgartiring. "Keyingi" tugmasini bosing.

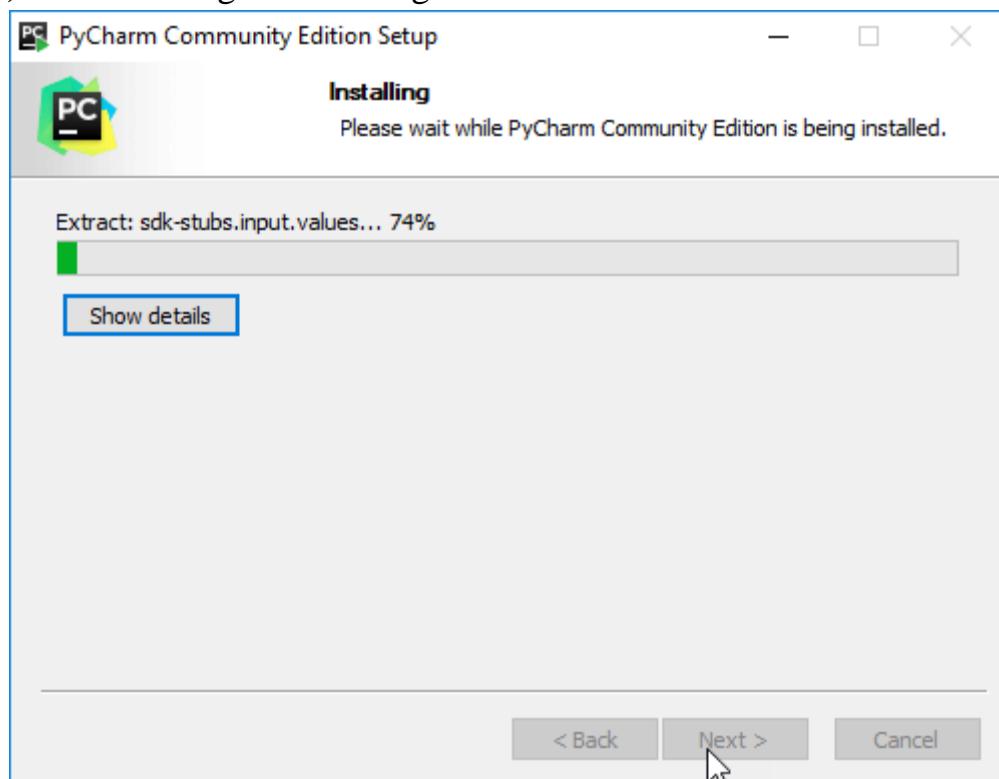
4 -qadam) Keyingi bosqichda, agar xohlasangiz, ish stolida yorliq yaratishingiz mumkin, so‘ngra "Next" tugmasini bosing..

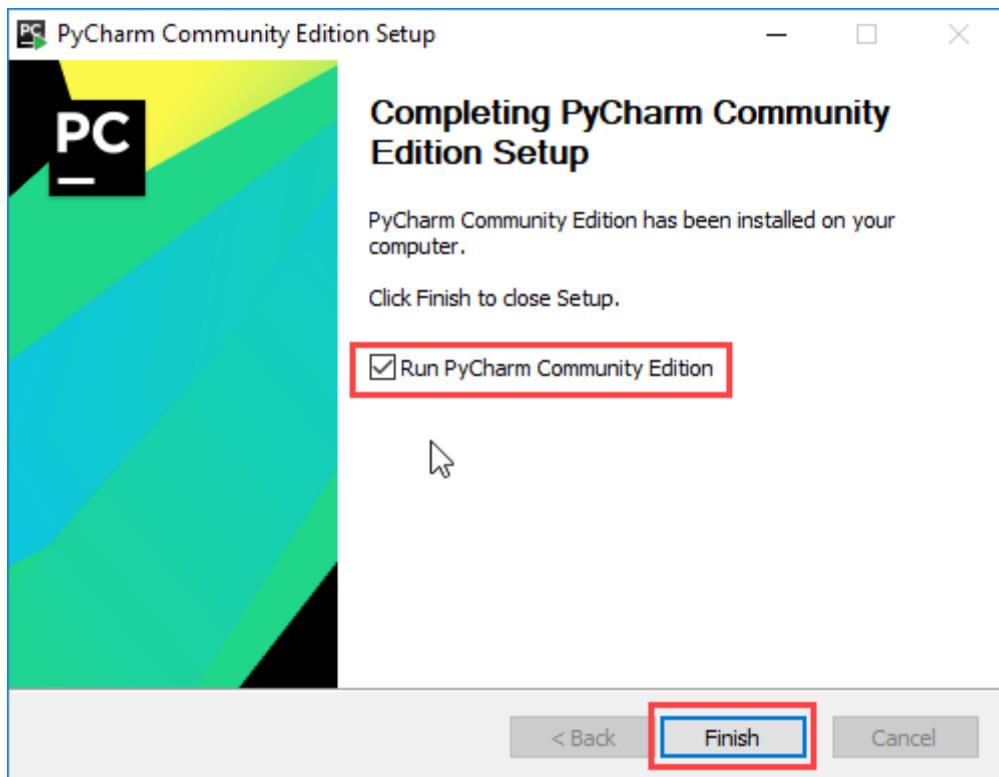
5-qadam) Boshlash menyusi papkasini tanlang. JetBrains-ni sukul bo‘yicha qoldiring va "O‘rnatish" tugmasini bosing.

6-qadam) O‘rnatish tugashini kuting.

7-qadam) O‘rnatish tugallangandan so‘ng siz PyCharm o‘rnatilganligi haqida xabar olasiz. Agar siz uni ishga tushirishni xohlasangiz, avval "PyCharm Community Edition-ni ishga tushirish" katagiga belgi qo‘ying va "Finish" tugmasini bosing.

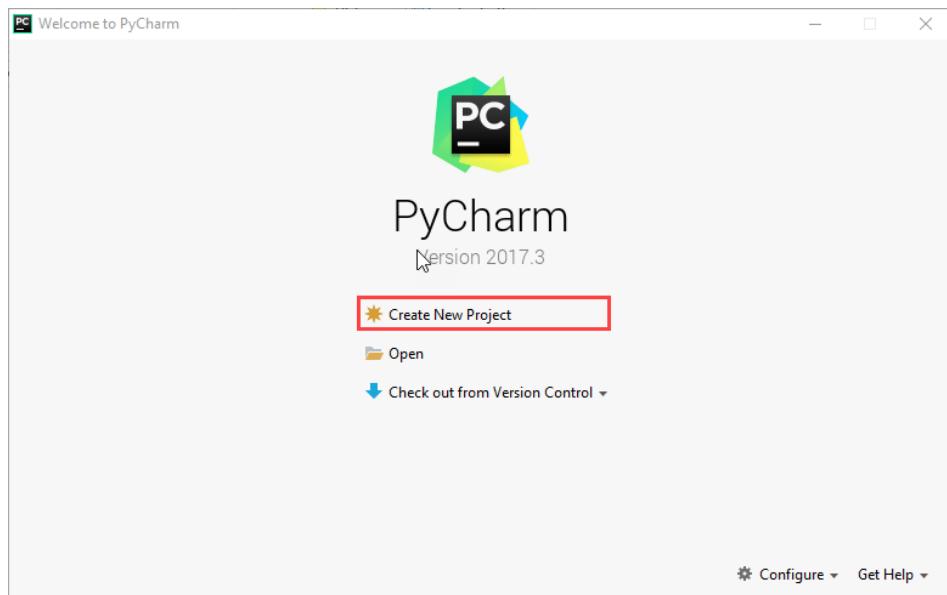

8-qadam) Finish tugmasini bosganingizdan so‘ng quyidagi ekran paydo bo‘ladi.

3. Pythonda “Salom dunyo !” dasturini yaratish.

1-qadam) PyCharm muharririni oching. PyCharm xush kelibsiz panelini ko‘rasiz. Yangi loyiha yaratish uchun "Yangi loyiha yaratish" tugmasini bosing.

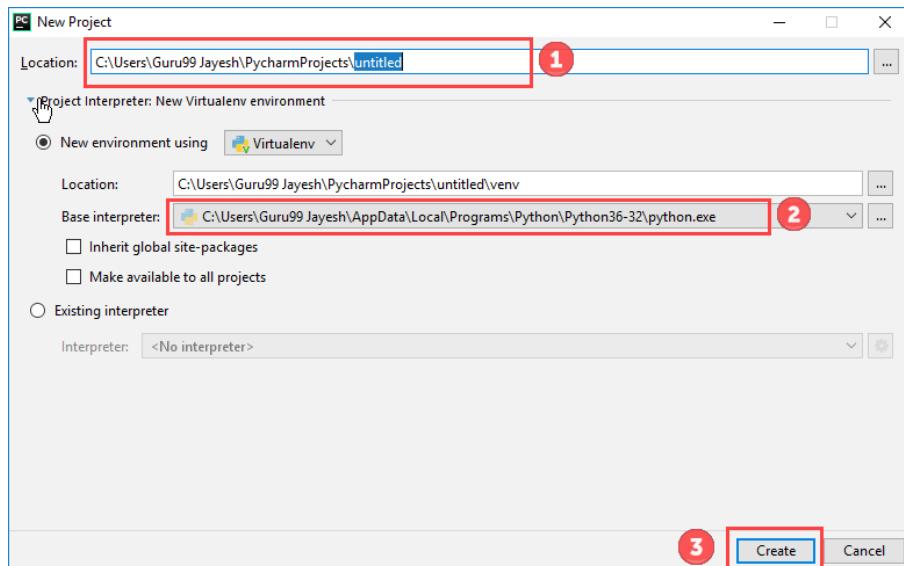

2-qadam) Siz o'rindiqni tanlashingiz kerak.

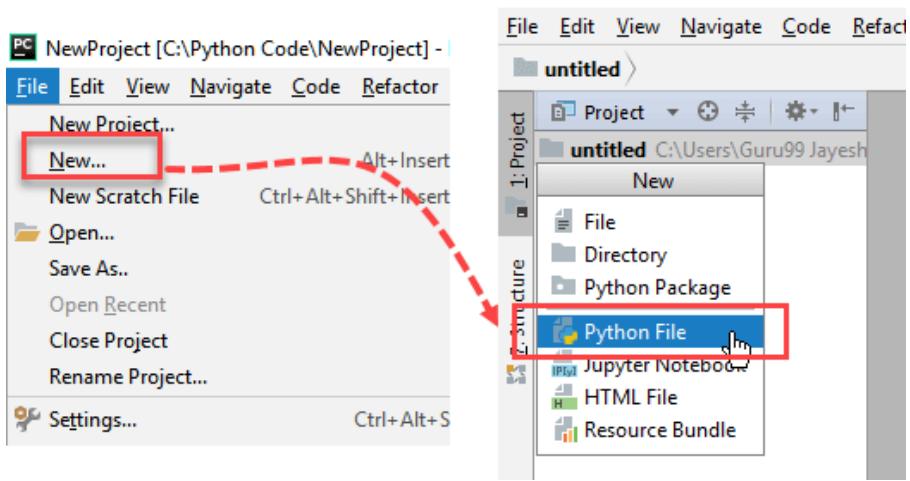
Siz loyihani yaratmoqchi bo'lgan joyni tanlashingiz mumkin. Agar siz joylashuvni o'zgartirishni xohlamasangiz, uni avvalgidek qoldiring, lekin hech bo'limganda "nomsiz" nomini "Birinchi loyiha" kabi mazmunliroq narsaga o'zgartiring.

PyCharm siz avval o'rnatgan Python tarjimonini topgan bo'lishi kerak edi.

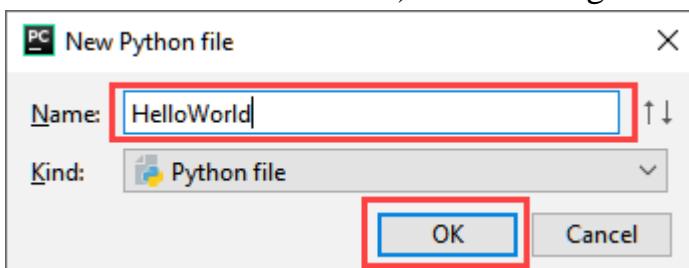
Keyin, "Yaratish" tugmasini bosing.

3-qadam) Endi "Fayl" menyusiga o'ting va "Yangi" ni tanlang. Keyin, "Python fayli" ni tanlang.

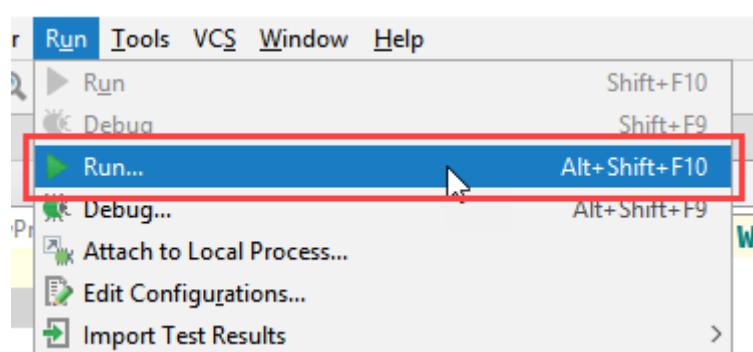
4-qadam) Yangi qalqib chiquvchi oyna paydo bo‘ladi. Endi fayl nomini kriting (bu erda biz "HelloWorld" ni o‘rnatamiz) va "OK" tugmasini bosing.

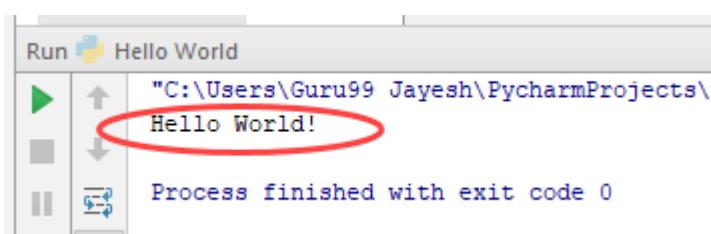
5-qadam) Endi oddiy dastur yozing - `print("Salom Dunyo!")`.

```
1 print("Hello World!")
```

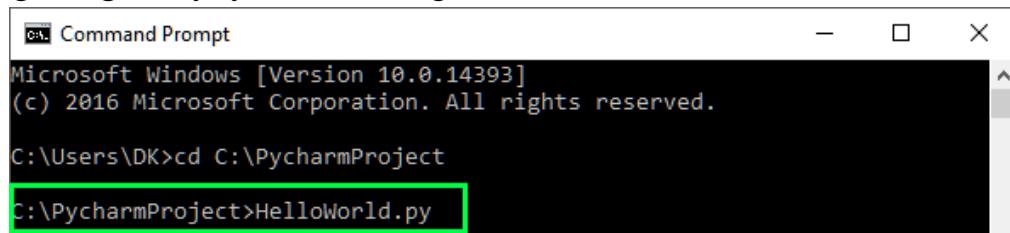
6-qadam) Endi Run menyusiga o‘ting va dasturingizni ishga tushirish uchun Run-ni tanlang.

7-qadam) Dasturingizning chiqishini ekranning pastki qismida ko‘rishingiz mumkin.

8-qadam) Agar sizda Pycharm Editor o‘rnatilmagan bo‘lsa, tashvishlanmang, kodni buyruq satridan ishga tushirishingiz mumkin. Dasturni ishga tushirish uchun buyruq satriga to‘g‘ri fayl yo‘lini kriting.

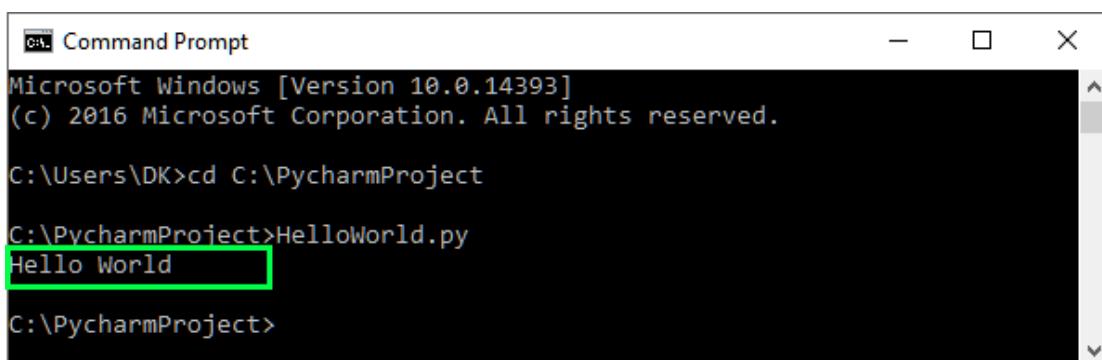


```
Command Prompt
Microsoft Windows [Version 10.0.14393]
(c) 2016 Microsoft Corporation. All rights reserved.

C:\Users\DK>cd C:\PycharmProject

C:\PycharmProject>HelloWorld.py
```

Kodning chiqishi quyidagicha bo‘ladi:


```
Command Prompt
Microsoft Windows [Version 10.0.14393]
(c) 2016 Microsoft Corporation. All rights reserved.

C:\Users\DK>cd C:\PycharmProject

C:\PycharmProject>HelloWorld.py
Hello World

C:\PycharmProject>
```

9-qadam) Agar siz hali ham dasturni ishga tushira olmasangiz, bizda siz uchun Python muharriri mavjud. Iltimos, ushbu kodni ishga tushiring.

4. Python tilining asosiy operatorlari bilan tanishish

Python dasturlash tilida yozilgan dastur ifodalar jamlanmasidan iborat. Har bir ifoda yangi qatorga joylashtiriladi. Masalan:

```
print(2 + 3)
print("Hello")
```

Python dasturlash tili kodida ifodalarning oldidan qoldirilgan oraliq masofalar katta ro‘l o‘ynaydi. Agar dasturchi tomonidan bilmasdan yoki chiroy uchun qoldirilgan har qanday oraliq masofa xatolik kelib chiqishiga sabab bo‘lishi mumkin. Masalan, garchi kod yuqoridagi bilan deyarli bir xil bo‘lsada, quyidagi holatda dasturda oraliq masofalar bilan bog‘liq xatolik sodir bo‘ladi:

```
print(2 + 3)
print("Hello")
```

Shuning uchun, python dasturlash tilida dastur kodining boshi satrning boshidan boshlanishi kerak. Bu Python bilan C# yoki Java kabi boshqa dasturlash tillari o‘rtasidagi muhim farqlardan biridir.

Ammo shuni yodda tutish kerakki, tilning ba’zi operatorlarining sintaksisi bir necha qatordan iborat bo‘ladi. Masalan, shart operatori if:

```
if 1 < 2:  
    print("salom")
```

Bu dasturda, agar 1 soni 2 dan kichik bo‘lsa, u holda “**salom**” so‘zi ekranga chiqariladi. Bu dasturda print(“Salom”) ifodasining oldida bo‘sh joy bo‘lishi kerak, chunki bu ifoda if shartli konstruktsiyasining bir qismi sifatida ishlataladi.

Bundan tashqari, kodni yozish mobaynida qoldirib ketiladigan bo‘shliqlar 4 ga karrali probellar soniga (ya’ni 4, 8, 16 va boshqalar) teng bo‘lishi maqsadga muvofiqdir. Ammo 4 ga karrali bo‘lmay qolishi xatolik keltirib chiqarmaydi. Ifoda oldida qoldiriladigan masofalarning 4 ta probelga yoki 4ga karrali probellar soniga teng bo‘lishining sababi shundaki, 1 ta tab 4 ta probelga tengligida.

Harflar katta-kichikligini farqlanishi

(Регистрозависимость)

Python katta-kichik harflarni turli belgilan sifatida qabul qiladigan tildir. Shuning uchun **print** va **Print** yoki **PRINT** ifodalari turli ifodalarni anglatadi. Shunday ekan agar konsolga “Salom dunyo” xabarini Print funksiyasi orqali chiqarmoqchi bo‘lsak, hech qanday narsa chiqara olmaymiz, aksincha xatolik sodir bo‘ladi:

```
Print ("Hello World")
```

Izohlar

Izohlar – kodning ma’lum bir qismida nima amalga oshirilayotganligini ifodalab foydalanuvchi uchun tushunchalar berib ketish uchun foydalaniladi. Dastur interpritatsiya qilinganda (ishga tushirilganda) interpritator izohlarni e’tiborsiz qoldiradi, shuning uchun ular dasturning ishlashiga ta’sir qilmaydi. Pythondagi izohlar blok va inline izohlarda keladi.

Bitta satrda joylashuvchi izohlardan oldin panjara belgisi- # qo‘yiladi:

```
# Konsolga chiqish  
# Salom Dunyo xabarlari  
print("Salom Dunyo ")
```

belgisidan keyingi har qanday belgilar to‘plami izohni bildiradi. Ya’ni, yuqoridagi misolda kodning birinchi ikki qatori izohlar hisoblanadi.

Shuningdek izohlar ifodalardan so‘ng, til ifodalari bilan bir qatorda joylashgan bo‘lishi ham mumkin:

```
print("Salom dunyo")    # Xabarni konsolga chop etish
```

Blok izohlarida sharh matnidan oldin va keyin uchta bitta tirnoq qo‘yiladi:

“*sharh matni*”.

```
'''  
    Konsol chiqishi  
    Salom dunyo xabarlariprint ("Salom dunyo")
```

Asosiy funksiyalari

Python ko‘plab o‘rnatilgan, standart funktsiyalarni taqdim etadi. Ulardan ba’zilari, ayniqsa, til o‘rganishning dastlabki bosqichlarida juda tez-tez qo‘llaniladi, shuning uchun ularni ko‘rib chiqaylik.

Konsolga ma’lumot chiqarishning asosiy funksiyasi - bu print() funksiyasi hisoblanadi. Biz chiqarmoqchi bo‘lgan satr ushbu funktsiyaga argument sifatida uzatiladi:

```
print ("Salom Python")
```

Agar konsolga bir nechta qiymatlarni chop etish kerak bo‘lsa, ularni vergul bilan ajratib, print() funktsiyasiga beriladi:

```
print("To‘liq ismi:", "Tom", "Smit")
```

Natijada, vergul bilan ajratilgan joylarga probel bilan ajratilgan holatda, barcha berilgan qiymatlar, bir qatorga joylashtirilib konsolga chiqariladi:

To‘liq ismi: Tom Smit

Agar **print()** funksiyasi chiqarish uchun javobgar bo‘lsa, u holda **input()** funktsiyasi axborotni kiritish uchun xizmat qiladi. **input()** funksiyasi kiritilgan ma’lumotni satr tipida qaytaradi va bu satrni o‘zgaruvchiga saqlanadi va shu qiymatga o‘zaruvchi orqali murojaat qilinadi:

```
name = input("Ismni kriting:")  
print ("Salom", ism)
```

Konsol chiqishi:

```
Ismni kriting: Eugene  
Salom Eugene
```

Nazorat savollari:

1. Python paketini qanday o‘rnatish mumkin ?
2. Python kodini oddiy matnli faylga saqlash orqali ishga tushirish uchun qanday qadamlarni bajarishim kerak ?
3. Python dasturlash tili bilan ishlash uchun qanday tarjimonlardan foydalanish mumkin ?
4. Python dasturlash tilining nomi qayerdan kelib chiqqan ?
5. Python dasturlash tilining tarixi haqida gapirib bering .
6. Python dasturlash tili logotipini kim ixtiro qilgan .
7. Pythonni oddiy va tushunarli dasturlash tili nima qiladi ?
8. Pythonning boshqa dasturlash tillaridan qanday afzalliklari bor ?
9. Python dasturlash tili yordamida qanday dasturlar yaratish mumkin ?
10. Pythonda dastur strukturasi qanday tuzilgan?
11. Satrning oldida qoldirilgan oraliq masofalar (indents) nimani anglatadi?
12. Pythonning sintaksisi boshqa dasturlash tillarining sintaksisidan eng katta farqli jihatni nimada?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari.

2-mashg‘ulot. Pythonda arifmetik operatorlar.

O‘quv savollari:

5. Arifmetik operatorlar.
6. Sonlar bilan ishlash. O‘zgaruvchilar.
7. Bool tipli ma’lumotlar bilan ishlash.

1. Arifmetik operatorlar.

Python barcha turdagি arifmetik operatsiyalarnи qo‘llab-quvvatlaydi :

Qo‘shish (+):	<code>print(6 + 2)</code>	# 8
Ayirish (-):	<code>print(6 - 2)</code>	# 4
Ko‘paytirish (*):	<code>print(6 * 2)</code>	# 12
Bo‘linish (/):	<code>print(6/2)</code>	# 3.0
Bo‘lib butunni olish (//):	<code>print(7 // 2)</code>	# 3
Darajaga oshirish (**):	<code>print(6 ** 2)</code>	# 6^2 natija 36
Bo‘lib qoldig‘ini olish (%):	<code>print(7 % 2)</code>	# 1

Agar bitta arifmetik ifodada bir nechta arifmetik amallar ketma-ket foydalanilsa, amallarning prioritetiga muvofiq ketma-ketlikda bajariladi. Birinchi navbatda yuqori ustuvorlikdagi operatsiyalar amalga oshiriladi. Arifmetik amallarning prioritetlarining kamayish tartibida quyidagi 2-jadvalda ko‘rsatilgan.

Operatsiya yo‘nalishi:

2-jadval

1	**	o‘ngdan chapga
2	*, /, //, %	Chapdan o‘ngga
3	+, -	Chapdan o‘ngga

Keling, quyidagi ifodani ko‘rib chiqamiz:

```
raqam = 3 + 4 * 5 ** 2 + 7  
print(raqam) # 110
```

Bu yerda birinchi navbatda darajaga oshirish amali ($5^{**} 2$) bajariladi, keyin natija 4 ga ($25 * 4$) ko‘paytiriladi, keyin qo‘shish ($3 + 100$) amali bajariladi va keyin yana qo‘shish ($103 + 7$) amalga oshiriladi. Shunday qilib natija 110 ga teng bo‘ladi.

Qavslar amallar tartibini qayta aniqlash uchun ishlatalishi mumkin:

```
raqam = (3 + 4) * (5 ** 2 + 7)  
print(raqam) # 224
```

Shuni ta'kidlash kerakki, arifmetik amallarda ham butun, ham kasr sonlar ishtirok etishi mumkin. Agar butun son (int) va vergulli (kasr) son (float) bir xil amalda ishtirok etsa, u holda butun son float turiga o'tkaziladi.

Arifmetik amallarning tenglik belgisi bilan ishlatalishi

Bu maxsus operatsiyalar amal bajarilgandan keyin natijani birinchi operandga yuklash imkonini beradi:

3-jadval

+ =	Qo'shishdan hosil bo'lgan natijani o'zlashtirish
- =	Ayirishdan hosil bo'lgan natijani o'zlashtirish
* =	Ko'paytirishdan hosil bo'lgan natijani o'zlashtirish
/ =	Bo'linishdan hosil bo'lgan natijani o'zlashtirish
// =	Bo'lib butunni olishdan hosil bo'lgan natijani o'zlashtirish
** =	Raqam darajaga oshirishdan hosil bo'lgan natijani o'zlashtirish
% =	Bo'lib qoldig'ini oshishdan hosil bo'lgan natijani o'zlashtirish

Operatsiyalarni dasturda qo'llanilishi:

```

raqam = 10
raqam += 5
print(raqam)    # 10 + 5 = 15
raqam -= 3
print(raqam)    # 15 - 3 = 12
raqam *= 4
print(raqam)    # 12 * 4 = 48
raqam /= 2
print(raqam)    # 48 / 2 = 24.0
raqam // = 5
print(raqam)    # 24 // 5 = 4
raqam **= 3
print(raqam)    # 4 ** 3 = 64
raqam %= 6
print(raqam)    # 64 % 6 = 4

```

Yaxlitlash va "round" funksiyasi

Dasturlashda float tipli raqamlar bilan operatsiyalar bajarayotganda, natijalar aniq biz o'ylaganimiz kabi bo'lmasligi mumkin. Masalan :

```

bir_son = 2.0001
ikki_son = 5
uch_son = bir_son / ikki_son
print(uch_son) # 0.4000200000000004

```

Bunday holda, dasturchi 0,40002 kabi natijani olishni kutdi, lekin oxirida bir qator nollar orqali, qandaydir to‘rt paydo bo‘lmoqda. Yoki boshqa ifoda:

```
print(2.0001 + 0.2) # 2.100200000000003
```

Yuqoridagi holatda, natijani yaxlitlash uchun o‘rnatilgan round() funktsiyasidan foydalanishimiz mumkin:

```

bir_son = 2.0001
ikki_son = 0.1
uch_son = bir_son + ikki_son
print(round(uch_son)) # 2

```

Yaxlitlanadigan raqam round() funktsiyasiga o‘tkaziladi. Agar yuqoridagi misoldagi kabi funktsiyaga bitta raqam uzatilsa, u butun songa yaxlitlanadi.

round() funktsiyasi ikkinchi raqamni ham olishi mumkin, natijada olingan sonda nechta o‘nli kasr bo‘lishi kerakligini ko‘rsatadi:

```

bir_son = 2.0001
ikki_son = 0.1
uch_son = bir_son + ikki_son
print(round(uch_son, 4)) # 2.1001

```

Bu holda uch_son verguldan keying 4 ta raqamgacha yaxlitlanadi.

Agar funktsiyaga faqat bitta qiymat o‘tkazilsa - faqat yaxlitlanadigan raqam, u eng yaqin butun songa yaxlitlanadi.

Yaxlitlash misollari:

```

# butun songacha yaxlitlash
print(round(2.49))
print(round(2.51))

```

Biroq, agar yaxlitlanadigan qism ikkita butun sondan bir xil masofada bo‘lsa, yaxlitlash eng yaqin juft songa o‘tadi:

```
print(round(2.5))      # 2  
print(round(3.5))      # 4
```

round() funksiyasining ikkinchi parametrini beradigan bo‘lsak, verguldan keyin shuncha xonagacha yaxlitlaydi. Yaxlitlagandayam tushirib qoldiriladigan raqam 5 dan katta yoki teng bo‘lsa, unda oldingisiga birni qo‘sib yaxlitlaydi:

```
# verguldan keyingi 2 ta raqamgacha yaxlitlash  
print(round(2.554, 2))          # 2.55  
print(round(2.5551, 2))          # 2.56  
print(round(2.554999, 2))        # 2.55  
print(round(2.499, 2))           # 2.5
```

Biroq, `round()` funksiyasi ideal vosita emasligini yodda tuting. Masalan, yuqorida, butun sonlarga yaxlitlashda, agar yaxlitlanadigan qism ikki qiymatdan bir xil masofada bo‘lsa, yaxlitlash eng yaqin juft qiymatgacha amalga oshiriladi, degan qoida qo‘llaniladi. Pythonda, sonning kasr qismini suzuvchi raqam sifatida to‘g‘ri ko‘rsatib bo‘lmasligi sababli, bu butunlay kutilmagan natijalarga olib kelishi mumkin. Masalan:

```
# verguldan keyingi 2 ta raqamgacha yaxlitlash  
print(dumaloq(2.545, 2))        # 2.54  
print(dumaloq(2.555, 2))        # 2.56  
print(dumaloq(2.565, 2))        # 2.56  
print(dumaloq(2.575, 2))        # 2.58  
print(dumaloq(2.655, 2))        # 2.65  
print(dumaloq(2.665, 2))        # 2.67  
print(dumaloq(2.675, 2))        # 2.67
```

2. Sonlar bilan ishlash. O‘zgaruvchilar

O‘zgaruvchilar qiyatlarni saqlash uchun mo‘ljallangan dastur elementi. Python tilidagi o‘zgaruvchi nomi alifbo belgisi yoki pastki chiziq bilan boshlanishi kerak va alfanumerik belgilar va pastki chiziqni o‘z ichiga olishi mumkin. Bundan tashqari, o‘zgaruvchining nomi Python tilidagi kalit so‘zlarining nomi bilan bir xil bo‘lmasligi kerak. Kalit so‘zlar ko‘p emas, ularni eslab qolish mumkin:

```
False    await    else    import    pass
None    break    except    in    raise
True    class    finally    is    return
and    continue    for    lambda    try
as    def    from    nonlocal    while
assert    del    global    not    with
async    elif    if    or    yield
```

O‘zgaruvchilarni e’lon qilish quyidagicha amalga oshiriladi:

```
foydalanuvchi = "Tomson"
```

Bu yerda “**foydalanuvchi**” nomli o‘zgaruvchiga “Tom” satri o‘zlashtirilmoqda.

Dasturlash tillarida o‘zgaruvchilarni nomlashning ikki xil usuli mavjud: **camel case** va **underscore notation**.

Camel case o‘zgaruvchi nomidagi har bir keying so‘z bosh harf bilan boshlanadi va oldingi so‘zga biriktirib yoziladi. Masalan:

```
userName = "Tomson"
```

Underscore notation – bu usulda o‘zgaruvchi nomidagi so‘zlar pastki chiziq bilan ajratiladi. Masalan:

```
user_name = "Tomson"
```

Shuningdek, siz katta-kichik registr sezgirligini hisobga olishingiz kerak, shuning uchun **ism** va **Ism** o‘zgaruvchilari turli ob’ektlarni ifodalaydi.

```
# ikki xil o‘zgaruvchi
ism = "Jenifer"
```

```
Ism = "Loktfud"
```

O‘zgaruvchilarning o‘ziga xos xususiyati shundagi dastur davomida uning qiymati va tipi o‘zgartirlishi mumkin.

Quyida o‘zgaruvchini aniqlab, uni dastur davomida qiymatidan foydalanishni ko‘rib chiqamiz:

```
name = "Tomson"      # o‘zgaruvchi nomi "Tomson" ga teng
print(name)          # print: Tomson
name = "Bobbi"        # qiymatni "Bobbi" ga o‘zgartiriring
print(name)          # chiqish: Bobbi
```

Ma’lumotlar turlari

O‘zgaruvchi ma’lumotlar turlaridan birining ma’lumotlarini saqlaydi. Pythonda juda ko‘p turli xil ma’lumotlar turlari mavjud. Shulardan eng asosiy turlarni ko‘rib chiqamiz: **bool**, **int**, **float** va **str**.

bool (Mantiqiy qiymatlar). bool turli o‘zgaruvchilar ikkita mantiqiy qiymatni qabul qiladi: True (rost yoki 1) yoki False (yolg‘on yoki 0). True qiymati biror narsaning haqiqat ekanligini ko‘rsatish uchun ishlataladi. False qiymati esa, aksincha biror fikrning yoki narsa noto‘g‘ri ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu turdagi o‘zgaruvchilardan foydalanishga misol:

```
isMarried = False
print(isMarried)      # False
isAlive = True
print(isAlive)         # True
```

int (Butun sonlar). int turi 1, 4, 8, 50 kabi butun sonlar to‘plamidagi sonlarni ifodalaydi. Ya’ni minus cheksizlikdan plus cheksizlikkacha bo‘lgan barcha butun sonlar to‘plamiga tushuvchi biror bir sonni qabul qiladi. dasturda foydalanishga misol:

```
age = 21
print("Yosh:", age)      # Yosh: 21
count = 15
print("Hisob:", count)    # Hisob: 15
```

Odatiy bo‘lib, standart raqamlar o‘nlik sonlar sifatida qabul qilinadi. Ammo Python ikkilik, sakkizlik va o‘n otilik tizimlardagi raqamlarni ham qo‘llab-quvvatlaydi.

Raqam ikkilik sanoq sistemasida ekanligini ko‘rsatish uchun raqam oldiga **0b** prefiksi qo‘yiladi:

```
a = 0b11
b = 0b1011
c = 0b100001
print(a)      # 3 o'nlik sanoq sistemasida
print(b)      # 11 o'nlik sanoq sistemasida
print(c)      # 33 o'nlik sanoq sistemasida
```

Raqam sakkizlik sanoq sistemasini ifodalashini ko‘rsatish uchun raqamga **00** prefiksi qo‘yiladi:

```
a = 007
b = 0011
c = 0017
print(a)      # 7 o'nlik sanoq sistemasida
print(b)      # 9 o'nlik sanoq sistemasida
print(c)      # 15 o'nlik sanoq sistemasida
```

Raqam o‘n otilik sanoq sistemasini ifodalashini ko‘rsatish uchun raqamga **0x** prefiksi qo‘yiladi:

```
a = 0x0A
b = 0xFF
c = 0xA1
print(a)      # 10 o'nlik sanoq sistemasida
print(b)      # 255 o'nlik sanoq sistemasida
print(c)      # 161 o'nlik sanoq sistemasida
```

Shuni ta’kidlash kerakki, qaysi tizimda biz konsolga chiqarish uchun bosib chiqarish funktsiyasiga raqam o‘tkazsak, u sukut bo‘yicha o‘nli kasrda chiqariladi.

float (Kasr sonlar). float turi vergulli sonini ifodalaydi va haqiqiy sonlar to‘pamiga kiruvchi biror-bir sonni qabul qiladi. masalan: 1,2 yoki 34,76 va hokazo. Butun va kasr qismlar orasidagi ajratuvchi sifatida nuqta ishlatiladi.

```
uzunligi = 1.68
pi = 3.14
vazn = 68.
```

```

print (uzunligi)      # 1.68
print (p)              # 3.14
print (vazn)           # 68.0

```

kasr sonini eksponensial belgida aniqlash mumkin:

```

x = 3.9e3
print(x)    # 3900.0

x = 3.9e-3
print(x)    # 0.0039

```

Bu yerda $x = 3.9e3$ ifodadagi $e3 = 10^3$ ni anglatadi va $3.9 \cdot 10^3$ ko‘payma x o‘zgaruvchisiga yuklanmoqda. O‘z navbatida $e-3 = 10^{-3}$

str (satrli tip). str turi satrlarni ifodalaydi. Satr “salom” va ‘dunyo‘ kabi bitta yoki qo‘sish tirnoq ichiga olingan belgilar ketma-ketligini ifodalaydi. Python 3.x da satrlar Unicode belgilar to‘plamini ifodalaydi

```

hi = "Salom dunyo!"
print (hi)    # Salom dunyo!
ism = "Tomson"
print (ism)   # Tomson

```

O‘zgaruvchan tip. Python dasturlash tilida o‘zgaruvchilarning tipi dinamik tip hisoblanadi. Bu o‘zgaruvchining tiplari dastur davomida qiymatning tipiga bog‘liq tarzda o‘zgarishi mimkinligini anglatadi.

Shunday qilib, ikki yoki bitta tirnoq ichida satr tayinlanganda, o‘zgaruvchi str turida bo‘ladi. Butun sonni o‘zlashtirlganda Python avtomatik ravishda o‘zgaruvchining turini int sifatida aniqlaydi. O‘zgaruvchini float ob’ekti sifatida aniqlash uchun unga kasr son beriladi, bu yerda kasr va butun qismlarni ajratuvchi sifatida nuqtadan foydalilanadi. Quyida bunga misol keltirilgan:

```

f_Id = "abc"    # satr turiga mansub
print (f_Id)

f_Id = 234     # butun sonlar turiga mansub
print (f_Id)

```

Standart **type()** funksiyasidan foydalanib, o‘zgaruvchining joriy tipini bilib olishingiz mumkin:

```
f_Id = "abc"      # tip str
print(type(f_Id)) # <class 'str'>
f_Id = 234        # tip int
print(type(f_Id)) # <class 'int'>
```

3. Bool tipli ma'lumotlar bilan ishlash

Python dasturlash tilida ham bir qancha mantiqiy ifodalar mavjud. Ushbu mantiqiy ifodalarning barchasi ikkita o‘zgaruvchi bilan ishlatiladi va umumiy natija sifatida bool turidagi mantiqiy qiymat qaytaradi. Mantiqiy qiymatlar ikkita bo‘lib, quyidagilar: **True** (rost) va **False** (yolg‘on).

Solishtirish operatorlari. Eng oddiy shartli ifodalar ikki qiymatni taqqoslaydigan taqqoslash amallaridir. Python quyidagi taqqoslash operatsiyalarini qo‘llab-quvvatlaydi:

4-jadval

==	Ikkala operand teng bo‘lsa, True qiymatini qaytaradi. Aks holda False qaytaradi.
!=	Ikkala operand teng bo‘lmasa, True qiymatini qaytaradi. Aks holda False qaytaradi.
> (katta)	Agar birinchi operand ikkinchisidan katta bo‘lsa, True qiymatini qaytaradi.
< (kichik)	Agar birinchi operand ikkinchidan kichik bo‘lsa, True qiymatini qaytaradi.
>= (katta yoki teng)	Birinchi operand ikkinchidan katta yoki teng bo‘lsa, True qiymatini qaytaradi.
<= (kichik yoki teng)	Birinchi operand ikkinchidan kichik yoki teng bo‘lsa, True qiymatini qaytaradi.

Taqqoslash operatsiyalariga misollar:

```

a = 6
b = 9
res = 6 == 9 # natijani o'zgaruvchiga yuklash
print(res) # False
print(a > b) # False
print(a != b) # True
print(a < b) # True

boolean1 = True
boolean2 = False
print(boolean1 == boolean2) # False

```

Taqqoslash operatsiyalari turli ob'ektlarni - satrlarni, raqamlarni, mantiqiy amallarni solishtirishi mumkin, ammo operatsiyaning ikkala operandlari ham bir xil turni ifodalashi kerak.

Mantiqiy amallar. Turli murakkablikka ega bo'lgan mantiqiy ifodalarni yaratish uchun mantiqiy operatorlar ishlataladi. Python quyidagi mantiqiy operatorlarni qo'llab quvvatlaydi:

and (mantiqiy ko'paytirish) operatori ikkita operandga qo'llaniladi:

```
x and y
```

Birinchidan, and operatori x ifodasini baholaydi va agar u False bo'lsa, uning qiymati qaytariladi. Agar u True bo'lsa, ikkinchi operand y baholanadi va y ning qiymati qaytariladi.

```

yosh = 20
vazn= 65
res = yosh > 19 and vazn == 65
print(res) # True

```

Bu holda **and** operatori ikkita ifoda natijalarini taqqoslaysi: yosh > 19 hamda vazn == 65. Agar bu ifodalarning ikkalasi ham True qiymatini qaytarsa, unda **and**

operatori ham res o‘zgaruvchisiga True qiymatini qaytaradi (rasmiy ravishda oxirgi operandning qiymati qaytariladi). .

Lekin **and** operatorining operandlari True va False bo‘lishi shart emas. Bu har qanday qiymat bo‘lishi mumkin. Masalan:

```
natija = 14 va "s"
print(natija) # s, chunki 14 soni True ga ekvivalent,
#shuning uchun oxirgi operandning qiymati qaytariladi

natija = 0 va "s"
print(natija) # 0 , chunki 0 False ga ekvivalent
```

Bunday holda, 0 raqami va bo‘sh "" qatori noto‘g‘ri deb hisoblanadi, qolgan barcha raqamlar va bo‘sh bo‘lmagan satrlar "True" ga ekvivalentdir.

or (mantiqiy qo‘shish) ikkita operandga ham tegishli:

```
x or y
```

Or operatori avval x ifodasini baholaydi va agar u True bo‘lsa, uning qiymati qaytariladi. Agar u False bo‘lsa, ikkinchi operand y baholanadi va y ning qiymati qaytariladi. Masalan

```
yosh = 22
natija = yosh > 21 or False
print(natija) # True
```

Shuningdek, **OR** operatori har qanday qiymatlarga qo‘llanilishi mumkin. Masalan:

```
res = 4 or "f"
print(res) # 4, chunki 4 rost ga teng, shuning uchun
birinchi #operandning qiymati qaytariladi
natija = 0 or "f"
print(natija) # f, chunki 0 False ga ekvivalent, shuning
uchun #oxirgi operandning qiymati qaytariladi
```

not (mantiqiy inkor - !)

Ifoda False bo'lsa, True qiymatini qaytaradi

```
yosh = 25
isSingle = False
print(not yosh > 21)      # False
print(not isSingle)       # True
print(not 45)             # False
print(not 0)               # True
```

in operatori

Agar ba'zi qiymatlar to'plamida ma'lum qiymat mavjud bo'lsa, **in** operatori "True" ni qaytaradi. U quyidagi shaklga ega:

```
qiymat in [qiymat_to'plamidagi]
```

Masalan, satr belgilar to'plamini ifodalaydi. Va in operatori bilan biz unda biron bir qiymat mos kelishini va mavjudligini tekshirishimiz mumkin:

```
xabar = "hello world!"
hi = "hello"
print(hi in xabar)
zol= "golden"
print(zol in xabar)
```

Agar qiymatlar to'plamida qiymat mavjud masligini tekshirishimiz kerak bo'lsa, unda biz **not in** modifikatsiyasidan foydalanishimiz kerak bo'ladi. Agar qiymat [qiymatlar to'plami] da mavjud bo'lmasa, u True qiymatini qaytaradi:

```
xabar = "hello world!"
hi = "hello"
print(hi not in xabar)    # False

golden = " golden "
print(golden not in xabar)  # True
```

Nazorat savollari:

1. pythonda qanday arifmetik amallar mavjud?
2. % - qanday amalni bajarish uchun ishlataladi?
3. // - qanday amalni bajarish uchun ishlataladi?
4. ** - qanday amalni bajarish uchun ishlataladi?

5. Kvadrat ildiz qanday ishlataladi?
6. Oddiy bo‘lish amalini bajarilganda qanday tipli qiymat qaytaradi?
7. $+=$, $-=$, $*=$, $/=$, $**=$ va $\%=$ - operatorlarining vazifasi qanday?
8. Round() funksiyasining ishlash prinsipini tushuntirib bering.

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari.

3-mashg‘ulot. Satrlar bilan ishlovchi operatorlar va metodlar.

O‘quv savollari:

8. Satrlar bilan ishlovchi operatorlar va metodlar.
9. str.format() metodi yordamida satrlarni formatlash.

1. Satrlar bilan ishlovchi operatorlar va metodlar.

Satr deb mavjud belgilar ketma-ketligiga aytildi. Satrlarni pythonda aniqlash uchun ham bittalik, ham qo‘shtirnoqlardan foydalaniladi. Masalan:

```
msg = 'Salom Dunyo!'

print(msg)      # Salom Dunyo!

nomi="Jeyson"

print(nomi)    # Jeyson
```

Agar satrdagi simvollar soni ko‘p bo‘lsa, uni qismlarga bo‘lish va ularni turli xil kod satrlariga joylashtirish mumkin. Bunday holda, butun satr qavs ichiga olinadi va uning alohida qismlari tirnoq ichiga joylashtiriladi:

```
text = ("Salom hurmatli kursantlar"
        "Bugun biz sizlar bilan"
        "Satrlar ustida amallar bajarib ko‘ramiz"
        )

print(text)
```

Agar ko‘p qatorli matnni hosil qilish kerak bo‘lsa, unda bunday matn ikki tomondan uch qo‘shtirnoqlari (`"""`) yoki bittalik (`'''`) tirnoq ichiga olinib yoziladi:

```  
Bu izoh

```

```
text = '''Salom hurmatli kursantlar
Bugun biz sizlar bilan
Satrlar ustida amallar
bajarib ko'ramiz
```
print(text)

```

Faqat shuni esda tutish kerakki uchta qo'shtirnoqdan izohlar uchun ham foydalaniladi. Agar uchta qo'shtirnoq ichidagi matn o'zgaruvchiga tayinlangan bo'lsa, unda bu izoh emas, satr hisoblanadi. Izoh qoldirish uchun esa izoh bo'lishi kerak bo'lgan matnni uchta qo'shtirnoqqa o'rabi olinadi holos.

**Satr dagi qo'llaniladigan maxsus simvollar.** Satr bir qator maxsus belgilarni o'z ichiga olishi mumkin. Ulardan ba'zilari quyida keltirilgan:

- ❖ \: satr tarkibiga slesh simbolini qo'shish imkonini beradi
- ❖ \' : satr ichiga bitta tirnoq qo'shish imkonini beradi
- ❖ \" : qatorga qo'sh tirnoq qo'shish imkonini beradi
- ❖ \n: Yangi qatorga o'tadi
- ❖ \t: Tabulyatsiya qo'shadi (4 ta probelga teng bo'sh joy)

Quyida ba'zi maxsus belgilardan satr ichida foydalanish bo'yicha misollar keltirilgan:

```

text = "Xabar:\n\"Salom Dunyo\""
print(text)

```

Dasturning konsoldagi ko'rinishi:

```

Xabar:
"Salom Dunyo"

```

Garchi bunday maxsus belgilar satrga bittalik yoki qo'sh tirnoq qo'yish, jadval tuzish, boshqa qatorga o'tkazish kabi ko'plab amallarni bajarishga imkon bersada, ba'zi hollarda ular dasturda xatolik keltirib chiqaradi. Masalan:

```
URL = "D:\python_course\name.txt"
print(URL)
```

Bu yerda URL o'zgaruvchisi faylga yo'lni o'zlashtirib oladi. Biroq, satr ichida "\n" maxsus belgisi mavjud bo'lib, garchi dasturchi bu belgini faylga yo'lni ko'rsatish uchun foydalanayotgan bo'lsada, python interpritatori uni maxsus operator sifatida tarjima qiladi. Shunday qilib satrni ekranga chiqarishda natija quyidagicha bo'ladi:

```
c:\python_course
ame.txt
```

Bunday vaziyatni oldini olish uchun satr oldiga r belgisi qo'yiladi:

```
URL = r"C:\python_course\name.txt"
print(URL)
```

```
c:\python_course\name.txt
```

Qatorga qiymatlarni kiritish

Python boshqa o'zgaruvchilarning qiymatlarini satrga joylashtirish imkonini beradi. Buning uchun satr ichida o'zgaruvchilar jingalak qavslarga {} joylashtiriladi va satr oldidagi qo'shtirnoq belgisi oldiga f harfi qo'yiladi:

```
user_name = "Jeysen"
user_age = 22
user = f"Ismi: { user_name } Yoshi: { user_age }"

print(user_age) # Ismi: Jeysen Yoshi: 22
```

Bunday holda, `user_name` o'zgaruvchisining qiymati `{user_name}` o'rniga kiritiladi. Xuddi shunday, `{user_age}` o'rniga `user_age` o'zgaruvchisining qiymati kiritiladi.

Satr tarkibidagi belgilarga murojaat qilish. Python dasturlash tilida ham boshqa dasturlash tillaridagi kabi satrning tarkibidagi simvollarga murojaat qilib ular ustida turli amallar bajarish mumkin. Satr tarkibidagi belgilarga murojaat qilish uchun satr_nomi va kvadrat qavslar ichida simvolning indeksi kiritiladi. Indeks bu yerda simvolning satrdagi joylashgan o‘rnini bo‘lib, simvollar satrda 0 dan boshlab indexlangan bo‘ladi. Demak satrdagi simvollar soni oxirgi simvolning indeksidan bittaga ortiq bo‘ladi. Quyida satr tarkibidagi belgilarga murojaat qanday amalgalashishiga misol keltirilgan:

```
str = "hello world!"
belgi = str[0] # h
print(belgi)

belgi = str[6] # w
print(belgi)

belgi = str[11] # error: IndexError: string index out of range
print(belgi)
```

Agar satrda mavjud bo‘lmagan indeksdagi elementga murojaat qilinsa, IndexError xatoligi kelib chiqadi. Misol uchun, yuqoridagi holatda, **str** nomli satr 11 ta belgidan iborat va belgilari 0 dan 10 gacha indekslarga ega. Shuning uchun str[11] ifodasi xatolik qaytardi. Chunki satrda 11 ta element va oxirgi elementning indeksi 10 ga teng.

Satr oxiridan boshlab elementlarga murojyat qilish uchun manfiy indekslardan foydalanish mumkin. Shunday qilib, indeks -1 oxirgi belgini va indeks -2 oxirgi belgidan bitta oldingi ya’ni oxiridan 2- belgini ifodalaydi va hokazo. Masalan:

```
str = "salom dunyo!"
belgi = str[-1]

print(belgi) # !
```

```
belgi2 = str[-5]
```

```
print(belgi2) #u
```

Belgilar bilan ishlashda satr o‘zgarmas (immutable) tip ekanligini hisobga olish kerak, shuning uchun satrning har qanday individual belgisini o‘zgartirishga harakat qilsak, quyidagi holatda bo‘lgani kabi xatoga duch kelamiz:

```
str = "Salom DASTURCHILAR!"
str[1] = "R"
```

```
TypeError: 'str' object does not support item assignment
```

Faqat satr qiymatini unga boshqa qiymat belgilash orqali butunlay qayta o‘rnatishimiz mumkin.

Satrning barcha elementlarini sikl yordamida olish. Satrdagi barcha belgilarni for tsiklini qo‘llash orqali olish mumkin:

```
str = "salom dunyo"
for belgi in str:
 print(belgi)
```

```
s
a
l
o
m

d
u
n
Y
o
```

Matndan belgilar ketma-ketligini olish. Satr tarkibidan nafaqat bitta belgini, balki belgilar ketma-ketligini ham olish mumkin. Buning uchun quyidagi sintaksis qo'llaniladi:

str[:end] – ushbu ifoda 0 - indeksdan to end - indeksgacha belgilar ketma-ketligini chiqaradi. end – elementni o‘zini olmaydi. End o‘rnida son beriladi. str[:10]

str[start:end] – belgilar ketma-ketligi **start** dan to **end** - indeksigacha bo‘lgan belgilar ketma-ketligini qaytaradi. Ammo ikkinchi index – end xisobga olinmaydi.

string[start:end:step] – belgilar ketma-ketligini **start** dan to **end** - indeksigacha bo‘lgan belgilar ketma-ketligini **step** – qadami bilan qaytaradi.

Quyida **str** satrining tarkibidan belgilar ketma-ketligini olish uchun barcha variantlardan foydalanilgan dastur keltirilgan:

```
str = "salom dunyo"

0-indeksdan 5 - indeksgacha
sub_str1 = str[:5]
print(sub_str1) # salom

2-indeksdan 5-indeksgacha
sub_str2 = str[2:5]
print(sub_str2) # llo

2 - indeksdan 9-indeksgacha oraliqda 2 qadam bilan
sub_str3 = str[2:9:2]
print(sub_str3) # lmdn
```

Satrlarni birlashtirish. Satrlar ustida eng keng tarqalgan amallardan biri ularni birlashtirish yoki qo‘sish (konkatinatsiya) qilish. Starlar ustida arifmetik qo‘sish amalini bajaradigan bo‘lsak, satrlarni birlashtirish amalini bajargan bo‘lamiz:

```
name = "Jeyson"
surname = "Stethom"

full_name = name + " " + surname

print(full_name) # Jeyson Stethom
```

Ikki qatorni birlashtirish oson, lekin agar satr va raqam qo'shishi kerak bo'lsachi? Bunday holda str() funksiyasidan foydalanib raqamni satrga o'tkazish talab qilinadi:

```
name=" Jeyson "
age = 38

info_per = "Ism: " + name + " Yoshi: " + str(age)
print(info_per) # Ism: Jeyson Yoshi: 38
```

Satrni takrorlash. Satrlarga arifmetik ko'paytirish amalini qo'llash, ularning shuncha marta takrorlaydi:

```
print("char" * 3) # charcharchar
print("u" * 4) # uuuu
```

Satrlarni taqqoslash. Satrlarni taqqoslashda asosiy diqqatni belgiga va ularning katta yoki kichik harfligiga qaratiladi. Demak, raqamli belgi shartli ravishda har qanday alifbo belgisidan kichik hisoblanadi. Katta harfdagi alifbo belgilari shartli ravishda kichik alifbo belgilaridan kichik hisoblanadi. Masalan:

```
str1 = "1a"
str2 = "aa"
str3 = "aa"
print(str1>str2) #False, chunki str1 ni 1- belgisi raqam
print(str2>str3) #Rost, chunki str2 ni 1- belgisi kichik harf
```

Shuning uchun "1a" qatori shartli ravishda "aa" qatoridan kichikdir. Avval birinchi belgi solishtiriladi. Agar ikkala satrning bosh belgilari raqamlarni ifodalasa, u holda kichikroq raqam kichikroq hisoblanadi, masalan, "1a" satri "2a" dan kichik.

Agar boshlang'ich belgilar bir xil holatda alifbo belgilarini ifodalasa, unda alifbo bo'yicha tartibiga qaraladi. Shunday qilib, "aa" "da" dan kichik va "da" "fa" dan kichikdir.

Agar birinchi belgilar bir xil bo'lsa, ikkinchi belgilar solishtiriladi va hokazo.

Satrlarni katta kichik harflarini bir biri bilan solishtirishdan qochish maqsadida ularning harflarini bir xilga keltirib olish mumkin. Ya'ni katta yoki kichik registrga o'tkazib olish mumkin.

lower() funksiyasi satrdagi barcha harflarni kichik harfga, **upper()** funksiyasi esa satrdagi barcha harflarni bosh harfga o‘zgartiradi. Bu funkmsiyalar satrning o‘ziga o‘zgartirish kiritadi.

```
str1 = "Tomas"
str2 = "TOMAS"
print(str1 == str2) # False - satrlar teng emas

print(str1.lower() == str2.lower()) # Rost
```

ord va **len** funktsiyalari. Satr Unicode belgilarni o‘z ichiga olganligi sababli, Unicode belgisining raqamli qiymatini olish uchun **ord()** funktsiyasidan foydalanish mumkin:

```
print(ord("B")) # 66
```

String uzunligini olish uchun **len()** funktsiyasidan foydalaniladi:

```
str = "salom dunyo!"
uzunlik = len(str)
print(uzunlik) # 12
```

Satrda qidirish. **text in str** ifodasidan foydalanib, **str** qatoridan **text** satrini qidirib topish mumkin. Agar str satrida text topilsa, u holda ifoda "True" ni qaytaradi, aks holda "False" ni qaytaradi:

```
str = "salom dunyo"
is_true = "salom" in str
print(is_true) # rost

is_true = "sdunyo" in string
print(is_true) # False
```

Satr bilan ishlovchi operatorlar va metodlardan foydalanish

Satrlar bilan ishlash uchun ko‘p qo‘llanladigan asosiy metodlarni ko‘rib chiqaylik:

isalpha (): agar satr faqat alfavit belgilaridan iborat bo‘lsa, True qaytaradi;

islower (): Agar satr faqat kichik harflardan iborat bo‘lsa, True qiymatini qaytaradi;

isupper (): Agar satrdagi barcha belgilar katta harflardan iborat bo‘lsa, True qiymatini qaytaradi;

isdigit (): agar satrning barcha belgilari raqam bo‘lsa, True qiymatini qaytaradi;

isnumeric(): agar satr raqam bo‘lsa, True qiymatini qaytaradi;

startswith(str): agar satr pastki qator str bilan boshlansa, True qiymatini qaytaradi;

endswith(str): agar satr oxiri str bilan tugasa, True qiymatini qaytaradi;

low(): satrni kichik harfga o‘zgartiradi;

upper(): satrni katta harfga aylantirish;

title(): Satrdagi barcha so‘zlarning birinchi harflarini bosh harfga o‘zgartiradi;

capitalize(): satrning faqat birinchi so‘zining birinchi harfini bosh harf bilan yozadi;

lstrip(): satr boshidagi probellarni o‘chirib, satrni tozalaydi;

rstrip(): satr oxiridagi probellarni o‘chirib, satrni tozalaydi;

strip(): satrdan oldingi va keyingi bo‘shliqlarni olib tashlaydi;

ljust(width): agar satr uzunligi width parametridan kichik bo‘lsa, kenglik qiymatini to‘ldirish uchun satrning o‘ng tomoniga bo‘shliqlar qo‘shiladi va satrning o‘zi oqlanadi;

rjust(width): agar satr uzunligi width parametridan kichik bo‘lsa, kenglik qiymatini to‘ldirish uchun satrning chap tomoniga bo‘shliqlar qo‘shiladi va satrning o‘zi o‘ng tomoniga asoslanadi;

center(width): agar satrning uzunligi kenglik parametridan kichik bo‘lsa, kenglik qiymatini to‘ldirish uchun satrning chap va o‘ng tomoniga bo‘shliqlar teng ravishda qo‘shiladi va satrning o‘zi markazlashtiriladi;

find(str[, start [, end]]): satrning ko‘rsatilgan intervalidan qism qatorini qidirish. Agar satrdan qism qator topilsa indeksini qaytaradi. Agar qator topilmasa, -1 raqami qaytariladi;

replace(old, new[, num]): satrdagi bir qism qatorni boshqasiga almashtiradi;

split([delimiter[, num]]): ajratuvchiga qarab qatorni qism qatorlarga ajratadi;

join(strs): bir nechta satrni ular orasiga ma’lum ajratuvchi qo‘yib, bir qatorga birlashtiradi.

Yuqorida keltirilgan metodlarni dasturda misollar bilan ko‘rib chiqaylik. Masalan, agar raqam klaviaturadan kiritilishi kerak bo‘lsa, kiritilgan satrni raqamga aylantirishdan oldin isnumeric() usuli yordamida haqiqatda raqam kiritilganligini

tekshirishimiz mumkin va agar shunday bo'lsa, raqamga o'girish amalini bajariladi (**isnumeric()** metodi):

```
str = input("Raqamni kriting :")
if str.isnumeric():
 raqam = int(str)
 print(raqam)
```

Satr ma'lum bir qism qator bilan boshlanishi yoki tugashini tekshirish (**startswith()** metodi):

```
f = "hello.py"

startsWithHello = f.startswith("hello") #True
endsWithExe = f.endswith("exe") # False
```

Satning boshida va oxiridagi bo'shliqlarni olib tashlash (**strip()** metodi):

```
str = " Salom dunyo! "
str = str.strip()
print(str) # salom dunyo!
```

Bo'shliqlar va hizalamalar bilan satrni to'ldirish (**rjust()** metodi)::

```
print("Redmi 7:", "500".rjust(10))
print("Nokia P10:", "360".rjust(10))
```

Konsol chiqishi:

```
Redmi 7: 500
Nokia P10: 360
```

Satrda qidirish

Satrdagi qism qatorni topish uchun Pythonda **find()** metodi mavjud, u satrda qism qatorning birinchi paydo bo'lish indeksini qaytaradi. **find()** metodining uchta ko'rinishi mavjud:

find(str): str qism satrini satr boshidan oxirigacha qidiriladi;

find(str, start): start parametri qidiriladigan boshlang'ich indeksni belgilaydi va start -indeksdan oxirigacha bo'lgan simvollar ketma-ketligidan qidiradi;

find(str, start, end): bu holda str qism satri satrning start va end indekslari orasidan qidiradi.

Agar qism qator topilmasa, find metodi -1 qiymatni qaytaradi:

```
Hi_bye = "Salom dunyo! Xayr dunyo!"
indeks = Hi_bye.find("dun")
print(indeks) #6

10 indeksdan qidirish
indeks = Hi_bye.find("dun", 10)
print(indeks) #21

10 dan 15 gacha indekslarni qidirish
indeks = Hi_bye.find("dun", 10, 15)
print(indeks) # -1 - topilmaganini anglatadi
```

Satrda almashtirish (replace). Satrdagi bitta str satrini boshqasiga almashtirish uchun **replace()** metodidan foydalaning. Replace metodini bir nechta turda qo'llash mumkin:

replace (old, new): satrdagi **old** satrlarni **new** satr bilan almashtiradi;

replace(old, new, num): **num** parametri **old** satrlarning nechtasini **new** satri bilan almashtirishni belgilab beradi. Odatda **num** parametridan foydalanilmasa, u -1 qiymatni qabul qiladi, bu esa barcha **old** satrlarni **new** satr bilan almashtirilishini anglatadi.

```
tel_num = "+99-899-667-89-10"

defislarni bo'sh joylar bilan almashtirish
tahrirlangan_telefon = tel_num.replace("-", " ")
print(tahrirlangan_telefon) # +99 899 667 89 10

defislarni olib tashlash
tahrirlangan_telefon = tel_num.replace("-", "")
```

```

print(tahrirlangan_telefon) # +998996678910
faqat birinchi defisni almashtirish
tahrirlangan_telefon = tel_num.replace("-", "", 1)
print(tahrirlangan_telefon) # +99899-667-89-10

```

Qism qatorlarga ajratish. *Split()* metodi chegaralovchiga qarab qatorni qism qatorlar ro‘yxatiga ajratadi. Ajratuvchi har qanday belgi yoki belgilar ketma-ketligi bo‘lishi mumkin. Ushbu metod quyidagi ko‘rinishlarda qo‘llanilishi mumkin:

split(): ajratuvchi sifatida bo‘sh joy qilinadi. Va probeldan probelgacha bo‘lgan joylarni element qilib oladi.

split(delimeter): cheklovchi sifatida delimeter dan foydalaniladi.

split(delimeter, num): num parametri bo‘linish uchun delimeter (ajratuvchi) ning necha marta ishlatalishini belgilaydi. Qatorning qolgan qismi qismlarga ajratilmasdan ro‘yxatga qo‘shiladi.

```

text = "Bu katta, ikki bo‘yli eman, shoxlari singan va
po'stlog'i singan"
probellardan ajratiladi

splitted_text = text.split()
print(splitted_text)
print(splitted_text[6]) #singan

vergul ustida tanaffus
splitted_text = text.split(",")
print(splitted_text)
print(splitted_text[1]) # ikki bo‘yli eman

birinchi besh bo‘shliqqa bo‘lingan
splitted_text = text.split(" ", 5)
print(bo‘lingan_matn)
print(bo‘lingan_matn[5])
shoxlari singan va po'stlog'i singan

```

Satrlarni birlashtirish. Satrlar ustidagi eng oddiy amallarni ko‘rib chиqa turib, qo‘shish amali yordamida qatorlarni birlashtirishni ko‘rsatdik. Satrlarni

birlashtirishning yana bir imkoniyati - ***join()*** usuli: u bir nechta satrlarni birlashtirish uchun ishlataladi.

Bundan tashqari, ushbu metod chaqirilgan joriy satr ajratuvchi sifatida ishlataladi:

```
strings = ["Let's", "go", "speaking", "from", "my",
"heart", "into", " My box"]

ajratuvchi - bo'sh joy
sentence = " ".join(strings)

print(sentence)
Let's go speaking from my heart into My box

ajratuvchi - vertikal chiziq
sentence = " | ".join(strings)

print(sentence)
Let's | go | speaking | from | my | heart | into | My box
```

Ro'yxat o'rniga oddiy satr qo'shilish usuliga o'tkazilishi mumkin, keyin ajratuvchi ushbu satr belgilari orasiga kiritiladi:

```
str = "hello"

joined_str = "\\".join(str)

print(joined_str) # h\el\lo
```

2. str.format() metodi yordamida satrlarni formatlash

Oldingi mavzularda satr oldiga f belgisini qo'yish orqali ba'zi qiymatlarni qanday kiritish mumkinligi ko'rib chiqilgan edi. Masalan:

```
first_name="Jeyson"

text = f"Hello, {first_name}."

print(text) # Hello, Jeyson.

name="Bobo"
age=73
```

```
info = f"Ismi: {name}\t Yoshi: {age}"
print(info) # Ismi: Bobo Yoshi: 73
```

Satrga o‘zgaruvchining qiymatini kiritish uchun maxsus parametrlardan foydalilanadi, ular jingalak qavslar ({ }) bilan o‘rab olinadi.

Nomlangan parametrlar. Formatlanayotgan satrga chaqirilayotgam o‘zgaruvchilarni **format()** metodiga parametr sifatida beriladi. Format metodi esa ushbu parametrlarning qiymatlarini satr tarkibida jingalak qavslarda ko‘rsatilgan mos nomlarga uzatadi:

```
txt = "Salom, {first_name}.".format(first_name="Jeyson")
print(txt) # Salom, Jeyson.
```

```
info = "Ismi: {name}\t Yoshi: {age}.".format(name="Bobo", age=73)
print(info) # Ismi: Bobo Yoshi: 73
```

Demak, formatlash metodida parametrlar qatordagи parametrlar bilan satr tarkibidagi jingalak qavslar ichidagi nomlar ham bir xil bo‘llishi talab qilinadi. Shunday qilib, agar parametr yuqorida ko‘rsatilga dasturda bo‘lgani kabi `first_name` deb ataladigan bo‘lsa, u holda qiymat tayinlangan argument ham `first_name` deb ataladi.

Joylashgan o‘rn ni bo‘yicha parametrlar. Shuningdek, ketma-ket argumentlar to‘plamini formatlash usuliga o‘tkazish va bu argumentlarni format satrining o‘ziga, ularning indeksini jingalak qavslar ichida ko‘rsatish mumkin (indekslash noldan boshlanadi):

```
info = "Ismi: {0}\t Age: {1}.".format("Bobo", 73)
print(info) # Ismi: Bobo Age: 73
```

Bunday holda, argumentlar satrga bir necha marta chaqirilishi ham mumkin:

```
txt = "Salom, {0} {0} {0}.".format("Jeyson")
```

```
Salom, Jeyson Jeyson Jeyson
```

Almashtirishlar. Formatlangan qiymatlarni satrga o‘tkazishning yana bir usuli - o‘rniga ma’lum qiymatlar qo‘shiladigan almashtirishlar yoki maxsus

to‘ldiruvchilardan foydalanish. Formatlash uchun quyidagi to‘ldiruvchilardan foydalanish mumkin:

s: String tipli ma'lumot kiritish uchun;

d: Double tipli sonlarni kiritish uchun;

f: Float tipli sonlarni kiritish uchun. Bu tur uchun nuqta orqali kasr sonini aniqlash ham mumkin;

%: qiymat 100 ga ko‘paytiriladi va foiz belgisini qo‘shib qo‘yiladi.

To‘ldiruvchining umumiyligi sintaksisi quyidagicha:

```
{ : [maxsus to‘ldiruvchi] }
```

To‘ldiruvchiga qarab qo‘shimcha parametrlar qo‘shilishi mumkin. Masalan, float raqamlarini formatlash uchun siz quyidagi variantlardan foydalanishingiz mumkin

```
{:[belgilar_soni][vergul][.sonning_verguldan_keyingi_qismi] to‘ldiruvchi}
```

Format metodini chaqirganda, qiymatlar unga argumentlar sifatida uzatiladi, ular **to‘ldiruvchilar** o‘rniga kiritiladi. String almashtirish ({:s}) ga misol:

```
hi = "Salom sizga {:s}"
name = "Jeyson"
formatted_txt = hi.format(name)
print(formatted_txt) # Salom sizga Jeyson
```

Format() usuli natijada yangi formatlangan qatorni qaytaradi.

{:d} - butun son formatlashga misol:

```
txt = "{:d} ta simvol"
number = 12
formatted_txt = txt.format(number)
print(formatted_txt) # 12 ta simvol
```

Agar formatlash kerak bo‘lgan raqam 999 dan katta bo‘lsa, vergulni minglik ajratuvchi sifatida ishlatmoqchi ekanligimizni to‘ldiruvchi ta’rifida belgilash ({:,d}) mumkin:

```
txt = "{:,d} belgi"
print(txt.format(300)) # 300 belgi
```

Bundan tashqari, to‘ldiruvchilar f-satrlarida ham ishlatilishi mumkin:

```

n = 300
txt = f"{n:,d} belgi"
print(txt) # 200 belgi

```

Kasr sonlar uchun, sonning kasr qismida qancha belgi ko‘rinishini aniqlash mumkin. Buning uchun verguldan keyin ko‘rinishi kerak bo‘lgan sonlar soni, nuqtadan keyin to‘ldiruvchidan oldin kiritiladi. Masalan:

```

num = 115.2548695
print(" {:.2f} ".format(num)) # 115.25
print(" {:.3f} ".format(num)) # 115.254
print(" {:.4f} ".format(num)) # 115.2548
print(" {:,.2f} ".format(12582.23664)) # 12,582.23

```

Yana bir parametr formatlangan qiymatning minimal kengligini belgilar bilan belgilash imkonini beradi:

```

print(" {:10.2f} ".format(115.2548695)) # 115.25
print(" :8d ".format(25)) # 25

```

format metodini o‘rnini bosuvchi **f** usuli:

```

n1 = 115.2548695
print(f"{n1:10.2f}") # 115.25
n2 = 26
print(f"{n2:8d}") # 26

```

Foizlarni ekranga chiqarish uchun "**%**" kodini ishlatalish yaxshiroqdir :

```

num = .123456
print(" {:%} ".format(num)) # 12.3456000%
print(" :.0% ".format(num)) # 12%
print(" :.1% ".format(num)) # 12.3%
print(f"{num:%}") # 12.3456000%
print(f"{num:.0%}") # 12%
print(f"{num:.1%}") # 12.3%

```

Format metodini ishlatmasdan formatlash. Quyidagi sintaksis bilan formatlashning yana bir usuli ham mavjud:

```
string%(param1, param2,..paramN)
```

Ya’ni, boshida yuqorida ko‘rib chiqilgan bir xil to‘ldiruvchilarni o‘z ichiga olgan qator mavjud (% to‘ldiruvchidan tashqari) satrdan keyin foiz - % belgisi qo‘yiladi va keyin qatorga kiritiladigan qiymatlar ro‘yxati keltiriladi. Aslida, foiz belgisi yangi qatorga olib keladigan operatsiyani anglatadi:

```
info = " Izm : %s \t Yoshi : %d" %("Jeck", 32)
print(info) # Izm : Jeck Yoshi : 32
```

To‘ldiruvchidan keyin foiz belgisi qo‘yiladi va format funksiyasidan farqli o‘laroq, bu yerda jingalak qavslar kerak emas.

Bundan tashqari, bu yerda raqamlarni formatlash usullari ham qo‘llaniladi:

```
raqam = 23.8689578
print("%0.2f - %e" % (raqam, raqam))
23.87 - 2.386896 e +01
```

Nazorat savollari:

1. Format metodining qo‘llanilishi qanday?
2. Format metodining “Nomlangan parametrlar” usulini tushuntirib bering.
3. Format metodining “Pozitsiya bo‘yicha parametrlar” usulini tushuntirib bering
4. Almashtirishlar – bu qanday vazifani bajaradi?
5. Format metodisiz formatlash qanday amalga oshiriladi?
6. isalpha () - metodining vazifasi qanday?
7. islower () - metodining vazifasi qanday?
8. isupper () - metodining vazifasi qanday?
9. isdigit () - metodining vazifasi qanday?
10. startswith () - metodining vazifasi qanday?
11. endswith () - metodining vazifasi qanday?
12. replace () - metodining vazifasi qanday?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari.

4-mashg‘ulot. Shart operatori. Shart operatoriga doir dasturlari tuzish.

O‘quv savollari:

10. IF, IF-ELSE va IF-ELIF-ELSE operatorlari.

1. IF, IF-ELSE va IF-ELIF-ELSE operatorlari.

Shartli operatorlari shartli ifodalardan foydalanadi va ularning qiymatiga qarab, dasturning bajarilishini yo‘llidan biri bo‘ylab yo‘naltiradi. Shunday operatorlardan biri **if** operatoridir. U quyidagi quyidagicha sintaksisga ega:

```
if mantiqiy_amal:
 [if bloki]

elif mantiqiy_amal:
 [elif bloki]

else:
 [else bloki]
```

Eng oddiy shaklda if kalit so‘zidan keyin mantiqiy ifoda keladi. Va agar bu mantiqiy ifoda "True" ni qaytarsa, u holda ko‘rsatmalarning keyingi bloki bajariladi, ularning har biri blokga tegishlilagini oldiga 4 ta probel yoki 1 ta tab tashlanishi bilan aniqlanadi (4 bo‘sh joy yoki bo‘shliqlar sonini cheklash maqsadga muvofiqdir) bu 4 ga karrali):

```
til = "uzbekcha"

if til == "uzbekcha":
 print("Assalomu alaykum")
 print("Xayr")
```

Bu holda **til** o‘zgaruvchisining qiymati "uzbekcha" bo‘lganligi sababli, if bloki bajariladi, unda faqat bitta operator mavjud - `print("Assalomu alaykum")`. Natijada, konsol quyidagi qatorlarni ko‘rsatadi:

```
Assalomu alaykum
```

```
Xayr
```

Kodning oxirgi qatoriga e'tibor bering, unda "Xayr" xabari ko'rsatiladi. Chunki print("Xayr") oldidan tab tashlanmagan, shuning uchun u if blokiga tegishli emas va if konstruktsiyasidagi ifoda False qiymatini qaytarsa ham bari bir print("Xayr") amali bajariladi.

Ammo agar biz uni cheklasak, u if konstruktsiyasiga ham tegishli bo'ladi:

```
til = "uzbekcha"

if til == "uzbekcha":
 print("Assalomu alaykum")
 print("Xayr")

block else:
```

Mabodo if ifodasi False qiymatini qaytarsa, unda else bloki ishga tushadi:

```
til = "uzbekcha"

if til == "uzbekcha":
 print("Assalomu alaykum")

else:
 print("Hi")
 print("Xayr")
```

Agar `til == "uzbekcha"` iborasi True qiymatini qaytarsa, u holda if bloki bajariladi, aks holda else bloki bajariladi. Va bu holda shart `til == "uzbekcha"` False qiymatini qaytarganligi sababli, else blokidagi operator bajariladi.

Bundan tashqari, else bloki tarkibiga kiruvchi operatorlarning oldidan ham satr boshidan tab (4ta probelga teng bo'sh joy) tashlanishi kerak. Misol uchun, yuqorida misolda `print("Xayr")` ning oldidan tab tashlanmagan, shuning uchun u else bloki tarkibiga kiritilmagan va `til` o'zgaruvchisining qiymati qaysi tilda bo'lishidan qat'iy nazar bajariladi. Ya'ni, konsol quyidagi qatorlarni ko'rsatadi:

```
Assalomu alaykum
```

```
Xayr
```

else bloki tarkibi bir nechta qatorlardan tashkil topgan bo'lishi ham mumkin:

```
til = "uzbekcha"

if til == "uzbekcha":
```

```

 print("Salom")
 print("Dunyo!")
else:
 print("Hello")
 print("World!")

```

Agar siz bir nechta aniq shartlarni kiritishingiz kerak bo'lsa, unda siz qo'shimcha elif bloklaridan foydalanishingiz kerak bo'ladi:

```

til = "uzbekcha"
if til == "uzbekcha":
 print("Assalomu")
 print("Alaykum")
elif til == "german":
 print("Hallo")
 print("Welton")
else:
 print("What's")
 print("up")

```

Python bu yerda birinchi, if ning shartini tekshiradi. Agar rost bo'lsa, if blokidagi operatorlar bajariladi. Agar bu shart False qiymatini qaytarsa, Python elif shartini tekshiradi.

Agar elifning sharli ifodasi True bo'lsa, u holda elif blokidagi operotorlar bajariladi. Ammo agar u ham False qaytarsa, else blokidaki bajariladi.

Shartlarni elif operatoridan foydalangan holda ixtiyoriy davom ettirishingiz mumkin. Masalan :

```

til = "Uz"
if til == "english":
 print("Hello")
elif til == "german":
 print("Hallo")
elif til == "french":

```

```

 print("Salut")
else:
 print("Salom")

```

Ichma-ich joylashgan if operatori. if operatorining sharti bajarilganidan keyin yanayam aniqlashtirish uchun ichida yana bir necha shartga tekshiriladi:

```

til = "uzbekcha"
payt == "ertalabki vaqt"
if til == "uzbekcha":
 print("Uzbek")
 if payt == "ertalabki vaqt":
 print("Unda hayrli tong!")
 elif payt == "kechgi vaqt":
 print("Unda sizga hayrli kech!")

```

Bu yerda if konstruksiyasi ichki o‘rnatilgan if/elif konstruktsiyalarini o‘z ichiga oladi. Ya’ni, agar til o‘zgaruvchisi "uzbekcha" ga teng bo‘lsa, u holda ichki o‘rnatilgan if/elif konstruksiyalarisi kunduzgi o‘zgaruvchining qiymatini qo‘srimcha ravishda tekshirishadi - payt o‘zgaruvchisining qiymati "ertalabki vaqt" ga tengmi yoki "kechgi vaqt" ga tengligini tekshiradi va shunga qarab javob qaytariladi. Va bu holda, biz quyidagi konsol chiqishini olamiz:

Uzbek

Unda hayrli tong

Esda tutingki, ichki o‘rnatilgan if ifodalarining oldidan tab qoldirish kerak, ichki o‘rnatilgan konstruktsiyalardagi operatorlarning oldidan ham tab (bo‘sh joy) qoldirilishi kerak. To‘g‘ri joylashtirilmagan tabulyatsiya dastur mantig‘ini o‘zgartirishi mumkin.

Xuddi shunday, ichki o‘rnatilgan if/elif/else konstruksiyalari elif va else bloklariga joylashtirilishi mumkin:

```

til = "uzbek"
payt = "ertalab"

```

```

if til == "uzbek":
 if payt == "ertalab":
 print("Hayrli tong")
 else:
 print("Hayrli kech")
else:
 if payt == "ertalab":
 print("Good morning")
 else:
 print("Good evening")

```

Nazorat savollari :

1. If operatori qanday vazifasi bajaradi?
2. If operatorining strukturasi qanday?
3. Elif operatorining vazifasi qanday?
4. Ichma – ich foydalaniladigan shart operatoriga misollar keltiring.
5. Bloklarning if ifodaga tegishliligini qanday bilish mumkin?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari.

5-mashg‘ulot. Pythonda takrorlanuvchi jarayonlarni dasturlash.

O‘quv savollari:

11. Sikl operatorlari – For va while bilan ishlash.
12. Break, continue va else operatorlarining qo‘llanilishi.

1. Sikl operatorlari – For va while bilan ishlash.

Sikllar biror bir shartning bajarilishiga qarab ba’zi harakatlarni bajarishga imkon beradi. Pythonda quyidagi turdagি sikllar mavjud: **while** va **for**.

WHILE sikli. while sikli qandaydir bir shartning to‘g‘riligini tekshiradi va agar shart True bo‘lsa, u holda sikl tanasidagi blokni bajaradi. U quyidagicha sintaksisiga ega:

```
while <shartli_ifoda>:
 [sikl tanasi]
```

while kalit so‘zidan keyin shartli ifoda keladi va bu ifoda True qiymat qaytarsa, sikl tanasiga kirib u yerdagi operatorlar ketma-ket bajariladi.

while sikliga tegishli barcha bloklar oldidan bo‘sh joy qoldirilib ketishi va boshlanish qismlari bir ustunga joylashgan bo‘lishi kerak va while kalit so‘zidan bir xilda chekingan bo‘lishi kerak.

```
son = 1
while son < 5:
 print(f"son = {son}")
 son += 1
print("Dastur tugatildi")
```

Bunday holda, **son** o‘zgaruvchisi 5 dan kichik bo‘lsa, while sikli ishlaydi. Aks holda sikldan keyingi amal bajariladi.

Bu sikl tanasi ikkita ifodadan iborat:

```
print(f"son = {son}")
son += 1
```

Shuni ham yodda tutingki, oxirgi `print("Dastur tugallandi")` satr boshidan chekinmaydi, shuning uchun u while siklining bir qismi emas.

Siklning butun jarayonini quyidagicha ifodalash mumkin: Birinchi, **son** o‘zgaruvchisining qiymati 5 dan kichik yoki kichik emasligini tekshiriladi. Va o‘zgaruvchi dastlab 1 ga teng bo‘lganligi sababli, bu shart True ni qaytaradi va shuning uchun sikl operatorlari bajariladi.

Sikl ko‘rsatmalari satr **son=1** ni konsolga chiqaradi. Va keyin raqam o‘zgaruvchisining qiymati bittaga oshiriladi - endi u 2 ga teng bo‘ladi. sikl

ko‘rsatmalari blokini bir marta bajarish iteratsiya deb ataladi. Ya’ni, shu tarzda, birinchi takrorlash siklda amalga oshiriladi.

son < 5 sharti yana tekshiriladi. Yana True qaytariladi, chunki son 2 ga teng, shuning uchun sikl operatorlari yana bir marta bajariladi.

Sikl ko‘rsatmalari konsolga satr **son = 2** ni chiqaradi. Va keyin **son** o‘zgaruvchisining qiymati yana bittaga oshiriladi - endi u 3 ga teng bo‘ldi. Shunday qilib, ikkinchi takrorlash amalga oshiriladi.

son < 5 shart yana tekshiriladi. Yana True qiymat qaytariladi, chunki son = 3, shuning uchun sikl operatorlari bajariladi.

Sikl ko‘rsatmalari konsolga satr **son = 3** ni chiqaradi. Va keyin **son** o‘zgaruvchisining qiymati yana bittaga oshiriladi - endi u 4 ga teng. Ya’ni uchinchi iteratsiya amalga oshiriladi.

son < 5 sharti yana tekshiriladi. Yana True qiymat qaytariladi, chunki son = 4, shuning uchun sikl ko‘rsatmalari bajariladi.

Sikl ko‘rsatmalari konsolga son= 4 qator raqamini chiqaradi. Va keyin son o‘zgaruvchisining qiymati yana bittaga oshiriladi - endi u 5 ga teng. Ya’ni to‘rtinchи takrorlash amalga oshiriladi.

Va shart son < 5 yana tekshiriladi. Lekin endi u False qiymat qaytaradi, chunki son o‘zgaruvchisining qiymati endi 5 ga teng, shuning uchun sikl tugatiladi. Shundan so‘ng sikldan keyin operatorlar bajariladi. Shunday qilib, bu sikl to‘rtta o‘tish yoki to‘rtta takrorlashni amalga oshiradi

Natijada, kodni bajarishda biz quyidagi konsol chiqishini olamiz:

```
son = 1
son = 2
son = 3
son = 4
Dastur tugatildi
```

While sikli bilan yana bir oprator – else ham ishlataladi. U while siklidagi shart False qiymat qaytarganida ishga tushadi va tarkibidagi blok bajariladi:

```
raqam = 1
```

```

while raqam <5:
 print(f"raqam = {raqam}")
 raqam += 1
else:
 print(f"raqam = {raqam}. sikl tugallandi")
print("Dastur tugatildi")

```

Ya’ni, bu holda birinchi navbatda shart tekshiriladi va while operatorlari bajariladi. Keyin shart False ga aylanganda else blokidagi gaplar bajariladi. E’tibor bering, else blokidagi iboralar ham sikl konstruktsiyasining boshidan chekinadi. Natijada, bu holda biz quyidagi konsol chiqishini olamiz:

```

raqam = 1
raqam = 2
raqam = 3
raqam = 4
raqam = 5. sikl tugallandi
Dastur tugadi

```

For sikli. Sikl ning yana bir turi for konstruktsiyasidir. Ushbu sikl qiymatlar to‘plamini takrorlaydi, har bir qiymatni o‘zgaruvchiga qo‘yadi va keyin siklda biz ushbu o‘zgaruvchi bilan turli harakatlarni bajarishimiz mumkin. For siklining strukturasi quyidagicha:

```

for [o‘zgaruvchi] in [qiymatlar_to‘plami]:
 [sikl tanasi]

```

For kalit so‘zidan keyin qiymatlar joylashtiriladigan o‘zgaruvchining nomi keladi. Keyin in operatoridan keyin qiymatlar to‘plami va ikki nuqta qo‘yiladi.

Va keyingi qatordan sikl tanasidagi operatorlar boshlanadi. Bu operatorlar siklining bir qismi ekanligi uchun ular for kalit so‘zi boshidan ichkariga kiritilishi kerak.

Siklni bajarishda Python ketma-ket barcha qiymatlarni to‘plamdan oladi va ularni o‘zgaruvchiga uzatadi. To‘plamdagи barcha qiymatlar takrorlangandan keyin sikl tugaydi.

Masalan, qiymatlar to‘plami sifatida siz aslida belgilar to‘plamini ifodalovchi satrni ko‘rib chiqishingiz mumkin. Keling, bir misolni ko‘rib chiqaylik :

```
string = "Hello"
for char in string:
 print(char)
```

char o‘zgaruvchisi siklida aniqlanadi, **in** operatoridan keyin **string** o‘zgaruvchisi "Hello" satrini saqlaydigan takrorlangan to‘plam sifatida ko‘rsatiladi. Natijada, for sikli **string** tarkibidagi barcha belgilarni ketma-ketlikda takrorlaydi va ularni **char** o‘zgaruvchisiga o‘zlashtiradi. Sikl blokining o‘zi **char** o‘zgaruvchining qiymatini konsolga chop etadigan bitta funksiyadan iborat. Dasturning konsol chiqishi:

```
H
e
l
l
o
```

For siklida sikl tugagandan keyin bajariladigan qo‘srimcha **else** bloki ham bo‘lishi mumkin:

```
string = "Hello"
for char in string:
 print(char)
else:
 print(f"oxirgi simvol: {char}")
print("Dastur yakunlandi")
```

Bunday holda, biz quyidagi konsol chiqishini olamiz:

```
H
```

```
e
l
l
o
oxirgi simvol: o
Dastur yakunlandi
```

Shuni ta'kidlash kerakki, else bloki for siklida aniqlangan barcha o'zgaruvchilarga kirish huquqiga ega.

Ichma-ich sikllar. Ba'zi sikllar o'zlarida boshqa sikllarni o'z ichiga olishi mumkin. Ko'paytirish jadvalining chiqishi misolini ko'rib chiqing:

```
a = 1
b = 1
while a < 10:
 while b < 10:
 print(a * b, end="\t")
 b += 1

 print("\n")
 b = 1
 a += 1
```

Tashqi sikl while a < 10: a o'zgaruvchisi 10 ga teng bo'lgunga qadar 9 marta ishlaydi. Bu sikl ichida ichki sikl while b < 10: ishlaydi. b o'zgaruvchisi 10 ga teng bo'lgunga qadar ichki sikl ham 9 marta ishlaydi. Bundan tashqari, ichki siklning barcha 9 ta takrorlanishi tashqi siklning bir iteratsiyasi ichida ishga tushiriladi.

Ichki halqaning har bir iteratsiyasida konsolda a va b raqamlarining mahsulotini ko'rsatiladi. Keyin b o'zgaruvchining qiymati bittaga oshiriladi. Ichki sikl o'z ishini tugatgandan so'ng, b o'zgaruvchining qiymati 1 ga o'rnatiladi va a o'zgaruvchining qiymati bittaga oshiriladi va tashqi siklning keyingi takrorlanishiga o'tish sodir bo'ladi. Va a o'zgaruvchisi 10 ga teng bo'lgunga qadar hamma narsa takrorlanadi. Shunga ko'ra, ichki sikl tashqi siklning barcha iteratsiyasi uchun faqat 81 marta ishlaydi. Natijada, biz quyidagi konsol chiqishini olamiz:

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2	4	6	8	10	12	14	16	18
3	6	9	12	15	18	21	24	27
4	8	12	16	20	24	28	32	36
5	10	15	20	25	30	35	40	45
6	12	18	24	30	36	42	48	54
7	14	21	28	35	42	49	56	63
8	16	24	32	40	48	56	64	72
9	18	27	36	45	54	63	72	81

for siklini xuddi shunday aniqlanishi mumkin:

```
for c1 in "ab":
 for c2 in "ba":
 print(f"{c1}{c2}")
```

Bunday holda, tashqi sikl "ab" qatoridan o'tadi va har bir belgini c1 o'zgaruvchisiga qo'yadi. Ichki sikl "ba" satrini takrorlaydi, satrdagi har bir belgini c2 o'zgaruvchisiga qo'yadi va ikkala belgi kombinatsiyasini konsolga chiqaradi. Ya'ni, oxirida biz a va b belgilarning barcha mumkin bo'lgan kombinatsiyalarini olamiz:

ab

aa

bb

ba

2. Break, continue va else operatorlarining qo'llanilishi

Biz siklni boshqarish uchun maxsus break va continue operatorlaridan foydalanishimiz mumkin. Break operatori siklni to'xtatadi. continue operatori esa siklning keyingi iteratsiyasiga o'tkazadi.

Agar siklda uning keyingi bajarilishiga mos kelmaydigan shartlar hosil bo'lsa, break operatoridan foydalanish mumkin. Quyidagi misolni ko'rib chiqing :

```
raqam = 0
while raqam <5:
 raqam += 1
 if raqam == 3: # agar raqam = 3
 bo'lsa, sikldan chiqamiz
 break
 print(f"raqam = {raqam}")
```

Bu yerda while sikli raqam<5 shartini rostlikka tekshiradi. Va agar raqam o'zgaruvchisining qiymati hozircha 5 ga teng bo'lmasa, raqamning qiymati konsolda chop etiladi. Ammo ungacha sikl ichida yana bir shart ham tekshiriladi: if raqam == 3. Ya'ni **raqam**ning qiymati 3 ga teng bo'lsa, u holda break operatori yordamida sikldan chiqamiz. Va oxirida biz quyidagi konsol chiqishini olamiz:

```
raqam = 1
raqam = 2
```

Break operatoridan farqli o'laroq, **continue** operatori siklning keyingi iteratsiyasiga uni tugatmasdan o'tadi. Misol uchun, oldingi misolda break ni continue bilan almashtiramiz:

```
raqam = 0
while raqam <5:
 raqam += 1
```

```

if raqam == 3: # agar raqam = 3 bo'lsa, siklning yangi
iteratsiyasiga o'ting
 continue
print(f" raqam = {raqam}")

```

Va bu holda, agar raqam o‘zgaruvchisining qiymati 3 ga teng bo‘lsa, continue operatori siklni keyingi aylanishga o‘tkazib yuboradi va navbatdagi qadam amalgaloshiriladi:

```

raqam = 1
raqam = 2
raqam = 4
raqam = 5

```

Nazorat savollari :

1. Dasturlashda takrorlanuvchi jarayonlarni dasturlash qanday ro‘l egallaydi?
2. Takrorlanuvchi jarayonlarni qanday operatorlar yordamida dasturini tuziladi?
3. **for** operatorining ishlash prinsipi qanday?
4. **while** operatorining sintaksi va ishlash prinsipi qanday?
5. **for** va **while** operatorlarining bir biridan asosiy farqlari nimada?
6. **else** operatorini siklik jarayonlarda nima maqsadda foydalilaniladi?
7. **range** operatorining vazifasi va ishlash prinsipi qanday?
8. **break** operatorining vazifasi nima?
9. **continue** operatori qanday holatlarda ishlatiladi?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari.

6-mashg‘ulot. Pythonda ro‘yxatlar bilan ishlash.

O‘quv savollari:

13. Ro‘yxatlar va ularning qo‘llanilishi.
14. Ro‘yxatlarni yaratish usullari.
15. Ro‘yxatlar bilan ishlovchi metodlar.

1. Ro'yxatlar va ularning qo'llanilishi.

Ma'lumotlar to'plamlari bilan ishlash uchun Python ro'yxat, kortej va lug'atlar kabi o'rnatilgan turlarni taqdim etadi.

Ro'yxat (list) - elementlar to'plami yoki ketma-ketligini saqlaydigan ma'lumotlar turi. Ko'pgina dasturlash tillarida massiv deb ataladigan o'xshash ma'lumotlar tuzilmasi mavjud.

2. Ro'yxatlarni yaratish usullari

Ro'yxatni yaratish uchun kvadrat qavslar [] ishlataladi. Ularning ichida ro'yxat elementlari vergul bilan ajratilgan holda saqlanadi. Masalan, raqamlar ro'yxatini yarataylik:

```
raqamlar = [0, 2, 12, 44, 51]
```

Xuddi shunday, boshqa turdag'i ma'lumotlar bilan ro'yxatlarni belgilash mumkin, masalan, satrlar (ya'ni string turdag'i ma'lumotlar) ro'yxatini yaratish quyidagicha amalga oshiriladi:

```
odamlar = ["Jasur", "Akmal", "Bobur"]
```

Ro'yxat yaratish uchun **list()** konstruktor funksiyasidan ham foydalanish mumkin :

```
raqamlar1 = []
raqamlar2 = list()
```

Ushbu ikkala ro'yxat ta'riflari o'xshash - ular bo'sh ro'yxat yaratadi.

Ro'yxatda faqat bir xil turdag'i ob'ektlar bo'lishi shart emas. Bir vaqtning o'zida satrlarni, raqamlarni va boshqa ma'lumotlar turlarining ob'ektlarini bir xil ro'yxatga joylashtirish mumkin:

```
obyektlar = [1, 2.26, "Salom dunyo", True, False]
```

Ro'yxat elementlarini ekranga chiqarish uchun standart print funksiyasidan foydalanish mumkin. Bu ro'yxat tarkibini to'liq shaklda konsolga chop etadi:

```
raqamlar = [1, 2, 3, 4, 5]
odamlar = ["Jasur", "Akmal", "Bobur"]

print(raqamlar) # [1, 2, 3, 4, 5]
```

```
print(одамлар) # ["Jasur", "Akmal", "Bobur"]
```

list() konstruktori qiymatlar to‘plamini qabul qilishi mumkin, ular asosida ro‘yxat tuziladi:

```
raqamlar1 = [1, 2, 3, 4, 5]
raqamlar2 = list(raqamlar1)
print(raqamlar2) # [1, 2, 3, 4, 5]

harflar = list("Salom")
print(harflar) # ['S', 'a', 'l', 'o', 'm']
```

Agar bir xil qiymat bir necha marta takrorlanadigan ro‘yxatni yaratish kerak bo‘lsa, unda yulduzcha - * belgisidan foydalanish mumkin, ya’ni aslida mavjud ro‘yxatga ko‘paytirish amalini qo‘llaniladi:

```
raqamlar = [15]*6 # 15 marta 6 takrorlash
print(raqamlar) # [15, 15, 15, 15, 15, 15]

одамлар = ["Jasur"]*3 # "Tom" ni 3 marta takrorlash
print(одамлар) # ["Jasur", "Jasur", "Jasur"]

talabalar = ["Bobur", "Saman"] * 2
"Bobur", "Saman" ni 2 marta takrorlash

print(talabalar)
["Bobur", "Saman", "Bobur", "Saman"]
```

Ro‘yxat elementlariga murojaat qilish. Ro‘yxat elementlariga murojaat qilish uchun ro‘yxatdagi element sonini ifodalovchi indekslardan foydalanish kerak. Indekslar noldan boshlanadi. Ya’ni, birinchi element indeksi 0, ikkinchi element indeksi 1 ga teng bo‘ladi va hokazo. Elementlarga teskari tartibda ya’ni oxiridan boshiga qarab murojaat qilish uchun manfiy indeks tushunchasi kiritilgan. Bu manfiy indekslar -1 dan boshlanadi. Ya’ni, oxirgi element -1 indeksiga ega bo‘ladi, oxiridan bitta oldingisi esa -2 indeksiga ega bo‘ladi va hokazo.

```
одамлар = ["Jasur", "Samat", "Bobur"]
```

```

ro'yxat boshidan elementlarni olish

print(odamlar[0]) # Jasur
print(odamlar[1]) # Samat
print(odamlar[2]) # Bobur

ro'yxat oxiridagi elementlarni olish
print(odamlar[-2]) # Samat
print(odamlar[-1]) # Bobur
print(odamlar[-3]) # Jasur

```

Ro'yxat elementini o'zgartirish uchun unga yangi qiymat yuklash kifoya:

```

odamlar = ["Jasur", "Samat", "Bobur"]

odamlar[1] = "Akmal" # ikkinchi elementni o'zgartirish
print(odamlar[1]) # Akmal
print(odamlar) # ["Jasur", "Akmal", "Bobur"]

```

Ro'yxat elementlarini ajratish. Python sizga ro'yxatni alohida elementlarga ajratish imkonini beradi:

```

odamlar = ["Jasur", "Bobur", "Samat"]

jasur, bobur, samat = odamlar

print (jasur) # Jasur
print (bobur) # Bobur
print (samat) # Samat

```

Bunday holda, **jasur**, **bobur** va **samat** o'zgaruvchilari odamlar ro'yxatidan ketma-ket tayinlangan elementlardir. Biroq, o'zgaruvchilar soni tayinlangan ro'yxat elementlari soniga teng bo'lishi talab qilinadi. Aks xolda xatolik kelib chiqadi.

Ro'yxat elementlarini olish uchun **for** yoki **while** tsiklidan foydalanish mumkin.

For tsikli bilan takrorlash:

```

odamlar = ["Tomson", "Sems", "Bob"]

for odam in odamlar:
 print (odam)

```

Bu yerda odamlar ro'yxati takrorlanadi va har bir element shaxs o'zgaruvchisiga joylashtiriladi.

Iteratsiyani while tsikli bilan ham bajarish mumkin:

```

odamlar = ["Tomson", "Sems", "Bob"]

```

```

i = 0
while i < len(odomalar):
 print(odomalar[i])
 # elementni olish uchun indeksdan foydalanish
 i += 1

```

`len()` funktsiyasidan foydalanib takrorlash uchun ro‘yxat uzunligini olinadi. Bu dasturda `i` - hisoblagich qiymati ro‘yxat uzunligiga teng bo‘lguncha chop etadi. `i` ning qiymati esa har safar birga oshirilib boraveradi.

Ro‘yxatni taqqoslash. Ikki ro‘yxat, agar ular bir xil elementlar to‘plamini o‘z ichiga olsa, teng hisoblanadi:

```

raqamlar1 = [1, 2, 3, 4, 5]
raqamlar2 = list ([1, 2, 3, 4, 5])

if raqamlar1 == raqamlar2:
 print("1 - raqamlar 2 - raqamlarga teng")
else:
 print("1-raqamlar 2-raqamlarga teng emas")

```

Bunday holda, ikkala ro‘yxat ham teng bo‘ladi.

3. Ro‘yxatlar bilan ishlovchi metodlar

Ro‘yxat elementlarini boshqarish uchun bir qancha metodlar mavjud. Ulardan asosan ko‘p marta murojaat qilinadiganlarini quyida keltirilgan:

append(element): `element` - ni ro‘yxat oxiriga qo‘shish;

insert (indeks, element): ro‘yxatga `elementni indeks` – element qilib qo‘shish;

extend (items): ro‘yxat oxiriga `items` to‘plamini qo‘shish;

remove(item): ro‘yxatdan `item` elementini olib tashlaydi. Ro‘yxatdan birinchi uchragan `item` elementi o‘chiriladi. Agar element topilmasa, ValueError xatoligi qaytariladi;

clear(): ro‘yxatdagi barcha elementlarni o‘chirish;

index(item): `item` elementining indeksini qaytaradi. Agar element topilmasa, ValueError xatoligi qaytariladi;

pop([indeks]): indeksidagi elementni olib tashlaydi va qaytaradi. Agar indeks ko‘rsatilmay faqat pop() holida foydalanilsa, oxirgi elementni olib tashlanadi.

count(item): ro‘yxatdagi ***item*** elementining takrorlanishlar sonini qaytaradi. Agar mavjud bo‘lmas, 0 qaytaradi;

sort([key]): ro‘yxat elementlarini tartiblaydi. Standart bo‘yicha o‘sish tartibida saralanadi. Lekin ***key*** parametr yordamida saralashni qanday tartibda bo‘lishini boshqarish mumkin.

reverse(): Ro‘yxatdagi barcha elementlarni teskari tartibda qayta joylashtiradi.

copy(): ro‘yxatni nusxalaydi.

Bundan tashqari, Python ro‘yxatlar bilan ishlash uchun bir qator standart funktsiyalarni taqdim etadi:

len(list): ro‘yxat uzunligini aniqlash;

sorted(list, [key]): tartiblangan ro‘yxatni qaytaradi;

min(list): ro‘yxatning eng kichik elementini topish;

max(ro‘yxat): ro‘yxatdagi eng katta elementni topish.

Ro‘yxatga element qo‘shish uchun append(), extension va insert metodlari, ro‘yxatdan elementni olib tashlash uchun ***remove()***, ***pop()*** va ***clear()*** usullari qo‘llaniladi.

Foydalanish usullari:

```
list1= ["Timur", "Bobur"]

ro‘yxat oxiriga qo‘shish
list1.append("Elmurod") #["Timur", "Bobur", "Elmurod"]

ikkinchi pozitsiyaga qo‘shish
list1.insert(1, "Bilol") #["Timur", "Bilol", "Bobur",
"Elmurod"]

elementlar to‘plamini qo‘shish ["Malik", "Samat"]
```

```

list1.extend(["Malik", "Samat"])

["Timur", "Bilol", "Bobur", "Elmurod", "Malik", "Samat"]

element indeksini olish
index_of_tom = list1.index("Bobur") # 2

ushbu indeksda o'chirish
removed_item = list1.pop(index_of_tom)
["Timur", "Bilol", "Elmurod", "Malik", "Samat"]

oxirgi elementni olib tashlang
oxirgi_element = list1.pop() # "Samat"
print(list1) # ["Timur", "Bilol", "Elmurod", "Malik"]

"Elmurod" elementini olib tashlash
list1.remove("Elmurod")
print(list1) # ["Timur", "Bilol", "Malik"]

barcha elementlarni o'chirish
list1.clear()
print(list1) # []

```

IN kalit so‘zining ishlatirlishi

Agar biron bir element topilmasa, olib tashlash va indekslash usullari xatolik qaytaradi. Bunday vaziyatni oldini olish uchun elementni ishlatishdan oldin **in** kalit so‘zidan foydalanib uning mavjudligini tekshirish lozim:

```

list_odamlar = ["Timur", "Bobur", "Samat"]

if "Ali" in list_odamlar:
 list_odamlar.remove("Ali")

print(list_odamlar) # ["Timur", "Bobur", "Samat"]

```

Odamlar ro‘yxatida "Ali" elementi bo‘lsa, **if "Ali" in list_odamlar** ifodasi "True" qiymati qaytaradi. Shunday ekan bu vaziyatda **False** qiymati qaytadi va

`list_odamlar.remove("Ali")` funksiyasi bajarilmaydi va `list_odamlar` nomli ro‘yxat tarkibi o‘zgarishsiz qoladi.

DEL metodi

Pythonda ro‘yxatdan elementni o‘chirish uchun yana bir **del** nomli operatorordan ham foydalaniladi. O‘chiriladigan element yoki elementlar to‘plami ushbu operatorga parametr sifatida uzatiladi:

```
list_odamlar = ["Timur", "Bilol", "Bobur",
"Elmurod", "Malik", "Samat"]

ikkinchi elementni olib tashlash
del list_odamlar [1]
print (list_odamlar) # ["Timur", "Bobur", "Elmurod",
"Malik", "Samat"]

to‘rtinchi elementgacha o‘chirish
list_odamlar [:3]
print(list_odamlar) #["Elmurod", "Malik", "Samat"]

del list_odamlar[1:]#ikkinchi elementdan oxirigacha
print(list_odamlar) #["Timur"]
```

COUNT() metodi

Agar element ro‘yxatda necha marta borligini bilish kerak bo‘lsa, `count()` metodidan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

```
odamlar = ["Bobur", "Bilol", "Bobur", "Elmurod",
"Malik", "Bobur"]

odamlar_soni = odamlar.count("Bobur")
print(odamlar_soni) # 3
```

SORT() metodi

Sort() metodi standart holatda o'sish tartibida saralash uchun ishlataladi:

```
odamlar = ["Timur", "Bilol", "Bobur", "Elmurod",
"Malik", "Samat"]

odamlar.sort()
print(odamlar)

['Bilol', 'Bobur', 'Elmurod', 'Malik', 'Samat', 'Timur']
```

Agar ma'lumotlarni teskari tartibda saralash zarur bo'lsa, sort() metodidan keyin reverse() usulini qo'llash mumkin:

```
odamlar = ["Timur", "Bilol", "Bobur", "Elmurod",
"Malik", "Samat"]

odamlar.sort()
odamlar.reverse()
print(odamlar)

['Timur', 'Samat', 'Malik', 'Elmurod', 'Bobur', 'Bilol']
```

Saralash aslida ikkita ob'ektni taqqoslaydi va qaysi biri "kichik" bo'lsa, "katta" ob'ektdan oldin joylashtiriladi. "katta" va "kichik" tushunchalari albatta nisbiydir. Va agar ro'yxatning barcha elementlari raqamlardan tarkib topgan bo'lsa, unda barchasi oddiy - raqamlar o'sish tartibida joylashtiriladi. Agar ro'yxatda satrlar va boshqa ob'ektlar mavjud bo'lsa va saralash kerak bo'lsa, unda vaziyat yanada murakkabroq bo'ladi. Bunday holda harflar sonlardan oldin joylashtiriladi. Albatta sonli satrlar haqida gap ketmoqda. Chunki butun tipli ma'lumot bilan string tipli ma'lumot solishtirish xatolik keltirib chiqaradi. Demak, string tiplarni solishtirishda, agar ularning birinchi belgilar teng bo'lsa, ikkinchi belgilar solishtiriladi va hokazo. Bunda raqamli belgi alifbodagi bosh harfdan "kichik" deb hisoblanadi va o'z navbatida bosh harf ham kichik harfdan kichik hisoblanadi.

Shunday qilib, agar ro'yxat tarkibida katta va kichik harflar mavjud bo'lsa va saralash amali bajarilsa, unda unchalik to'g'ri bo'lmanan natijalarini olinishi mumkin, chunki asosan "bob" matni "Tom" matnidan oldin kelishi kerak. Bunday holda sort

metodining standart tartiblashini o‘zgartirish uchun unga parametr sifatida funktsiyani beriladi:

```
odamlar = ["Timur", "bilol", "Bobur", "elmurod",
"Malik", "Samat"]

odamlar.sort() # standart tartiblash
print(odamlar) # ['Bobur', 'Malik', 'Samat', 'Timur',
'bilol', 'elmurod']

odamlar.sort(key=str.lower)
kichik katta-kichik tartiblash

print (odamlar)
['bilol', 'Bobur', 'elmurod', 'Malik', 'Samat', 'Timur']
```

SORTED metodi

Saralash usuliga qo‘srimcha ravishda ikkita shaklga ega bo‘lgan tartiblangan standart funktsiyadan foydalanish mumkin:

sorted(list): list ro‘yxatini tartiblaydi

sorted(list, key): list ro‘yxati elementlariga *key* funkciyasini qo‘llash orqali ro‘yxatni tartiblaydi

```
list_per = ["Tom", "bob", "alis", "Sem", "Bill"]

sorted_per = sorted(list_per, key=str.lower)
print (sorted_per)
["alisa", "Bill", "bob", "Sem", "Tom"]
```

Ushbu funktsiyadan foydalanganda shuni yodda tutish kerakki, bu funksiya tartiblangan ro‘yxatni o‘zgartirmaydi, ammo u barcha tartiblangan elementlarni yangi ro‘yxatga joylashtiradi va natijani qaytaradi.

MIN va MAX funktsiyalari

Pythonning **min()** va **max()** funksiyalari mos ravishda minimum va maksimum qiymatlarni topishga imkon beradi:

```
raqamlar = [9, 221, 12, 10, 3, 125, 18]

print (min(raqamlar)) # 3
print (max(raqamlar)) # 221
```

COPY() funksiyasi

Ro‘yxatlarni nusxalashda, ro‘yxatlar o‘zgaruvchan tur ekanligini yodda tutish kerak. Shuning uchun ikkala o‘zgaruvchi ham bir xil ro‘yxatga ishora qilsa, bitta o‘zgaruvchini o‘zgartirish boshqa o‘zgaruvchiga ta’sir qiladi:

```
list_per = ["Timur", "Bobur", "Alisey"]
list_per2 = list_per
list_per2.append("Samat") # elementni ikkinchi ro‘yxatga
qo’shish

kishi1 va odamlar2 bir xil ro‘yxatga ishora qiladi
print(list_per) # ["Timur", "Bobur", "Alisey", " Samat"]
print(list_per2) # ["Timur", "Bobur", "Alisey", "
Samat"]
```

Bu yuqorida keltirilgan dasturdagi bir o‘zgaruvchining qiymatini ikkinchisiga yuklab qo‘yish holati nusxalash deb atalmaydi. Nushalash maqsadida bunday hatti harakatni qilmagan ma’qul. Elementlarni nusxalash uchun chuqurroq nusxalash talab qilinadi. Shundagina bir vaqtning nusxalangan va aslnusxadagi ro‘yxatlar qiymatlari bir xil bo‘lsada, aslida turli xil ro‘yxatlarni ifodalaydi. Buning uchun oddiygina **copy()** metodidan foydalanib nusxalash kerak bo‘ladi:

```
list_per = ["Tom", "Bob", "Alis"]
list_per2 = list_per.copy() # elementlarni list_per
dan list_per2 ga nusxalash

elementni FAQAT ikkinchi ro‘yxatga qo’shish
```

```

list_per2.append("Sem")

list_per va list_per2 turli ro'yxatlarni bildiradi
print(list_per) # ["Tom", "Bob", "Alis"]
print(list_per2) # ["Tom", "Bob", "Alis", "Sem"]

```

Ro'yxatning bir qismini nusxalash

Agar butun ro'yxatni emas, balki uning ma'lum bir qismini nusxalash kerak bo'lsa, unda quyidagi shakllarni qabul qilishi mumkin bo'lgan maxsus sintaksisdan foydalanish kerak bo'ladi:

list[:end]: ro'yxat boshidan **end** elementigacha bo'lgan oraliqni tanlash.

list[start:end]: ro'yxatning **start** va **end** elementlari oralig'ini belgilaydi

list[start:end:step]: ro'yxatning **start** va **end** elementlari oralig'ini **step** qadam bilan belgilaydi. Odatiy bo'lib, bu **step** parametr 1 ga teng bo'ladi.

```

list_per = ["Tomson", "Bobi", "Elison", "Semmi",
"Timati", "Billi"]

slice_people1 = list_per [:3] # 0 dan 3 gacha
print(slice_people1) # ['Tomson', 'Bobi', 'Elison']

slice_people2 = list_per [1:3] #1 dan 3 gacha
print(slice_people2) # ["Bobi", "Elison"]

slice_people3 = list_per[1:6:2] #1 dan 6 gacha 2 ga oshib
print(slice_people3) #["Bobi", "Semmi", "Billi"]

```

Manfiy indeks

Ro'yxatning oxirgi elementidan boshlab murojaatni boshlash kerak bo'lganda manfiy indeksdan foydalanish kerak bo'ladi. Masalan, -1 – element oxirgi element, -2 – element oxiridan bitta oldingi va hokazo.

```

list_per = ["Tomson", "Bobi", "Elison", "Semmi",
"Timati", "Billi"]

nolinchidan oxirgisigacha, oxirgi xisobga kirmaydi
slice_people1 = list_per[:-1]
print(slice_people1)
['Tomson', 'Bobi', 'Elison', 'Semmi', 'Timati']

oxirgi uchinchi elementdan oxirgisigacha, oxirgisini olmaydi
slice_people2 = list_per [-3:-1]
print(slice_people2) # ["Semmi", "Timati"]

```

Ro‘yxatlarni ularash

Qo‘sish (+) operatori ro‘yxatlarni birlashtirish uchun ishlataladi:

```

people1 = ["Tomson", "Bobi", "Alison"]
people2 = ["Tomson", "Semmi", "Timati", "Billi"]
people3 = people1 + people2
print (people3)
["Tomson", "Bobi", "Elison", "Tomson", "Semmi", "Timati",
"Billi"]

```

Ichma-ich Ro‘yxatlar

Ro‘yxatlar satrlar, raqamlar kabi standart ma’lumotlardan tashqari, boshqa ro‘yxatlarni ham o‘z ichiga olishi mumkin. Bunday ro‘yxatlarni jadvallar bilan bog‘lash mumkin, bu yerda ichki ro‘yxatlar qatorlar vazifasini bajaradi. Masalan:

```

odamlar = [
 ["Tomson", 29],
 ["Elison", 33],
 ["Bobi", 27]
]

print(odamlar[0]) # ["Tomson", 29]
print(odamlar[0][0]) # "Tomson"

```

```
print(odamlar[0][1]) # 29
```

Ichki ro'yxatning elementiga murojaat qilish uchun bir juft indeksdan foydalanish kerak: `odamlar[0][1]` - birinchi joylashtirilgan ro'yxatning ikkinchi elementiga murojaat.

Umumiy ro'yxatni, shuningdek, ichki ro'yxatlarni qo'shish, o'chirish va o'zgartirish oddiy (bir o'lchovli) ro'yxatlar kabi amalga oshiriladi:

```
odamlar = [
 ["Tomson", 29],
 ["Elison", 33],
 ["Bobi", 27]
]

ichki ro'yxat yaratish
odam = list()
odam.append("Billi")
odam.append(41)

ichki ro'yxat qo'shish
odamlar.append(odam)
print(odamlar[-1]) # ["Billi", 41]

ichki ro'yxatga qo'shish
odamlar[-1].append("+79996543210")

print(odamlar[-1]) # ["Billi", 41, "+79996543210"]

oxirgi elementni o'rnatilgan ro'yxatdan olib tashlash
odamlar[-1].pop()
print(odamlar[-1]) # ["Billi", 41]

oxirgi kiritilgan ro'yxatni butunlay o'chirish
```

```
odamlar.pop(-1)
```

```
birinchi elementni o'zgartirish
odamlar[0] = ["Semmi", 18]
print (odamlar)
[["Semmi", 18], ["Alison", 33], ["Bobi", 27]]
```

Ichki ro‘yxatlar ustida takrorlash:

```
odamlar = [
 ["Tomson", 29],
 ["Elison", 33],
 ["Bobi", 27]
]
for odam in odamlar:
 for item in odam:
 print(item, end=" | ")
```

Konsol chiqishi :

```
Tomson | 29 | Elison | 33 | Bobi | 27 |
```

Nazorat savollari:

1. Ro‘yxat deb nimaga aytildi?
2. Ro‘yxatlarni qanday yaratiladi?
3. Ro‘yxatlarning elementlari bir turga mansub bo‘lishi shartmi?
4. ro‘yxat elementlariga murojaatlar qanday amalga oshiriladi?
5. Ro‘yxat uzunligini qanday aniqlanadi?
6. Ro‘yxat elementini biro songa ko‘paytirish nimani beradi?
7. Manfiy index tushunchasi nimani anglatadi?
8. `tomson, bobi, semmi = odamlar` – ushbu ifodaning ma’nosi nima?
9. Ro‘yxatga ma’lumotni sikl orqali kiritish qanday amalga oshiriladi?
10. Ro‘yxat elementlarini saralash uchun qaysi metodni ishlatiladi?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari.

7-mashg‘ulot. Pythonda Kortejlar (Tupllar) bilan ishlash.

O‘quv savollari:

16. Kortejlar va ularning qo‘llanilishi.
17. Kortejlarni yaratish usullari.
18. Kortejlar bilan ishlovchi metodlar.

1. Kortejlar va ularning qo‘llanilishi.

Kortej xuddi ro‘yxat kabi elementlar ketma-ketligini ifodalaydi. Bundan tashqari kortej o‘zgarmas tur hisoblanadi. Shuning uchun kortejdagi elementlarni qo‘sish, olib tashlash yoki uni o‘zgartirishning ilojisi yo‘q.

2. Kortejlarni yaratish usullari.

Tuple yaratish uchun turli qiymatlarni vergul bilan ajratib oddiy qavslar ichiga joylab qo‘yish kifoya:

```
tommi = ("Tomson", 23)
print (tommi) # ("Tomson", 23)
```

Shuningdek, kortejni yaratish uchun qavslarsiz vergul bilan ajratilgan qiymatlarni ro‘yxatga olish kerak bo‘ladi:

```
tommi = "Tomson", 23
print (tommi) # ("Tomson", 23)
```

Agar mabodo kortej bitta elementdan iborat bo‘lib qolsa, u holda kortejnинг yagona elementidan keyin vergul qo‘yish kerak:

```
tommi = ("Tomson")
```

Ro‘yxat kabi boshqa elementlar to‘plamidan kortej yaratish uchun ro‘yxatni **tuple()** funksiyasiga uzatiladi, bu esa ro‘yxatni kortejni aylantiradi va kortej qaytaradi:

```
data = ["Tomson", 37, "Google"]
tommi = tuple (data)
print(tommi) # ("Tomson", 37, "Google")
```

3. Kortejlar bilan ishlovchi metodlar

LEN() funksiyasi

Pythonning standart len() funksiyasidan foydalanib, kortej uzunligini aniqlash mumkin:

```
tommi = ("Tomson", 37, "Google")
```

```
print (len(tommi)) # 3
```

Kortej elementlariga murojaat

Kortejdagi elementlarga murojaat ro‘yxatdagi kabi indeks bo‘yicha amalga oshiriladi. Indekslash, shuningdek, ro‘yxat boshidan elementlarni olishda noldan va ro‘yxat oxiridagi elementlarni olishda -1 dan boshlanadi:

```
tommi = ("Tomson", 37, "Google", "software
enginireeng")
print(tommi[0]) # "Tomson"
print(tommi[1]) # 37
print(tommi[-1]) # "software enginireeng"
```

Lekin kortej o‘zgarmas tur bo‘lgani uchun uning elementlarini o‘zgartirishning iloji si yo‘q. Ya’ni, quyidagi yozuv ishlamaydi:

```
tommi[1] = "Tomsonjon"
```

Agar zarurat tug‘ilsa, kortejni alohida o‘zgaruvchilarga ajratish mumkin:

```
name, age, company, position = ("Tomson", 35,
"Google", "software enginireeng")
print(name) # Tomson
print(age) # 35
print(position) # software enginireeng
print(company) # Google
```

Subtuplelarni olish

Ro‘yxatlarda bo‘lgani kabi, kortejning bir qismini boshqa kortej sifatida olish mumkin:

```
tommi = ("Tomson", 35, "Google", "software enginireeng")

1 dan 3 gacha bo‘lgan elementni olish, 3-element xisoblanmaydi
print(tommi[1:3]) # (35, "Google")

0 dan 3 gacha bo‘lgan elementni olish, 3-element xisoblanmaydi
print(tommi[:3]) # ("Tomson", 35, "Google")

1 dan oxirgi elementgacha subtuple olish
print (tommi[1:])
(35, "Google", "software enginireeng")
```

Kortejni funksiyaga parametr sifati berish va natijasi sifatida qabul qilish

Funktsiyadan bir vaqtning o‘zida bir nechta qiymatlarni qaytarish kerak bo‘lganda, kortejlardan foydalanish qulaydir. Funktsiya bir nechta qiymatlarni qaytarsa, u aslida kortejni qaytaradi:

```
def get_user():
 name="Tomson"
 yosh = 25
 kompaniya = "Google"
 return name, yosh, kompaniya

foydalanuvchi = get_user()
print(foydalanuvchi) # ("Tomson", 25, "Google")
```

* operatori yordamida funktsiyaga kortejni uzatishda uni funktsiya parametrlariga o‘tkaziladigan individual qiymatlarga ajratish mumkin:

```
def print_person(ism, yosh, kompaniya):
 print(f"Ism:{ism}Yosh:{yosh} Kompaniya: {kompaniya}")

tommi = ("Tomson", 25)
print_person(*tommi, "Microsoft")
Ism: Tomson Yoshi: 25 Kompaniya: Microsoft

bob = ("Bobi", 41, "Apple")
print_person(*bob)
Ism: Bobi Yoshi: 41 Kompaniya: Apple
```

Kortejda sikldan foydalanish

To‘plam elementlariga murojaat qilishda ularning har bir elementiga alohida murojaat qilish, o‘ta noto‘g‘ri bo‘ladi. Buning uchun standart for va while sikllaridan foydalilaniladi. **for** tsikli orqali kortej elementlarini olish quyidagicha amalga oshiriladi:

```
tom = ("Tomson", 22, "Google")
for element in tom:
 print (element)
```

While siklidan foydalanib kortej elementlariga murojaat qilish:

```
tom = ("Tomson", 22, "Google")
i = 0
while i <len(tom):
 print (tom[i])
```

Kortej tarkibida element mavjudligini tekshirish

Ba’zi masalalarda elementga murojaat qilish kerak bo‘ladi va murojjat natijasi xatolik bilan tugashi mumkin. Bunday hollarda elementni mavjudligini birinchi tekshirib olish kerak bo‘ladi va keyin biror amal bajarilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ushbu murojaat amalga oshiriladigan elementni mavjudligini tekshirish uchun **in** operatoridan foydalaniladi va u quyidagicha foydalaniladi:

```
foydanuvchi = ("Tomson", 22, "Google")
nomi="Tomson"
if nomi in foydanuvchi:
 print("Foydalanuvchi nomi Tomson")
else:
 print("Foydalanuvchining nomi boshqacha ekan!")
```

Nazorat savollari:

1. Kortej deb nimaga aytildi?
2. Kortejlarning ro‘yxatlardan farqi nimada?
3. Kortejlarning yaratilishi usullari qanday?
4. Kortejdagi ma’lumotlarga qanday murojaat qilinadi?
5. Kortejdagi ma’lumotlarni qanday qilib o‘zgartirish mumkin?
6. Parametr va funksiya natijasi sifatida kortejni qanday qo‘llash mumkin?
7. Kortej elementlarini tsikl orqali chiqarish qanday amalga oshiriladi?
8. Kortejni parametr sifatida uzatishda “*” (yulduzcha) belgisining ro‘li qanday?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari.

8-mashg‘ulot. Pythonda Setlar ro‘yxati bilan ishlash.

O‘quv savollari:

19. Setlar va ularning qo‘llanilishi.
20. Setlarni yaratish usullari.
21. Setlar bilan ishlovchi metodlar.

1. Setlar va ularning qo‘llanilishi.

To‘plam (set) shunday to‘plamki, uning har bir elementi to‘plamda yagona, takrorlanmas hisoblanadi. Bunday turdagи to‘plamni aniqlash uchun jingalak qavslardan foydalaniladi:

```
set_list= {"Tomson", "Bobbi", "Alisey", "Tomson"}
print(set_list) # {"Tomson", "Bobbi", "Alisey"}
```

E'tibor berish kerakki, print funktsiyasi yordamida to'plamni ekranga chiqarilganda "Tomson" elementini bir marta chiqarildi. Ammo e'lon qilinganda "Tomson" ham, to'plam ta'rifi ushbu elementni ikki marta o'z ichiga oladi.

2. Setlarni yaratish usullari

Buning sababi shundaki, to'plam faqat yagona qiymatlarni o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari, to'plamni aniqlash uchun elementlar ro'yxati yoki to'plami uzatiladigan **set()** funktsiyasidan foydalanish mumkin:

```
set_persons = ["Maya", "Billi", "Teddi"]
set_users = set(set_persons)
print(set_users) # {"Maya", "Billi", "Teddi"}
```

set() funktsiyasi bo'sh to'plam yaratish uchun quyidagicha foydalaniladi:

```
set_users= set()
```

3. Setlar bilan ishlovchi metodlar

Boshqa turdagи toplamlar singari **set()** to'plamida ham uzunligini aniqlovchi **len()** funktsiyasi mavjud:

```
foydanuvchilar = {"Tomson", "Bobi", "Alison"}
print (len(foydanuvchilar)) # 3
```

add() metodi

To'plamga bitta element qo'shish uchun **add()** metodidan foydalaniladi:

```
set_users = set()
set_users.add("Sammi")
print (set_users) # {"Sammi"}
```

remove() metodi

Element olib tashlash. Bitta elementni olib tashlash **remove()** metodi yordamida amalga oshiriladi va olib tashlanadigan element qaytariladi. Ammo shuni yodda tutish kerakki, agar bunday element to'plamda bo'lmasa, unda xatolik yuzaga keladi. Shuning uchun, o'chirishdan oldin, in operatori yordamida element mavjudligini tekshirish kerak:

```

set_users = {"Tomson", "Bobi", "Alison"}

set_user = "Tomson"

if set_user in set_users:

 set_users.remove(set_user)

print(set_users) # {"Bobi", "Alison"}

```

discard () metodi

Elementni olib tashlash uchun discard () usulini ham qo'llash mumkin.

Ammo element mavjud bo'lmasa, xatolik qaytariladi:

```

set_users = {"Tomson", "Bobi", "Alison"}

set_users.discard("Tim") # element "Tim" mavjud emas va
method hech narsa qilmaydi

print(set_users) # {"Tomson", "Bobi", "Alison"}

set_users.discard("Tomson") # "Tomson" elementi mavjud va
usul elementni olib tashlaydi

print(set_users) # {"Bobi", "Alison"}

```

clear() metodi

Barcha elementlarni olib tashlash uchun **clear()** usuli chaqiriladi :

```
set_users.clear()
```

To‘plam elementlariga sikl yordamida murojaat qilish

Elementlarga murojaat qilish uchun for siklidan foydalanish mumkin :

```

set_users = {"Tomson", "Bobi", "Alison"}

for user in set_users:

 print (user)

```

Takrorlash paytida har bir element **user** o‘zgaruvchisiga uzatiladi va u o‘z navbatida ushbu elementlarni konsolga chiqaradi.

copy () metodi

To‘plamlarni nusxalash. **Copy ()** usulidan foydalanib, bir to‘plam elementlarini boshqa o‘zgaruvchiga nusxalash mumkin:

```
set_users = {"Tomson", "Bobi", "Alison"}
talabalar = set_users.copy()
print (talabalar) # {"Tomson", "Bobi", "Alison"}
```

union() metodi

To‘plamlarni birlashtirish. **union()** usuli ikkita to‘plamni birlashtiradi va yangi to‘plamni qaytaradi:

```
set_users = {"Tomson", "Bobbi", "Alison"}

users2 = {"Semmi", "Keyt", "Bobbi"}

users3 = set_users.union (users2)
print (users3)
{"Tomson", "Bobi", "Alison", "Semmi", "Keyt"}
```

intersection() metodi

To‘plamlarning kesishishi. To‘plamlarning kesishishi faqat ikkala to‘plamda bir vaqtning o‘zida bo‘lgan elementlarni olish imkonini beradi. **Intersection()** metodi to‘plamlar kesishish funksiyasini bajaradi va kesishmadan hosil bo‘lgan yangi to‘plamni qaytaradi:

```
set_users = {"Tomson", "Bobbi", "Alison"}

users2 = {"Sammi", "Keyt", "Bobbi"}

users3 = set_users.intersection(users2)
print (users3) # {"Bobbi"}
```

and operatori

Kesishish usuli o‘rniga mantiqiy ko‘paytirish operatsiyasi (**and**) dan foydalanish ham mumkin:

```
set_users = {"Tomson", "Bobbi", "Alison"}
```

```

users2 = {"Sammi", "Keyt", "Bobbi"}

print (set_users and users2) # {"Bobbi"}

```

Bu ikkala holda ham, bir xil natijaga erishiladi.

intersection_update() metodi

intersection_update() metodi birinchi to‘plamni kesishish elementlari bilan almashtiradi:

```

set_users = {"Tomson", "Bobbi", "Alison"}

users2 = {"Sammi", "Keyt", "Bobbi"}

set_users.intersection_update(users2)

print(set_users) # {"Bobbi"}

```

DIFFERENCE() metodi.

Ushbu metod to‘plamlar orasidagi farqlanuvchi elementlarni qaytaradi. Ya’ni birinchi to‘plamda bo‘lgan, ammo ikkinchisida yo‘q bo‘lgan elementlarni qaytaradi. To‘plamlar farqini olish uchun **difference** usuli yoki ayirish operatsiyasidan foydalilaniladi mumkin:

```

set_users = {"Tomson", "Bobbi", "Alison"}

users2 = {"Sammi", "Keyt", "Bobbi"}

users3 = set_users.difference(users2)

print(users3) # {"Tomson", "Alison"}

print (set_users - users2) # {"Tomson", "Alison"}

```

symmetric_difference() metodi

To‘plam farqining alohida turi - simmetrik farq **symmetric_difference()** usuli yoki Δ operatsiyasi yordamida amalga oshiriladi. U ikkala to‘plamning umumiy elementlardan tashqari barcha elementlarini qaytaradi:

```

set_users = {"Tomson", "Bobbi", "Alison"}

```

```

users2 = {"Sammi", "Keyt", "Bobbi"}

users3 = set_users.symmetric_difference(users2)
print(users3) # {"Tomson", "Elison", "Sammi", "Keyt"}

users4 = set_users ^ users2
print(users4) # {"Tomson", "Alison", "Sammi", "Keyt"}

```

issubset metodi

issubset metodi joriy to‘plam boshqa to‘plamining kichik to‘plami (ya’ni qismi) ekanligini aniqlash imkonini beradi:

```

set_users = {"Tomson", "Bobbi", "Alison"}
users2={"Sammi", "Keyt", "Bobbi", "Alison", "Tomson"}

print (set_users.issubset(users2)) # True
print(users2.issubset(set_users)) # False

```

issuperset metodi

Agar joriy to‘plam boshqa to‘plamning super to‘plami (ya’ni o‘z ichiga olgan) bo‘lsa, **issuperset** usuli **True** qiymatini qaytaradi:

```

set_users = {"Tomson", "Bobbi", "Alison"}
users2={"Sammi", "Keyt", "Bobbi", "Alison", "Tomson"}

print(set_users.issuperset(users2)) # False
print (users2.issuperset(set_users)) # True

```

frozenset matodi

Muzlatilgan to‘plam (*frozen set*) turidagi to‘plamlar o‘zgartirib bo‘lmaydigan to‘plamlar turiga kiradi. Uni yaratish uchun **frozenset** funksiyasidan foydalilaniladi:

```
set_user= frozenset({"Tommi","Bobbi","Elison"})
```

Frozenset funktsiyasiga elementlar to‘plami - ro‘yxat, kortej boshqa to‘plamlar uzatiladi.

Bunday to‘plamga yangi elementlarni qo‘shish, undagi mavjud elementlarini o‘chirib tashlash kabi amallarni bajarishning iloji yo‘q. Aynana shuning uchun **frozenset** to‘plami operatsiyalarning cheklangan to‘plamini qo‘llab-quvvatlaydi:

len(s): to‘plam uzunligini aniqlash;

x in s : agar *s* to‘plamida *x* elementi mavjud bo‘lsa, True qiymatini qaytaradi

x not in s: agar *x* *s* to‘plamining tarkibida bo‘lmasa, True qaytaradi

s.issubset(t): agar *t* *s* to‘plamini o‘z ichiga olgan bo‘lsa, True qiymatini qaytaradi

s.issuperset(t): agar *t* *s* ichida bo‘lsa, True qiymatini qaytaradi

s.union(t): *s* va *t* to‘plamlarning birlashuvini qaytaradi

s.intersection(t): *s* va *t* ning kesishishini qaytaradi

s.difference(t): *s* va *t* to‘plamlari orasidagi farqni qaytaradi

s.copy(): *s* to‘plamining nusxasini qaytaradi

Nazorat savollari:

1. To‘plamlarni yaratishning qanday usullarini bilasiz?
2. **set()** metodining vazifasi qanday?
3. To‘plamlarni lug‘atlardan farqi nimada?
4. To‘plamga element qo‘shish qanday amalga oshiriladi?
5. To‘plamga element olib tashlash qanday amalga oshiriladi?
6. **discard()** metodining vazifasi qanday?
7. **clear()** metodining vazifasi qanday?
8. **copy()** metodi nima maqsadda ishlataladi va uning afzallik hamda kamchiliklari qanday?
9. **union()** metodi haqida gapirib bering.
10. **intersection()** qanday metod?

11.**intersection_update()** metodining vazifasi va **intersection()** metodidan farqi haqida gapirib bering.

12.**symmetric_difference()** metodi haqida gapirib bering.

13.**issubset()** – metodining ishslash prinsipi qanday?

14.**issuperset()** – metodidan qanday foydalaniladi?

15.**frozenset()** funksiyasining vazifasi nima?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari.

9-mashg‘ulot. Pythonda “Lug‘at” bilan ishslash.

O‘quv savollari:

22. Lug‘atlar va ularning qo‘llanilishi.

23. Lug‘atlarni yaratish usullari.

24. Lug‘atlar bilan ishlovchi metodlar.

1. Lug‘atlar va ularning qo‘llanilishi.

Pythondagi **lug‘at (dictionary)** elementlar to‘plamini saqlaydi. Lug‘at tarkibidagi har bir element o‘ziga xos, yagona kalitga va u bilan bog‘liq bo‘lgan qiymatga ega bo‘ladi.

Lug‘at ta’rifi quyidagi sintaksisga ega:

```
dictionary={kalit1: qiymat1, kalit2: qiymat2,}
```

Lug‘atning barcha elementlari jingalak qavslar ichiga joylanadi. Har bir element bir-biri bilan vergul orqali ajratildi. Har bir elementning yagona kaliti va unga bog‘langan qiymat mavjud bo‘ladi. Elementning kaliti birinchi keladi va undan keyin qiymat keladi. Kalit va qiymatini ikki nuqta ajratib turadi.

2. Lug‘atlarni yaratish usullari.

Lug‘atni aniqlash:

```
users = {1: "Tomson", 2: "Bobi", 3: "Billi"}
```

users lug‘ati raqamlarni kalit sifatida va satrlarni qiymat sifatida ishlataladi. Ya’ni, 1-kalitga ega bo‘lgan element “Tomson” qiymatiga teng, 2-kalitga ega element “Bobi” qiymatiga ega va hokazo.

Lug‘atdagi elementlar tarkibi bir xil tipli ma’lumotlar bo‘lishi ham mumkin.

Masalan:

```
e_mails = {"tomson@gmail.com": "Tomson",
"bobi@gmail.com": "Bobi", "semmi@gmail.com": "Semmi"}
```

`e_mails` lug‘atida kalit sifatida satrlardan foydalanildi - foydalanuvchi elektron pochta manzillari va qiymat sifatida ham satrlardan - foydalanuvchi nomlaridan foydalanildi.

Lekin kalitlar va satrlar bir xil turdag'i bo‘lishi shart emas. Ular turli xil turlarni ko‘rsatishi mumkin:

```
objects = {1: "Tomson", "2": False, 3: 150.64}
```

Bundan tashqari, umuman elementsiz, bo‘sh lug‘atni aniqlash ham mumkin:

```
dict_object = {}
```

yoki shunga o‘xshash:

```
dict_object = dict()
```

Ro‘yxatlar va kortejlarni lug‘atga aylantirish

Lug‘at va ro‘yxat tuzilmaviy jihatdan bir-biriga o‘xshamaydigan turlar bo‘lsada, standart `dict()` funksiyasi yordamida ma’lum turdag'i ro‘yxatlarni lug‘atga aylantirish mumkin. Buning uchun ro‘yxat ichki ro‘yxatlar to‘plamini saqlashi kerak. Har bir ichki ro‘yxat ikkita elementdan iborat bo‘lishi kerak - lug‘atga aylantirilganda birinchi element kalitga, ikkinchisi esa qiymatga aylanadi:

```
user_list=[
 ["+554513455", "Tomson"],
 ["+002549557", "Bobi"],
 ["+445454512", "Elison"]

]
user_dict = dict(user_list)
print(user_dict) # {"+554513455": "Tomson:", "+002549557":
#"Bobi", "+445454512": "Elison"}
```

Xuddi shunday, ikkita kortej lug‘atga aylantirilishi mumkin, o‘z navbatida lug‘at ikkita kortejni o‘z ichiga oladi:

```
user_tuple = (
 ("+554513455", "Tomson"),
 ("+002549557", "Bobi"),
 ("+445454512", "Elison"))

)
user_dict = dict (user_tuple)
print (user_dict)
```

Lug‘at elementlariga murojaat qilish va o‘zgartirish

Lug‘at elementlariga murojaat qilish uchun uning nomidan keyin element kaliti kvadrat qavs ichida ko‘rsatiladi:

```
Dictionary_name[key]
```

Lug‘atdagi elementlarni olish va o‘zgartirish uchun:

```
dict_users = {
 "+11002255": "Tomson",
 "+15245999": "Bobi",
 "+15415154": "Elison
}

"+11002255" kaliti bilan elementni olish
print (dict_users ["+11002255"]) # Tomson

element qiymatini "+15245999" tugmasi bilan belgilash
dict_users["+15245999"] = "Bob Smit"
print (dict_users["+15245999"]) # "Bob Smit"
```

Agar bunday kalit bilan elementning qiymatini belgilashda lug‘atda hech qanday element bo‘lmasa, u qo‘shiladi:

```
dict_users ["+55555555"] = "Semmi"
```

Ammo agar lug‘atda mavjud bo‘lmagan kalit bilan qiyomat olishga harakat qilinsa, Python **KeyError** xatoligini chiqaradi:

```
foydalanuvchi=foydalanuvchilar["+4444444"] # KeyError
```

Bunday holatni oldini olish maqsadida elementga murojaat qilishdan oldin "**key in dict**" ifodasi yordamida lug‘atda element mavjudligini tekshirish mumkin. Agar kalit lug‘atda bo‘lsa, u holda bu ifoda "**True**" ni qaytaradi:

```
key = "+00000044"

if key in dict_users:
 dict_user = dict_users[key]
 print(dict_user)

else:
 print ("Element topilmadi")
```

Shuningdek lug‘at elementlariga murojaat qilish uchun **get** metodidan ham foydalaniladi.

3. Lug‘atlar bilan ishlovchi metodlar

get(key): lug‘atdan kalit tugmasi bo‘lgan elementni qaytaradi. Agar ushbu kalitga ega bo‘lgan element mavjud bo‘lmasa, u holda "**False**" qiymati qaytariladi;

get(key, default): lug‘atdan key kaliti bo‘lgan elementni qaytaradi. Agar bunday kalitga ega element bo‘lmasa, u **default** qiymatni qaytaradi.

```
foydalanuvchilar = {

 "+11002255": "Tomson",
 "+15245999": "Bobi",
 "+15415154": "Elison"
}

user1 = users.get("+15415154")
print (user1) # Alison

user2=users.get("+15245999", "Noma‘ lum foydalanuvchi")
print (user2) #Bobi
```

```

user3=users.get("+0000000", "Noma'lum foydalanuvchi")
print(user3) # Noma'lum foydalanuvchi

```

DEL funksiyasi

Del funksiyasi elementni kalit bilan olib tashlash uchun ishlataladi :

```

foydalanuvchilar = {
 "+11002255": "Tomson",
 "+15245999": "Bobi",
 "+15415154": "Elison"
}

del foydalanuvchilar["+15415154"]
print (foydalanuvchilar)
{ "+11002255": "Tomson", "+15245999": "Bobi" }

```

Ammo shuni yodda tutish kerakki, agar bunday kalit lug'atda bo'lmasa, KeyError xatoligi qaytariladi. Shuning uchun, o'chirilishi kerak bo'lgan elementni oldin, berilgan kalitli element mavjudligini tekshirish tavsiya etiladi.

```

dict_user = {
 "+11002255": "Tomson",
 "+15245999": "Bobi",
 "+15415154": "Elison"
}

key = "+99990000"

if key in dict_user:
 del dict_user[key]
 print(f"{key} kaliti element olib tashlandi")

else:
 print (f"{key} kalitli element topilmadi")

```

POP() metodi

O‘chirishning yana bir usuli - **pop()** usuli. Pop metodidan ikki xil ko‘rinishda foydalanish mumkin:

- 1) **pop(key)**: *key* kalit berilgan elementni olib tashlaydi va olib tashlangan elementni qaytaradi. Agar berilgan kalit bilan element topilmasa, **KeyError** xatoligi qaytariladi.
- 2) **pop(key, default)**: *key* kalitli elementni o‘chiradi va olib tashlangan elementni qaytaradi. Agar berilgan kalit bilan element bo‘lmasa, **default** qiymati qaytariladi.

```
foydalanuvchilar = {
 "+11002255": "Tomson",
 "+15245999": "Bobi",
 "+15415154": "Elison"
}

key = "+11002255"
user1 = users.pop (key)
print (user1) # Tomson
user1 = users.pop ("+00000000", "Noma'lum
foydalanuvchi")
print (user1) # Noma'lum foydalanuvchi
```

Agar barcha elementlarni olib tashlash kerak bo‘lsa, ya’ni bir so‘z bilan aytganda tozalash kerak bo‘lsa, unda **clear()** metodidan foydalanish kerak bo‘ladi:

```
per.clear()
```

Lug‘atlarni nusxalash va birlashtirish

copy() usuli lug‘at tarkibini nusxalab, yangi lug‘atni qaytaradi:

```
foydalanuvchilar={"998888":"Tomson", "998771": "Bobi"}

talabalar = users.copy()

print (talabalar) # {"998888": "Tomson", "998771": "Bobi"}
```

update() metodi ikkita lug‘atni birlashtiradi:

```
foydalanuvchilar={"998888":"Tomson", "998771": "Bobi"}
```

```

users2 = {"222222": "Semmi", "666000": "Kail"}
users.update(users2)

print(users) # {"998888": "Tomson", "998771": "Bobi",
"222222": "Semmi", "666000": "Kail"}

print(users2) # {"222222": "Semmi", "666000": "Kail"}

```

Bunday holda, users2 lug‘ati o‘zgarishsiz qoladi. Faqat foydalanuvchilarning lug‘ati o‘zgartiriladi, unga boshqa lug‘at elementlari qo‘shiladi. Ammo agar ikkala manba lug‘ati ham o‘zgarishsiz qolishi kerak bo‘lsa va birlashmaning natijasi uchinchi lug‘at bo‘lsa, avval bitta lug‘atni boshqasiga nusxalanishi kerak:

```

users3 = users.copy()
users3.update(users2)

```

Lug‘atni takrorlash

Lug‘at tarkibini sikldan foydalanib olish uchun for siklidan foydalanish mumkin:

```

users = {"998888": "Tomson", "998771": "Bobi"}

for a in users:
 print(f"id: {a} Foydalanuvchi: {users[a]} ")

```

Takrorlash orqali elementlarga murojaat qilishda joriy elementning kalitini elementning o‘zini olish uchun ishlataladi.

Elementlarni olishning yana bir usuli - **items()** metodidan foydalanish:

```

users = {"998888": "Tomson", "998771": "Bobi"}

for key, val in users.items():
 print(f"id: {key} Foydalanuvchi: {val} ")

```

items() usuli kortejlar to‘plamini qaytaradi. Har bir kortej elementning kaliti va qiymatini o‘z ichiga oladi, ularga murojaat qilishda **key** va **val** o‘zgaruvchilarini chaqirilsa yetarli.

Shuningdek, kalitlar ustida takrorlash va qiymatlarni takrorlash uchun alohida usul ham mavjud. Lug‘atdagi kalitlarni olish uchun **keys()** metodidan foydalilanadi:

```
for key in dict_users.keys():
 print(key)
```

Faqat qiymatlarni takrorlash uchun lug‘atning *values()* metodidan foydalanoladi:

```
for val in dict_users.values():
 print(val)
```

Murakkab lug‘atlar

Raqamlar va satrlar kabi eng oddiy ob’ektlardan tashqari, lug‘atlar murakkabroq ob’ektlarni ham saqlashi mumkin. Masalan bir xil ro‘yxatlar, kortejlar yoki boshqa lug‘atlarni o‘z ichiga element sifatida joylashtirishi mumkin:

```
dict_users = {
 Tomson: {
 "id": "745",
 "e_main": "tomson12@gmail.com"
 },
 Bobi: {
 "id": "444",
 "e_mail": "bobi@gmail.com",
 "skype": "bob123"
 }
}
```

Bunda lug‘atning har bir elementining qiymati o‘z navbatida alohida lug‘atni ifodalashi mumkin.

Ichki lug‘at elementlariga kirish uchun mos ravishda ikkita kalitdan foydalaniш kerak:

```
old_e_mail = dict_users["Tomson"]["e_mail"]
```

```

dict_users ["Tomson"] ["e_mail"] =
"supertomson@gmail.com"
print (dict_users ["Tomson"])
{ "id": "745", "e_main": "supertomson@gmail.com" }

```

Ammo agar lug‘atda bo‘lмаган kalit orqali qiymat olishga harakat qilinsa, Python **KeyError** xatoligini chiqaradi:

```
tom_skype = dict_users ["Tom"] ["skype"] # KeyError
```

Xatolikka yo‘l qo‘ymaslik uchun lug‘atda kalit mavjudligini tekshirish kerak:

```

key = "skype"

if key in dict_users ["Tomson"]:
 print(dict_users ["Tomson"] ["skype"])
else:
 print("skype lug‘atdan topilmadi!")

```

Boshqa barcha jihatlarda murakkab va ichki lug‘atlar bilan ishslash oddiy lug‘atlar bilan ishslash kabi bajariladi.

Nazorat savollari:

1. Pythonda tug‘at tushunchasiga tarif bering.
2. Pythonda lug‘atlar qanday usullar bilan yaratilishi mumkin?
3. Ro‘yxatlar va kortejlarni lug‘atga aylantirish qanday amalga oshiriladi?
4. Lug‘at Elementlariga murojaat qilish va o‘zgartirish qanday amalga oshiriladi?
5. **get()** metodining vazifasi qanday va uning qabul qiluvchi parametrlari qanday?
6. **del** metodining vazifasi va ishslash prinsipi haqida gapirib bering.
7. **pop()** metodining vazifasi qanday va uning qabul qiluvchi parametrlari qanday?
8. **clear()** metodining vazifasi va ishslash prinsipi haqida gapirib bering.
9. **copy()** metodining vazifasi qanday va uning qabul qiluvchi parametrlari qanday?
10. **upgrade()** metodining vazifasi va ishslash prinsipi haqida gapirib bering
11. **items()** metodining vazifasi va ishslash prinsipi haqida gapirib bering

AMALIY MASHG'ULOT UCHUN O'QUV MATERIALLARI

1-Mavzu: "Python dasturlash tili" faniga kirish va asosiy tushunchalari.

10-mashg'ulot. Pythonda Funksiya tushunchasi. Foydalanuvchi funksiyasi..

O'quv savollari:

25. Funksiyalarni aniqlash va uni chaqirish.
26. Parametrli va parametrsiz funksiya.
27. Anonim funksiya. Dekoratorlar. Global va lokal o'zgaruvchi.
28. Lambda funktsiyasi.

1. Funksiyalarni aniqlash va uni chaqirish.

Funktsiyalar ma'lum bir vazifani bajaradigan va dasturning boshqa qismlarida qayta ishlatilishi mumkin bo'lgan kod blokini ifodalaydi. Funktsiyalardan oldingi mavzularni tushuntirish davomida allaqachon foydalaib o'tildi. Masalan, konsolga qiymatlarni chop etadigan **print()** funksiyasidan deyarli har bir mavzuda foydalanildi. Python ko'plab standart o'rnatilgan funktsiyalarga ega bo'lgan dasturlash tilidir. Bunday standart funktsiyalardan tashqari foydalanuvchi o'ziga kerakli funktsiyalarni yaratish imkonи mavjud. Funksiya yaratish uchun quyidagi sintaksidan foydalilanildi:

```
def function_name([parametrlar]):
 [funksiya tanasi]
```

Pythonda funksiya boshqa dasturlash tillaridan farqli ravishda def kalit so'zi bilan boshlanadi. Def kalit so'zidan keyin funksiya nomi va agar qabul qiluvchi parametrlari mavjud bo'lsa, ularni qavs ichida, vergul bilan ajratgan holda nomlari keltiriladi va qavslardan keyin osti-usti ikki nuqta qo'yiladi. Va keyingi qatordan funksiya bajaradigan ko'rsatmalar bloki boshlanadi. Barcha funktsiya tanasidagi operatorlar satr boshidan ichkariga chekingan holda bir ustundan boshlanishi kerak. Masalan, eng oddiy funktsiyaning ko'rinishi:

```
def say_hello():
 print ("Salom")
```

Funktsiya nomi: **say_hello** deb ataladi. U hech qanday parametrlarga ega emas va konsolga "Salom" satrini chop etadigan bitta operatorni o'z ichiga oladi. E'tibor bering, funktsiya iboralari funktsiya boshidan chekinishi kerak. Masalan:

```
def say_hello():
 print("Salom")
 print("Xayr")
```

Bu yerda `print("Xayr")` buyrug'i `say_hello` funksiyasi bilan bir ustunda va shuning uchun bu funksiyaga tegishli bo'lmagan operator hisoblanadi. Funktsiya tarkibiga kiruvchi blok va funktsiyaga tegishli bo'lmagan operatorlar bir-biri bilan oldidagi qoldirilgan tab (bo'sh joy) bilan farq qiladi.

Funksiyaga murojaat. Funktsiyani chaqirish uchun funktsiya nomi va uning qabul qiluvchi parametrlariga mos qiymatlar qavs ichida ko'rsatiladi:

```
funktsiya_nomi ([parametrlar])
```

Masalan, salom tekstini konsolga chiqaruvchi bitta oddiy funksiya yaratamiz va uni chaqiramiz:

```
def hello():
 print ("Salom")
hello()
hello()
hello()
```

Bu yerda `hello` funksiyasi ketma-ket uch marta chaqirilmoqda. Natijada, konsolda quyidagi natijalar paydo bo'ladi:

```
Salom
Salom
Salom
```

Shuni esda tutish kerakki, funktsiya yuqorida yaratiladi va keyin chaqiriladi.

Agar funktsiya tarkibida faqat bitta operator mavjud bo'lsa, bu operatorni funksiya ta'rifining davomidan ikki nuqtadan keyin joylashtirilishi mumkin:

```
def hello(): print("Salom")
hello ()
```

Boshqa funktsiyalarni ham xuddi shunday aniqlash va chaqirish mumkin. Masalan, bir nechta funktsiyalarni aniqlaymiz va bajaramiz:

```
def say_hello():
```

```

 print ("Salom")
def say_goodbye():
 print ("Xayr")
 say_hello ()
 say_goodbye ()

```

Natijaning konsolda ko‘rinishi :

```

Salom
Xayr

```

Lokal funksiya. Ba’zi funktsiyalarni boshqa funktsiyalar ichida aniqlash mumkin. Bunday funktsiyalarni ichki funktsiyalar ya’ni *lokal funksiyalar* deb ataladi. Lokal funktsiyalar faqat o‘zi tegishli bo‘lgan funksiya doirasida ishlatilishi mumkin. Masalan :

```

def print_msg():
 def say_hello(): print("Salom")
 def say_bye(): print("Xayr")
 say_hello()
 say_bye()
print_msg()

```

Bu yerda `say_hello()` va `say_bye()` funktsiyalari `print_msg()` funktsiyasi ichida aniqlanadi va shuning uchun u uchun lokal fuksiya hisoblanadi. Shunga ko‘ra, ular faqat `print_msg()` funktsiyasi ichidagina ishlatilishi mumkin.

main funksiyasi va undan qo‘llanilishi. Dasturda ko‘plab funktsiyalar ishtirok etishi mumkin. Va ularning barchasini birlashtirish uchun asosiy bitta funksiya ishlatiladi. Odatda bu funksiya main deb ataladi va unda boshqa funktsiyalar chaqiriladi:

```

def main_f():
 say_hello ()
 say_bye ()

```

```

def say_hello():
 print("Salom")
def say_bye():
 print("Xayr")
Asosiy funksiyani chaqirish
main_f()

```

2. Parametrli va parametrsiz funksiya

Funksiyalarni parametrli va parametrsiz funksiyalarga ajratishimiz mumkin. Parametrsiz funksiyalar tashqaridan hech qanday qiymat qabul qilmaydi. Parametrli funksiyalar esa funksiya chaqirilayotganda biror bir qiymatni berilishini kutadigan funksiyalardir. Ushbu parametrlar orqali funksiyaga turli ma'lumotlarni uzatish mumkin. Buni **print()** funksiyasi misolida ko'rib chiqamiz. **print()** parametr sifatida konsolga chop etilishi kerak bo'lgan xabarli qabul qiladi.

Endi bitta oddiy, ism parametri funksiya yaratamiz va uni chaqiramiz:

```

def say_hello(ism):
 print(f"Salom, {ism}")

say_hello("Jamshid")
say_hello("Boboy")
say_hello("Asilbek")

```

Say_hello funksiyasi **ism** parametriga ega va funksiya chaqirilganda ushbu parametrga ba'zi qiymatlarni berish mumkin. Funksiya ichida parametrni oddiy o'zgaruvchi sifatida ishlatalish mumkin. Masalan, ushbu parametrning qiymatini print funksiyasi bilan konsolga chop etish. Shunday qilib, ifodada:

```
say_hello("Jamshid ")
```

"**Jamshid**" qatori **ism** parametriga uzatiladi. Natijada, dasturni bajarishda quyidagi natijani konsol chiqaradi:

```
Salom, Jamshid
```

Salom, Boboy

Salom, Asilbek

Funktsiya chaqirilganda, qiymatlar pozitsiya bo'yicha parametrlarga o'tkaziladi. Masalan, bir nechta parametrli funksiyani quyidagicha yaratish va chaqirish mumkin:

```
def print_per (ism, yosh):
 print(f"Ism: {ism}")
 print(f"Yosh: {yosh}")
print_per ("Jamshid", 25)
```

Bu yerda **print_per** funksiyasi ikkita parametrni qabul qiladi: **ism** va **yosh**. Funktsiyani chaqirganda :

```
print_per("Jamshid", 25)
```

Funksiya chaqirilish vaqtidagi unga parametr sifatida beriladigan qiymatlar mos parametrlarga qabul qilinadi. Ya'ni birinchi qiymat – "Jamshid" birinchi parametrga, ya'ni **ism** parametriga qabul qilinsa, ikkinchi qiymat – 25 bo'lsa, **yosh** parametriga qabul qilinadi. Va funktsiya ichida parametr qiymatlari konsolga chop etiladi:

Ism: Tom

Yosh: 37

Standart qiymatlar

Funktsiyani yaratish mobaynida, funksiyaning mavjud parametrlari uchun boshlang'ich qiymatlarni belgilash orqali funksiyaning ba'zi parametrlariga qiymat berishni ixtiyorli qilinishi mumkin. Masalan :

```
def say_hello(ism="Jamshid"):
 print(f"Salom, {ism}")
say_hello() # bu yerda ism = "Jamshid"
say_hello("Bobo") # bu yerda ism = "Bobo"
```

Bu yerda **ism** parametriga qiymat berish majburiy emas. Ya’ni, agar funktsiyani chaqirishda uning ism parametriga qiymat berilmasa standart qiymat – "Jamshid" qo‘llaniladi. Ushbu dasturning konsolda ko‘rinishi quyidagicha bo‘ladi:

```
Salom, Jamshid
```

```
Salom, Bobo
```

Agar funktsiya bir nechta parametrlerarga ega bo‘lsa, qiymat berish ixtiyoriy bo‘lgan parametrler, qiymat berish majburiy bo‘lgan qilinganlardan keyin kelishi kerak. Masalan :

```
def print_per(ism, yosh = 54):
 print(f"Ism: {ism} Yosh: {yosh}")

print_per("Bobo")
print_per("Jamshid", 25)
```

Bu yerda **yosh** parametri ixtiyoriy va standart bo‘yicha 54 ga teng. Undan oldin qiymat berish majburiy bo‘lgan **ism** parametri joylashgan. Shuning uchun funktsiyani chaqirishda **yosh** parametriga qiymat o‘tkaza olmaymiz, lekin **ism** parametriga qiymat uzatish kerak.

Agar kerak bo‘lsa, biz barcha parametrлarni ixtiyoriy qilishimiz mumkin:

```
def print_per(ism = "Jamshid", yosh = 18):
 print(f"Ism: {ism} Yosh: {yosh}")
print_per() # Ism: Jamshid Yosh:
18
print_per("Bobo") # Ism: Bobo Yosh: 18
print_per("Samat", 54) # Ism: Samat Yosh: 54
```

Nomlangan parametrлар. Yuqoridagi misollarda funktsiya chaqirilganda parametrlerarga qiymatlari joylashish o‘rnini bo‘yicha uzatildi. Ammo qiymatlarni parametrlerarga nomi ko‘ra uzatish ham mumkin. Buning uchun funktsiyani chaqirishda parametr nomi ko‘rsatiladi va unga qiymat beriladi:

```
def print_per(ism, yosh):
 print(f"Ism: {ism} Yosh: {yosh}")
print_per(yosh = 22, ism = "Jamshid")
```

Bunday holda, `yosh` va `ism` parametrлари nomiga ko‘ra qiymatlarni topib olishadi. Funktsiya yaratilayotganda `ism` parametri birinchi o‘rinda turibdi. Shunga qaramay, funktsiyani chaqirishda `print_per(yosh= 22, ism = "Jamshid")` kabi chaqirilsa ham bo‘ladi va shu tariqa `yosh` parametriga 22 ni va `ism` parametriga "Jamshid" qiymatini berish mumkin.

Funktsiya parametriga faqat nomi bo‘yicha qiymat berish. * belgisi qaysi parametrлarga nom berilishini belgilash imkonini beradi. Ya’ni qiymatlarni faqat nomi bo‘yicha uzatish mumkin bo‘lgan parametrлar. * belgisining o‘ng tomonida joylashgan barcha parametrлar qiymatlarni faqat nomi bilan qabul qiladi:

```
def print_per(ism, *, yosh, tashkilot):
 print(f"Ism: {ism} Yosh: {yosh} Tashkilot: {tashkilot}")
print_per("Bobo", yosh = 41, tashkilot = "Microsoft")
```

Bunday holda, `yosh` va `tashkilot` parametrлari nomi bilan qiymatlar qabul qilishadi.

Parametrлar ro‘yxatiga * bilan prefiks qo‘yish orqali barcha parametrлarni nomlash mumkin:

```
def print_person(*, ism, yosh, tashkilot):
 print(f"Ism: {ism} Yosh: {yosh} Tashkilot: {tashkilot}")
```

Aksincha, siz qiymatlarni faqat pozitsiya bo‘yicha, ya’ni pozitsion parametrлar bo‘yicha qabul qilish mumkin bo‘lgan parametrлarni belgilashingiz kerak bo‘lsa, unda / belgisidan foydalanish mumkin.

Bunda / belgisidan olda joylashgan barcha parametrлar faqat joylashish o‘rniga ko‘ra qiymatlar va qabul qilishi mumkin.

```
def print_per(ism, /, yosh, tashkilot="Micros"):
 print(f"Ism:{ism} Yosh: {yosh} Tashkilot: {tashkilot}")
print_per("Jamshid", tashkilot="ShamsWeb", yosh = 11)
print_per("Bobo", 41)
```

Bunday holda, `ism` parametri pozitsiondir.

Bitta funktsiyada bir vaqtning o‘zida pozitsion va nomli parametrlar mavjud bo‘lishi mumkin.

```
def print_per(ism, /, yosh = 18, *, tashkilot):
 print(f"Ism: {ism} Yosh:{yosh} Tashkilot: {tashkilot}")
print_per("Samat", tashkilot ="Google")
print_per("Tomson", 37, tashkilot ="JetBrains")
print_per("Bobo", tashkilot ="Micros", yosh= 42)
```

Bunday holda, **ism** parametri / belgisining chap tomonida joylashgan, shuning uchun u pozitsion, majburiydir hamda faqat pozitsiya bo‘yicha qiymat berilishi mumkin.

Tashkilot parametri * belgisining o‘ng tomonida joylashganligi sababli nomlangan parametr hisoblanadi. **Yosh** parametri nomi bo‘yicha ham, joylashgan o‘rni bo‘yicha ham qiymat qabul qilishi mumkin.

Aniqlanmagan sondagi parametrlar. Funksiyaga noma’lum miqdordagi qiymatlarni uzatish uchun yulduzcha belgisidan foydalaniladi. Bu funktsiyaga nomalum miqdordagi, bir nechta qiymatlarni qabul qilishda qo‘llaniladi. Masalan, sonlar yig‘indisini hisoblash funksiyasini ko‘rib chiqamiz:

```
def sum(*raqamlar):
 natija = 0
 for j in raqamlar:
 natija += j
 print(f"sum = {natija}")
sum(1, 2, 3, 4, 5) # sum = 15
sum(3, 4, 5, 6) # sum = 18
```

Bunday holda, **sum** funktsiyasi bitta parametrni oladi - * **raqamlar**, lekin parametr nomi oldidagi yulduzcha, aslida ushbu parametr o‘rniga cheksiz miqdordagi qiymatlarni yoki qiymatlar to‘plamini qabul qilish mumkinligini ko‘rsatadi. Funktsiyaning o‘zida for siklidan foydalanib, ushbu to‘plamdan birma-bir elementlarni olish mumkin, ushbu to‘plamdan har bir qiymatni j o‘zgaruvchiga olish

va u bilan qandaydir amallarni bajarish mumkin. Misol uchun, bu dasturda uzatilgan raqamlarning yig‘indisi hisoblandi.

3. Dekoratorlar.

Dekoratorlarni tushunish har qanday Python dasturchisi uchun muhim bosqichdir. Ushbu maqola dekorativlar sizga qanday qilib samaraliroq va samarali Python dasturchisi bo‘lishingizga yordam berishi haqida bosqichma-bosqich qo‘llanmadir.

Python-dagi dekorativlar chaqiriladigan ob'ektning o‘zini doimiy ravishda o‘zgartirmasdan, *chaqiriladigan* ob'ektlarning (funktsiyalar, usullar va sinflar) xatti-harakatlarini kengaytirish va o‘zgartirish imkonini beradi .

Mavjud sinf yoki funktsiyaning xatti-harakatlariga "biriktirilishi" mumkin bo‘lgan har qanday etarlicha umumiy funksionallik dekorativlardan foydalanishning ajoyib namunasidir. Bunga quyidagilar kiradi:

- ro‘yxatga olish,
- kirish nazorati va autentifikatsiyani ta'minlash,
- vaqt ni boshqarish vositalari va funktsiyalari,
- Tezlik chegarasi,
- keshlash va boshqalar.

Nima uchun Pythonda dekorativlarni o‘rganishingiz kerak?

Bu adolatli savol. Men hozir gapirgan narsa mavhum bo‘lib tuyuladi va dekorativlar Python dasturhisiga kundalik ishida qanday yordam berishini tushunish qiyin bo‘lishi mumkin. Mana bir misol:

Tasavvur qiling, sizning hisobot dasturingiz biznes mantig‘iga ega 30 ta funktsiyaga ega. Yomg‘irli dushanba kuni ertalab menejeringiz sizga aytadi:

“TPS hisobotlarini eslaysizmi? Hisobot ishlab chiqaruvchining har bir bosqichida kirish va chiqish ma'lumotlarini jurnalga qo‘sishimiz kerak. XYZ kompaniyasiga bu audit uchun kerak. Men ularga buni chorshanbagacha hal qilishimiz mumkinligini aytdim.

Python dekorativlari bilan qanchalik tanish ekanligingizga qarab, bu so‘rov sizning qon bosimingizni oshiradi yoki ushbu yangi talablarni asta-sekin qabul qiladi.

Dekorator haqida ma'lumotga ega bo‘lmasangiz, ehtimol siz keyingi uch kun davomida ushbu 30 ta funktsiyaning har birini o‘zgartirishga va ularni qo‘lda ro‘yxatdan o‘tish qo‘ng‘iroqlari bilan aralashtirib yuborishga harakat qilasiz. Umuman olganda, vaqtingizni qiziqarli o‘tkazing.

Agar siz dekoratorlarni bilsangiz, xotirjam jilmayib, "Yaxshi, bugun soat 14:00 da tayyor bo‘ladi" kabi bir narsa deysiz.

Shundan so‘ng, siz umumiy @audit_log dekoratorining kodini chop etasiz (faqat 10 qator uzunlikda) va uni har bir funktsiya ta’rifidan oldin qo‘sasiz. Keyin siz va’da qilasiz va bir chashka qahva ichasiz.

Bu yerda men bo‘rttirib aytyapman, albatta. Ammo ozgina. Dekoratorlar haqiqatan ham kuchli bo‘lishi mumkin.

Men dekorativlarni tushunish har qanday tajribali Python dasturchisi uchun muhim bosqich deb aytardim. Ular bir nechta ilg‘or til tushunchalarini, shu jumladan birinchi darajali funktsiyalarning xususiyatlarini yaxshi tushunishni talab qiladi.

Lekin:

Dekoratorlarni tushunish bunga arziydi

Python-da dekorativlarning qanday ishlashini tushunish juda foydali.

Albatta, dekorativlarni birinchi marta taqdim etilganda tushunish juda qiyin bo‘lib tuyuladi, lekin bu juda foydali xususiyat bo‘lib, uni uchinchi tomon ramkalari va Python standart kutubxonasida tez-tez ko‘rishingiz mumkin.

Dekoratorlarni tushuntirish har qanday yaxshi Python o‘quv qo‘llanmasining muhim bo‘limidir. Ushbu maqolada men sizni ular bilan bosqichma-bosqich tanishtirishga harakat qilaman.

Mavzuga kirishdan oldin, keling, Python-da birinchi darajali funktsiyalarning xususiyatlarini ko‘rib chiqaylik. Men dbader.org saytida ularga qo‘llanma yozdim , uni o‘qish uchun bir necha daqiqa vaqt ajratishingizni tavsiya qilaman. Bu erda dekorativlarni tushunish uchun "birinchi darajali funktsiyalar" dan eng muhim xulosalar:

- Funktsiyalar ob'ektlardir - ular o‘zgaruvchilarga tayinlanishi, boshqa funktsiyalarga o‘tkazilishi va qaytarilishi mumkin.
- Funktsiyalar boshqa funktsiyalar ichida aniqlanishi mumkin va bola funktsiyasi ota-onasini mahalliy holatini (leksik yopilishlar) olishi mumkin.

Xo‘sh, ketishga tayyormisiz? Keling, boshlaymiz.

Python dekorator asoslari

Xo‘sh, aslida dekorativlar nima? Ular boshqa funktsiyani "bezatadi" yoki "o‘radi" va kodni o‘ralgan funksiya bajarilishidan oldin va keyin bajarishga imkon beradi.

Dekoratorlar boshqa funktsiyalarning harakatlarini o‘zgartirishi yoki kengaytirishi mumkin bo‘lgan qayta ishlatiladigan modullarni aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, ular sizga o‘ralgan funktsiyani doimiy ravishda o‘zgartirmasdan buni amalga oshirishga imkon beradi. Funktsiyaning harakati faqat bezatilganida o‘zgaradi .

Xo‘sh, oddiy dekoratorni amalga oshirish nimaga o‘xshaydi? Umuman olganda, dekorator chaqiriladigan ob'ekt bo‘lib, u qo‘ng‘iroq qilinadigan ob'ektni kiritadi va boshqa chaqiriladigan ob'ektni qaytaradi.

Quyidagi funktsiya bu xususiyatga ega va siz yozishingiz mumkin bo‘lgan eng oddiy dekorativ deb hisoblanishi mumkin:

```
def null_decorator(func):
```

```
 return func
```

Ko‘rib turganingizdek, null_decoratorchaqiriladigan ob'ekt bo‘lib, u boshqa chaqiriladigan ob'ektni kiritish sifatida qabul qiladi va uni o‘zgartirmasdan bir xil kirish ob'ektini qaytaradi.

Keling, uni boshqa funktsiyani bezash (yoki o‘rash) uchun ishlatalamiz:

```
def greet():
```

```
 return 'Hello!'
```

```
greet = null_decorator(greet)
```

```
>>> greet()
```

```
'Hello!'
```

Ushbu misolda greetmen funktsiyani belgilab qo‘ydim va keyin uni funksiya orqali ishga tushirish orqali darhol bezadim null_decorator. Bilaman, bu hozircha unchalik foydali ko‘rinmaydi (biz maxsus null dekoratorni foydasiz qilib ishlab chiqdik, to‘g‘rimi?), lekin bir muncha vaqt o‘tgach, bu Pythonda dekorator sintaksisi qanday ishlashini aniqroq qiladi.

O‘zgaruvchini aniq chaqirish va keyin uni qayta tayinlash null_decoratoro‘rniga , funktsiyani bir bosqichda bezash uchun Python sintaksisidan foydalanishingiz mumkin :greetgreet@

```
@null_decorator
```

```
def greet():
```

```
 return 'Hello!'
```

```
>>> greet()
```

```
'Hello!'
```

Funksiya ta’rifidan oldin @null_decorator satrlarini qo‘yish avval funktsiyani belgilash va keyin unga dekoratorni qo‘llash bilan bir xil. Sintaksisdan foydalanish @oddiygina sintaktik shakar va bu tez-tez ishlatiladigan naqsh uchun stenografiyadir.

E’tibor bering, sintaksisdan foydalanish @funktsiyani to‘g‘ridan-to‘g‘ri belgilash vaqtida bezatadi. Bu mo‘rt xakerlarsiz bezaksiz asl nusxaga kirishni qiyinlashtiradi. Shuning uchun, bezaksiz funktsiyani chaqirish imkoniyatini saqlab qolish uchun siz ba’zi funktsiyalarni qo‘lda bezashingiz mumkin.

Hozirgacha juda yaxshi. Keling, bu qanday amalga oshirilganini ko‘rib chiqaylik.

Dekoratorlar xatti-harakatni o‘zgartirishi mumkin

Endi siz dekorator sintaksisi bilan bir oz tanish bo‘lganingizdan so‘ng, keling, *aslida* biror narsani bajaradigan va bezatilgan funksiyaning harakatini o‘zgartiradigan boshqa dekorator yozamiz.

Mana, bezatilgan funktsiya natijasini katta harflarga o‘zgartiradigan biroz murakkabroq dekorator:

```
def uppercase(func):
```

```
 def wrapper():
```

```
 original_result = func()
```

```
 modified_result = original_result.upper()
```

```
 return modified_result
```

```
 return wrapper
```

Kirish funksiyasini null dekorator qilganidek oddiygina qaytarish o‘rniga, dekorator uppercaseyangi funksiyani (yopish) aniqlaydi va undan kirish funksiyasini chaqirish vaqtida uning harakatini o‘zgartirish uchun o‘rash uchun ishlataladi.

Yopish wrapperbezaksiz kirish funksiyasiga kirish huquqiga ega va kirish funksiyasi chaqirilishidan oldin va keyin qo‘srimcha kodni bajarishi mumkin. (Texnik jihatdan kiritish funksiyasini umuman chaqirish shart emas).

E’tibor bering, bezatilgan funktsiya ilgari hech qachon bajarilmagan. Aslida, bu nuqtada kirish funktsiyasini chaqirish hech qanday ma’noga ega emas - dekorator chaqirilganda o‘zining kiritish funktsiyasining harakatini o‘zgartirishi kerak.

uppercaseDekoratorning harakatini ko‘rish vaqtি keldi . Agar asl funktsiyani u bilan bezasangiz nima bo‘ladi greet?

```
@uppercase
```

```
def greet():
```

```
 return 'Hello!'
```

```
>>> greet()
```

```
'HELLO!'
```

Umid qilamanki, bu siz kutgan natija bo‘ldi. Keling, bu erda nima sodir bo‘lganini batafsil ko‘rib chiqaylik. dan farqli o‘larоq null_decorator, dekorator funksiyani bezashda *boshqa funksiya ob’ektini uppercase* qaytaradi :

```
>>> greet
```

```
<function greet at 0x10e9f0950>
```

```
>>> null_decorator(greet)
```

```
<function greet at 0x10e9f0950>
```

```
>>> uppercase(greet)
<function uppercase.<locals>.wrapper at 0x10da02f28>
```

Avval ko‘rganingizdek, bu bezatilgan funksiya chaqirilganda uning harakatini o‘zgartirish uchun kerak. Katta harf dekoratorining o‘zi funksiyadir. Va u bezatgan kirish funktsiyasining "keljakdagi xatti-harakatiga" ta’sir qilishning yagona yo‘li - kirish funktsiyasini yopish bilan almashtirish (yoki o‘rash).

Shuning uchun uppercaseu keyinroq chaqirilishi mumkin bo‘lgan boshqa funktsiyani (yopish) belgilaydi va qaytaradi, dastlabki kiritish funktsiyasini ishga tushiradi va uning chiqishini o‘zgartiradi.

Dekoratorlar qo‘ng‘iroq qilinadigan ob’ektning harakatini o‘ram yordamida o‘zgartiradilar, shuning uchun siz doimo asl nusxani o‘zgartirishingiz shart emas. Chaqiriladigan ob’ekt doimiy o‘zgarishlarga duch kelmaydi - uning xatti-harakati faqat bezatilganida o‘zgaradi.

Bu sizga mavjud funktsiyalar va sinflarni jurnallar va boshqa vositalar kabi qayta foydalanish mumkin bo‘lgan modullar bilan "biriktirish" imkonini beradi. Bu dekorativlarni Python-da ko‘pincha standart kutubxona va uchinchi tomon paketlarida ishlatiladigan kuchli xususiyatga aylantiradi.

Qisqa tanaffus

Aytgancha, agar siz hozirgi vaqtida qisqa kofe tanaffusga muhtoj ekanligingizni his qilsangiz, bu mutlaqo normaldir. Menimcha, yopilishlar va dekorativlar Pythonda tushunish eng qiyin tushunchalardan biridir. Shoshilmang va birdaniga hamma narsani tushunishga urinmang. Tarjimon sessiyasida birin-ketin misollar keltirish ko‘pincha mazmunni tushunishga yordam beradi.

Bilaman, hammasi siz uchun yaxshi bo‘ladi :)

Bitta funktsiyaga bir nechta dekorativlarni qo‘llash

Funktsiyaga bir nechta dekorator qo‘llanilishi ajablanarli emas. Bu ularning effektlarini to‘playdi va dekorativlarni qayta foydalanish mumkin bo‘lgan modullar kabi foydali qiladi.

Mana bir misol. Keyingi ikkita dekorator bezatilgan funksiyaning chiqish satrini HTML teglari bilan o‘rab oladi. Teglar qanday joylashtirilganiga qarab, Python bir nechta dekorativlarni qo‘llash tartibini ko‘rishingiz mumkin:

```
def strong(func):
 def wrapper():
 return '' + func() + ''
 return wrapper
```

```
def emphasis(func):
 def wrapper():
 return '' + func() + ''
```

return wrapper

Keling, ushbu ikkita dekoratorni olib, ularni greetbir vaqtning o‘zida bizning funktsiyamizga qo‘llaymiz. Buni amalga oshirish uchun siz odatiy sintaksisdan foydalanishingiz @va bitta funktsiya ustiga bir nechta dekorativlarni joylashtirishingiz mumkin:

```
@strong
@emphasis
def greet():
 return 'Hello!'
```

Bezatilgan funktsiyani ishga tushirsangiz, qanday natija ko‘rishi ni kutasiz? @emphasis dekoratori avval o‘z tegini qo‘shadimi yoki <em>@strong ustunlik qiladimi? Bezatilgan funktsiyani chaqirganingizda nima sodir bo‘ladi:

```
>>> greet()
'Hello!'
```

Bu erda siz dekorativlar qanday tartibda ishlatilganligini aniq ko‘rishingiz mumkin: *pastdan yuqoriga*. Dastlab kiritish funksiyasi @emphasis decorator bilan o‘ralgan, so‘ngra hosil bo‘lgan (bezatilgan) funktsiya yana @strong decorator bilan o‘ralgan.

Ushbu pastdan yuqoriga tartibni eslash uchun men bu xatti-harakatni "dekorator to‘plami" deb atashni yaxshi ko‘raman. Siz stackni pastki qismdan qurishni boshlaysiz va keyin yuqoriga ko‘tarilish uchun yangi bloklarni qo‘shishda davom etasiz.

Agar biz yuqoridagi misolni buzsak va dekorativlarni qo‘llash uchun sintaksisdan foydalanmasak @, dekorativ funktsiyalarga qo‘ng‘iroqlar zanjiri quyidagicha ko‘rinadi:

```
decorated_greet = strong(emphasis(greet))
```

Bu erda yana dekoratorning birinchi qo‘llanilishini ko‘rishingiz mumkin emphasis, keyin esa natijada o‘ralgan funktsiya yana dekoratorga o‘ralgan strong.

Bu shuningdek, dekorativ qoplamaning chuqur darajalari oxir-oqibat ishlashga ta’sir qiladi, chunki ular ichki funktsiya chaqiruvlarini qo‘shishda davom etadilar. Amalda bu odatda muammo emas, lekin agar siz unumdarlikni talab qiluvchi kod ustida ishlayotgan bo‘lsangiz, buni yodda tutish kerak.

Argumentlarni qabul qiladigan dekoratsiya funktsiyalari

greetHozirgacha berilgan barcha misollar hech qanday dalil talab qilmaydigan oddiy nullary funktsiyani bezatadi. Shunday qilib, siz bu erda ko‘rgan dekoratorlar kiritish funktsiyasiga argumentlarni uzatish bilan shug‘ullanmagan.

Agar siz ushbu dekoratorlardan birini argumentlarni qabul qiluvchi funksiyaga qo'llamoqchi bo'lsangiz, u to'g'ri ishlaymaydi. O'zboshimchalik bilan argumentlar oladigan funksiyani qanday bezash kerak?

Bu erda Python funksiyasi o'zgaruvchan sonli argumentlar bilan ishslashda *argsyordam beradi . **kwargs Dekorator proxyushbu xususiyatdan foydalanadi:

```
def proxy(func):
 def wrapper(*args, **kwargs):
 return func(*args, **kwargs)
 return wrapper
```

Ushbu dekorativning ikkita diqqatga sazovor tomoni bor:

- U barcha pozitsion va kalit argumentlarni yig'ish va ularni o'zgaruvchilarda (va) saqlash uchun yopish ta'rifidagi *va operatorlaridan foydalanadi . **wrapperargskwargs
- *Keyin o'ramni yopish "argumentni ochish" va yordamida to'plangan argumentlarni asl kiritish funksiyasiga o'tkazadi **.

(Yulduzcha va qo'sh yulduzcha operatorlarining ma'nosi haddan tashqari yuklanganligi va ular qo'llanilgan kontekstga qarab o'zgarib turishi biroz uyatlari. Lekin bu fikrni tushunasiz degan umiddaman).

Keling, dekorativning orqasidagi texnikani proxyfoydaliroq amaliy misol bilan kengaytiraylik. Mana, tracefunksiyaning argumentlarini va ishlayotgan natijalarini chop etadigan dekorator:

```
def trace(func):
 def wrapper(*args, **kwargs):
 print(f"TRACE: calling {func.__name__}()")
 f"with {args}, {kwargs}")

 original_result = func(*args, **kwargs)

 print(f"TRACE: {func.__name__}()")
 f"returned {original_result!r}")

 return original_result
 return wrapper
```

Funksiyani bezash traceva uni chaqirish orqali siz bezatilgan funksiyaga uzatilgan argumentlarni va uning qaytish qiymatini chop etishingiz mumkin. Bu hali ham o'yinchoq misolidir, ammo bu nosozliklarni tuzatish uchun ajoyib yordam bo'ladi:

```
@trace
def say(name, line):
```

```
return f'{name}: {line}'
```

```
>>> say('Jane', 'Hello, World')
```

```
'TRACE: calling say() with ("Jane", "Hello, World"), {}'
```

```
'TRACE: say() returned "Jane: Hello, World"'
```

```
'Jane: Hello, World'
```

Nosozliklarni tuzatish haqida gapiradigan bo‘lsak, dekorativlarni tuzatishda bir nechta narsalarni yodda tutish kerak.

"Debuggable" dekorativlarni qanday yozish kerak

Dekoratordan foydalansangiz, aslida bir funktsiyani boshqasiga almashtirasiz. Bu jarayonning kamchiliklaridan biri shundaki, u asl (bezaksiz) funksiyaga biriktirilgan metama'lumotlarning bir qismini “yashiradi”.

Masalan, asl funktsiya nomi, uning docstring va parametrlar ro‘yxati yopish orqali yashiriladi:

```
def greet():
```

```
 """Return a friendly greeting."""
```

```
 return 'Hello!'
```

```
decorated_greet = uppercase(greet)
```

Agar siz ushbu funksiyaning istalgan metama'lumotlariga kirishga harakat qilsangiz, uning o‘rniga o‘ramning yopish metama'lumotlarini ko‘rasiz:

```
>>> greet.__name__
```

```
'greet'
```

```
>>> greet.__doc__
```

```
'Return a friendly greeting.'
```

```
>>> decorated_greet.__name__
```

```
'wrapper'
```

```
>>> decorated_greet.__doc__
```

```
None
```

Bu nosozliklarni tuzatish va Python tarjimoni bilan ishlashni noqulay va qiyinlashtiradi. Yaxshiyamki, buning tezkor yechimi bor: Python standart kutubxonasiiga kiritilgan functools.wraps dekoratori.

functools.wrapsSiz o‘zingizning dekoratorlaringizda dekoratsiya qilinmagan funksiyadan bezatuvchining yopilishiga yetim metama'lumotlarni nusxalash uchun foydalanishingiz mumkin . Mana bir misol:

```
import functools
```

```
def uppercase(func):
```

```
 @functools.wraps(func)
```

```
def wrapper():
 return func().upper()
return wrapper
```

Dekorator tomonidan qaytarilgan o‘ramni yopishni qo‘llash functools.wrapshujat qatori va kiritish funksiyasining boshqa metama’lumotlarini o‘rab oladi:

```
@uppercase
```

```
def greet():
```

```
 """Return a friendly greeting."""
 return 'Hello!'
```

```
>>> greet.__name__
```

```
'greet'
```

```
>>> greet.__doc__
```

```
'Return a friendly greeting.'
```

functools.wrapsO‘zingiz yozgan barcha dekorativlardan foydalanishni tavsiya qilaman . Bu ko‘p vaqtini talab qilmaydi va kelajakda disk raskadrovka paytida sizni (va boshqalarni) ko‘p bosh og‘rig‘idan xalos qiladi.

4. Lambda funksiyasi

Python dasturlash tilidagi lambda ifodalari - bu lambda operatori yordamida aniqlangan kichik anonim funksiyalar. Lambda ifodasining sintaksisi quyidagicha:

```
lambda [parametrlar]: operatorlar
```

Eng oddiy lambda ifodasini aniqlaymiz:

```
msg = lambda: print ("salom")
msg() # salom
```

Bu yerda **lambda** ifodasi msg o‘zgaruvchisiga yuklatilgan. Ushbu misolda lambda ifodasi hech qanday parametrga ega emas, hech narsa qaytarmaydi va shunchaki konsolga "salom" xabarini chop etadi. Va msg o‘zgaruvchisi orqali bu **lambda** ifodasini oddiy funktsiya kabi chaqirishimiz mumkin. Aslida, u quyidagi funktsiyaga o‘xshaydi:

```
def msg():
 print("salom")
```

Agar lambda ifodasi parametrlarga ega bo‘lsa, ular lambda kalit so‘zidan keyin aniqlanadi. Agar lambda ifodasi natijani qaytarsa, u holda u ikki nuqtadan keyin ko‘rsatiladi. Masalan, sonning kvadratini qaytaruvchi lambda ifodasini yozaylik:

```
kvadrat = lambda a : a * a
print(kvadrat(4)) # 16
print(kvadrat(5)) # 25
```

Bunday holda, lambda ifodasi bitta a nomli parametrni qabul qiladi va undan keyingi Ikki nuqtaning o‘ng tomonida qaytariladigan qiymat - $a * a$. Ushbu lambda ifodasi quyidagi funktsiyaning alternativi hisoblanadi:

```
def kvadrat2(a): return a * n
```

Xuddi shu usulda, bir nechta parametrlarni qabul qiluvchi lambda ifodalarini yaratish mumkin:

```
sum = lambda a, b: a + b
print(sum(4, 5)) # 9
print(sum(5, 6)) # 11
```

Lambda ifodalari funktsiya ta’riflarini biroz qisqartirishga imkon bersada, ular faqat bitta operatsiyani bajarishi mumkinligi bilan cheklangan. Biroq, parametr sifatida o‘tish yoki boshqa funktsiyaga qaytish uchun funktsiyadan foydalanish kerak bo‘lgan hollarda ular juda qulay bo‘lishi mumkin. Masalan, lambda ifodasini parametr sifatida o‘tkazish:

```
def do_operatsiya(a, b, operatsiya):
 result = operatsiya(a, b)
 print(f"result = {result}")
do_operatsiya(5, 4, lambda a, b: a + b) #result = 9
do_operatsiya(5, 4, lambda a, b: a * b) #result = 20
```

Bunday holda, oxirgi mavzuda bo‘lgani kabi, ularni parametr sifatida jo‘natish uchun funktsiyalarni belgilashimiz shart emas.

Xuddi shu narsa funktsiyalardan lambda ifodalarini qaytarish uchun ham amal qiladi:

```
def tanlash_funk(tanlangan):
```

```

if tanlangan == 1:
 return lambda a, b: a + b
elif tanlangan == 2:
 return lambda a, b: a - b
else:
 return lambda a, b: a * b

operation = tanlash_funk (1) # operation = a+b
print(operation(10, 6)) # 16

operation = tanlash_funk (2) # operation = a-b
print(operation(10, 6)) # 4

operation = tanlash_funk (3) # operation = a*b
print(operation(10, 6)) # 60

```

Nazorat savollari:

1. Lambda funksiyasining vazifasi nima?
2. Lambda funksiyasining sintaksi si va ishslash prinsipi qanday?
3. Oddiy funksiyadan qanday afzallik va kamchiliklarga ega?
4. Lokal funksiya deb qanday funksiyalarga aytildi?
5. Funksiyalar dasturlashda qanday ro'l o'ynaydi?
6. Foydalanuvchi funksiyalari qanday yaratiladi?
7. Funksiya tanasi va funksiyaga tegishli bo'lmagan operatorlar qanday farqlanadi?

AMALIY MASHG'ULOT UCHUN O'QUV MATERIALLARI

1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari.

11-mashg'ulot. Fayllar va kataloglar bilan ishslash.

O'quv savollari:

29. Faylni ochish. Fayllar bilan ishlovchi metodlar.
30. os modulining imkoniyatlari.
31. Fayl va katalog yo'lini o'zgartirish.
32. Katalog va fayl bilan ishlovchi funksiya va metodlar.

1. Faylni ochish. Fayllar bilan ishlovchi metodlar.

Python dasturlash tilidagi fayllar bilan o‘zaro aloqada bo‘lish foydalanuvchiga ilova tomonidan qayta ishlangan ma’lumotlarni saqlash imkoniyatini beradi va foydalanuvchi keyinchalik istalgan qulay vaqtida faylga murojaat qilishi mumkin bo‘ladi. Ushbu python dasturlash tilining asosiy funktsiyalari fayllarni yaratish, faylga ma’lumotlarni yozish va fayldan ma’lumotlarni o‘qishni ancha osonlashtiradi.

Faylni yaratish va ochish

Fayl bilan ishslash uchun albatta avval uni yaratish kerak. Buni standart operatsion tizim vositalari yordamida kerakli katalogga o‘tish va ***.txt** formati bilan yangi hujjat yaratish orqali amalga oshirish ham mumkin. Biroq, shunga o‘xhash harakat Python dasturlash tilida **open()** metodi yordamida amalga oshiriladi. Bu metodga **fayl nomi** va uni **qayta ishslash rejimi** parametrlar sifatida berilishi kerak.

Quyidagi kod fayl o‘zgaruvchisini yangi hujjatga ishora qilishini ko‘rsatadi. Agar ushbu dasturni ishga tushirilsa, u manba kodi saqlanadigan papkada **test.txt** matn faylini yaratadi.

```
file_txt = open("test.txt", "w")
file_txt.close()
```

Agar **test.txt** nomli fayl kod katalogida allaqachon mavjud bo‘lsa, dastur yangi hujjat yaratmasdan u bilan ishslashni davom ettiradi. Ko‘rib turganingizdek, fayl nomi **open()** metodining birinchi parametridir. Undan so‘ng ma’lumotlarni **qayta ishslash usulini** ko‘rsatadigan maxsus belgi parametr sifatida keladi. Bu yerda ikkinchi parametr sifatida kelgan “w” - fayl faqat yozish uchun ochilayotganini bildiradi.

Endi ma’lumot yo‘qolmasligini ta’minlash uchun fayl ustida turli amallarni bajarilgandan so‘ng, uni **close()** funktsiyasidan foydalanib yopish kerak bo‘ladi.

Oldingi misolda faylga kirish uchun nisbiy yo‘l ishlatilgan bo‘lib, u qattiq diskdagি ob’yektning joylashuvi haqida to‘liq ma’lumotni o‘z ichiga olmaydi. Ularni o‘rnatish uchun **open()** funktsiyaga birinchi argument sifatida mutlaq yo‘lni ko‘rsatilishi kerak. Bunday holda, test.txt hujjati dastur papkasida emas, balki D diskidagi qaysidir bir katalokga joylashgan bo‘ladi.

```
file_txt = open(r"D:\test\test.txt", "w")
```

```
file_txt.close()
```

Bu yerda faylga yo‘lni ko‘rsatishda satrdan oldin **r** belgisi qo‘yiladi. Aks holda, kompilyator "\t" ketma-ketligini maxsus operator sifatida ko‘rib chiqadi va xatolik kelib chiqadi.

Faylni ochilish rejimlari

Barcha dasturlash tillaridagi kabi Python dasturlash tilida ham faylni ochishda ishlataladigan maxsus belgilardan foydalanladi. Ular faylni ochish rejimi deb ataladi va faylni qanday maqsadda ochishni aniq beradi. Ularning barchasi quyidagi jadvalda keltirilgan, unda ularning belgisi va qisqacha mazmuni keltirilgan:

5-jadval

Belgi	Mazmuni
«r»	O‘qish uchun ochiq (standart)
«w»	Yozish uchun ochiladi. Agar fayl ko‘rsatilgan katalogda mavjud bo‘lmasa, yangisi yaratiladi. Yozilgan ma’lumot hujjatdagi barcha ma’lumotlarni o‘rniga yoziladi
«a»	Yozish uchun ochiladi. Yozilgan ma’lumot hujjatning oxiriga qo‘shiladi
«b»	Faylni ikkilik rejimda ochish
«t»	Faylni matn rejimida ochish (standart)
«+»	O‘qish va yozish uchun bir vaqtning o‘zida ochish. Ushbu amal alohida o‘zi ochish rejimi sifatida ishlatilmaydi. a+, r+, w+ kabi ishlataladi.

Open() metodining ikkinchi argumentidan foydalanib, turli xil fayl rejimlarini birlashtirish mumkin. Masalan, yozma ma’lumotlarni ikkilik rejimda o‘qish uchun "rb" ni belgilash kerak.

Yana bir misol: "r+" va "w+" o‘rtasidagi farq shundaki, "w+" - agar fayl mavjud bo‘lmasa, yangi fayl yaratiladi. Birinchi holda, xatolik kelib chiqadi. "r+" va "w+" dan foydalanish faylni o‘qish va yozish uchun ochadi.

Usullari

`open()` funksiyasi tomonidan qaytarilgan ob'yeqt mavjud faylga tavsifni o'z ichiga olgan to'rtta parametrni qaytaradi. Quyidagi jadvalda ularning barchasi nomlari va ma'nolari keltirilgan:

6-jadval

Nomi	Ma'nosi
name	fayl nomini qaytaradi
mode	ochilgan rejimni qaytaradi
closed	fayl yopiq bo'lsa true ni, ochiq bo'lsa false qiymatini qaytaradi
softspace	agar faylning chiqishi alohida bo'sh joy belgisini o'z ichiga olmasa, true qiymatini qaytaradi

Faylning xususiyatlarini ko'rsatish uchun kirish operatoridan, ya'ni nuqtadan foydalanish va keyin buni `print()` funktsiyasiga parametr sifatida berish kifoya bo'ladi.

Masalan :

```
f = open(r"D:\test\test.txt", "w")
print(f.name)
f.close()
```

Natijasi:

```
D:\test\test.txt
```

Faylga ma'lumot yozish

Faylga ma'lumot yozish `write()` usuli yordamida amalga oshiriladi. Usul mavjud faylga ishora qiluvchi ob'yektda chaqiriladi. Shuni esda tutish kerakki, buni amalga oshirish uchun avval hujjatni ochish funktsiyasidan foydalanib ochish va "w" belgisi bilan yozish rejimini belgilash kerak bo'ladi. `Write()` usuli argument sifatida matn fayliga yoziladigan ma'lumotlarni qabul qiladi. Quyidagi kod misolida "Salom dunyo!" satrini kiritilishi ko'rsatilgan:

```
file_txt = open("test.txt", "w")
file_txt.write("Salom dunyo!")
file_txt.close()
```

Agar ilgari yozilgan ma'lumotlarga yangi ma'lumotlarni qo'shish kerak bo'lsa, u holda ochish rejimi sifatida "a" belgisini ko'rsatib, **open** funksiyasini qayta chaqirish kerak. Aks holda, **test.txt** faylidagi barcha ma'lumotlar butunlay o'chirib tashlanadi. Quyidagi kod misolida faylga ma'lumot qo'shish uchun matnli hujjatni ochadi. Shundan so'ng unda " Salom dunyo!" satri hujjat oxiriga joylashtiriladi. Shunday qilib, **test.txt** faylida "Salom dunyo! Salom dunyo!" satri paydo bo'ladi. Bularning barchasidan so'ng, faylni majburiy yopish haqida unutmang.

```
file_txt = open("test.txt", "a")
file_txt.write(" Salom dunyo!")
file_txt.close()
```

Matn fayliga ma'lumotlarni yozishning eng oddiy protsedurasi shunday amalga oshiriladi. Shuni ta'kidlash kerakki, Python dasturlash tilida hujjatlar bilan yanada ilg'or ishslash uchun ko'plab qo'shimcha vositalar mavjud bo'lib, ular yaxshilangan yozishni ham o'z ichiga oladi.

Ikkilik ma'lumotlarni yozing

Ikkilik ma'lumotlarni yozishda "wb" rejimidan foydalanish kerak. Utf8 kodlashda satr yozishga misol:

```
file_txt = open('test.dat', 'wb')
file_txt.write(bytes('наш строк', 'utf8'))
file_txt.close()
```

Fayldan o'qish

Fayldan ma'lumotni o'qish uchun mavjud faylga ishora qiluvchi ob'yeqtda **read()** metodini chaqirish kerak bo'ladi. Matn faylini ochishda **open()** funksiyaning ikkinchi parametri sifatida "r" belgidini ko'rsatishni ham unutmaslik kerak.

Quyidagi misolda o'qish **test.txt** dan ma'lumotni **print()** funksiyasiga qaytaradi, so'ngra ma'lumotni ekranga chop etadi. Avvalgidek, dastur hujjatni **close()** usuli bilan yopish bilan yakunlanadi. **Read()** metodi butun son parametrini ham qabul qilishi mumkin, bu o'qish uchun belgilar sonini uzatish uchun ishlataladi. Misol uchun, agar 5 ni kiritilsa, dastur faqat "Salom" satrini o'qiydi.

```
try:
 file_txt = open("test.txt", "r")
 print(file_txt.read())
 file_txt.close()
except FileNotFoundError:
 print('Fayl topilmadi!')
except IOError:
 print('Qandaydir xatolik!')
```

Iltimos, ochishda agar ko'rsatilgan fayl topilmasa xatolik yuz berishi mumkinligini unutmang. Shunday qilib, try bloki bilan orab olish kerak edi. Pythonda buni oldini olish uchun **with** konstruktoridan foydalanish mumkin. Bu holda xatoliklarni ko'rib chiqish va hatto faylni yopish ham shart emas.

Ikkilik ma'lumotlarni o'qish

Agar ma'lumotlar ikkilik turda bo'lsa, **open()** funksiyasining ikkinchi parametri sifatida "rb" dan foydalanish kerak:

```
try:
 f_txt = open("test.dat", "rb")
 b = f_txt.read(1)
 str = ""

 while True:
 b = f_txt.read(1)
```

```

if b == b'':
 break
str += b.hex()
print(str)
f_txt.close()
except IOError:
 print('error')

```

Natijasi:

```
81d182d180d0bed0bad0b081d182d180d0bed0bad0b0
```

Bu yerda fayl bayt bo'yicha o'qiladi. Har bir bayt o'n otilik sanoq sistemasi ko'rinishdagi satr shaklida natija beradi. **Print()** funksiyasi olingan qatorni chop etadi.

with as konstrulтори

Matnli fayllarni qayta ishlashni biroz avtomatlashtirish uchun bir qator **with as** iboralaridan foydalanish tavsiya etiladi. Ushbu operatrolardan foydalanilsa, yopilishi kerak bo'lgan hujjatda **close()** usulini chaqirishning hojati yo'q, chunki bu avtomatik ravishda sodir bo'ladi. Buni quyidagi qism dasturda ko'rib chiqamiz. Odatdagidek, ekranga satr ma'lumotlarini chop etish uchun **print()** usuli qo'llaniladi:

```

with open('test.txt', 'r') as file_txt:
 print(file_txt.read())

```

Bundan tashqari, bu holda istisno bilan shug'ullanish kerak emas. Agar ko'rsatilgan nomga ega fayl bo'lmasa, **with** operatoridagi ichki kodli satrlar bajarilmaydi.

Python dasturlash tilining ko'rib chiqilgan xususiyatlari yordamida foydalanuvchi ma'lumotlarni fayllarga o'qish va yozishning asosiy operatsiyalarini osongina bajarishi mumkin.

2. os modulining imkoniyatlari

Python dasturlash tilining standart kutubxonasidagi OS moduli odatda o'rnatalgan OT va shaxsiy kompyuter fayl tizimi bilan ishlash uchun qo'llaniladi. Unda qattiq diskda saqlanadigan fayllar va kataloglar bilan ishlash uchun juda ko'p foydali o'rnatalgan

metodlar mavjud. OS moduli bilan ishlaydigan dasturlar OT turiga bog‘liq bo‘lmasdan, boshqa platformalarga osongina ko‘chiriladi.

OS moduli nima?

Pythondagi OS moduli operatsion tizim bilan ishslash uchun kerak bo‘ladigan turli funksiyalar kutubxonasıdir. Unga kiritilgan usullar **operatsion tizim turini aniqlash, muhit o‘zgaruvchilariga kirish, katalog va fayllarni boshqarish** imkonini beradi:

- berilgan yo‘lda ob’yektning mavjudligini tekshirish;
- baytlarda o‘lchamlarni aniqlash;
- o‘chirish;
- nomini o‘zgartirish va boshqalar.

OS funksiyalarini chaqirayotganda, ularning ba’zilari joriy opratsion tizim tomonidan qo‘llab-quvvatlanmasligi mumkin.

OS moduli metodlaridan foydalanish uchun kutubxonani “import os” orqali chaqirish kerak. Ushbu ko‘rsatmani dasturning boshida joylashtirish tavsiya etiladi.

OS modulidagi mavjud metodlardan foydalanuvchi turli maqsadlarda foydalanishi mumkin. Quyida operatsion tizim haqida ma’lumot olish imkonini beruvchi eng mashhur metodlar keltirilgan. Shuningdek, kompyutering qattiq diskidagi xotirada saqlangan fayl va papkalar haqida ma’lumot olish mumkin.

OT haqida ma’lumot olish

Joriy OT nomini bilish uchun faqat **name()** metodidan foydalaning. O‘rnatilgan platformaga qarab, u o‘zining qisqa nomini satr ko‘rinishida qaytaradi. Quyidagi dastur Windows 10 kompyuterida ishga tushirildi, shuning uchun **name()** funksiyasining natijasi sifatida **nt** qaytarildi. Buni odatiy print() funksiyasi bilan ko‘rish mumkin.

```
import os #os modulini chaqirish
print(os.name) #OT nomini bilish
```

Natijasi:

```
nt
```

environ() metodidan foydalanib, kompyuterning konfiguratsiyasi bilan bog‘liq ma’lumotlarni olish mumkin. Undan **os** kutubxonasini chaqirish orqali foydalanuvchi konsolga yoki satr o‘zgaruvchisiga chiqadigan muhit o‘zgaruvchilari bilan katta lug‘at turidagi ma’lumot oladi. Shunday qilib, tizim diskining nomini (C:\....), katalogining manzilini, tizim nomini va boshqa ko‘plab ma’lumotlarni bilib olish mumkin. Quyidagi misol **environ()** metodidan foydalanishni ko‘rsatadi.

```
import os
print(os.environ)
environ({'ALLUSERSPROFILETXT': 'C:\\\\ProgramData', ...})
```

getenv funksiyasidan foydalanib, turli xil muhit o‘zgaruvchilariga kirish mumkin. Buning uchun quyidagi misoldagi kabi kerakli o‘zgaruvchi nomini argument sifatida beriladi. Bunda **print** displaydagi TMP haqidagi ma’lumotlarni konsolga chop etadi.

```
import os
print(os.getenv("TMP"))
```

Natijasi:

```
C:\\Users\\IT\\AppData\\Local\\Temp
```

Ishchi katalogni o‘zgartirish

Odatda dasturning ishchi katalogi uning manba kodi bilan hujjatni o‘z ichiga olgan katalog bo‘ladi. Buning yordamida, agar u ushbu papkada joylashgan bo‘lsa, faylga mutlaq yo‘lni aniqlashning iloji bo‘lmaydi. Qattiq diskdagi ishchi katalogning to‘liq manzilini qaytaruvchi **getcwd** funksiyasidan foydalanib joriy katalog haqida ma’lumot olinadi. Quyidagi qism dastur, agar ushbu usulning natijasini chop etish uchun o‘tkazsa nima bo‘lishini ko‘rsatadi. Ko‘rib turganingizdek, ishchi katalog C tizim diskidagi dastur katalogidir.

```
import os
```

```
print(os.getcwd())
```

Natijasi:

```
C:\Users\IT\source\repos\program
```

Agar so‘ralsa, ishchi katalogni **os** kutubxonasidan **chdir** usuli yordamida xohishga ko‘ra sozlash mumkin. Buni amalga oshirish uchun uni yangi katalogning mutlaq manzilini parametr sifatida o‘tkazish kerak. Agar ko‘rsatilgan yo‘l haqiqatda mavjud bo‘lmasa, dastur xatolik qaytaradi va dastur ishlashi to‘xtatiladi. Quyidagi kod misoli D diskidagi papka deb nomlangan yangi ishchi katalogga o‘tishni ko‘rsatadi.

```
import os
os.chdir(r"D:\folder")
```

Natijasi:

```
D:\folder
```

3. Fayl va katalog yo‘lini o‘zgartirish

Ko‘pincha, faylning to‘liq nomi mavjud bo‘lganda, uning kengaytmasini bilish kerak bo‘ladi. Yoki foydalanuvchi kerakli formatni kiritgan yoki kiritmaganligi noma’lum bo‘lsa, kerakli formatni qo‘sish kabি masalalar mavjud. Ushbu mavzu fayl nomi bilan ishslashning asosiy usullari haqida bo‘ladi.

Faylga mutlaq yo‘l

Pythonda faylga mutlaq yo‘lni bilish uchun OS modulidan foydalanish kerak bo‘ladi. **Path** sinfida faylga absolyut yo‘lni qaytaruvchi - **abspath** metodi mavjud:

```
import os
r = os.path.abspath('file.txt')
print(r)
```

Natijasi :

```
C:\python\file.txt
```

Buning uchun standart **pathlib** kutubxonasidan ham foydalanish mumkin. U Python 3.4 dan boshlab asosiy kutubxonalarga kiritilgan. Undan oldin uni pip install

`pathlib` buyrug‘i yordamida o‘rnatish kerak edi. U turli xil operatsion tizimlarda fayl tizimi yo‘llari bilan ishlash uchun mo‘ljallangan va bu muammoni hal qilish uchun juda mos keladi.

```
import pathlib
r = pathlib.Path('file.txt ')
print(r)
```

Natijasi:

```
C:\python\file.txt
```

Fayl nomi

To‘liq yo‘l qatoridan fayl nomini olish uchun os modulining **basename()** metodidan foydalilanildi.

```
import os
file_name = os.path.basename(r'C:\python\file.txt ')
print(file_name)
```

Natijasi:

```
file.txt
```

Bu yerda maxsus belgilarni oddiy belgilar sifatida ishlatish uchun qatordan oldin **r** belgisi qo‘yilgan.

Kengaytmasisiz fayl

Endi Pythonda kengaytmasisiz fayl nomini qanday topish mumkinligini aniqlaylik. Bunday hollarda os modulining **splittext** metodidan foydalilanildi:

```
from os import path
full_file_name = path.basename(r'C:\python\file.tar.gz ')
name = path.splitext(full_file_name) [0]
print(name)
```

Natijasi:

```
file.tar
```

Ko‘rinib turibdiki, **gz** arxivatorining oxirgi kengaytmasi o‘chirilgan, siqilmagan **tar** arxivining kengaytmasi esa fayl nomida qolgan.

Agar faqat nom kerak bo‘lsa, birinchi nuqtadan keyin kelgan qabul qilingan satrning barcha belgilarini olib tashlash mumkin. Nuqta belgisini ham olib tashlaylik.

Oldingi misolni quyidagi kod bilan to‘ldiraylik:

```
index = name.index('.')
print(name[:index])
```

Natijasi:

```
file
```

Fayl kengaytmasi

Pythonda fayl kengaytmasini xuddi shu **splitext** funksiyasidan foydalanib olish mumkin. Ushbu metod o‘zidan kortej tipli ma’lumot qaytaradi. Kortejning birinchi elementi fayl nomi bo‘lsa, ikkinchi element kengaytmadir. Bunday holda, bizga ikkinchi element kerak. Ikkinchi elementning indeksi birga teng, chunki kortej elementlari ham massivlar elementlari kabi noldan indexlanadi.

```
from os import path
full_file_name = path.basename(r'C:\python\file.tar.gz')
name = path.splitext(full_file_name)[1]
print(name)
```

Natijasi:

```
.gz
```

Xuddi shunday, **pathlib** kutubxonasining **suffix** metodidan foydalanish ham mumkin:

```
from pathlib import Path
print(Path(r'C:\python\file.tar.gz').suffix)
```

Natijasi:

```
.gz
```

Ammo ushbu holatlarda ikkita kengaytma mavjud. Ularni **suffixes()** funksiyasi yordamida aniqlab olish mumkin. U elementlari kengaytmalar bo‘lgan ro‘yxatni qaytaradi. Quyida kengaytmalar ro‘yxatini olish misoli keltirilgan:

```
from pathlib import Path
print(Path(r'C:\python\file.tar.gz').suffixes)
```

Natijasi:

```
['.tar', '.gz']
```

To‘liq yo‘ldan fayl nomi yoki kengaytmasini olish yoki faylga mutlaq yo‘lni olish uchun **os** va **pathlib** kutubxonalaridan foydalanish tafsiya etiladi.

4. Fayllar bilan ishlovchi metodlar

Python dasturlash tilining asosiy xususiyatlari nafaqat matnli fayllardagi ma’lumotlarni qayta ishslash, balki ularni har tomonlama boshqarish imkonini beradi. Buning uchun bir nechta maxsus kutubxonalar mavjud bo‘lib, ularning o‘rnatilgan funksiyalari kompyuterdagи fayllar bilan **nusxa ko‘chirish**, **o‘chirish**, **nomini o‘zgartirish** va boshqa turdagи operatsiyalarni ta’minlaydi.

Fayl mavjudligini tekshirish

Kompyutering qattiq diskida uning yo‘qligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin bo‘lgan matnli hujjat bilan ishslashda oddiy xatoliklarga yo‘l qo‘ymaslik OS kutubxonasining **exists()** metodidan foydalaniladi. Ushbu funksiya orqali ko‘rsatilgan yo‘lda fayl mavjudligini tekshirish mumkin va natijas sifatida mantiqiy True yoki False qiymatlarni qaytaradi. Quyidagi Python misoli D qattiq diskining **test** nomli katalogida **test.txt** va **test10.txt** fayllari mavjudligini tekshiradi. PRINT() funksiyasi esa D da faqat birinchi hujjat mavjudligini ko‘rsatadi.

```
import os

print(os.path.exists("D:\\test\\test.txt"))

print(os.path.exists("D:\\test\\test10.txt"))
```

Natijasi:

```
True
```

```
False
```

Ba'zan, hujjatlar bilan ishslashda, berilgan yo'l bo'ylab nafaqat ob'yeqtning mavjudligini tekshirish, balki fayl yoki papka ekanligini tekshirish ham kerak bo'ladi. Bunday holda OS kutubxonasining **isfile** funksiyasi dasturchiga kompyutering qattiq diskidagi ma'lum bir manzilda olingan ob'yeqt papka emas, balki fayl ekanligiga ishonch hosil qilish imkoniyatini beradi. Bu usul **path** sinfida ham mavjud. Quyidagi misolda **isfile** funksiyasi **test.txt** faylini va D diskning test papkasini argument sifatida qabul qilganda qanday natija ko'rsatadi. PRINT() funksiyasining chiqishidan ko'rinish turibdiki, birinchi holatda True, keyin esa False ko'rsatiladi:

```
import os

print(os.path.isfile("D:\\test\\test.txt"))
print(os.path.isfile("D:\\test\\folder"))
```

Natijasi:

```
True
```

```
False
```

Faylni nusxalash

shutil kutubxonasi qattiq diskdagi ob'yektlarning nusxalarini yaratish uchun bir nechta foydali funktsiyalarni o'z ichiga oladi. Faylni manba katalogiga tezda nusxalash uchun **shutil** kutubxonasini qo'shgandan so'ng **copyfile()** usulidan foydalanish kerak. Bu yerda birinchi argument asl hujjat, ikkinchi argument esa taklif qilingan yangi fayldir. Esda tutingki, **meta ma'lumotlar** emas, faqat faylning tarkib nusxalanadi. Quyidagi misolda D diskidagi test.txt dan test2.txt ga ma'lumotlarni ko'chiriladi. **copyfile()** funktsiyasi yangi yaratilgan hujjatning manzilini ham qaytaradi.

```
import shutil

shutil.copyfile("D:\\test\\test.txt", "D:\\test\\test2.txt")
```

shutil modulidan o‘rnatilgan **copy()** usuli Pythonga faylni asl nomini saqlab qolgan holda belgilangan papkaga nusxalash imkonini beradi. Quyidagi kod misoli **test.txt** dan ma’lumotni D diskida joylashgan **folder** deb nomlangan katalogdagi ob’yektga qanday ko‘chirishni ko‘rsatadi. **Copy()** funksiyasi bilan oldingi holatda bo‘lgani kabi, faqat ichki ma’lumotlar uzatiladi, lekin hujjatni yaratish va tahrirlash sanasi haqida ma’lumotlar qaytarilmaydi.

```
import shutil
shutil.copy("D:\\test\\test.txt", "D:\\folder")
```

Matn faylidan ma’lumotni, shuningdek, u haqidagi barcha ma’lumotlarni to‘liq nusxalash uchun tayyor nusxa **copy2** usulidan foydalanish kerak. Uni ishlatalish usuli **copy** funksiyasi bilan bir xil. Birinchi parametr o‘rniga bu asl faylning manzili, ikkinchi parametr esa yangi hujjatning joylashuvi va nomini belgilaydi. Quyida kontent va metama’lumotlar folser papkasidan **test2.txt** ga ko‘chiriladigan misol keltirilgan:

```
import shutil
shutil.copy2("D:\\test\\test.txt", "D:\\folder\\test2.txt")
```

Fayl o‘chirish

Ob’yektning nomi va diskdagi aniq joylashuvini bilib olinsa, undan qutulish juda oson. Yuqorida aytib o‘tilgan operatsion tizim kutubxonasidan **remove** usuli bu vazifani hal qilishga yordam beradi. Buning uchun keraksiz faylning to‘liq manzilini unga parametr sifatida beriladi.

Quyida D diskining **test** katalogidagi **test.txt** faylini o‘chirish uchun remove metodidan qanday foydalanishga misol keltirilgan:

```
import os
os.remove("D:\\test\\test.txt")
```

Fayl hajmini bilib olish

Fayl hajmini baytlarda qaytaradigan OS modulidagi **getsize** standart funksiyasidan foydalanib, qattiq diskdagi istalgan ob’yektning aniq hajmini aniqlash mumkin. Bu

yerda **getsize** funksiyasi argumenti hujjatning kompyuter xotirasidagi joylashuvidir. **getsize** funksiyasi ma'lumotlariga ko'ra, **test.txt** faylining o'lchami 7219. **Print()** funksiyasi buni ekranga chop etadi:

```
import os
print(os.path.getsize("D:\\test\\test.txt"))
```

Natijasi:

```
7219
```

Pythonda fayl hajmini hisoblashning yana bir usuli - uni **open** funksiyasi orqali ochish va **seek** funksiyasini chaqirish. U faylning boshidan oxirigacha ma'lumotlarni o'qish uchun maydonni parametr sifatida uzatilishi kerak. Natijada, matnli faylga yo'l orqali **tell** usulini chaqirish kerak va keyin uning ishining natijasini konsolga chiqarish uchun **print()** funksiyasi uchun yuborish kerak.

```
import os

with open("D:\\test\\test.txt") as file:
 file.seek(0, os.SEEK_END)
 print(file.tell())
```

Natijasi:

```
7219
```

Fayl nomini o'zgartirish

Hujjat nomini nafaqat tizim vositalari, balki OS modulining tayyor funksiyalari yordamida ham o'zgartirish mumkin. Buning uchun **rename()** metodidan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu metod asl va yangi fayl nomlarini parametr sifatida qabul qiladi. Quyidagi misolda D diskining **test** katalogidagi **test.txt** fayli nomi **test1.txt** deb o'zgartirish ko'rsatilgan:

```
import os

os.rename("D:\\test\\test.txt", "D:\\test\\test1.txt")
```

Xuddi shunday, **shutil** modulidan **copy** metodi yordamida Pythonda fayl nomini o‘zgartirish mumkin. Buning uchun ushbu kutubxonani dasturga import qilish, funktsiyaga hujjatning joylashuvi va yangi nomini berish kifoya qiladi:

```
import shutil
shutil.move("D:\\test\\test.txt", "D:\\test\\test1.txt")
```

Shunday qilib, Python tilidagi fayllar bilan ishlash bo‘yicha asosiy operatsiyalar bir nechta o‘rnatilgan kutubxonalar, jumladan **os** va **shutil** yordamida amalga oshiriladi. Ushbu modullarning funktsiyalari diskda **fayl mavjudligini tekshirish**, uni bir nechta **turli rejimlarda nusxalash**, shuningdek **o‘chirish**, **nomini o‘zgartirish** va **hajmini ko‘rsatish** imkonini beradi

Nazorat savollari:

1. Mutlaq fayl yo‘li qanday olinadi?
2. Fayl nomini qanday olish mumkin?
3. Fayl kengaytmasini qanday olish mumkin?
4. Fayl kengaytmasini o‘zgartirish qanday amalga oshiriladi?
5. Qanday turdag'i fayllar mavjud?
6. Fayl yaratishning qanday usullari mavjud?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari.

12-mashg‘ulot. Pythonda OOP asoslari.

O‘quv savollari:

33. OOP asoslari. Klasslarni e’lon qilish va nusxasini yaratish.
34. Sinf va obyekt. Sinf konstruktori.
35. `__init__()` va `__del__()` metodlari.

1. OOP asoslari. Klasslarni e’lon qilish va nusxasini yaratish.

Pythonda dasturda foydalanish mumkin bo‘lgan int, str va shunga o‘xhash ko‘plab o‘rnatilgan turlar mavjud. Ammo Python, sinflar yordamida o‘z tiplarimizni aniqlashga imkon beradi.

Quyidagi o‘xshashlikni ham o‘tkazish mumkin. Har birimiz ismi-sharifi, yoshi, va shu kabi boshqa xususiyatlarga ega bo‘lgan inson haqida qandaydir tasavvurga egamiz. Inson muayyan harakatlarni bajarishi mumkin: yurish, yugurish, o‘ylash va hokazo. O‘ziga xos xususiyatlar va harakatlar majmuasini o‘z ichiga olgan bu ko‘rinishni **class** deb atash mumkin. Aniq bir xususiyatlarni o‘zida jamlagan bu class obyektlar uchun shablon xisoblanadi va turli o‘yektlar bir-biri bilan farq qiladi. masalan: bir odamning ism bunaqa bo‘lsa, boshqalari boshqa ismga ega.

Sinf class kalit so‘zi yordamida aniqlanadi:

```
class sinf_nomi:
 sinf_atributlari
 class_methods
```

Sinf ichida uning atributlari aniqlanadi, ular sinfning turli xususiyatlarini saqlaydi va metodlar sinfning funktsiyalari vazifasini bajarishadi.

Keling, oddiy sinf yarataylik :

```
class Person:
 pass
```

Bunda shartli ravishda shaxsni ifodalovchi Person sinfi aniqlanadi. Bunday holda, sinfda hech qanday metodlar yoki atributlar aniqlanmaydi. Biroq, unda biror narsa aniqlanishi kerakligi sababli, pass iborasi sinf funksionalligi o‘rnini bosuvchi sifatida ishlatiladi. Ushbu bayonot sintaktik jihatdan ba’zi kodlarni aniqlash uchun zarur bo‘lganda ishlatiladi, lekin biz buni xohlamaymiz va ma’lum bir kod o‘rniga biz pass bayonotini kiritamiz.

Sinf yaratilgandan so‘ng, ushbu sinf ob’yektlarini aniqlash mumkin. Masalan :

```
class Person:
 pass

tomson = Person() # tomson ob’yektini aninqlash
bobbi = Person() # bobbi ob’yektini aninqlash
```

Person sinfi aniqlangandan so‘ng, Person sinfining ikkita - tomson va bobbi ob’yektlari yaratildi. Klass ob’yektini yaratish uchun maxsus funktsiyadan -

konstruktordan foydalaniladi. U class nomi bilan chaqiriladi va class ob'yektni qaytaradi. Ya'ni, bu holda, Person() chaqiruvi konstruktor chaqiruvini ifodalaydi. Har bir yaratilgan classda parametrlarsiz standart konstruktor mavjud bo'ladi:

```
tomson = Person() # Person() - bu Person sinfining
ob'yektni qaytaruvchi konstruktor chaqiruvi
```

2. Sinf va obyekt. Sinf konstruktori

Class metodlari aslida class ichida belgilangan va uning xususiyatlarini belgilaydigan funksiyalarni ifodalaydi. Masalan, bitta metod bilan Person sinfini aniqlaylik:

```
class Person: # Person klasining aniqlanishi
 def say_hello(self):
 print("Salom")

 tom = Person()
 tom.say_hello() # Salom
```

Bu yerda `say_hello()` metodi aniqlandi, u shartli ravishda Salom xabarini konsolga chop etadi. Classga tegishli har qanday metodlarini aniqlashda shuni yodda tutish kerakki, ularning barchasi birinchi parametr sifatida `self` kalit so'zini qabul qilishadi. Self bu o'zi degan ma'noni anglatadi va ushbu klasga tegishli ekanligini bildiradi. Ammo metod chaqirilganda, bu marametr hisobga olinmaydi hamda qiymat berilmaydi.

ob'yekt nomidan foydalanib, classning metodlariga murojaat qilish mumkin. Mavjud metodlarni chaqirish uchun nuqta belgisi qo'llaniladi - ob'yekt nomidan keyin nuqta qo'yiladi va undan keyin metod chaqiruvi keladi:

```
Ob'yekt.metod([metod qabul qiladigan parametrlar])
```

Masalan, konsolga salomlashishni chop etish uchun `say_hello()` metodini chaqirish:

```
tomson.say_hello() # Salom
```

Natijada, ushbu dastur konsolga "Salom" qatorini chop etadi.

Agar metod `self` dan tashqari boshqa parametrлarni qabul qiladigan bo'lsa, ular `self` parametridan keyin belgilanadi va bunday metodni chaqirishda, ushbu parametrлariga qiymatlar berish talab qilinadi:

```
class Person: # Person klasining aniqlanishi
 def say(self, msg): # method
 print(msg)

tom = Person()
tom.say("Hello , HOW ARE YOU?") # Hello , HOW ARE YOU?
```

Say() metodi bu yerda aniqlanadi. Bu metod ikkita parametr oladi: **self** va **msg**.

Va ikkinchi parametr uchun - **msg**, metodni chaqirganda ushbu parametrga qiymat berilishi kerak.

Self kalit so'zi orqali classning atributi va funksiyalariga murojaat qilish mumkin:

```
self.attribute # methodning atributiga murojaat qilish
self.method # method chaqiruvi
```

Masalan, Person sinfida ikkita metodni aniqlaymiz :

```
class Person:
 def say(self, msg):
 print(msg)

 def say_hello(self):
 self.say("Hello JOB")

tom = Person()
tom.say_hello() # Hello work
```

Bu yerda **say_hello()** metodi ichida turib **say()** metodiga murojaat amalgalashirilmoqda

```
self.say("Hello JOB")
```

Say() metodi o‘ziga qo‘sishimcha ravishda parametrлarni (msg parametrini) qabul qilganligi sababli, metod chaqirilganda ushbu parametr uchun qiymat berish kerak.

Bundan tashqari, metod ichida turib, ob’yekt metodini chaqirganda, self kalit so‘zini ishlatsizimiz kerak. Aks holda xatolik kelib chiqadi:

```
def say_hello(self):
 say("Hello job") # Xatolik
```

3. __init__() va __del__() metodlari

Konstruktorlar. Konstruktor sinf ob’yektni yaratish uchun ishlataladi. Shunday qilib, yuqorida, Person sinfining ob’yektlarini yaratganda, hech qanday parametrлarni qabul qilmaydigan va barcha sinflar bilvosita ega bo‘lgan standart konstruktordan foydalanildi:

```
tom = Person()
```

Biroq, __init__() deb nomlangan maxsus metod yordamida sinflarda konstruktorni aniq belgilash mumkin (har bir tomonda ikkita past chiziqcha). Masalan, keling, Person sinfini unga konstruktor qo‘sish orqali o‘zgartiramiz:

```
class Person:
 # konstruktor
 def __init__(self):
 print("Person obyekti yaratildi")

 def say_hello(self):
 print("Hello")

tom = Person() # Person obyekti yaratildi
tom.say_hello() # Hello
```

Demak, bu yerda Person sinfining kodida konstruktor va say_hello () metodi aniqlangan. Birinchi parametr sifatida konstruktor ham metodlar kabi – *self* ni qabul

qiladi. Odatda konstruktorlar obyekt yaratilganda bajariladigan amallarni aniqlash uchun ishlataladi:

```
tom = Person()
```

Person sinfidagi `__init__()` konstruktori chaqiriladi, u konsolga " Person obyekti yaratildi " matnini chop etadi.

Ob'yekt atributlari. Atributlar ob'yekt holatini saqlaydi. Class ichidagi atributlarni aniqlash va o'rnatish uchun `self` so'zidan foydalanish mumkin. Masalan , quyidagi Person sinfini aniqlaymiz :

```
class Person:

 def __init__(self, nom):
 self.nom = nom # shaxning nomi
 self.yosh = 1 # shaxsning yoshi

tomson = Person("Tomson")

Atributga murojaat
qiyamatni qabul qilish
print(tomson.nom) # Tom
print(tomson.yosh) # 1

Qiymatni o'zgartirish
tomson.yosh = 37
print(tomson.yosh) # 37
```

Endi Person klassi konstruktori yana bitta parametr - `nom` ni qabul qiladi. Ushbu parametr orqali yaratilgan person ob'yektining nomi konstruktorga uzatiladi.

Konstruktor ichida ikkita atribut o'rnatilgan – `nom` va `yosh` (shartli ravishda, shaxsning ismi va yoshi):

```
def __init__(self, nom):
 self.nom = nom
 self.yosh = 1
```

self.nom atributi **nom** o‘zgaruvchisiga tenglashtirib qo‘yildi. **yosh** atributining boshlang‘ich qiymati 1 ga teng deb qabul qilindi.

Agar sinfda **__init__** konstruktoridan foydalanilgan bo‘lsa, endi standart konstruktorni chaqira olmaymiz. Endi biz aniq belgilangan **__init__** konstruktorimizni chaqirishimiz kerak, unga **nom** parametri uchun qiymat berilishi kerak:

```
tomson = Person("Tomson")
```

Keyinchalik ushbu nom orqali ob’yektning atributlariga murojaat qilib, uni olish va o‘zgartirish mumkin:

```
print(tomson.nom) # nom atributining qiymatini olish
tomson.yosh = 37 # yosh atributining qiymatini o'zgartiriring
```

Asosan, class ichida atributlarni aniqlamasdan uni ob’yektning o‘ziga biriktirib qo‘yish mumkin. Python bu atributni dinamik ravishda ob’yektga qo‘sishga imkon beradi:

```
class Person:

 def __init__(self, nom):
 self.nom = nom # shaxsning nomi
 self.yosh = 1 # shaxsning yoshi

 tomson = Person("Tomson")
 tomson.company = "Microsoft"
 print(tomson.company) # Microsoft
```

Bu yerda kompaniya atributi dinamik ravishda o‘rnatildi. Bu atribut person ob’yektining ish joyini o‘zida saqlaydi. Va o‘rnatgandan so‘ng, uning qiymatiga murojaat qilib, qiymatini olish mumkin. Shuni esda turish kerakki, agar atributni aniqlashdan oldin unga murojjat qilishga harakat qilinsa, dastur xatolik qaytaradi:

```
tomson = Person("Tomson")
```

```

print(tomson.company) # ! Xatolik - AttributeError:
Person object has no attribute company

```

Sinf ichidagi ob'yeqtning atributlariga murojaat qilish uchun uning metodlarida self so'zi ham qo'llaniladi:

```

class Person:
 def __init__(self, nom):
 self.nom = nom # shaxsning nomi
 self.yosh = 1 # shaxsning yoshi

 def display_info(self):
 print(f"Nom: {self.nom} Yoshi: {self.yosh}")

tomson = Person("Tomson")
tomson.display_info() # Nomi: Tomson Yoshi: 1

```

Bu konsolga ma'lumotlarni chop etadigan *display_info()* metodini belgilaydi. Metoddagi ob'yeqt atributlariga murojaat qilish uchun esa *self* so'zi ishlatalidi: *self.nom* va *self.yosh*

Ob'yektlarni yaratish. Yuqorida bitta ob'yeqt yaratilgan. Ammo shunga o'xshash tarzda class ning boshqa ob'yektlarni yaratish mumkin:

```

class Person:
 def __init__(self, nom):
 self.nom = nom # shaxsning nomi
 self.yosh = 1 # shaxsning yoshi

 def display_info(self):
 print(f"Nom: {self.nom} Yoshi: {self.yosh}")

tomson = Person("Tomson")
tomson.yosh = 37
tomson.display_info() # Nomi: Tomson yoshi: 37

bobbi = Person("Bobbi")
bobbi.yosh = 41

```

```
bobbi.display_info() # Nomi: Bobbi Yosh: 41
```

Ushbu dasturda Person sinfining ikkita obyekti: tomson va bobbi yaratilgan. Ushbu ob'yektlar Person sinfga tegishli bo'lib, ular bir xil atributlar va metodlar to'plamiga egalar. Biroq ular bir-biridan xususiyatlari bilan farq qilishadi.

Dastur bajarilganda, Python self parametri dinamik ravishda aniqlanadi - bu chaqiriladigan ob'yektni ifodalaydi. Masalan, satrda:

```
tomson.display_info() # Nomi: Tomson yoshi: 37
bobbi.display_info() # Nomi: Bobbi Yosh: 41
```

Nazorat savollari:

1. Pythonda ob'yekt tushunchasiga ta'rif bering.
2. Pythonda class tushunchasiga tarif bering.
3. Classning methodlari qanday yaratiladi?
4. Classga murojaat qanday amalga oshiriladi?
5. Class ob'yekti qanday hosil qilinadi?
6. Metodga qanday murojaat qilinadi?

AMALIY MASHG'ULOT UCHUN O'QUV MATERIALLARI

1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari.

13-mashg'ulot. Pythonda Vorislik tushunchasi.

O'quv savollari:

36. Vorislik.
37. Maxsus metodlar.
38. Klass xususiyatlari.
39. Dekoratorlar.

1. Python tilidagi “Merosxo'rlik” tushunchasi, atributlari va xossalari

OOP da merosxo'rlik konsepsiysi mavjud class asosida yangi class yaratish imkonini beradi. Inkapsulyatsiya bilan bir qatorda merosxorlik ob'yektga yo'naltirilgan dasturlashning asoslaridan hisoblanadi.

Merosxorlik konsepsiyasining asosiy tushunchalari: *subclass* va *superclass* lardir. *Subklass* barcha umumiy atributlar va metodlarni yuqori classdan meros qilib oladi. Shuningdek superclass, asosiy (**base class**) yoki ota (**parent class**) deb atalsa, subclass - voris class (**derived class**) yoki bola class (**child class**) deb ataladi. Merosxorlik classini yaratish sintaksisi quyidagicha ko‘rinishda bo‘ladi:

```
class subclass (superclass):
 subclass_metodlari
```

Masalan, shaxsni ifodalovchi Person sinfi mavjud bo‘lsin:

```
class Person:
 def __init__(self, nom):
 self.__nom = nom

 @property
 def nom(self):
 return self.__nom

 def display_info(self):
 print(f"Nom: {self.__nom}")
```

Aytaylik, bizga qandaydir korxonada ishlaydigan ishchilar classi kerak. Biz noldan yangi sinf yaratishimiz mumkin, masalan, *Employee* sinfi:

```
class Employee:
 def __init__(self, nom):
 self.__nom = nom

 @property
 def nom(self):
 return self.__nom

 def display_info(self):
 print(f"Nom: {self.__nom}")

 def work(self):
 print(f"{self.nom} works")
```

Biroq, *Employee* classi Person classi bilan bir xil atribut va metodlarga ega bo‘lishi mumkin, chunki xodimlar ham inson classiga mansub ob’yeklar hisoblanadi. Shunday qilib, yuqoridagi *Employee* sinfida faqat *work* metodi qo‘shiladi va qolgan kod Person sinfining funksionalligidan nusxalab olinadi. Agar mersoxorlikda foydalanimasa, bir xil funksiyanallik ikkala sinfda ham

takrorlanaveradi. Bunday holda merosxorlik konsepsiyasidan foydalanish ancha kodni tejalishiga olib keladi.

Shunday qilib, **Person** sinfidan **Employee** sinfini meros qilib olaylik :

```
class Person:
 def __init__(self, nom):
 self.__nom = nom

 @property
 def nom(self):
 return self.__nom

 def display_info(self):
 print(f"Nom: {self.__nom}")

class Employee(Person):
 def work(self):
 print(f"{self.nom} works")

tomson = Employee("Tomson")
print(tomson.nom) # Tomson
tomson.display_info() # Nom: Tomson
tomson.work() # Tomson works
```

Employee sinfi **Person** sinfining funksiyalarini to‘liq o‘ziga nusxalab oladi, faqat **work()** metodi *Employee* sinfiga qo‘shimcha tarzda qo‘shiladi. *Shunga ko‘ra*, *Employee* sinfi ob’yektini yaratishda **Person** dan meros qilib olingan konstruktordan foydalanish mumkin :

```
tomson = Employee ("Tomson")
```

Shuningdek, meros qilib olingan atributlar/ xususiyatlar va metodlarga murojaat qilish mumkin:

```
print(tomson.nom) # Tomson
tomson.display_info() # Nom: Tomson
```

Shuni yodda tutish kerakki, *Employee* sinfi uchun **Person** sinfining yopiq atributi bo‘lgan **__nom** atributiga kirishga ruxsat yo‘q. Masalan, **work()** metodi tarkibida **self.__nom** xususiy atributiga murojaat qila olmaymiz :

```
def work(self):
 print(f"{self.__nom} works") # Xatolik!
```

Ko‘p merosxorlik

Python tilining ajralib turadigan xususiyatlaridan biri - bu bir ko‘p merosxorlik konsepsiyasini qo‘llab-quvvatlashligidir. Ya’ni bitta sinf bir nechta sinflardan meros olishi mumkin:

```
class Employee:
 def work(self):
 print("Employee jobs")

class Students:
 def study(self):
 print("Students studying")

class WorkingStudents(Employee, Students):
 pass

tomson = WorkingStudent()
tomson.job() # Employee jobs
tomson.study() # Students studying
```

U firma xodimini ifodalovchi `Employee` sinfini va talabalarini ifodalovchi `Students` sinfini belgilaydi. Ishlayotgan talabani ifodalovchi `WorkingStudents` sinfi tarkibida hech qanday metod va atributlar aniqlanmaganligi `pass` operatori bilan to‘ldirib qo‘yilgan holos.

`WorkingStudents` sinfi ikkita sinfdan `Employee` va `Students` funksionallikni meros qilib oladi. Shunday ekan ushbu sinf ob’yektida ikkala sinfning metodlarini chaqirish imkoniyati mavjud.

Shu bilan birga, meros qilib olingan sinflar funksional jihatdan murakkabroq bo‘lishi mumkin, masalan:

```
class Employee:
 def __init__(self, nom):
 self.__nom = nom

 @property
 def nom(self):
 return self.__nom

 def work(self):
 print(f"{self.nom} works")
```

```

class Students:
 def __init__(self, nom):
 self.__nom = nom

 @property
 def nom(self):
 return self.__nom

 def study(self):
 print(f"{self.nom} studying")

class WorkingStudents(Employee, Students):
 pass

tomson = WorkingStudents("Tomson")
tomson.work()
tomson.study()

```

```

C:\Users\PC10\AppData\Loc
Tomson works
Tomson studying

```

2. Maxsus metodlar

Pythonda obyektlar bilan ishlashni yanada qulay qilish uchun bir nechta maxsus metodlar bor. Bu metodlarning nomi ikki pastki chiziq bilan yozilgani uchun, double underscore yoki qisqa qilib dunder metodlar deb ataladi. Dunder metolar yordamida obyektlarga qo'shimcha qulayliklar va vazifalar qo'shishimiz mumkin. Klass yoki obyektga oid dunder metodlar ro'yxatini ko'rish uchun dir() funksiyasidan foydalanamiz:

```

>>> dir(Avto)
['_Avto__num_avto',
 '__class__',
 '__delattr__',
 '__dict__',
 '__dir__',
 '__doc__',

```

```
'__eq__',
'__format__',
'__ge__',
'__getattribute__',
'__gt__',
'__hash__',
'__init__',
'__init_subclass__',
'__le__',
'__lt__',
'__module__',
'__ne__',
'__new__',
'__reduce__',
'__reduce_ex__',
'__repr__',
'__setattr__',
'__sizeof__',
'__str__',
'__subclasshook__',
'__weakref__',
'make',
'model',
'narh',
'rang',
'yil']
```

Dunder metodlardan biz `__init__` metodi bilan tanishdik. Bu metod klassdan obyekt yaratishda chaqiriladi va obyektning xususiyatlarini belgilaydi. Ushbu darsimizda esa maxsus metodlarning ba'zilari bilan tanishamiz.

OBYEKT HAQIDA MA'LUMOT

Obyektga `print()` yoki `str()` orqali murojat qilinganda obyekt haqida tushunarli ma'lumot qaytarish uchun `__repr__` va `__str__` metodlaridan foydalanamiz. Tushunarli bo'lishi uchun avvalgi darsimizdagi Avto klassiga qaytamiz:

```
class Avto:
 __num_avto = 0
 """Avtomobil klassi"""
 def __init__(self,make,model,rang,yil,narh):
 """Avtomobilning xususiyatlari"""
```

```

self.make = make
self.model = model
self.rang = rang
self.yil = yil
self.narh = narh
Avto.__num_avto += 1

```

Yuqoridagi klassdan yangi obyekt yaratamiz va obyekt haqida ma'lumot olish uchun print() funksiyasini chaqiramiz:

```

avto1 = Avto("GM","Malibu","Qora",2020,40000)
print(avto1) # obyekt haqida ma'lumot

```

Natija: <__main__.Avto object at 0x00000238A6DAE0C8>

Qandaydur tushunarsiz ma'lumot. Ekrandagi natijadan biz faqat avto1 obyektimiz Avto klassiga tegishli ekanini ko'ramiz. Qanday qilib shuning o'rniغا obyekt haqida tushunarliroq ma'lumot olishimiz mumkin?

Gap shundaki biz har gal obyketga print() (yoki str() yoki repr()) orqali murojat qilganimizda, Python obyket ichida `__str__` yoki `__repr__` metodlariga murojat qiladi. Agar biz bu metodlarni yozmagan bo'lsak, yuqoridagi kabi umumiylar ma'lumot qayataradi.

Biz ushbu metodlarni yangidan yozib, biz istagan ma'lumotni qayataradian qilishimiz mumkin. Odatda, yuqoridagi ikki metoddan birini yozish kifoya. Odatda, `__repr__` umumiyorq, `__str__` esa batafsilroq ma'lumot olish uchun ishlatalidi.

Ikkalasidan birini tanlaganda, `__repr__` metodiga yon bosiladi, sababi bu metod `print()`, `str()` va `repr()` funksiyalarining hammasi bilan ishlaydi. Keling biz ham yuoqirdagi klassimizga `__repr__` metodini qo'shamiz:

```

class Avto:
 __num_avto = 0
 """Avtomobil klassi"""
 def __init__(self,make,model,rang,yil,narh):
 """Avtomobilning xususiyatlari"""
 self.make = make
 self.model = model
 self.rang = rang
 self.yil = yil
 self.narh = narh
 Avto.__num_avto += 1

 def __repr__(self):

```

```
"""Obyekt haqida ma'lumot"""
return f"Avto: {self.rang} {self.make} {self.model}"
```

Qaytadan print() funksiyasini chaqiramiz:

```
avto1 = Avto("GM","Malibu","Qora",2020,40000)
```

```
print(avto1)
```

Natija: Avto: Qora GM Malibu

Mana endi natijamiz ancha tushunarli ko'rnishda chiqdi.

SUPER KLASS VA VORIS KLASS

Obyektga yo'naltirilgan dasturlashning qulayliklaridan biri bu klasslardan boshqa klass yaratish imkoniyati. Bizga kerak bo'lgan yangi klass, avval yaratilgan boshqa klass bilan o'xshashlik joylari bo'lsa, biz bu klassdan voris klass yaratishimiz mumkin. Bunda asl klass - ota, yoki super klass deb ataladi.

Super klassdan yaratilgan voris klass otaning barcha yoki tanlangan xususiyatlari va metodlarini meros olish bilan birga, o'ziga xos xususiyat va metodlariga ega bo'ladi.

Keling boshlanishiga Shaxs klassini yaratamiz, bu klassimiz keyinchalik boshqa klasslar uchun super klass vazifasini bajaradi:

```
class Shaxs:
```

```
"""Shaxslar haqida ma'lumot"""
def __init__(self,ism,familiya,passport,tyil):
```

```
 self.ism = ism
```

```
 self.familiya = familiya
```

```
 self.passport = passport
```

```
 self.tyil = tyil
```

```
def get_info(self):
```

```
 """Shaxs haqida ma'lumot"""
info = f"{self.ism} {self.familiya}. "
```

```
info += f"Passport:{self.passport}, {self.tyil}-yilda tug'ilgan"
```

```
return info
```

```
def get_age(self,yil):
```

```
 """Shaxsning yoshini qaytaruvchi metod"""
return yil - self.tyil
```

Klassimizni tekshirib ko'ramiz:

```
inson = Shaxs("Hasan", "Alimov", "FB001122", 1995)
print(f"{inson.get_info()}. {inson.get_age(2021)} yoshda.")
```

Natija: Hasan Alimov. Passport:FB001122, 1995-yilda tug`ilgan. 26 yoshda.

VORIS KLASS YARATISH

Endi avvalgi darsimizda yaratgan Talaba klassimizni qaytadan yaratamiz. Bu safar, avvalgidan farqli ravishda, Talaba ni yaratishda, Shaxs dan super klass sifatida foydalanamiz:

```
class Talaba(Shaxs):
 """Talaba klassi"""
 def __init__(self, ism, familiya, passport, tyil):
 """Talabaning xususiyatlari"""
 super().__init__(ism, familiya, passport, tyil)
```

Kodimizni tahlil qilaylik:

1-qatorda klass nomidan so‘ng, qavs ichida super klass nomini berdik
5-qatorda (def __init__ ichida) klassimiz super klassning xususiyatlarini meros olishini ko‘rsatdik
Yangi yaratgan Talaba klassimiz Shaxsning barcha xususiyatlari va metodlariga ega bo‘ladi.

```
talaba = Talaba("Valijon", "Aliyev", "FA112299", 2000)
print(talaba.get_info())
```

Natija: Valijon Aliyev. Passport:FA112299, 2000-yilda tug`ilgan
Talaba klassi uchun alohida get_info() metodini yozmagan bo‘lsakda, bu metod Talabaga Shaxsdan meros o‘tdi.

Huddi shu kabi get_age() metodiga ham murojat qilishimiz mumkin:

```
>>> print(talaba.get_age(2021))
```

Dastur davomida super klass voris klasslardan avval yozilgan (chaqirilgan) bo‘lishi kerak.

VORIS KLASSGA XOS XUSUSIYATLAR VA METODLAR

Hozirgi ko‘rinishda Talaba va Shaxs klasslari o‘rtasida hech qanday farq yo‘q. Keling Talaba klassimizga o‘ziga xos xususiyatlar va metodlar yarataylik. Avvalosiga, talabaning bosqichi va ID raqamini xususiyat sifatida qo‘shamiz. Bunda ID raqami obyekt yaratilishida parameter sifatida uzatiladi, bosqich esa standart qiymatga ega.

```

class Talaba(Shaxs):
 """"Talaba klassi"""
 def __init__(self, ism, familiya, passport, tyil,idraqam):
 """"Talabaning xususiyatlari"""
 super().__init__(ism, familiya, passport, tyil)
 self.idraqam = idraqam
 self.bosqich = 1

```

Endi yangi, Talaba obyektini yaratishda qo'shimcha idraqam parametrini ham kiritish talab qilinadi:

Copy

```
talaba = Talaba("Valijon", "Aliyev", "FA112299", 2000, "0000012")
```

So'ngra, bu qiymatlarni qaytaruvchi alohida metodlar yozamiz:

```

class Talaba(Shaxs):
 """"Talaba klassi"""
 def __init__(self, ism, familiya, passport, tyil,idraqam):
 """"Talabaning xususiyatlari"""
 super().__init__(ism, familiya, passport, tyil)
 self.idraqam = idraqam
 self.bosqich = 1

 def get_id(self):
 """"Talabaning ID raqami"""
 return self.idraqam

 def get_bosqich(self):
 """"Talabaning o'qish bosqichi"""
 return self.bosqich

```

Metodlarni tekshirib ko'ramiz:

```
>>>print(f"{talaba.get_info()}. ID raqami:{talaba.get_id()}")
```

Valijon Aliyev. Passport:FA112299, 2000-yilda tug'ilgan. ID raqami:0000012

```
>>>print(f"{talaba.get_bosqich()}-bosqich talabasi")
```

1-bosqich talabasi

Shu zayilda yangi klassimizga istalgancha yangi xususiyatlar va metodlar qo'shishimiz mumkin. Bunda, agar yangi xususiyat yoki metod super klassga ham aloqador bo'lsa uni birdan super klassga qo'shish tavsiya qilinadi.

Voris klass boshqa klass uchun super klass bo'lishi mumkin.

POLIMORFIZM — SUPER KLASS METODLARINI QAYTA YOZISH

Voris klassga super klassdan meros qolgan istalgan metodni qayta talqin qilish mumkin. Avvalgi misolimizdagi `get_info()` super metodini ko‘raylik, bu metod talabaning ismi, familiyasi, passport raqami va tug‘ilgan yilini qaytaradi:

```
>>> print(talaba.get_info())
```

Valijon Aliyev. Passport:FA112299, 2000-yilda tug‘ilgan

Endidget_info() metodi talabaga mos ma'lumotlar qaytarishi uchun, Talaba klassi ichida huddi shu nomli metodni qayta yozamiz:

```
class Talaba(Shaxs):
 """Talaba klassi"""
 def __init__(self, ism, familiya, passport, tyil, idraqam):
 """Talabaning xususiyatlari"""
 super().__init__(ism, familiya, passport, tyil)
 self.idraqam = idraqam
 self.bosqich = 1

 def get_id(self):
 """Talabaning ID raqami"""
 return self.idraqam

 def get_bosqich(self):
 """Talabaning o‘qish bosqichi"""
 return self.bosqich

 def get_info(self):
 """Talaba haqida ma'lumot"""
 info = f'{self.ism} {self.familiya}. '
 info += f'{self.get_bosqich()}-bosqich. ID raqami: {self.idraqam}'
 return info
```

Metodni tekshirib ko‘ramiz:

```
>>> print(talaba.get_info())
```

Valijon Aliyev. 1-bosqich. ID raqami: 0000012

OBYEKT ICHIDA OBYEKT

Ba'zida klassimiz xususiyatlar va ular bilan ishlaydigan metodlarga to'lib ketishi, bu esa o'z navbatida obyektga murojat qilishni qiyinlashitirishi mumkin. Shunday holatlarda ba'zi xususiyatlarni alohida klass ko'rinishida yozish va keyinchalik bu klassdan yaratilgan obyektni boshqa obyektning xususiyati sifatida foydalanish mumkin.

Misol uchun, yuqoridagi Shaxs klassimizga yana bir manzil degan xususiyat qo'shaylik. Odatda manzil bir nechta qismlardan iborat bo'ladi (xonodon, ko'cha, mahalla, tuman/shahar, viloyat, indeks va hokazo) va ularning har biri uchun Shaxs ichida alohida xususiyat yaratmasdan, alohida manzil degan klassga yuklash maqsadga muvofiq bo'ladi.

```
class Manzil:
```

```
 """Manzil saqlash uchun klass"""
 def __init__(self,uy,kocha,tuman,viloyat):
 """Manzil xususiyatlari"""
 self.uy = uy
 self.kocha = kocha
 self.tuman = tuman
 self.viloyat = viloyat

 def get_manzil(self):
 """Manzilni ko'rish"""
 manzil = f'{self.viloyat} viloyati, {self.tuman} tumani, '
 manzil += f'{self.kocha} ko'chasi, {self.uy}-uy'
 return manzil
```

Talaba klassimizga ham qo'shimcha manzil xususiyatini qo'shamiz:

```
class Talaba(Shaxs):
```

```
 """Talaba klassi"""
 def __init__(self,ism,familiya,passport,tyil,idraqam,manzil):
 """Talabaning xususiyatlari"""
 super().__init__(ism, familiya, passport, tyil)
 self.idraqam = idraqam
 self.bosqich = 1
 self.manzil = manzil

 def get_id(self):
 """Talabaning ID raqami"""
```

```

return self.idraqam

def get_bosqich(self):
 """Talabaning o‘qish bosqichi"""
 return self.bosqich

def get_info(self):
 """Talaba haqida ma'lumot"""
 info = f"{self.ism} {self.familiya}. "
 info += f"{self.get_bosqich()}-bosqich. ID raqami: {self.idraqam}"
 return info

```

Keling endi talaba obyektini qayta yaratamiz. Bu safar talabaning manzili ham alohida obyekt sifatida talaba ga uzatiladi:

```

talaba_manzil = Manzil(12,'Olmazor',"Bog‘bon","Samarqand")
talaba = Talaba("Valijon","Aliyev","FA112299",2000,"0000012",talaba_manzil)

```

Obyekt ichidagi obyektning xususiyatlari va metodlariga ham avvalgidek nuqta orqali murojat qilishimiz mumkin:

```
>>> print(talaba.manzil.get_manzil())
```

Samarqand viloyati, Bog‘bon tumani, Olmazor ko‘chasi, 12-uy

```
>>> print(talaba.manzil.tuman)
```

Amaliyot uchun masalalar

1. Talaba klassiga yana bir, fanlar degan xususiyat qo‘shing. Bu xususiyat parametr sifatida uzatilmasin va obyekt yaratilganida bo‘sh ro‘yxatdan iborat bo‘lsin (self.fanlar=[])
2. Fan degan yangi klass yarating va bu klassdan turli fanlar uchun alohida obyektlar yarating.
3. Talaba klassiga fanga_yozil() degan yangi metod yozing. Bu metod parametr sifatida Fan klassiga tegishli obyektlarni qabul qilib olsin va talabaning fanlar ro‘yxatiga qo‘shib qo‘ysin.
4. Talabaning fanlari ro‘yxatidan biror fanni o‘chirib tashlash uchun remove_fan() metodini yozing. Agar bu metodga ro‘yxatda yo‘q fan uzatilsa "Siz bu fanga yozilmagansiz" xabarini qaytarsin.
5. Yuqoridagi Shaxs klassidan boshqa turli voris klasslar yaratib ko‘ring (masalan Professor, Foydalanuvchi, Sotuvchi, Mijoz va hokazo)
6. Har bir klassga o‘ziga hoz xususiyatlar va metodlar yuklang.
7. Barcha yangi klasslar uchun get_info() metodini qayta yozib chiqing.

8. Voris klasslardan yana boshqa voris klass yaratib ko‘ring. Misol uchun Foydalanuvchi klassidan Admin klassini yarating.

9. Admin klassiga foydalanuvchida yo‘q yangi metodlar yozing, masalan, ban_user() metodi konsolga "Foydalanuvchi bloklandi" degan matn chiqarsin.

Nazorat savollari:

1. Merosxorlik tushunchasiga tarif bering;
2. Pythonda merosxorlik qanday amalga oshiriladi?
3. Inkopsulyatsiya nima maqsadda ishlataladi?
4. Merosxor classning qanday afzalliklari mavjud?
5. Subclass va Superclass tushunchasiga tarif bering.

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish.

1-mashg‘ulot. PyQt5 paketi va uning imkoniyatlari bilan tanishish.

O‘quv savollari:

1. PyQt5 paketining imkoniyatlari. PyQt5 paketini o‘rnatish.
2. PyQt5 paketini pip yordamida o‘rnatish.
3. QtDesigner dasturini o‘rnatish hamda uning imkoniyatlari bilan tanishish.

1. PyQt5 paketining imkoniyatlari. PyQt5 paketini o‘rnatish

Python, boshqa dasturlash tillari kabi, grafikalar bilan ishlash qobiliyatiga ega. Quyida Pythonning eng yaxshi 5 ta grafik kutubxonasi haqida foydali ma’lumotlar keltirilgan:

1. PyQt5
2. Python Tkinter
3. PySide 2
4. Kivi
5. wxPython

Dasturlash tillaridan foydalanib turli dasturlar tuzish davomida GUI dasturlar tuzish degan tushunchaga duch kelinadi. Xo‘sh GUI o‘zi nima?

GUI (Grafics User Interface)- bu shakllar, hujjatlar, testlar va boshqalar kabi turli vaziyatlarda foydalanuvchilardan javob olish uchun dasturchi tomonidan ishlab

chiqilgan interaktiv muhit. Bu foydalanuvchiga an'anaviy Buyruqlar qatori interfeysi (CLI) ga qaraganda chiroyli interaktiv ekranni taqdim etadi.

PyQt5 - bu Python uchun grafik foydalanuvchi interfeysi (GUI). Bu dasturchilar orasida juda mashhur va GUI kodlash yoki QT dizayner dasturi tomonidan ishlab chiqilishi mumkin. QT freymworki foydalanuvchi interfeyslarini yaratish uchun vidjetlarni bevosita sichqoncha yordamida tanlab kerakli joyga joylashtirish imkonini beruvchi vizual tizimdir.

Bu bepul va ochiq kodli bog'lovchi dasturiy ta'minot bo'lib, crossplatformli ilovalarni ishlab chiqish uchun xizmat qiladi. U Windows, Mac, Android, Linux, Arduino va Raspberry PI da qo'llanilishi mumkin.

PyQt5 ni o'rnatish uchun quyidagi buyruqdan foydalaniladi:

```
pip install pyqt5
```

Bu yerda oddiy koddan foydalanib, PyQt5 kutubxonasidan qanday foydalanishni ko'rsatib o'tilgan:

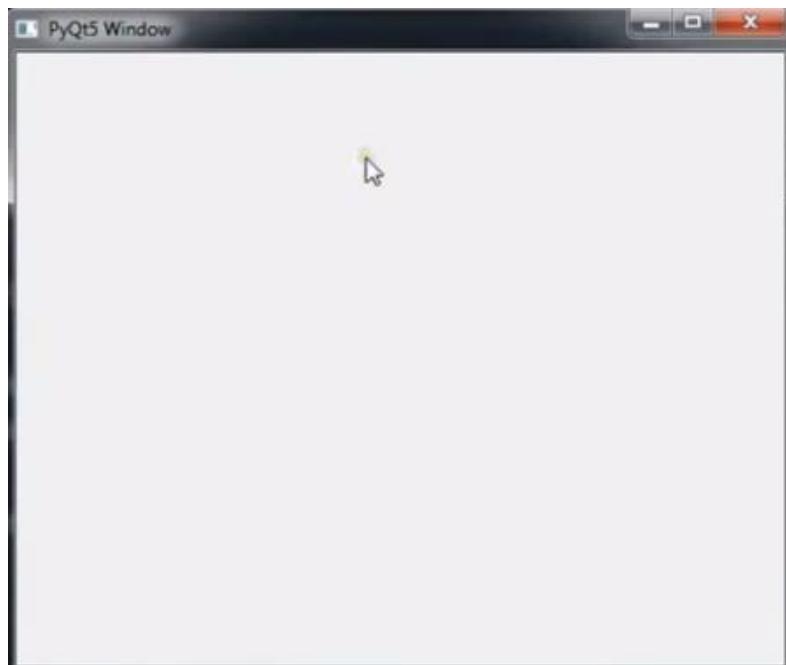
```
from PyQt5.QtWidgets import QApplication, QMainWindow
import sys

class Window(QMainWindow):
 def __init__(self):
 super().__init__()

 self.setGeometry(300, 300, 600, 400)
 self.setWindowTitle("PyQt5 window")
 self.show()

app = QApplication(sys.argv)
window = Window()
sys.exit(app.exec_())
```

Dastur natijasi:

PyQt 5 kutubxonasi interfeysi ko‘rinishi

PyQt – bu python dasturlash tili va Qt platformasini bir-biri bilan hamjihatlikda ishlashiga imkon beruvchi mukammal bir kutubxona. U murakkab grafik interfeyslar uchun maxsus vidjetlar yaratish uchun o‘rnatilgan vidjetlar va asboblarning boy tanlovini, shuningdek, ma’lumotlar bazalariga ulanish va ular bilan o‘zaro ishslash uchun mustahkam SQL ma’lumotlar bazasini qo‘llab-quvvatlaydi.

2. PyQt5 paketini pip yordamida o‘rnatish

PyQt - Python dasturlash tili uchun Qt grafik freymvorki uchun Python kengaytmasi sifatida amalga oshirilgan kengaytmalar (bog‘lashlar) to‘plami.

PyQt Britaniyaning Riverbank Computing kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan python kutubxonasi. PyQt Qt tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan barcha platformalarda ishlaydi: Linux, UNIX, macOS va Windows va shu kabi operatsion tizimlar. Hozirgi kungacha PyQt ning 3 ta versiyasi ishlab chiqilgan: PyQt4, PyQt5 va PyQt6. PyQt kutubxonasi GPL (pythonning 2 va 3 versiyalari) va tijorat litsenziyalari ostida tarqatiladi.

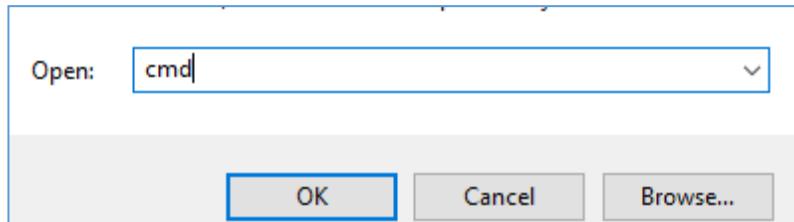
PyQt deyarli to‘liq Qt imkoniyatlarini qamrab olgan. Bu esa 600 dan ortiq sinflar, 6000 dan ortiq funktsiyalar va metodlar degani.

PyQt shuningdek, QtDesigner nomli GUI dizaynerini ham o‘z ichiga oladi. QtDesigner dasturida yaratilgan *.ui formatli dizayn faylini Python faylga o‘girib, qayta ishlash yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri *.ui fayli bilan *.py fayllari o‘rtasida

bog‘lanish hosil qilish uchun ***pyuic*** kutubxonasidan foydalilanadi. QtDesigner dasturi PyQtni tez prototiplash uchun juda foydali vositaga aylantiradi. Bundan tashqari, Qt Designer dasturiga Pythonda yozilgan yangi grafik boshqaruv elementlarini qo‘shish mumkin.

PyQt5 paketini o‘rnatish. Pythonning PyQt5 paketini Windows operatsion tizimiga o‘rnatish uchun quyidagi amallarni bajarish kerak:

1-qadam: Python operatsion tizimga o‘rnatilganligiga ishonch hosil qilish kerak. Buning uchun klaviaturadan **WIN+R** klaviaturalarini bir vaqtda bosiladi va ekranda **Выполнить** oynasi paydo bo‘ladi. Bu oynaga **CMD** buyrug‘i yoziladi va ok tugmachasini bosiladi:

Shundan so‘ng consol oynasi ochiladi va u yerga operatsion tizimda python o‘rnatilganligini bilish maqsadida oddiy pythonning versiyasini bilib beruvchi buyruqni kiritamiz: **python -V**

Shundab so‘ng, agar tizimda python allaqachon o‘rnatilgan bo‘lsa, buyruqning natijasi pythonning versiyasi bo‘ladi :

```
C:\Users\PC10>python -V
Python 3.11.2
```

Python versiyasini aniqlash

Aks holda, xatolik yuzaga keladi va python o‘rnatilishi kerak bo‘ladi.

2-qadam. Kompyuterga PyQt5 o‘rnatilmaganligiga ishonch hosil qilish.

Bunda foydalanuvchi PyQt avvaldan o‘rnatilmaganligiga ishonch hosil qilish uchun quyidagi buyruqni kiritishi kerak.

Consolni ochiladi va u yerga pythonning o‘rnatilgan barcha paketlari ro‘yxatini chiqaruvchi buyruqni yoziladi: **pip list**.

Shunday qilib PyQt5 tizimga o‘rnatilmagan yoki o‘rnatilganligini bilib olinadi.

3-qadam. PyQt-ni o‘rnatish. Demak operatsion tizimga python dasturi o‘rnatilganligini va PyQt5 paketi o‘rnatilmaganligiga ishonch qilindi. Endi PyQt5 paketini tizimga o‘rnatish uchun foydalanuvchi quyida keltirilgan buyruqni konsolga kiritishi kerak: **pip install PyQt5**

Package	Version
charset-normalizer	2.0.9
cycler	0.11.0
fonttools	4.28.3
idna	3.3
imutils	0.5.4
kiwisolver	1.3.2
matplotlib	3.5.1
mysql-connector-python	8.0.27
numpy	1.21.4
opencv-contrib-python	4.5.4.6
packaging	21.3
Pillow	8.4.0

O‘rnatilgan paketlar ro‘yxatini aniqlash.

Shundan so‘ng hech qanday xatoliklar sodir bo‘lmasa, PyQt5 tizimga muvaffaqiyatli o‘rnatiladi va 2-qadamni takrorlash orqali foydalanuvchi PyQt o‘rnatilganligini tekshirishi mumkin.

```
PS C:\Users\... > pip install PyQt5
Collecting PyQt5
 Downloading https://files.pythonhosted.org/packages/3b/d3/76e93500af5d323160/PyQt5-5.13.0-5.13.0-cp35.cp36.cp37.cp38-none-wi
 100% |██████████| 49.7MB 97kB/s
Requirement already satisfied: PyQt5_sip<13,>=4.19.14 in c:\pyt
7)
Installing collected packages: PyQt5
Successfully installed PyQt5-5.13.0
You are using pip version 19.0.3, however version 19.1.1 is av
You should consider upgrading via the 'python -m pip install -
```

PyQt 5 paketini o‘rnatish

Shunday qilib Windows muhitida Python uchun PyQtni muvaffaqiyatlil o'rnatildi.

3. QtDesigner dasturini o'rnatish hamda uning imkoniyatlari bilan tanishish.

QtDesigner dasturi **pyqt5-tools** to'plami bilan birga o'rnatiladi. Va uni o'rnatish juda oddiy. Kompyutering konsol oynasiga quyidagi buyruqni yoziladi va ishga tushiriladi:

```
pip install pyqt5-tools
```

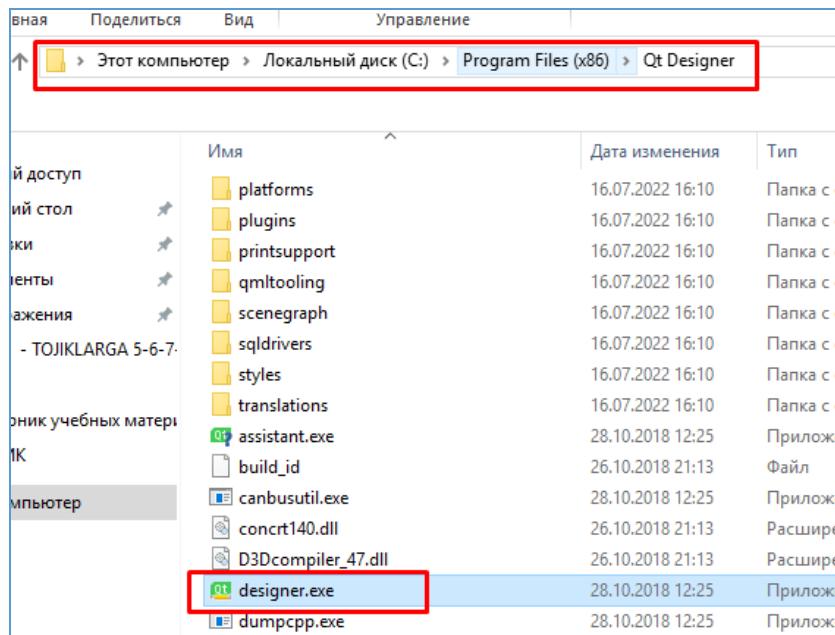
Agar yuqoridagi buyruq ishlamas, unda quyidagi- pip buyrug'i pip3 buyrug'i bilan almashtirilgan buyruqni sinab ko'rish tavsiya etiladi:

```
pip3 install pyqt5-tools
```

QtDesignerni ishga tushiring.

Agar hammasi normada o'rnatilgan bo'lsa, unda bemalol dasturni ishga tushirib undan foydalanish mumkin bo'ladi. Buning uchun oldin QtDesigner dasturi o'rnatilgan joyni topish kerak. U odatda python o'rnatilgan katalogda bo'ladi:

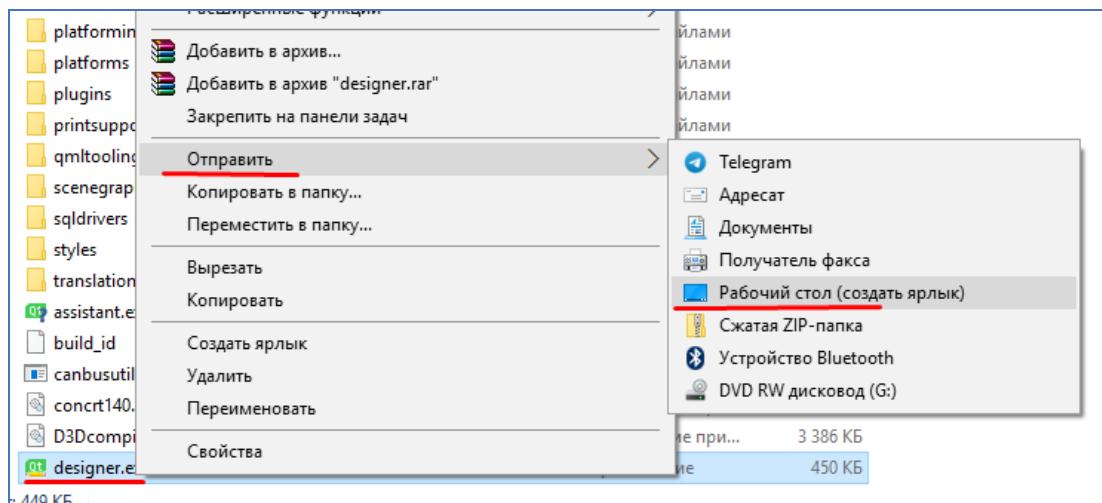
C:\Program Files (x86)\Qt Designer

Qt Designer dasturini ishga tushirish .

Odatda yorliq yaratish va uni ish stoliga joylashtirish tavsiya etiladi (38-rasm):

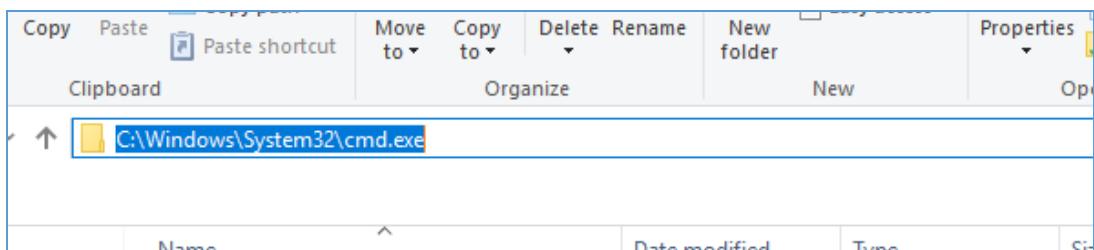
Endi dizayn dasturini ishga tushirish va python tilidagi dasturning grafik interaktiv qismini yaratishni boshlash mumkin.

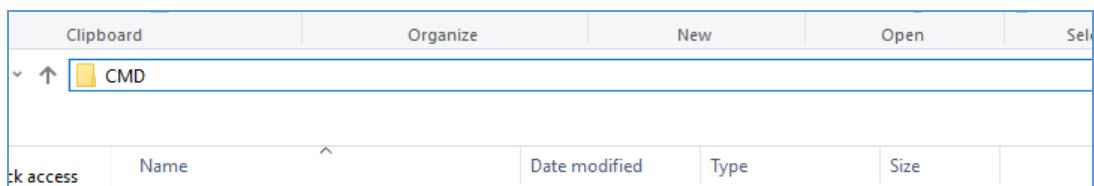
Qt Designer yorliq dasturini yaratish

QtDesigner dasturidan yaratilgan, ilova ko‘rinishini o‘zida saqlovchi faylni ichida python kodlarini joylashtirish uchun ushbu faylni python faylga o‘girib olish talab qilinadi. Buning uchun quyidagi amallarni bajarish kerak bo‘ladi:

1. QtDesigner dasturida yaratilgan .ui formatli faylni topiladi;
2. Ushbu fayl saqlangan katalogdan turib konsolni ochiladi. Buning uchun kotlaogning **URL** manzili yoziladigan joyga **CMD** deb yoziladi va **enter** tugmasini bosish orqali konsolni kerakli kotologda ochish amali bajariladi (39-, 40-rasmlar):

Papkaning URL manzili yoziladigan joyi

CMD buyrug‘i yozilishi kerak bo‘lgan joy.

3. Ochilgan konsol oynasiga quyidagi buyruqni yoziladi. Faqat ui_file_name yozuvi o‘rniga QtDesigner dasturining fayli nomi yozilsa,

`python_file_name` o‘rniga hosil bo‘ladigan python fayl nomi yozilishi kerak bo‘ladi:

```
pyuic5 -x "ui_file_name".ui -o "python_file_name".py
```

Shundan so‘ng ushbu katalogda ko‘rsatilgan nomdagi .py formatdagi fayl ham paydo bo‘lganini ko‘rishingiz mumkin. Va ushbu python faylning tarkibiga turli python kodlarini qo‘sish, vidgetlarining qiymatlarini olish va ularni ishga tushirish uchun turli funksiyalar class, metodlar qo‘sish imkoniyati mavjud.

Nazorat savollari :

1. Python PyQt 5 paketining xususiyatlarini tavsiflab bering .
2. Windows muhiti uchun PyQt5 paketi qanday o‘rnatalidi?
3. QtDesigner dasturini o‘rnatish qanday amalga oshiriladi?
4. QtDesigner dasturining .ui faylini .py formatli faylga o‘girish uchun qanday amallarni bajarish kerak bo‘ladi?
5. Nima uchun .ui formatli faylni python faylga og‘irish kerak?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish.

2-mashg‘ulot. PyQt5 kutubxonasi. QLabel vidjeti.

O‘quv savollari:

40. QLabel vidjeti;
41. QLabel shrift, o‘lcham va text xususiyatlari;

1. QLabel vidjeti

QLabel matn **satrlarini** ko‘rsatish qobiliyatiga ega PyQt-dagi eng oddiy vidjetlardan biridir. Ushbu vidjet xohlagan vaqtda ushbu matnni olish va yangilash imkonini beruvchi ko‘plab yordamchi funksiyalar va usullar bilan birga keladi.

QLabel bilan bog‘liq barcha usullarning to‘liq ro‘yxatini ushbu sahifaning pastki qismida topish mumkin.

QLabel yaratish. Quyidagi misolda PyQt5 paketi yordamida oddiy QLabel yaratilishini ko‘rsatib o‘tilgan:

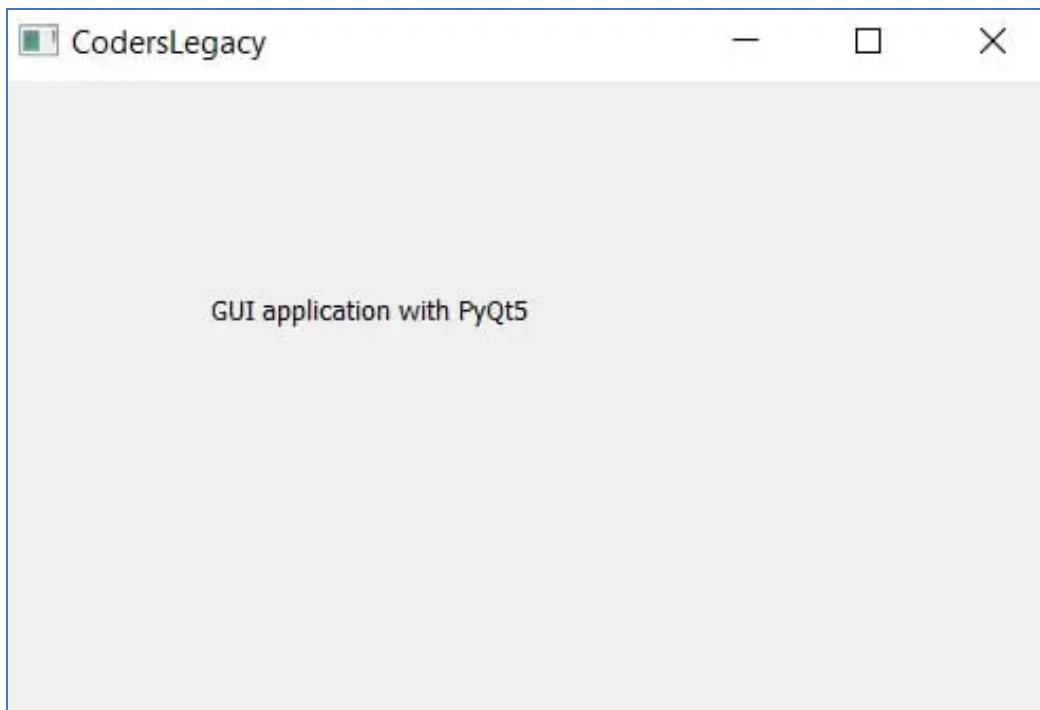
```
from PyQt5 import QtWidgets
from PyQt5.QtWidgets import QApplication, QMainWindow
```

```
import sys

app = QApplication(sys.argv)
win = QMainWindow()
win.setGeometry(400,400,500,300)
win.setWindowTitle("CodersLegacy")
label = QtWidgets.QLabel(win)
label.setText("GUI application with PyQt5")
label.adjustSize()
label.move(100,100)

win.show()
sys.exit(app.exec_())
```

Ushbu kodning chiqishi quyida ko‘rsatilgan:

42-rasm. PyQt5 QLabel

QLabel bilan bog‘liq kodni satr bo‘yicha muhokama qilib chiqaylik.

```
label = QtWidgets.QLabel(win)
```

QtWidgets.QLabel() ga murojaat qilish GUI uchun foydalanish mumkin bo‘lgan yorliq ob'ektini yaratadi. Biz yaratgan (win) oyna ob'ektini uning parametrlari sifatida berilishi yorliq ushbu oynaning bir qismi ekanligini anglatadi.

```
label.setText("GUI application with PyQt5")
```

Yuqoridagi oddiy kod labelga matn o‘rnatadi.

```
label.adjustSize()
```

adjustSize() QLabel o‘z o‘lchamini avtomatik ravishda sozlashiga imkon beradi.

```
label.move(100,100)
```

Ushbu **move (100, 100)** labening dastur ekranining yuqori chap burchagidagi (100, 100) koordinatalarida paydo bo‘lishini ta’minlaydi. Yodda tutingki, **ekranning** yuqori chap burchagida (0, 0) pozitsiya mavjud.

2. QLabel shrift, o‘lcham va text xususiyatlari

Ushbu bo‘limda hozirda QLabel da ko‘rsatilgan matnni qanday yangilashni, shuningdek QLabelda ko‘rsatilayotgan joriy matnni qanday qilib olish mumkinligini ko‘rib chiqamiz. Bunday ishlarni qilish uchun QPushButton vidjetidan foydalanish kerak, u kerakli buyruqlarni o‘z ichiga olgan funksiyalarni chaqiradi.

QLabelni yangilash uchun avvalgi **setText()** usulidan foydalaniladi va matn qiymatini olish uchun ushbu **text()** usulidan foydalaniladi:

```
from PyQt5 import QtWidgets
from PyQt5.QtWidgets import QApplication, QMainWindow
import sys

def update():
 matn.setText("Yangilandi!")

def retrieve():
 print(matn.text())

app = QApplication(sys.argv)
win = QMainWindow()
win.setGeometry(400,400,500,300)
win.setWindowTitle("QLabel widgetining ishlashi")

matn = QtWidgets.QLabel(win)
matn.setText("PyQt5 paketida GUI dasturlari")
```

```

matn.adjustSize()
matn.move(100,100)

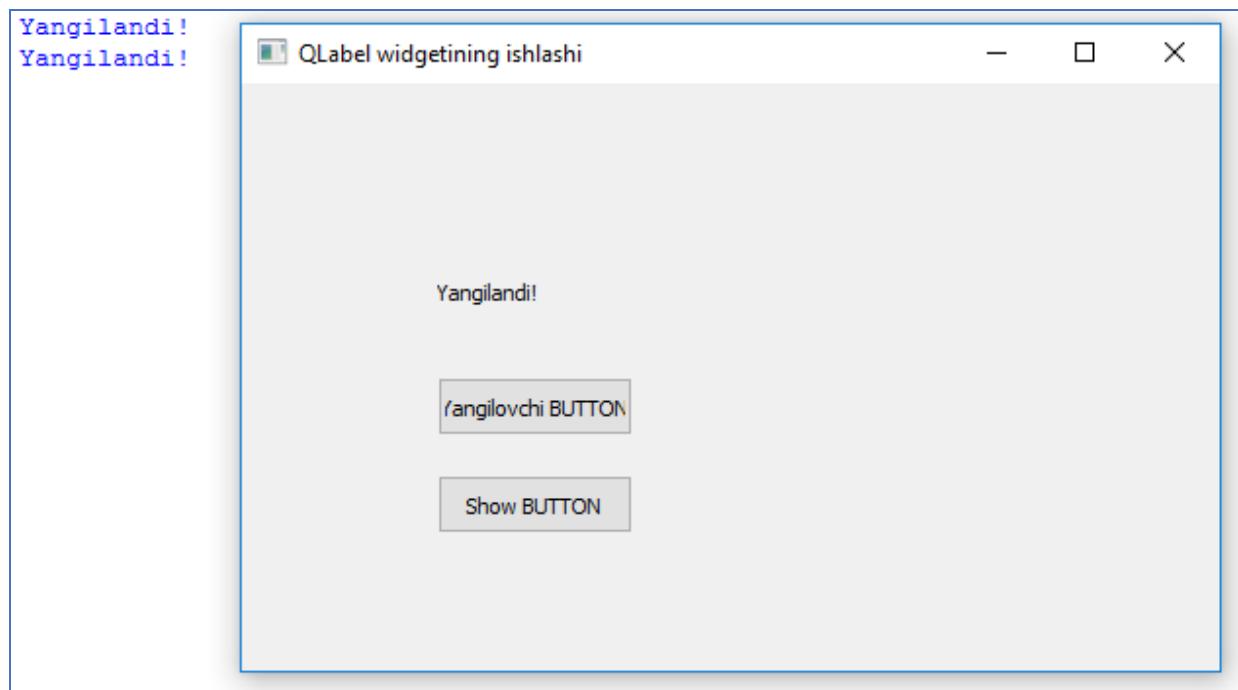
upd_btn = QtWidgets.QPushButton(win)
upd_btn.clicked.connect(update)
upd_btn.setText("Yangilovchi BUTTON")
upd_btn.move(100,150)

show_btn = QtWidgets.QPushButton(win)
show_btn.clicked.connect(retrieve)
show_btn.setText("Show BUTTON")
show_btn.move(100,200)

win.show()
sys.exit(app.exec_())

```

Yuqoridagi kodni ishga tushirgandan so‘ng ikkita QPushButton va QLabel vidgetlari orqali ishlovchi ilova paydo bo‘ladi. Unda QLabelga “**PyQt5 paketida GUI dasturlari**” yozushi, buttonlarning biriga “**Yangilovchi BUTTON**”, ikkinchisiga esa “**Show BUTTON**” yozuvlari yozilgan bo‘ladi. Ilovaning ishlashi quyidagicha: “**Yangilovchi BUTTON**” tugmachasi bosilganda labelning matnini “**Yangiland!**” yozuviga o‘zgartiruvchi update funksiyasini ishga tushiradi. **Show BUTTON** tugmachasi bosish orqali esa “**retrieve**” funksiyasini ishga tushirish orqali QLabel ning text xususiyatidagi yozuvni konsolga chiqariladi.

43-rasm. *QLabel uchun yozilgan dasturning natijasi.*

Label vidjeti uchun mavjud bo‘lgan eng muhim metodlar:

jadval

Metod nomi	Tavsif
.setAlignment()	Label ichidagi matnni tekislash. U 4 xil qiymatlardan birini olishi mumkin: <i>Qt.AlignLeft</i> , <i>Qt.AlignRight</i> , <i>Qt.AlignCenter</i> va <i>Qt.AlignJustify</i> .
.setIndent()	Label matni uchun “tab”larni belgilaydi.
.setPixmap()	Labelga qo‘yilgan rasmni ko‘rsatish uchun ishlataladi.
.text()	Label uchun (ko‘rsatilgan) matn qiymatini qaytaradi.
.setText()	Labelda ko‘rsatiladigan matnni o‘rnatadi.
.selectedText()	Foydalanuvchi tomonidan tanlangan matnni qaytaradi. (Buning ishlashi uchun textInteractionFlag TextSelectableByMouse xuxusiyatlariga o‘rnatilishi kerak).
.setWordWrap()	Label matnnini avtomatik ravishda keying qatorga tushadigan xuxusiyatini yoqish.
.adjustSize()	Label o‘lchamini ko‘rsatilayotgan matnga avtomatik moslashtiradi.

Nazorat savollari:

1. QLabel vidjetidan qanday maqsadda foydalaniladi?
2. QLabel vidjetining adjustSize() metodining vazifasi qanday?
3. QLabel vidjetining move() metodining vazifasi qanday?
4. Label ichidagi matnni tekislash uchun qaysi metod ishlataladi?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish.
3-mashg‘ulot. PyQt5 kutubxonasi. QLineEdit vidjeti.

O‘quv savollari:

42. QLineEdit vidjeti;
43. setStyleSheet() metodi.

1. QLineEdit vidjeti

QLineEdit - bu matnning bir qatorini kiritish va tahrirlash imkonini beruvchi vidjet. Ushbu vidjetda Cencel va Repeat, Cut va Past hamda “Sudrab olib tashlash” funksiyalari mavjud.

```
import sys
from PyQt5.QtWidgets import (QWidget, QLabel,
 QLineEdit, QApplication)

class Examples(QWidget):
 def __init__(self):
 super().__init__()

 self.initUI()

 def initUI(self):
 self.lbl = QLabel(self)
 qlineE = QLineEdit(self)

 qlineE.move(100, 100)
 self.lbl.move(100, 40)

 qlineE.textChanged[str].connect(self.changed)
 self.setGeometry(300, 300, 280, 170)
 self.setWindowTitle('QlineEdit Example')
 self.show()

 def changed(self, text):
 self.lbl.setText(Label text)
 self.lbl.adjustSize()

if __name__ == '__main__':
 app = QApplication(sys.argv)
 ex = Examples()
 sys.exit(app.exec_())
```

Ushbu misolda QLineEdit vidjeti va QLabel ko‘rsatilgan. Tahrirlash paneliga kiritgan matnimiz darhol teg vidjetida ko‘rsatiladi.

```
qlineE = QLineEdit(self)
```

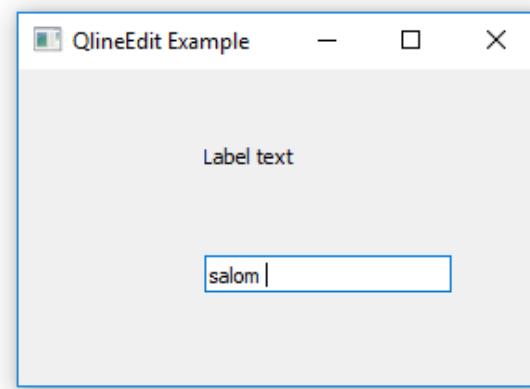
- QLineEdit vidjetining qline obyekti yaratildi.

```
qlineE.textChanged[str].connect(self.changed)
```

- Agar QLineEdit vidjetidagi matn o‘zgarsa, changed() funksiyasi ishga tushadi.

```
def changed(self, text):
 self.lbl.setText(text)
 self.lbl.adjustSize()
```

- changed funksiyasining ichida kiritilgan matnni teg vidjetiga o‘rnatish buyrug‘i joylashtirilgan. Yorliq o‘lchamini matn uzunligiga mos ravishda o‘zgartirish uchun adjustSize() metodidan foydalanilgan .

Yuqoridaq dastur ko‘rinishi

PyQt QLineEdit

PyQt QLineEdit bir qatorli matnli vidjet yaratish imkonini beradi. Odatda, siz QLineEditma'lumotlarni kiritish shaklida foydalanasiz .

Amalda siz ko‘pincha QLineEditvidjetni vidjet bilan ishlatasiz QLabel.

Vidjet yaratish uchun QLineEditquyidagi amallarni bajaring.

Birinchidan, moduldan import QLineEditqiling PyQt6.QtWidgets:

```
from PyQt6.QtWidgets import QLineEditKod tili: Python (python)
```

Ikkinchidan, QLineEditfoydalanadigan yangi ob'ekt yarating:

- Hech qanday dalil yo‘q.
- Faqat ota-onha vidjeti bilan.
- Yoki birinchi argument sifatida standart satr qiymati bilan.

Masalan:

```
line_edit = QLineEdit('Default Value', self)
```

Kod tili: Python (python)

Bundan tashqari, siz quyidagi qo'shimcha xususiyatlardan foydalanishingiz mumkin:

Metod	Turi	Ta'rifi
matn	ip	Satrni tahrirlash mazmuni
readOnly	Mantiqiy	To'g'ri yoki noto'g'ri. Agar rost bo'lsa, qatorni tahrir qilib bo'lmaydi
clearButtonEnabled	Mantiqiy	Aniq tugmani qo'shish to'g'ri
placeholderText	ip	Satrni tahrirlash bo'sh bo'lganda paydo bo'ladigan matn
maxLength	butun son	Maksimal kiritilishi mumkin bo'lgan belgilar sonini belgilang
echoMode	QLineEdit.EchoMode	Matnni ko'rsatish usulini o'zgartiring, masalan, parol

PyQt QLineEdit vidjetiga misollar

Keling, vidjetdan foydalanishga misollar keltiraylik QLineEdit.

1) Oddiy PyQt QLineEdit misoli

Quyidagi dastur vidjetni qanday yaratishni ko'rsatadi QLineEdit:

```
import sys
from PyQt6.QtWidgets import (
 QApplication,
 QWidget,
 QLineEdit,
 QVBoxLayout
)

class MainWindow(QWidget):
 def __init__(self, *args, **kwargs):
 super().__init__(*args, **kwargs)

 self.setWindowTitle('PyQt QLineEdit Widget')
 self.setGeometry(100, 100, 320, 210)

 search_box = QLineEdit()
```

```

 self,
 placeholderText='Enter a keyword to search...',
 clearButtonEnabled=True
)

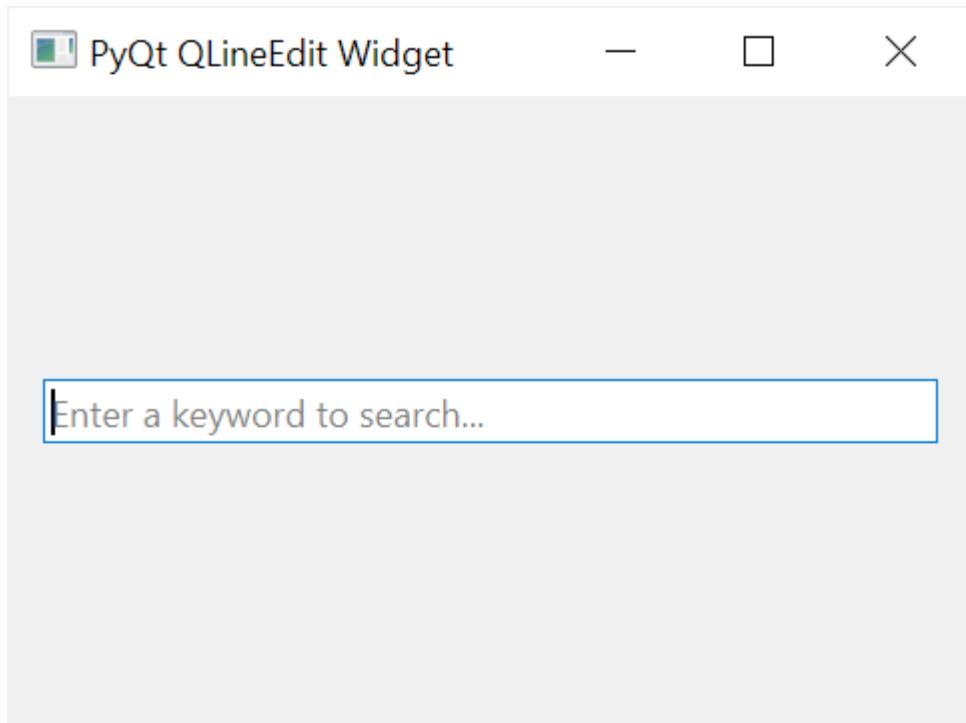
 # place the widget on the window
 layout = QVBoxLayout()
 layout.addWidget(search_box)
 self.setLayout(layout)

 # show the window
 self.show()

if __name__ == '__main__':
 app = QApplication(sys.argv)
 window = MainWindow()
 sys.exit(app.exec())

```

Chiqish:

2) Parol yozuvini yaratish uchun PyQt QLineEdit dan foydalanish

Quyidagi dastur QLineEdit parol kiritish sifatida yangi vidjet yaratadi:

```

import sys
from PyQt6.QtWidgets import (
 QApplication,

```

```

 QWidget,
 QLineEdit,
 QVBoxLayout
)

class MainWindow(QWidget):
 def __init__(self, *args, **kwargs):
 super().__init__(*args, **kwargs)

 self.setWindowTitle('PyQt QLineEdit Widget')
 self.setGeometry(100, 100, 320, 210)

 password = QLineEdit(self,
echoMode=QLineEdit.EchoMode.Password)

 # place the widget on the window
 layout = QVBoxLayout()
 layout.addWidget(password)
 self.setLayout(layout)

 # show the window
 self.show()

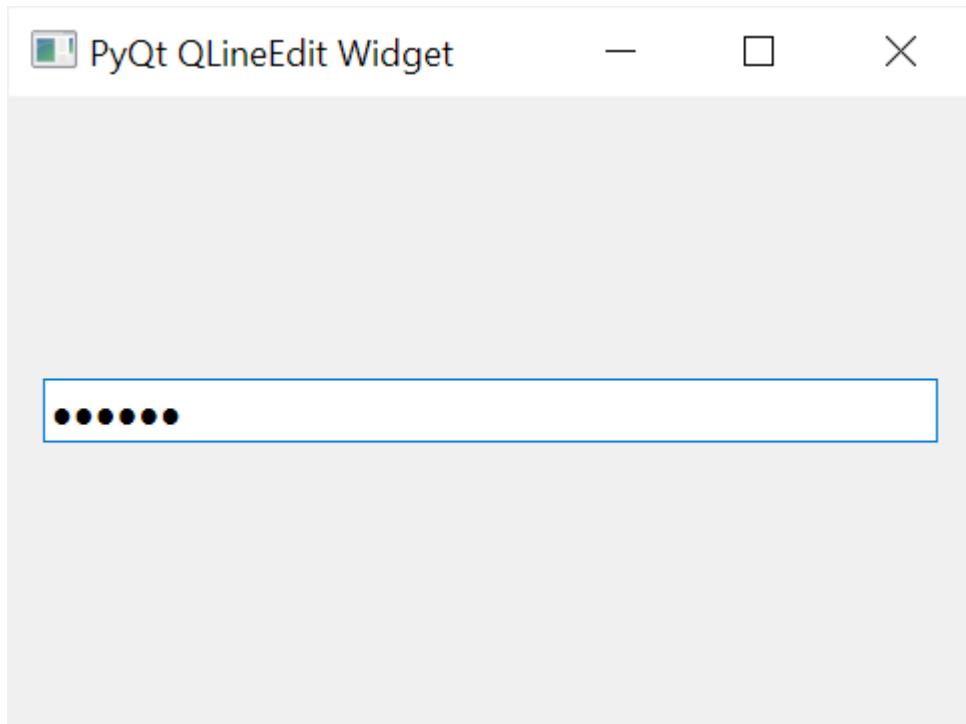
if __name__ == '__main__':
 app = QApplication(sys.argv)
 window = MainWindow()
 sys.exit(app.exec())

```

QLineEditVidjetni parol kiritishiga aylantirish uchun siz echoModeni o‘rnatasiz QLineEdit. EchoMode.Password:

password = QLineEdit(self, echoMode=QLineEdit.EchoMode.Password)Kod tili: Python (python)

Chiqish:

3) PyQt QLineEdit-dan avtomatik to‘ldirish xususiyati bilan foydalanish

Avtomatik to‘ldirish xususiyati bilan yozuv yaratish uchun siz quyidagi amallarni bajaring:

Birinchidan, modulni import QCompleterqiling PyQt6.QtWidgets.

Ikkinchidan, QCompleteravtomatik to‘ldirish funksiyasi uchun ishlataladigan satrlar ro‘yxati bilan vidjet yarating:

completer = QCompleter(word_list)
Kod tili: Python (python)

Uchinchidan, a yarating va to‘ldiruvchi ob'ekt bilan QLineEditning usulini chaqiring :setCompleter()

```
line_edit = QLineEdit(self)
line_edit.setCompleter(completer)
Kod tili: Python (python)
```

Masalan, quyidagi dastur QLineEditavtomatik to‘ldirish xususiyatiga ega vidjetni ko‘rsatadi:

```
import sys
from PyQt6.QtWidgets import (
 QApplication,
 QWidget,
 QLineEdit,
 QVBoxLayout,
 QCompleter
)
```

```

class MainWindow(QWidget):
 def __init__(self, *args, **kwargs):
 super().__init__(*args, **kwargs)

 self.setWindowTitle('PyQt QLineEdit Widget')
 self.setGeometry(100, 100, 320, 210)

 common_fruits = QCompleter([
 'Apple',
 'Apricot',
 'Banana',
 'Carambola',
 'Olive',
 'Oranges',
 'Papaya',
 'Peach',
 'Pineapple',
 'Pomegranate',
 'Rambutan',
 'Ramphal',
 'Raspberries',
 'Rose apple',
 'Starfruit',
 'Strawberries',
 'Water apple',
])
 fruit = QLineEdit(self)
 fruit.setCompleter(common_fruits)

 # place the widget on the window
 layout = QVBoxLayout()
 layout.addWidget(fruit)
 self.setLayout(layout)

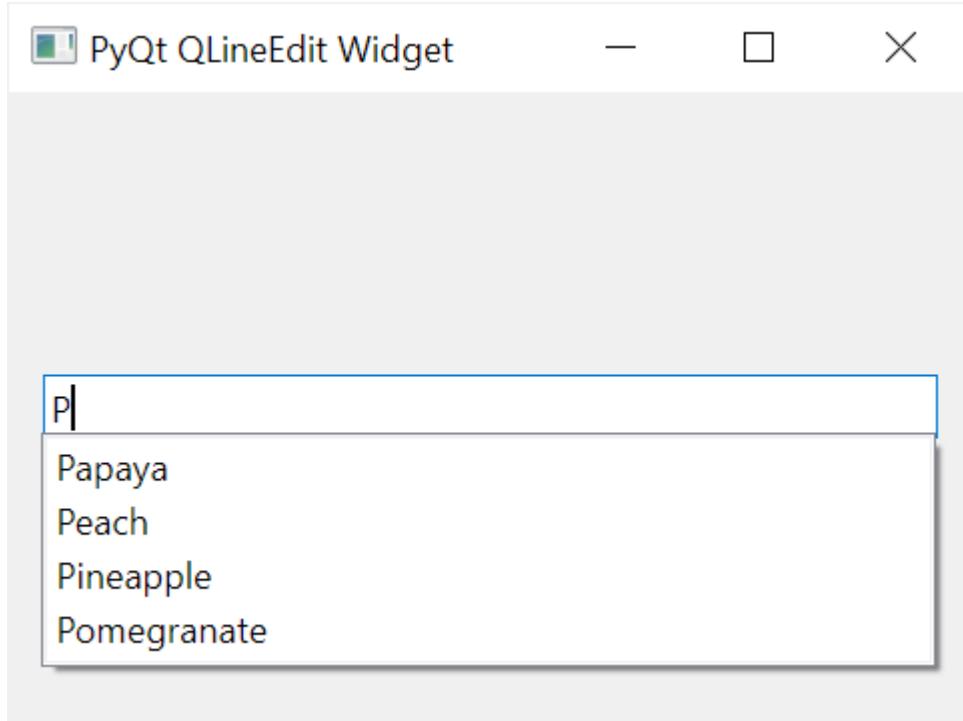
 # show the window
 self.show()

if __name__ == '__main__':
 app = QApplication(sys.argv)
 window = MainWindow()

```

```
sys.exit(app.exec())Kod tili: Python (python)
```

Chiqish:

Xulosa

- QLineEditBir qatorli kirish vidjetini yaratish uchun foydalaning .
- echoModeMatnni ko‘rsatish usulini o‘zgartirish uchun xususiyatdan foydalaning .
- QLineEditAvtomatik to‘ldirish funksiyasini qo‘llab-quvvatlash uchun vidjetdan QCompleter vidjeti bilan foydalaning .

Nazorat savollari:

1. PyQt da yorliq yaratish uchun qaysi vidgetdan foydalaniladi?
2. QLineEdit vidjetining vazifasi qanday?
3. QLineEdit vidjetining xususiyatlari qanday?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish.

4-mashg‘ulot. PyQt5 modal dialog. QMessageBox vidgeti bilan ishlash.

O‘quv savollari:

44. QMessageBox vidgetining vazifasi.
45. QMessageBox vidgetining asosiy xususiyatlari.
46. Statik funksiyalari.
47. Piktogramma vaPixmap xususiyatlari.

1. QMessageBox vidgetining vazifasi

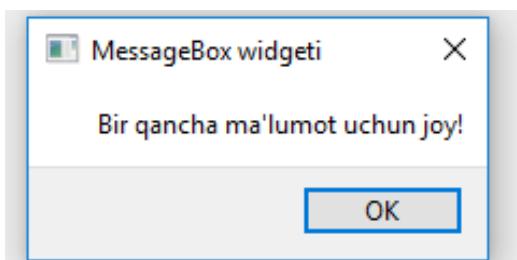
QMessageBox - bu dialoglar yaratish uchun ishlatiladigan foydali PyQt5 vidjeti. Ushbu dialog oynalari turli maqsadlarda ishlatilishi va turli xil xabarlar va tugmalarni ko'rsatish uchun ko'p jihatdan moslashtirilgan bo'lishi mumkin.

Quyida oddiy QMessageBox vidjetini yaratmoqda. Ammo bu hech qanday qo'shimcha funksiyalar yoki sozlashlarsiz faqat MessageBox vidjetining o'zining tinchlik xolatidagi ko'rinishi bo'ladi.

```
def display():
 msg = QMessageBox(wind)
 msg.setWindowTitle("MessageBox widgeti")
 msg.setText("Bir qancha ma'lumot uchun joy!")

 x = msg.exec_()
```

Va quyida chiqish. Agar siz ekrannda oddiy xabarni ko'rsatmoqchi bo'lsangiz, buni qilishning yo'li.

61-rasm. QmessageBox vidjetining o'zining ko'rinishi

2. QMessageBox vidgetining asosiy xususiyatlari

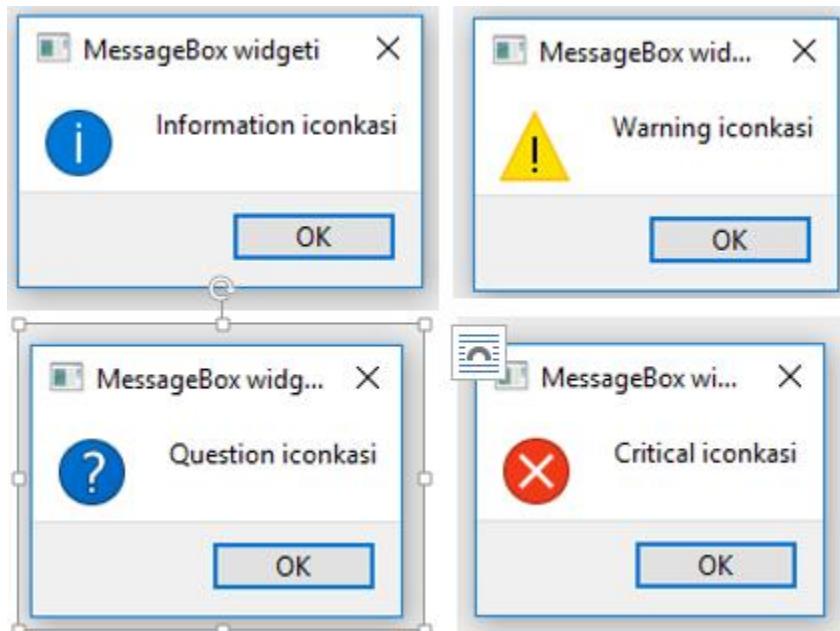
QMessageBox – da .setIcon() metodini chaqirish orqali foydalanish mumkin bo'lgan 4 xil turdag'i piktogramma mavjud bo'lib, ko'rsatmoqchi bo'lgan xabar turiga qarab qaysi birini ishlatishni hal qilinadi.

- QMessageBox.Question
- QMessageBox.Information
- QMessageBox.Warning
- QMessageBox.Critical

Yuqoridagilardan birini quyida ko‘rsatilganidek **setIcon()** funksiyasiga o‘tkazish kifoya .

```
msg.setIcon(QMessageBox.Question)
```

Quyida ko‘rsatilishi mumkin bo‘lgan to‘rt xil xabarlar mavjud.

62-rasm. QMessageBox pictogrammalarining turlari

QMessageBox tugmalari

Hozirgacha biz QMessageBox taqdim etgan standart “OK” tugmasidan foydalanib kelmoqdamiz. Biroq, QMessageBox foydalanish uchun o‘ndan ortiq turli xil tugmalar taklif qiladi. Quyida ba’zi tugmalardan foydalanish misoli keltirilgan.

setStandardButtons() funktsiyadan foydalanib xohlagan tugma turini o‘ratish mumkin.

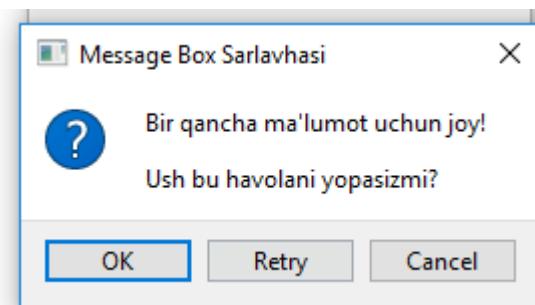
```
def display():
 msg = QMessageBox(wind)
 msg.setWindowTitle("Message Box Sarlavhasi")
 msg.setText("Bir qancha ma'lumot uchun joy!")
```

```

msg.setIcon(QMessageBox.Question)
msg.setStandardButtons(QMessageBox.Cancel
| QMessageBox.Ok
| QMessageBox.Retry)
msg.setInformativeText("Ush bu havolani yopasizmi?")
x = msg.exec_()

```

Ushbu dasturning natijasi quyida keltirilgan:

63-rasm. QMessageBox ga doir oddiy dastur natijasi

Buni allaqachon payqagan bo‘lishingiz mumkin, lekin tugmalar tartibi ularning xabarlar oynasida qanday ko‘rinishiga ta’sir qilmaydi.

Default Button

Yuqoridagi rasmga qarab “OK” tugmasi atrofida ko‘k kontur borligini payqash mumkin . Bu ushbu tugma **Default Button** ekanligini bildiradi.

setDefaultButton() funktsiyasidan foydalanib, standart tugmani o‘zgartirish mumkin. Kodga quyidagi qatorni qo‘sish ko‘k rangni "**Cancel**" tugmasi atrofida bo‘lishiga olib keladi.

```
msg.setDefaultButton(QMessageBox.Cancel)
```

Bu yerda **QmessageBox** vidjetida foydalanish mumkin bo‘lgan turli xil tugma turlarining to‘liq ro‘yxati keltirilgan:

- QMessageBox.Ok
- QMessageBox.No
- QMessageBox.Yes
- QMessageBox.Cancel

- QMessageBox.Close
- QMessageBox.Abort
- QMessageBox.open
- QMessageBox.Retry
- QMessageBox.Ignore
- QMessageBox.Save
- QMessageBox.Retry
- QMessageBox.Apply
- QMessageBox.Help
- QMessageBox.Reset
- QMessageBox.SaveAll
- QMessageBox.YesToAll
- QMessageBox.NoToAll

3. Statik funksiyalari

Odatda QMessageBox-da Matnni ko'rsatadigan faqat bitta maydon mavjud. Aslida esa, qo'shimcha matn qo'shish uchun yana ikkita qo'shimcha maydon mavjud.

Birinchisi, QMessageBox oynasining o'zida qo'shimcha matn bo'limi. Bu qo'shish mumkin bo'lgan qo'shimcha matn qatoriga o'xshaydi. Ushbu yangi matn maydonini qo'shish uchun faqat setInformativeText() funksiyasiga murojaat qilish kerak.

Ikkinchisi QMessageBox-dan kengaytirilgan maydonda ko'rsatiladi. Bu **Detailed Text** – ya'ni “Batafsil matn” deb ataladi. Ushbu bo'limni o'rnatish avtomatik ravishda ushbu maydonni ko'rsatish uchun ishlatiladigan tugmani qo'shadi. Ushbu batafsil matn yoziladigan maydonni qo'shish uchun faqat setDetailedText() funksiya kerak bo'ladi.

```
from PyQt5 import QtWidgets
from PyQt5.QtWidgets import *
import sys
```

```

def show_popup():
 msg = QMessageBox(win)
 msg.setWindowTitle("Message Box sarlavhasi")
 msg.setText("Bu qandaydir matn")
 msg.setIcon(QMessageBox.Question)

 msg.setStandardButtons(QMessageBox.Cancel|QMessageBox.Ok)
 msg.setDefaultButton(QMessageBox.Ok)

 msg.setDetailedText("Ma'lumot haqida
batafsil.....")
 msg.setInformativeText("InformativeText - bu
xatolik haqidagi batafsil ma'lumot berish")
 x = msg.exec_()

```

```

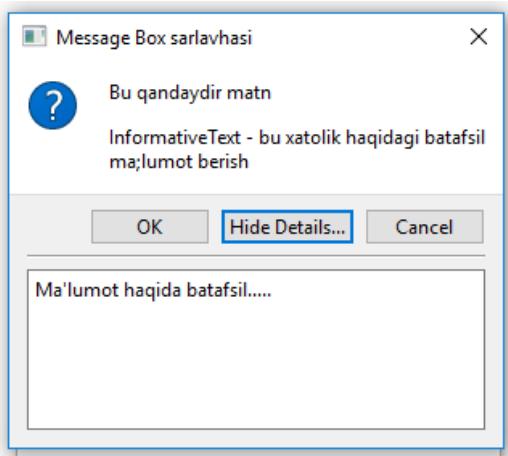
app = QApplication(sys.argv)
win = QMainWindow()
win.setGeometry(400,400,300,300)
win.setWindowTitle("QMessageBox widgeti haqida")

button = QtWidgets.QPushButton(win)
button.setText("A Button")
button.clicked.connect(show_popup)
button.move(100,100)

win.show()
sys.exit(app.exec_())

```

Yuqoridagi dasturning ishga tushirilganidan keyin quyidagi messagebox oynasi paydo bo'лади:

QMessageBox widgetining to‘liq ko‘rinishi

Hide Details/Show Details tugmasini bosish mos ravishda xabarlar qutisi ostidagi qo‘shimcha maydonni yashirish/ko‘rsatish mumkin.

QMessageBox qiymatlarini olish

Yuqorida juda ko‘p turli xil sozlashlar va xususiyatlarni muhokama qilindi, ammo aslida bu turli xususiyat va tugmalarning hech birini kodga bog‘lanmadи.

Misol uchun, agar MessageBoxda 3 xil tugma bo‘lsa, qaysi biri bosilganligini qanday bilish mumkin? Buning uchun quyida ko‘rsatilgan kodyaqqol javob bo‘la oladi:

```
from PyQt5 import QtWidgets
from PyQt5.QtWidgets import *
import sys

def show_popup():
 msg = QMessageBox(win)
 msg.setWindowTitle("Message Box sarlavhasi")
 msg.setText("Bu qandaydir matn")
 msg.setIcon(QMessageBox.Question)

 msg.setStandardButtons(QMessageBox.Cancel|QMessageBox.Ok)
 msg.setDefaultButton(QMessageBox.Ok)

 msg.setDetailedText("Ma'lumot haqida batafsil.....")
```

```

msg.setInformativeText("InformativeText - bu xatolik
haqidagi batafsil ma;lumot berish")
msg.buttonClicked.connect.popup)
x = msg.exec_()

def popup(i):
 print(i.text())

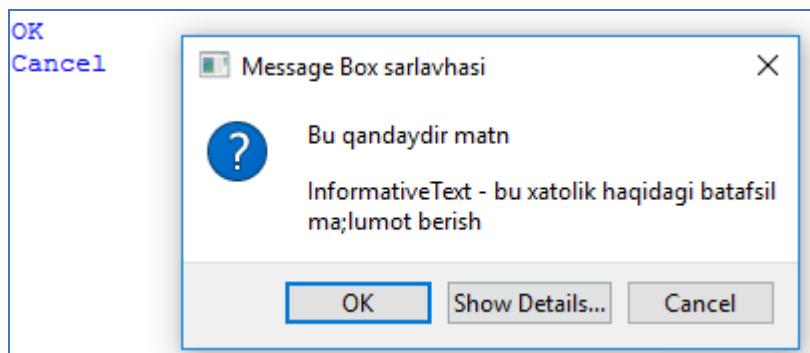
app = QApplication(sys.argv)
win = QMainWindow()
win.setGeometry(400,400,300,300)
win.setWindowTitle("QMessageBox widgeti haqida")

button = QtWidgets.QPushButton(win)
button.setText("A Button")
button.clicked.connect(show_popup)
button.move(100,100)

win.show()
sys.exit(app.exec_())

```

buttonClicked.connect() usulidan foydalanib MessageBoxdagi birorta tugma bosinganda funktsiyani ishga tushirish mumkin. Bunday holda, messageboxni **popup** deb nomlangan funktsiyaga bog'landi. **popup()** funsiyas bitta parametr qabul qiladi.

QMessageBox vidjetining to'liq imkoniyatlari bilan ko'rinishi

MessageBoxning tugmasi bosilganda, u avtomatik ravishda bosilgan tugmani **buttonClicked.connect()** da e'lon qilingan funksiyaga uzatadi. Ushbu tugmadagi **text()** funktsiyasini chaqirish esa tugmaning matnini qaytaradi.

Nazorat savollari:

1. QMessageBox vidjeti qanday vazifani bajaradi?
2. QMessageBox qanday ishga tushiriladi?
3. QMessageBox ning qanday xususiyatlari mavjud?
4. QMessageBox vidgetida qanday pictogrammalar mavjud?
5. QMessageBoxga o'rnatish mumkin bo'lhan standart buttonlarni keltiring?

AMALIY MASHG'ULOT UCHUN O'QUV MATERIALLARI

2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish.

5-mashg'ulot. PyQt da rasmlar va menyular.

O'quv savollari:

48. PyQt paketi yordamida rasm joylashtirish usullari.
49. Menu yaratish. Menu vidgetining xususiyatlari.

1. PyQt paketi yordamida rasm joylashtirish usullari

QPixMap vidjeti

QPixMap – bu tasvirlarni ekranga chiqarish uchun ishlataladigan vidjetlardan biri. Quyidagi misolda tasvirni ekranda ko'rsatish uchun **QPixMap** metodidan foydalanilgan.

```
import sys
from PyQt5.QtWidgets import *
from PyQt5.QtGui import QPixmap

class Example(QWidget):
 def __init__(self):
 super().__init__()

 self.initUI()

 def initUI(self):
```

```

h_box = QHBoxLayout(self)
pixmap = QPixmap("blue_black.png")

lbl = QLabel(self)
lbl.setPixmap(pixmap)

h_box.addWidget(lbl)
self.setLayout(h_box)

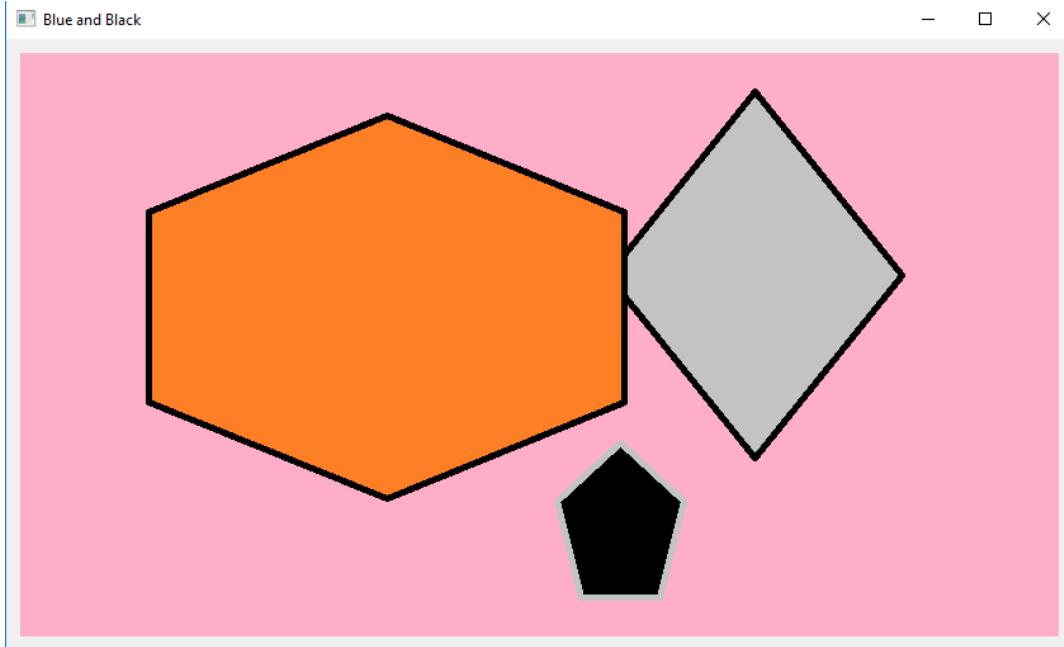
self.move(300, 200)
self.setWindowTitle('Blue and Black')
self.show()

if __name__ == '__main__':
 app = QApplication(sys.argv)
 ex = Example()
 sys.exit(app.exec_())

```

Ushbu dasturda `blue_black.png` nomli rasmni oynada ko'rsatish uchun quyidagi amallarni bajarildi:

- 1) `pixmap = QPixmap("blue_black.png")` - **QPixMap** sinfi ob'yekti yaratildi.
- 2) `lbl = QLabel(self)`
`lbl.setPixmap(pixmap)` - rasmni `QLabel` vidjetidan foydalanib ekranga joylashtirildi.

71-rasm. *QPixMap* vidjetiga rasm joylashtirilgandagi ko‘rinishi

2. Menu yaratish. Menu vidgetining xususiyatlari.

PyQt5 ga bag‘ishlangan bobning ushbu qismida menu va asboblar paneli (asboblar paneli) vidgetlaridan foydalanishni ko‘rib chiqiladi.

Menyu - bu menyu satrida joylashgan buyruqlar guruhi. Asboblar panelida ilovadagi ba’zi umumiy buyruqlar uchun tugmalar mavjud.

Menyu paneli

Menyu paneli GUI ilovasining umumiy qismidir. Bu turli xil menyularda joylashgan buyruqlar guruhi.

```
import sys
from PyQt5.QtWidgets import *
from PyQt5.QtGui import QIcon

class Example(QMainWindow):
 def __init__(self):
 super().__init__()
 self.initUI()

 def initUI(self):

 exitAction = QAction(QIcon('exit.png'),
 '&Exit', self)
 exitAction.setShortcut('Ctrl+Q')
 exitAction.setStatusTip('Exit application')
 exitAction.triggered.connect(qApp.quit)
```

```

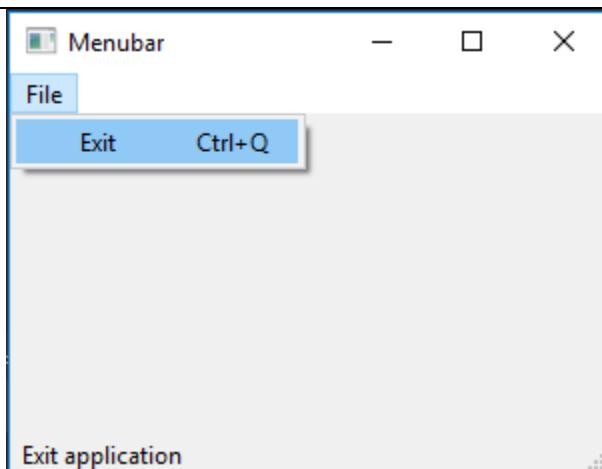
 self.statusBar()

 menubar = self.menuBar()
 fileMenu = menubar.addMenu('&File')
 fileMenu.addAction(exitAction)

 self.setGeometry(300, 300, 300, 200)
 self.setWindowTitle('Menubar')
 self.show()

if __name__ == '__main__':
 app = QApplication(sys.argv)
 ex = Example()
 sys.exit(app.exec_())

```


Menubar widgetining ilovada ko‘rinishi.

Yuqoridagi misolda bitta menubar vidgeti yordamida menu panelini yaratildi. Ushbu menu tarkibida dasturni to‘xtatadigan bitta buyruq kiritilgan. Ushbu buyruqni menular panelidan sichqoncha bilan tanlash yoki klaviaturadan Ctrl + q tugmalari yordamida ishga tushirish ham mumkin.

Datur tahlili:

```

exitAction = QAction(QIcon('exit.png'), '&Exit', self)
exitAction.setShortcut('Ctrl+Q')
exitAction.setStatusTip('Exit application')

```

- Ushbu uchta qatorda tegishli belgi bilan hodisa yaratilgan. Bundan tashqari, ushbu hodisa uchun tugmalar birikmasi aniqlanadi. Uchinchi qator kursorni menu bandi ustiga olib borilganda satr yonida maslahatchiga o‘xshagan yozuv yaratadi.

```
exitAction.triggered.connect(qApp.quit)
```

- Ushbu maxsus harakatni tanlaganimizda, signal ishga tushadi. Signal **QApplication** vidjetining **quit()** metodini ishga tushiradi va ilovani yakunlaydi.

```
menubar = self.menuBar()
fileMenu = menubar.addMenu('&File')
fileMenu.addAction(exitAction)
```

- Bu yerga **menuBar()** vidgeti yordamida bitta menular satri yaratilyapdi. fileMenu o'zgaruvchisiga menular satrifa File nomli menu qo'shish buyrug'i yuklanmoqda. Va uchinchi satrda Fayl menyusining tarkibida dasturdan chiqish amalini qo'shilmoqda.

Asboblar paneli (toolbar)

Menular ilovada foydalanishimiz mumkin bo'lgan barcha buyruqlarni guruhlaydi.

Asboblar paneli eng ko'p ishlataladigan buyruqlarga tezkor kirishni ta'minlaydi.

```
import sys
from PyQt5.QtWidgets import *
from PyQt5.QtGui import QIcon

class Example(QMainWindow):
 def __init__(self):
 super().__init__()
 self.initUI()

 def initUI(self):
 exitAction = QAction(QIcon('exit24.png'),
'Exit', self)
 exitAction.setShortcut('Ctrl+Q')
 exitAction.triggered.connect(qApp.quit)

 self.toolbar = self.addToolBar('Exit')
 self.toolbar.addAction(exitAction)

 self.setGeometry(300, 300, 300, 200)
 self.setWindowTitle('Toolbar')
 self.show()

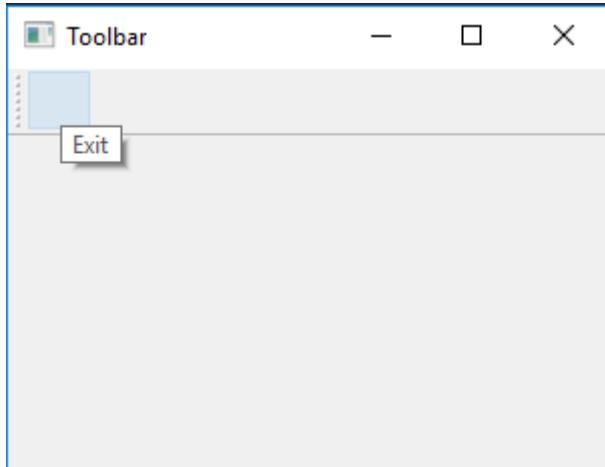
if __name__ == '__main__':
```

```

app = QApplication(sys.argv)
ex = Example()
sys.exit(app.exec_())

```

Bu yerda deyarli hamma narsa status paneliga o‘xshaydi.

Asboblar panelining ilovada ko‘rinishi.

Hammasini birlashtirish

Ushbu bo‘limning oxirgi misolida menuy satri, asboblar paneli va holat panelini yaratildi. Shuningdek, markaziy vidjetni ham ular bilan birlashtirilgan.

```

import sys
from PyQt5.QtWidgets import *
from PyQt5.QtGui import QIcon

class Example(QMainWindow):
 def __init__(self):
 super().__init__()
 self.initUI()

 def initUI(self):

 textEdit = QTextEdit()
 self.setCentralWidget(textEdit)

 exitAction = QAction(QIcon('exit24.png'),
'Exit', self)
 exitAction.setShortcut('Ctrl+Q')
 exitAction.setStatusTip('Exit application')
 exitAction.triggered.connect(self.close)

 self.statusBar()

```

```

menubar = self.menuBar()
fileMenu = menubar.addMenu('&File')
fileMenu.addAction(exitAction)

toolbar = self.addToolBar('Exit')
toolbar.addAction(exitAction)

self.setGeometry(300, 300, 350, 250)
self.setWindowTitle('Main window')
self.show()

if __name__ == '__main__':
 app = QApplication(sys.argv)
 ex = Example()
 sys.exit(app.exec_())

```

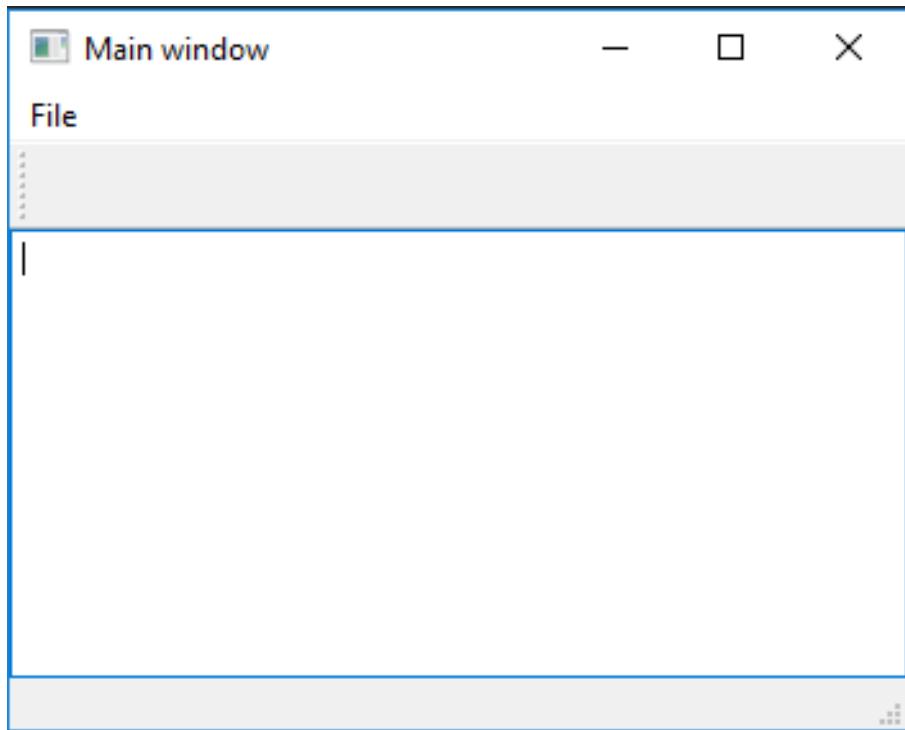
Ushbu kod misoli menu, asboblar paneli va holat paneli bilan klassik GUI ilovasining skeletini yaratadi.

```

textEdit = QTextEdit()
self.setCentralWidget(textEdit)

```

Bu yerda matnni tahrirlash vidjetini yaratilmoqda. Uni **QMainWindow** ning markaziy vidjetiga aylantiriladi. Markaziy vidjet qolgan barcha bo'sh joyni egallaydi.

Menu va uning asboblar paneli ko‘rinishi.

Nazorat savollari:

1. Menuni hosil qilishi uchun qanday widgetdan foydalaniladi?
2. Statusbar widgeti nima vazifani bajaradi?
3. Menular panelini qaysi widgetdan foydalanib o‘rnataladi?
4. QPixmap vidjetining imkoniyatlaridan qanday foydalaniladi?
5. QPixmap vidjetining qanday xususiyatlari mavjud?
6. QPixmap vidjeti yordamida rasm joylashtirish qanday amalga oshiriladi?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish.

6-mashg‘ulot. Matn muharriri dizaynini yaratish.

O‘quv savollari:

50. Yaratiladigan matn muharriri uchun kerakli uskunalarini tanlash.
51. Tanlangan uskunalarini matn muharriri ekraniga joylashtirish.
52. Matn muharririni ekrani dizaynini shakllantirish.

1. Yaratiladigan matn muharriri uchun kerakli uskunalarini tanlash

Ushbu maqola Python -da grafik interfeys (GUI) bilan ilovalar yaratish bilan tanishishni endi boshlayotganlar uchun mo‘ljallangan . Unda biz PyQt-dan Qt Designer bilan birgalikda foydalanish asoslarini ko‘rib chiqamiz . Bosqichma-

bosqich biz tanlangan katalog tarkibini ko‘rsatadigan oddiy Python GUI ilovasini yaratamiz .

Bizga nimalar kerak bo‘ladi?

Bizga PyQt va Qt Designer va Python kerak bo‘ladi , albatta.

Ushbu dasturni tuzishda PyQt5 va Python 3 dan foydalanadi, ammo PyQt va PySide yoki ularning Python 2 versiyalari o‘rtasida katta farqlar yo‘q .

Birinchi navbatda Windowsda PyQt paketini va Qt Designer dasturini yuklab olish hamda o‘rnatish talab qilinadi. QtDesigner dasturi PyQt paketi bilan birgalikda o‘rnatiladi.

Qt Designerni o‘z ichiga olgan Qt komponentlari va vositalarining aksariyati bilan paketni kerakli sayatlardan yuklab olishingiz mumkin .

Linux : Sizga kerak bo‘lgan hamma narsa, ehtimol, tarqatish omborlarida. Qt Designer ilova markazidan o‘rnatilishi mumkin, lekin PyQt terminal orqali o‘rnatilishi kerak. Bizga kerak bo‘lgan hamma narsani bitta buyruq bilan o‘rnatishingiz mumkin, masalan:

```
Fedora:
$ sudo dnf install python3-qt5 qt-creator
Debian/Ubuntu:
$ sudo apt install python3-qt5 pyqt5-dev-tools qtcreator
```

Tayyorgarlik ishlarini tugatganingizdan so‘ng, buyruq satrini/terminalini oching va pyuic5 buyrug‘idan foydalanishingiz mumkinligiga ishonch hosil qiling. Siz quyidagilarni ko‘rishingiz kerak :

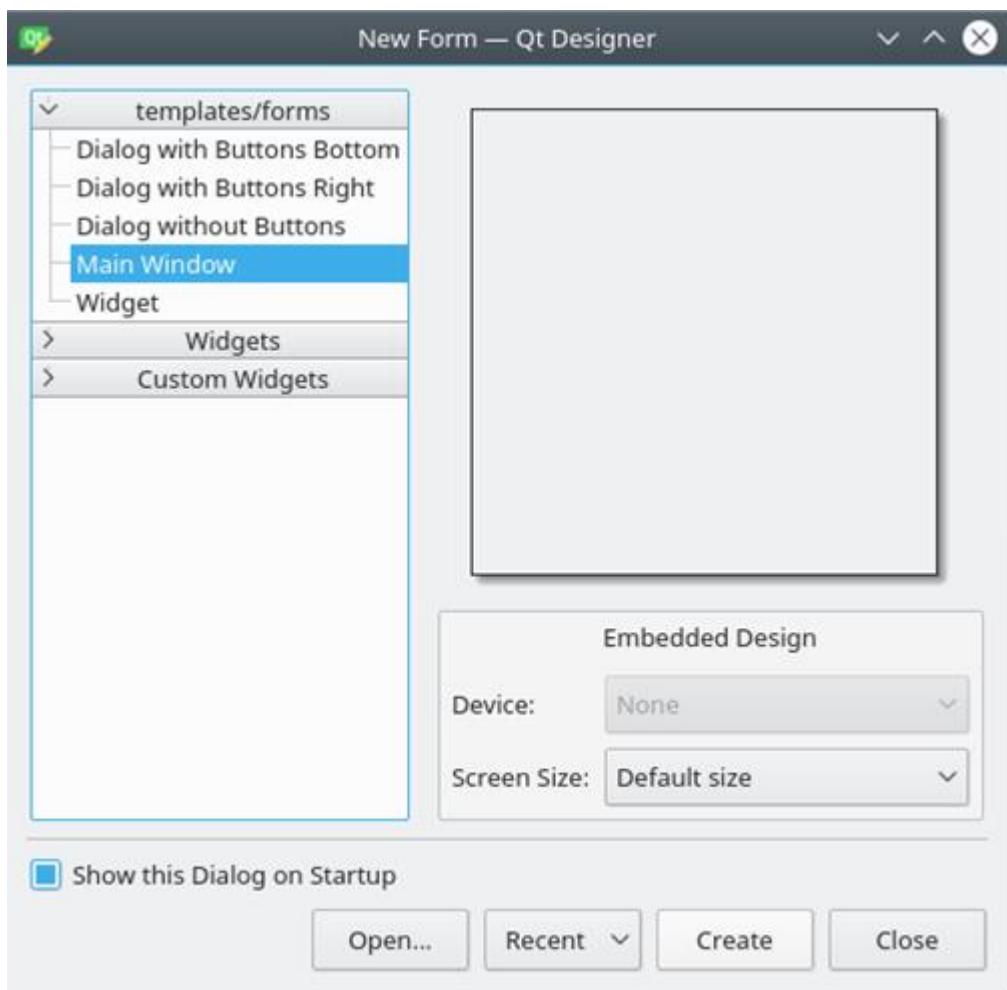
```
$ pyuic5
Error: one input ui-file must be specified
```

Agar siz bunday buyruq yoki shunga o‘xhash narsa yo‘qligi haqida xabarni ko‘rsangiz, operatsion tizimingiz va PyQt versiyasi uchun yechimni qidirib ko‘ring .

Dastur Dizaynini yaratish

Endi bizda hamma narsa tayyor, oddiy dizayndan boshlaylik.

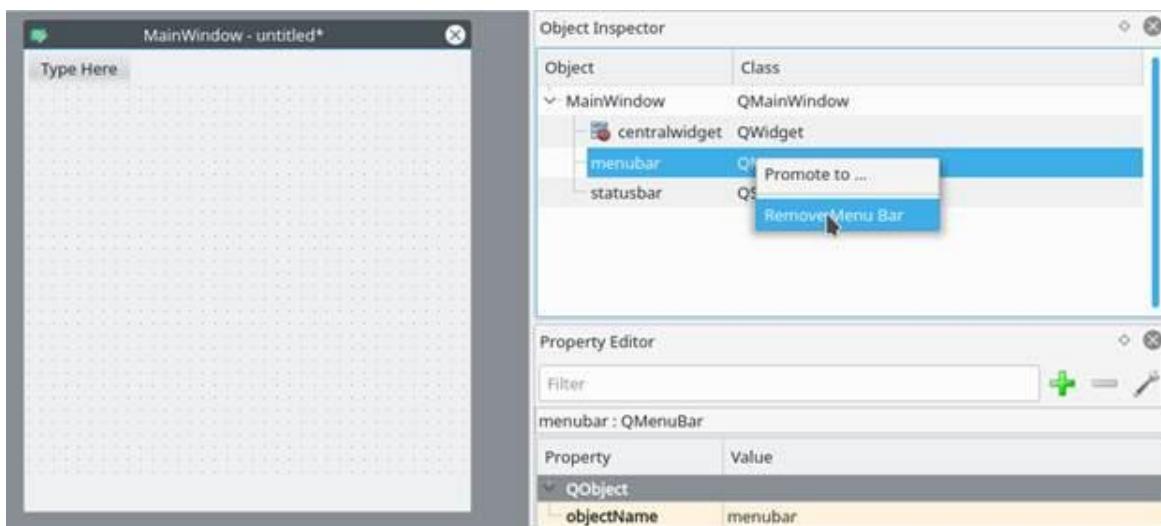
Qt Designer dasturini ishga tushuriladi, yangi ochilgan oynada kichik diolog oynasi paydo bo‘ladi. U yerdan “**Main Window**” bo‘limi tanlab, **Create** tugmasini bosing.

Shundan so‘ng sizda **forma** - oyna dizayn uchun shablon paydo bo‘lishi kerak, uning o‘lchamini o‘zgartirish mumkin va vidjet oynasidan ob’ektlarni qayerga hohlasangiz qo‘shtishingiz mumkin bo‘ladi. QtDesigner dasturi interfeysi bilan tanishib chiqing, bu juda ham oddiy tuzulishga ega.

Endi asosiy oynamiz hajmini biroz o‘zgartiramiz. Bizga bunchalik katta bo‘lishi shart emas. Va keling, avtomatik qo‘shilgan menu va holat panelini ham olib tashlaymiz, chunki ular bizning ilovamizda foydali bo‘lmaydi.

Barcha shakl elementlari va ularning ierarxiyasi sukut bo‘yicha Qt Designer oynasining o‘ng tomonidagi “*Object Inspector*” deb nomlangan oynada ko‘rsatiladi. Ushbu oynada ob’ektlarni sichqonchaning o‘ng tugmasi bilan osongina o‘chirishingiz mumkin. Yoki ularni asosiy shaklda tanlashingiz va klaviaturangizdagi *DEL* tugmasini bosishingiz mumkin.

Natijada, bizda deyarli bo'sh shakl mavjud. Qolgan yagona ob'ekt - *centralwidget*, lekin bizga kerak bo'ladi, shuning uchun biz u bilan hech narsa qilmaymiz.

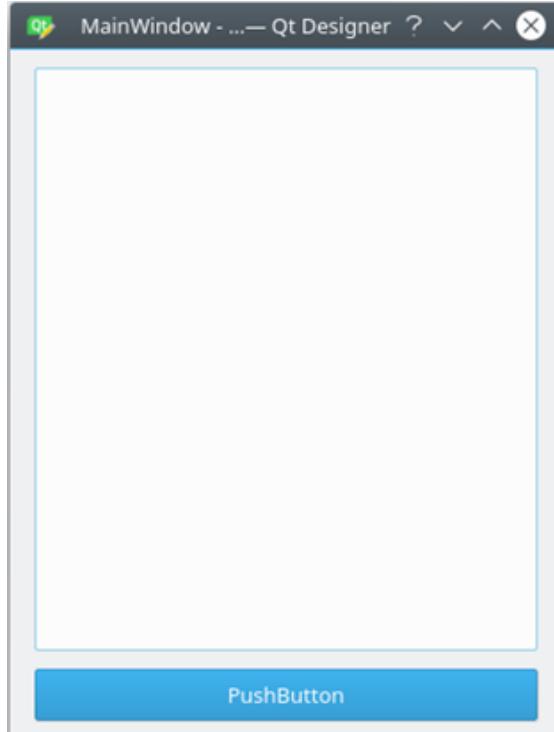
2. Tanlangan uskunalarini matn muharriri ekraniga joylashtirish

Endi *WidgetBox* dan *ListView* ni (*ListView* emas) va *PushButton* larni asosiy shaklning biror joyiga joylashtiring.

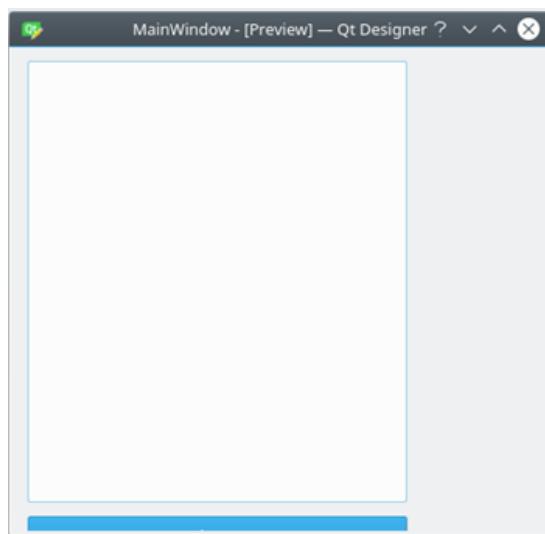
Maketlar. Ilvangizdag elementlar uchun qat'iy pozitsiyalar va o'lchamlardan foydalanish o'rniga, maketlardan foydalangan ma'qul. Ruxsat etilgan pozitsiyalar va o'lchamlar sizga yaxshi ko'rinishi (oyna o'lchamini o'zgartirmaguningizcha), lekin boshqa mashinalar va/yoki operatsion tizimlarda aynan bir xil bo'lishiga hech qachon ishonch hosil qila olmaysiz.

Maketlar - bu vidjetlar uchun konteynerlar bo'lib, ularni boshqa elementlarga nisbatan o'z o'rnida ushlab turadi. Shuning uchun, oyna hajmi o'zgartirilganda, vidjetlarning o'lchami ham o'zgaradi.

Keling, maketlardan foydalanmasdan birinchi shaklimizni yarataylik. Shakldagi ro'yxat va tugmani torting va ularning o'lchamlarini quyidagicha ko'rinishda o'zgartiring:

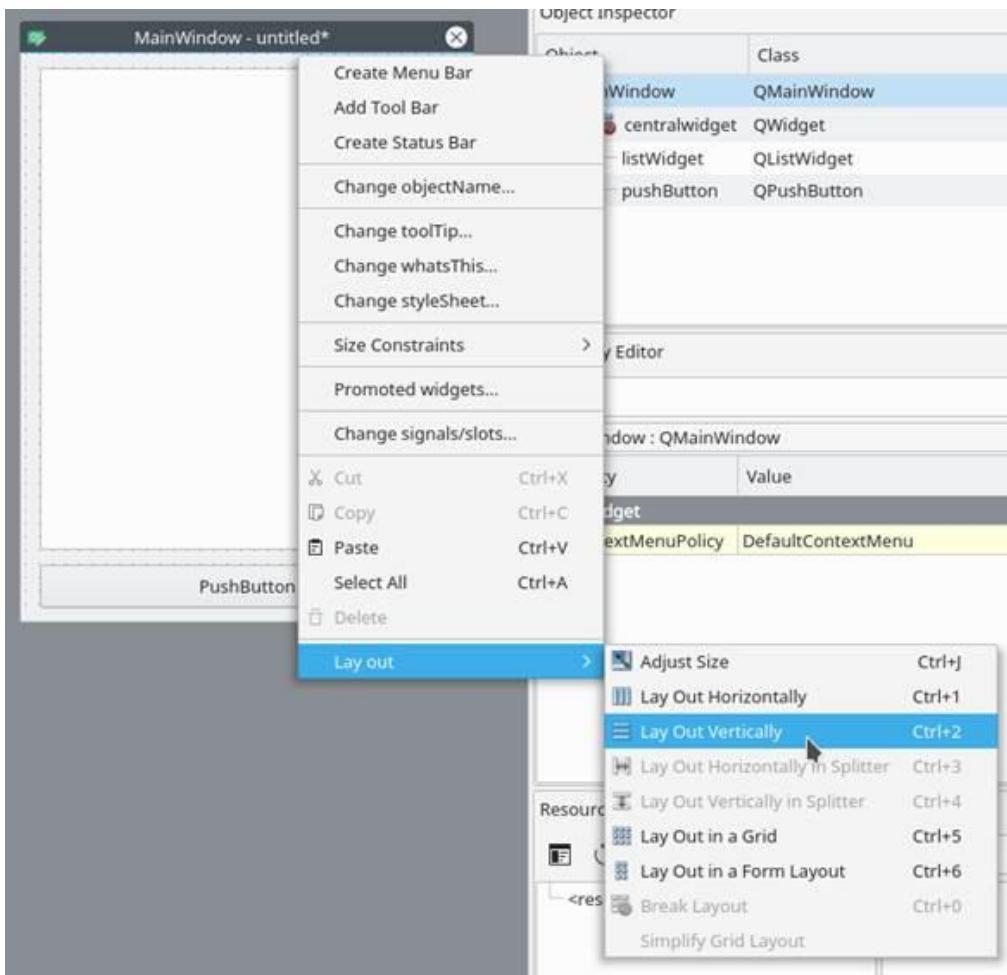
Endi Qt Designer menyusida *Formni* bosing, so‘ng *Preview-ni* tanlang va yuqoridagi skrinshotga o‘xshash narsani ko‘rasiz. Yaxshi ko‘rinadi, shunday emasmi? Ammo oyna o‘lchamini o‘zgartirganda nima sodir bo‘ladi:

Asosiy oynaning o‘lchami o‘zgargan va tugma deyarli ko‘rinmas bo‘lsada, bizning ob’ektlarimiz bir xil joylarda qoldi va o‘z o‘lchamlarini saqlab qoldi. Shuning uchun ko‘p hollarda maketlardan foydalanishga arziydi. Albatta, masalan, ob’ekt uchun qattiq yoki minimal/maksimal kenglik kerak bo‘lgan paytlar mavjud. Ammo umuman olganda, dasturni ishlab chiqishda maketlardan foydalanish yaxshiroqdir.

Asosiy oyna allaqachon maketlarni qo‘llab-quvvatlaydi, shuning uchun formamizga hech narsa qo‘shishimiz shart emas. *Ob’ekt* inspektoridagi **Main Window** ning o‘ng tugmasini bosing va **Lay Out → Lay out vertically** ni tanlang.

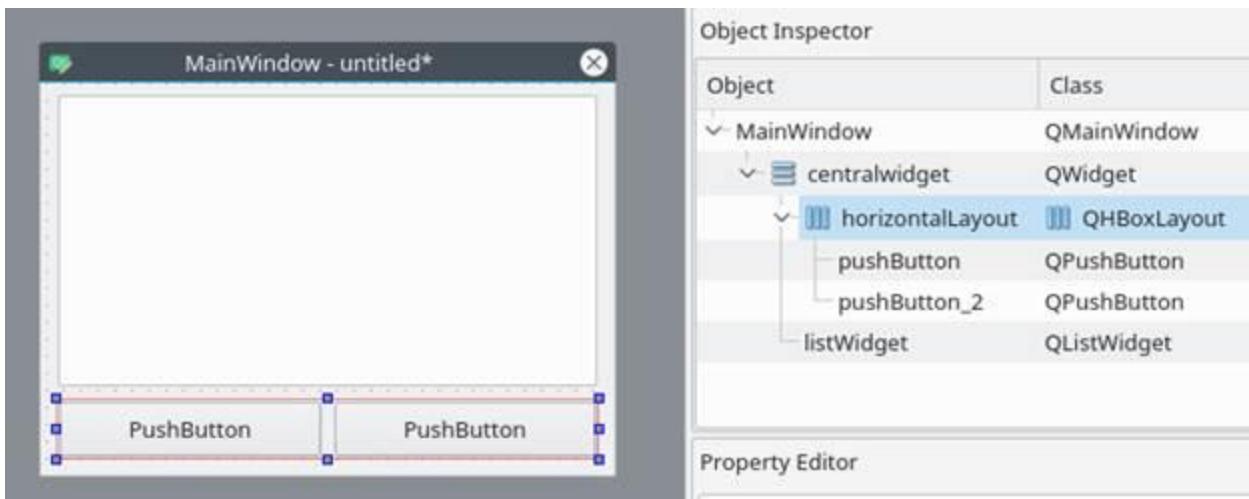
Shuningdek, siz formadagi bo‘sh joyni sichqonchaning o‘ng tugmasi bilan bosishingiz va bir xil variantlarni tanlashingiz mumkin:

3. Matn muharririr ekrani dizaynini shakllantirish

Sizning elementlaringiz o‘zgarishlar kiritilishidan oldingi tartibda bo‘lishi kerak, ammo agar ular bo‘lmasa, ularni kerakli joyga sudrab olib boring.

Biz vertikal joylashtirishdan foydalanganimiz sababli, biz qo‘sghan barcha elementlar vertikal ravishda joylashtiriladi. Istalgan natijani olish uchun joylashtirishlarni birlashtira olasiz. Masalan, ikkita tugmani gorizontal ravishda vertikalga qo‘yish quyidagicha ko‘rinadi:

Agar siz asosiy oynada elementni ko‘chira olmasangiz, buni *Object Inspector* oynasida qilishingiz mumkin .

Yakuniy urinishlar

Endi vertikal joylashtirish tufayli bizning elementlarimiz to‘g‘ri hizalanadi. Qolgan yagona narsa (lekin shart emas) elementlarning nomini va ularning matnini o‘zgartirishdir.

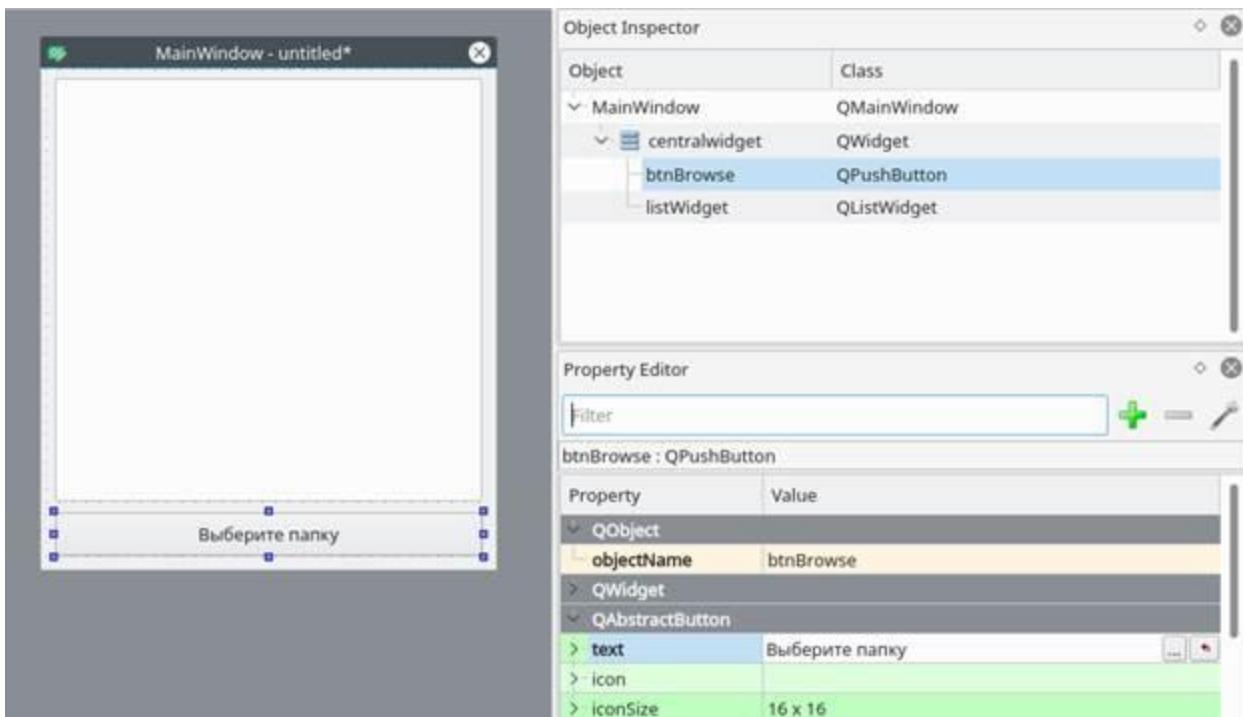
Ro‘yxat va tugma bo‘lgan bu kabi oddiy dasturda nomlarni o‘zgartirish shart emas, chunki baribir undan foydalanish oson. Biroq, elementlarning to‘g‘ri nomlanishi siz boshidanoq o‘rganishingiz kerak bo‘lgan narsadir.

Element xususiyatlari *Property Editor* bo‘limida o‘zgartirilishi mumkin.
Ko‘rsatma: Ish jarayonini tezlashtirish uchun siz Qt Designer interfeysiga tez-tez ishlataladigan elementlarning o‘lchamini o‘zgartirishingiz, ko‘chirishingiz yoki qo‘shtishingiz mumkin. *View* menyusi elementi orqali interfeysning yashirin/yopiq (скрытые/закрытые) qismlarini qo‘shtishingiz mumkin.

Shaklga qo‘shtgan tugmani bosing. Endi *Property Editor* da siz ushbu elementning barcha xususiyatlarini ko‘rishingiz kerak. Biz hozirda QAbstractButton bo‘limidagi objectName va matnga qiziqamiz. Bo‘lim nomini bosish orqali *Property Editor* da bo‘limlarni yopishingiz mumkin.

ObjectName qiymatini *btnBrowse* ga o‘zgartiring va matnni *Jildni* tanlang.

Bu shunday bo‘lishi kerak:

Nazorat savollari:

1. Pythonda gui bilan ishlash uchun qanday kutubxonalari mavjud?
2. PyQt5 paketini qanday o'rnatiladi va chaqirib ishlash qanday amalga oshiriladi?
3. pyuic5 buyrug'i nima uchun foydalilanadi?
4. Papkalarni ochish uchun qanday kutubxonadan foydalilanadi?
5. Kataloglar ustida qanday amallar bajarish mumkin?
6. Faylni saqlash uchun qanday amal bajariladi?

AMALIY MASHG'ULOT UCHUN O'QUV MATERIALLARI

2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish.

7-mashg'ulot. Matn muharriri dasturini yozish.

O'quv savollari:

53. PyQt5 da matn muharriri dizaynidagi elementlarning funksiyalari uchun dastur yozish.
54. Dasturni testlash.

1. PyQt5 da matn muharriri dizaynidagi elementlarning funksiyalari uchun dastur yozish

Ro'yxat ob'ektining nomi listWidget bo'lib , bu holda yaxshi. Dizaynni loyiha papkasida design.ui sifatida saqlang.

Dizaynni kodga aylantirish

Albatta foydalanishingiz mumkin. ui fayllarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri Python kodidan olish mumkin, ammo osonroq ko‘rinishi mumkin bo‘lgan yana bir usul mavjud. Siz kodni o‘zgartirishingiz mumkin. ui faylini Python fayliga kiritamiz, keyin uni import qilishimiz va ishlatishimiz mumkin. Buning uchun terminal/buyruqlar satridan **pyuic5** buyrug‘idan foydalanamiz.

Konvertatsiya qilish uchun. ui faylini Python faylida design.py deb nomlagan holda quyidagi buyruqdan foydalaning:

```
$ pyuic5 path/to/ design.ui -o output/path/to/design.py
```

Kodni yozishni boshlaymi

Endi bizda QtDesigner dasturida yaratilgan dizayn faylining python faylga o‘girilgan versiyasi design.py nomli fayli bor va biz uning mantiqiy qismini ya’ni asosiy dastur qismini yozish ustida ishlashni boshlaymiz.

Birinchi navbatda **design.py** joylashgan papkada main.py faylini yarating.

QtDesigner dasturida yaratilgan dizayndan foydalanish

Python GUI ilovasi uchun sizga quyidagi modullar kerak bo‘ladi:

```
import sys
from PyQt5 import QtWidgets
```

Bizga avval yaratilgan dizayn kodi ham kerak, shuning uchun biz uni ham import qilamiz:

```
import design # Bu bizning o‘zgartirilgan dizayn faylimiz
```

Dizayn fayli har safar dizayn o‘zgartirilganda butunlay qayta yozilishi sababli, biz uni o‘zgartirmaymiz. Buning o‘rniga biz yangi klass yaratamiz, ExampleApp , uni barcha funksiyalaridan foydalanish uchun dizayn kodi bilan birlashtiramiz:

```
Class ExampleApp(QtWidgets.QMainWindow,
design.Ui_MainWindow):
 def __init__(self):
 # Bu o‘zgaruvchilarga, usullarga kirish uchun bu erda kerak
 # va hokazo. design.py faylida
```

```

 super().__init__()
 self.setupUi(self)
Bu dizaynimizni ishga tushirish uchun kerak

```

Ushbu sinfda biz interfeys elementlari bilan o‘zaro aloqada bo‘lamiz, ularishlar va bizga kerak bo‘lgan barcha narsalarni qo‘shamiz. Lekin birinchi navbatda, biz kodni ishga tushirganimizda sinfni ishga tushirishimiz kerak. Buni asosiy () funksiyada hal qilamiz :

```

def main():
 app = QtWidgets.QApplication(sys.argv)
 window = ExampleApp()
 window.show()
 app.exec_()

```

Va bu funksiyani bajarish uchun biz tanish qurilishdan foydalanamiz:

```

if __name__ == '__main__':
 main()

```

Natijada main.py quyidagicha ko‘rinadi:

```

import sys
from PyQt5 import QtWidgets
import design

class ExampleApp(QtWidgets.QMainWindow,
design.Ui_MainWindow):
 def __init__(self):
 super().__init__()
 self.setupUi(self)

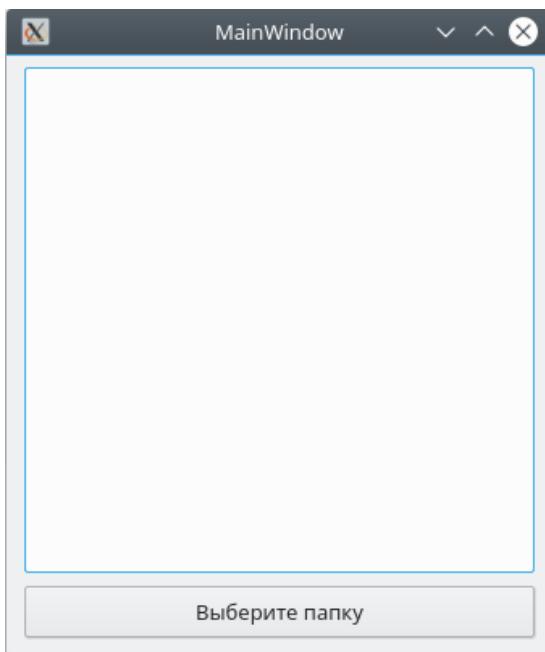
def main():
 app = QtWidgets.QApplication(sys.argv)
 window = ExampleApp()
 window.show()
 app.exec_()

if __name__ == '__main__':

```

```
main()
```

Agar biz ushbu kodni ishga tushirsak: \$ python3 main.py ilovamiz ishga tushadi!

Lekin tugmani bosish hech narsa qilmaydi, shuning uchun biz u bilan shug‘ullanishimiz kerak.

Python GUI ilovamizga funksionallikni qo‘shish

Eslatma Qo‘shimcha barcha kodlar ExampleApp sinfida yozilgan .

Keling, “*papkani tanlash*” tugmasidan boshlaylik. Siz hodisani tugmani bosish kabi funksiyaga bog‘lashingiz mumkin:

```
self.btnBrowse.clicked.connect(self.browse_folder)
```

Ushbu qatorni ilova ExampleApp sinfining `__init__` metodiga qo‘shib qo‘ying. Endi buni batafsil ko‘rib chiqaylik:

- `self.btnBrowse` : bu yerda `btnBrowse` - biz Qt Designer’da aniqlagan ob’ektning nomi . o‘z o‘zi uchun gapiradi va hozirgi sinfga tegishli bo‘lganligini anglatadi;

- `clicked` - biz bog‘lamoqchi bo‘lgan voqeа . Turli elementlarda turli hodisalar mavjud, masalan, ro‘yxat vidjetlarida `itemSelectionChanged` va boshqalar mavjud;

- `connect( )` - o‘tkazilgan funksiyaga qo‘ng‘iroq bilan hodisani bog‘laydigan usul;

- `self.browse_folder`   `_folder`   bu   biz ExampleApp sinfida tasvirlangan funksiya (metod) xolos.

Papka tanlash dialogini ochish uchun biz o‘rnatilgan QtWidgets.QFileDialog.getExistingDirectory metodidan foydalanishimiz mumkin :

```
katalog = QtWidgets.QFileDialog.getExistingDirectory(self, "Papkani tanlash")
```

Agar foydalanuvchi katalogni tanlasa, katalog o‘zgaruvchisi tanlangan katalogning mutlaq yo‘liga o‘rnatiladi, aks holda u Yo‘q ga o‘rnatiladi . Agar foydalanuvchi dialog oynasini yopsa, kodni boshqa bajarmaslik uchun biz if katalogidan foydalanamiz : buyrug‘i.

Katalog tarkibini ko‘rsatish uchun biz os ni import qilishimiz kerak :

```
import os
```

Va shunday tarkib ro‘yxatini oling:

```
os.listdir (path)
```

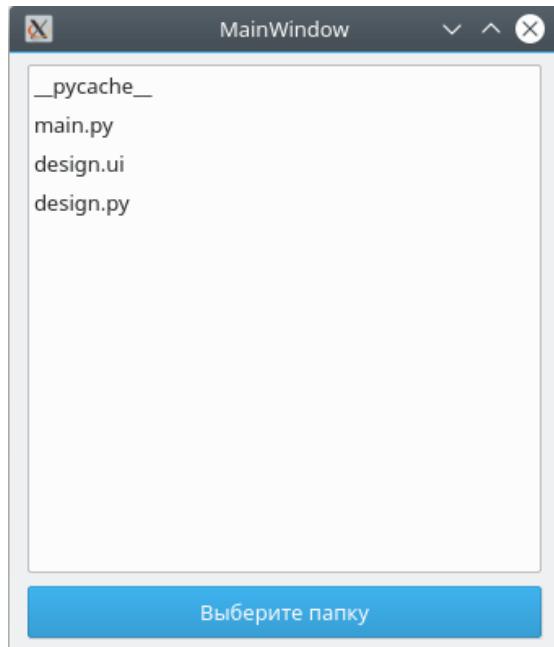
listWidget- ga elementlar qo‘sish uchun addItem () usulidan foydalanamiz va barcha elementlarni o‘chirish uchun bizda self.listWidget.clear () mavjud.

Natijada, browse_folder funksiyasi quyidagicha ko‘rinishi kerak:

```
def browse_folder(self):
 self.listWidget.clear()
 directory = QtWidgets.QFileDialog.getExistingDirectory(self, "papkani tanlash")

 if directory:
 for file_name in os.listdir(directory):
 self.listWidget.addItem(file_name)
```

Endi, agar biz dasturni ishga tushirsak, tugmani bosing va katalogni tanlang, biz ko‘ramiz:

Python GUI ilovamizning butun kodi shunday ko‘rinadi:

```
import sys
import os

from PyQt5 import QtWidgets

import design

class ExampleApp(QtWidgets.QMainWindow,
design.Ui_MainWindow):
 def __init__(self):
 super().__init__()
 self.setupUi(self)
 self.btnBrowse.clicked.connect(self.browse_folder)

 def browse_folder(self):
 self.listWidget.clear()
 directory =
QtWidgets.QFileDialog.getExistingDirectory(self, "tanlash")

 if directory:
 for file_name in os.listdir(directory):
 self.listWidget.addItem(file_name)

def main():
 pass
```

```

app = QtWidgets.QApplication(sys.argv)
window = ExampleApp()
window.show()
app.exec_()

if __name__ == '__main__':
 main()

```

Bular Python GUI ilovasini ishlab chiqish uchun Qt Designer va PyQt dan foydalanish asoslari edi. Endi siz dastur dizaynini o‘zingining ideyalaringiz bilan o‘zgartirishingiz va kodini o‘zgartirish uchun **pyuic5** buyrug‘idan qanday foydalanishni bilasiz.

Nazorat savollari:

1. Pythonda gui bilan ishslash uchun qanday kutubxonalari mavjud?
2. PyQt5 paketini qanday o‘rnatiladi va chaqirib ishlatish qanday amalga oshiriladi?
3. Pyuic5 buyrug‘i nima uchun foydalaniladi?
4. Papkalarni ochish uchun qanday kutubxonadan foydalaniladi?
5. Kataloglar ustida qanday amallar bajarish mumkin?
6. Faylni saqlash uchun qanday amal bajariladi?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish.

8-mashg‘ulot. PyQt5 da Minesweeper o‘yini dizaynini yaratish.

O‘quv savollari:

55. PyQt5 da Minesweeper o‘yinini yaratish.
56. O‘yin uchun kerakli uskunalarini tanlash.
57. O‘lchamlarni o‘rnatish. O‘yin dizaynini yaratish.

1. PyQt5 da Minesweeper o‘yinini yaratish

Moonsweeper - bu bitta o‘yinchili boshqotirma video o‘yini. O‘yinning maqsadi halokatli B’ug musofirlariga yaqinlashmasdan, qo‘ngan kosmik raketangiz atrofidagi hududni o‘rganishdir. Sizning ishonchli tricounteringiz sizga yaqin atrofdagi B’ugs sonini aytib beradi.

Bu Minesweeperda modellashtirilgan oddiy bitta o‘yinchili kashfiyot o‘yini, unda siz yashirin minalarga tegmasdan barcha plitkalarni ochishingiz

kerak. Ushbu amalga oshirishda QWidget o‘z holatini minalar, holati va qo‘sni minalar soni sifatida saqlaydigan plitkalar uchun maxsus ob’ektlardan foydalilaniladi. Ushbu versiyada minalar begona xatolar (B’ug) bilan almashtiriladi, ammo ular boshqa har qanday narsa bo‘lishi mumkin.

Windows, Linux va Mac uchun o‘rnatuvchilarni to‘liq manba kodi bilan birga yuqorida yuklab olish mumkin.

Dasturni tuzish

Dastur PyQt5 paketi yordamida tuziladi shuning uchun PyQt5 kutubxonasi kompyuterimizga o‘rnatilishi kerak bo‘ladi. O‘rnatishni esa oldingi darslarimizda ko‘rib chiqqanmiz.

PyQt5 kutubxonasini dasturimizga import qilib olamiz:

```
from PyQt5.QtGui import *
from PyQt5.QtWidgets import *
from PyQt5.QtCore import *
```

2. O‘yin uchun kerakli uskunalarini tanlash

Minsweeper o‘yin maydoni NxN tarmog‘i bo‘lib, unda ma’lum miqdordagi minalar mavjud bo‘ladi. Biz foydalanadigan o‘lchamlar va minalar soni Minesweeper dasturining Windows versiyasi uchun standart qiymatlardan olingan. Foydalanilgan qiymatlar quyidagi jadvalda keltirilgan:

Daraja	O‘lchamlari	Minalar soni
Easy	8 x 8	10
Medium	16 x 16	40
Hard	24 x 24	99

Biz bu qiymatlarni dastur kodining yuqori qismida **LEVELS** nomli doimiyga saqlaymiz . Barcha o‘yin maydonlari kvadrat bo‘lgani uchun biz qiymatni faqat bir marta saqlashimiz kerak (8, 16 yoki 24).

```
LEVELS = [
 ("Easy", 8, 10),
 ("Medium", 16, 40),
 ("Hard", 24, 99)
]
```

O‘yin to‘ri bir qancha usullarda ko‘rsatilishi mumkin, masalan, o‘yin pozitsiyalarining turli holatlarini ifodalovchi ikki o‘lchamli “ro‘yxatlar ro‘yxati” (mening, ochilgan, bayroqlangan).

Biroq, bu amalga oshirish ob’ektga yo‘naltirilgan yondashuvdan foydalanadi. Xaritadagi alohida kvadratlar ularning hozirgi holati haqidagi barcha tegishli ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi va shuningdek, o‘zlarini chizish uchun javobgardir.

3. O‘yin uchun kerakli uskunalarini tanlash

Qt-da biz buni **QWidget** oddiy bo‘yoq funktsiyasidan pastki sinflarga ajratish va keyin amalga oshirish orqali amalga oshirishimiz mumkin.

Bizning plitka ob’yektlarimiz quyi sinflarga bo‘linganligi sababli, **QWidget** biz ularni boshqa har qanday vidjet kabi joylashtirishimiz mumkin. Biz buni o‘rnatish orqali qilamiz **QGridLayout**.

```
self.grid = QGridLayout()
self.grid.setSpacing(5)
self.grid.setSizeConstraint(QLayout.SetFixedSize)
```

Biz o‘z pozitsiyamizdagi plitkalar vidjetlarini yaratib, ularni tarmoqqa qo‘shish orqali o‘yinni sozlashimiz mumkin. Darajani dastlabki sozlash oynadan o‘qiydi **LEVELS** va bir qator o‘zgaruvchilarni tayinlaydi. Oyna sarlavhasi va mina hisoblagichi yangilanadi, so‘ngra tarmoqni sozlash boshlanadi.

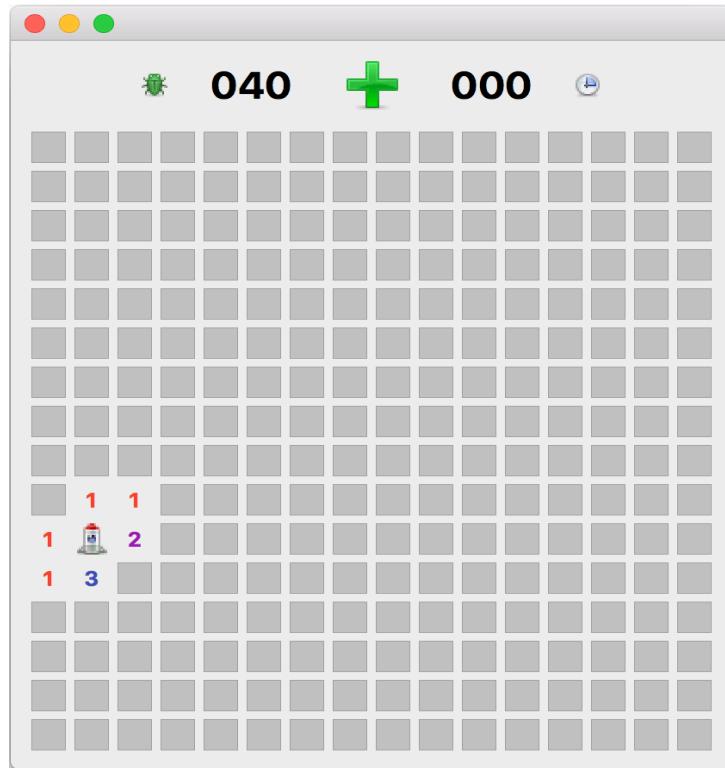
```
def set_level(self, level):
 self.level_name, self.b_size, self.n_mines =
LEVELS[level]

 self.setWindowTitle("Moonsweeper - %s" %
(self.level_name))
 self.mines.setText("%03d" % self.n_mines)

 self.clear_map()
 self.init_map()
 self.reset_map()
```

O‘rnatish funktsiyalari keyinroq ko‘rib chiqiladi.

Sinf Posplitkani ifodalaydi va uning xaritadagi tegishli o‘rni uchun barcha tegishli ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi, jumladan, masalan, mina bo‘ladimi, aniqlanganmi, bayroqlanganmi va yaqin atrofdagi minalar soni.

Nazorat savollari:

1. Minesweeper o‘yini uchun qanday widgetlar kerak bo‘ladi?
2. Minesweeper o‘yinida rasmlarni joylashtirish qanday amalga oshiriladi?
3. Minalarni bosilganda sezishi qanday amalga oshiriladi?
4. Statusni ekranga chiqarish qanday amalga oshiriladi?
5. Random bilan minalarni joylashtirish qanday amalga oshiriladi?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish.
9-mashg‘ulot. PyQt5 da Minesweeper o‘yini dasturini yozish.

O‘quv savollari:

1. PyQt5 da Minesweeper o‘yini dizaynidagi tugmalarning funksiyalari uchun dastur yozish.
2. Dasturni testlash.
3. O‘yinni ishga tushirish.

1. PyQt5 da Minesweeper o‘yini dizaynidagi tugmalarning funksiyalari uchun dastur yozish

Har bir ob’ektda shuningdek, bosilgan, ochiladigan va kengaytiriladigan Pos 3 ta maxsus signal mavjud bo‘lib, biz ularni maxsus slotlarga ulaymiz. Nihoyat, biz oyna hajmini yangi tarkibga moslashtirish uchun o‘lchamini o‘zgartirishni chaqiramiz. Bu, aslida, faqat deraza qisqarganida kerak bo‘ladi - Qt uni avtomatik ravishda o‘siradi.

```
def init_map(self):
 # Add positions to the map
 for x in range(0, self.b_size):
 for y in range(0, self.b_size):
 w = Pos(x,y)
 self.grid.addWidget(w, y, x)
 # Connect signal to handle expansion.
 w.clicked.connect(self.trigger_start)
 w.revealed.connect(self.on_reveal)
 w.expandable.connect(self.expand_reveal)

 QTimer.singleShot(0, lambda: self.resize(1,1)) # <1>
```

1. Taymer **singleShot** biz voqeа tsikliga qaytganimizdan so‘ng va Qt yangi tarkibdan xabardor bo‘lganimizdan keyin o‘lchamni o‘zgartirishni ta’minlash uchun talab qilinadi.

Endi bizda pozitsion plitka ob’ektlari to‘plami mavjud, biz o‘yin taxtasining dastlabki sharoitlarini yaratishni boshlashimiz mumkin. Bu bir qator funksiyalarga bo‘lingan. Biz ularni nomlaymiz **_reset**(etakchi pastki chiziq tashqi foydalanish uchun mo‘ljallanmagan shaxsiy funksiyani ko‘rsatadigan konvensiyadir). Asosiy funksiya **reset_map**ni sozlash uchun navbatma-navbat bu funksiyalarni chaqiradi.

Jarayon quyidagicha -

1. Maydondan barcha minalarni olib tashlang (va ma'lumotlarni qayta o'rnating).
2. Maydonga yangi minalar qo'shing.
3. Har bir pozitsiyaga ulashgan minalar sonini hisoblang.
4. Boshlang'ich belgisini (raketa) qo'shing va dastlabki tadqiqotni ishga tushiring.
5. Taymerni qayta o'rnating.

Buni amalga oshirish uchun kod:

```
def reset_map(self):
 self._reset_position_data()
 self._reset_add_mines()
 self._reset_calculate_adjacency()
 self._reset_add_starting_marker()
 self.update_timer()
```

1 dan 5 gacha bo'lgan alohida qadamlar quyida har bir qadam uchun kod bilan bat afsil tavsiflanadi.

Birinchi qadam xaritadagi har bir pozitsiya uchun ma'lumotlarni qayta o'rnatishdir. Biz doskadagi har bir pozitsiyani takrorlaymiz, `.reset()` har bir nuqtada vidjetni chaqiramiz. Funktsiya kodi `.reset()` bizning maxsus sinfimizda belgilangan `Pos`, biz keyinroq bat afsil ko'rib chiqamiz. Hozircha u minalarni, bayroqlarni tozalab, o'z o'mini oshkor etilmagan holatga keltirishini bilish kifoya.

```
def _reset_position_data(self):
 # Clear all mine positions
 for x in range(0, self.b_size):
 for y in range(0, self.b_size):
 w = self.grid.itemAtPosition(y, x).widget()
 w.reset()
```

Endi barcha pozitsiyalar bo'sh, biz xaritaga minalar qo'shish jarayonini boshlashimiz mumkin. Minalar maksimal soni `n_mines` yuqorida tavsiflangan daraja sozlamalari bilan belgilanadi.

```
def _reset_add_mines(self):
 # Add mine positions
 positions = []
 while len(positions) < self.n_mines:
```

```

 x, y = random.randint(0, self.b_size-1),
random.randint(0, self.b_size-1)
 if (x ,y) not in positions:
 w = self.grid.itemAtPosition(y,x).widget()
 w.is_mine = True
 positions.append((x, y))

 # Calculate end-game condition
 self.end_game_n = (self.b_size * self.b_size) -
(self.n_mines + 1)
 return positions

```

Minalar joyida bo'lsa, endi biz har bir pozitsiya uchun "qo'shni" raqamini hisoblashimiz mumkin - berilgan nuqta atrofida 3x3 o'lchamdagisi to'rdan foydalanib, yaqin atrofdagi minalar sonini. Maxsus funksiya shunchaki ma'lum va joylashuv `get_surrounding` atrofidagi pozitsiyalarni qaytaradi . Biz kon va do'kon bo'lgan bularning sonini hisoblaymiz `.xyis_mine == True`

Bu yerda qo'shni hisoblarni oldindan hisoblash keyinchalik ochish mantiqini soddalashtirishga yordam beradi. Ammo bu shuni anglatadiki, biz foydalanuvchiga o'zining dastlabki harakatini tanlashiga ruxsat bera olmaymiz - biz buni "raketa atrofidagi dastlabki tadqiqot" deb tushuntirib, uni butunlay oqilona qilishimiz mumkin.

Hisobni kechiktirish orqali buni o'zingiz hal qilishga harakat qiling!

```

def _reset_calculate_adjacency(self):

 def get_adjacency_n(x, y):
 positions = self.get_surrounding(x, y)
 return sum(1 for w in positions if w.is_mine)

 # Add adjacencies to the positions
 for x in range(0, self.b_size):
 for y in range(0, self.b_size):
 w = self.grid.itemAtPosition(y, x).widget()
 w.adjacent_n = get_adjacency_n(x, y)

```

Birinchi harakat har doim haqiqiy bo'lishini ta'minlash uchun boshlang'ich belgisi ishlataladi . Bu biz mina bo'lmagan pozitsiyani topmagunimizcha, tasodifiy

pozitsiyalarni samarali sinab ko‘rish orqali tarmoq bo‘ylab *qo‘pol kuch* qidirish sifatida amalga oshiriladi . Buning uchun qancha urinishlar ketishini bilmasligimiz sababli, uni uzlusiz halqaga o‘rashimiz kerak.

Bu joy topilgach, biz uni boshlang‘ich joy sifatida belgilaymiz va keyin atrofdagi barcha pozitsiyalarni o‘rganishni ishga tushiramiz. Biz tsikldan chiqib, tayyor holatni tiklaymiz.

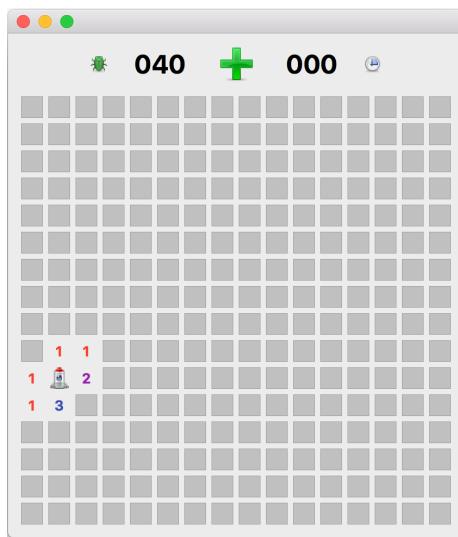
```
def _reset_add_starting_marker(self):
 # Place starting marker.

 # Set initial status (needed for .click to function)
 self.update_status(STATUS_READY)

 while True:
 x, y = random.randint(0, self.b_size - 1),
random.randint(0, self.b_size - 1)
 w = self.grid.itemAtPosition(y, x).widget()
 # We don't want to start on a mine.
 if not w.is_mine:
 w.is_start = True
 w.is_revealed = True
 w.update()

 # Reveal all positions around this, if they are not mines
either.
 for w in self.get_surrounding(x, y):
 if not w.is_mine:
 w.click()
 break

 # Reset status to ready following initial clicks.
 self.update_status(STATUS_READY)
```


Plitkalarni joylashtirish

O‘yin strukturaviy o‘yin bo‘lib, individual plitka pozitsiyalari o‘z holati haqida ma’lumotga ega bo‘ladi. Bu shuni anglatadiki, [Posplitkalar](#) o‘zlarining o‘yin mantiqlarini boshqarishga qodir.

Sinf nisbatan murakkab bo‘lganligi sababli [Pos](#), u bu erda bir necha qismlarga bo‘linadi va ular o‘z navbatida muhokama qilinadi. Dastlabki o‘rnatish [__init__](#) bloki oddiy bo‘lib, [xva](#) [y](#) pozitsiyasini qabul qiladi va uni ob’ektida saqlaydi. [Pos](#) pozitsiyalar yaratilgandan keyin hech qachon o‘zgarmaydi.

O‘rnatishni yakunlash uchun [.reset\(\)](#)barcha ob’ekt atributlarini sukut bo‘yicha, nol qiymatlariga qaytaradigan funksiya chaqiriladi. Bu konni *boshlang‘ich pozitsiyasi emas, mina emas, oshkor qilinmagan va belgilanmagan* deb belgilaydi . Biz qo‘shni hisobni ham tiklaymiz.

```
class Pos(QWidget):
 expandable = pyqtSignal(int,int)
 revealed = pyqtSignal(object)
 clicked = pyqtSignal()

 def __init__(self, x, y, *args, **kwargs):
 super(Pos, self).__init__(*args, **kwargs)

 self.setFixedSize(QSize(20, 20))
 self.x = x
 self.y = y
```

```

 self.reset()

def reset(self):
 self.is_start = False
 self.is_mine = False
 self.adjacent_n = 0
 self.is_revealed = False
 self.is_flagged = False

 self.update()

```

O‘yin o‘yin maydonidagi plitkalar bilan sichqonchaning o‘zaro ta’siriga qaratilgan, shuning uchun sichqonchani bosishlarini aniqlash va ularga munosabat bildirish asosiy hisoblanadi. Qt da biz sichqonchani bosishlarini aniqlash orqali ushlaymiz [mouseReleaseEvent](#). Buni bizning shaxsiy vidjetimiz uchun qilish uchun [Posbiz](#) sifda ishlov beruvchini aniqlaymiz. Bu [QMouseEventsodir](#) bo‘lgan voqealarni o‘z ichiga olgan ma’lumot bilan qabul qilinadi. Bunday holda, biz faqat sichqonchaning chap tugmasi yoki o‘ng tugmasi bilan bo‘shatilganligi bilan qiziqamiz.

Sichqonchaning chap tugmachasini bosish uchun biz kafelning bayroqlanganligini yoki allaqachon ochilganligini tekshiramiz. Agar shunday bo‘lsa, biz chertishni e’tiborsiz qoldiramiz - bayroqchali plitalarni “xavfsiz” qilib, tasodifan bosish mumkin emas. Agar kafel belgilanmagan bo‘lsa, biz shunchaki [.click\(\)](#)usulni ishga tushiramiz (keyinroq ko‘ring).

Sichqonchaning o‘ng tugmasi bilan ko‘rsatilmagan plitkalarni bosish uchun biz [.toggle_flag\(\)](#)bayroqni yoqish va o‘chirish usulini chaqiramiz.

```

def mouseReleaseEvent(self, e):

 if(e.button() == Qt.RightButton and not self.is_revealed):
 self.toggle_flag()

 elif (e.button() == Qt.LeftButton):
 # Block clicking on flagged mines.
 if not self.is_flagged and not self.is_revealed:
 self.click()

```

Ishlovchi tomonidan chaqiriladigan usullar [mouseReleaseEvent](#)quyida tavsiflanadi.

Ishlovchi `.toggle_flag` shunchaki `.is_flagged` o‘ziga teskarisini o‘rnatadi (`True` bo‘ladi `False`, `False` bo‘ladi `True`) uni yoqish va o‘chirish effektiga ega. `.update()` E’tibor bering, biz holatni o‘zgartirib, qayta chizishga majurlash uchun qo‘ng‘iroq qilishimiz kerak. `.clicked` Shuningdek, biz taymerni ishga tushirish uchun ishlataladigan maxsus signalimizni chiqaramiz - chunki bayroqni qo‘yish kvadratni ochish emas, balki boshlang‘ich sifatida ham hisoblanishi kerak.

Usul `.click()` sichqonchaning chap tugmachasini bosadi va o‘z navbatida kvadratni ochishni boshlaydi. Agar bunga qo‘shni minalar soni `Posnolga` teng bo‘lsa, biz `.expandable` o‘rganilayotgan hududni avtomatik ravishda kengaytirish jarayonini boshlash uchun signalni ishga tushiramiz (keyinroq ko‘ring). Nihoyat, biz yana `.clicked` o‘yin boshlanishini bildirish uchun chiqaramiz.

Nihoyat, `.reveal()` usul kafel allaqachon aniqlanganligini tekshiradi va agar `.is_revealed` bo‘lmasa `True`. `.update()` Vidjetni qayta bo‘yashni boshlash uchun yana qo‘ng‘iroq qilamiz .

Signalning ixtiyoriy emissiyasi `.revealed` faqat o‘yin oxiri to‘liq xaritasini ochish uchun ishlataladi. Har bir ochilish qaysi plitkalar aniqlanishi mumkinligini aniqlash uchun qo‘srimcha qidiruvni ishga tushirganligi sababli, butun xaritani ochish juda ko‘p ortiqcha qo‘ng‘iroqlarni keltirib chiqaradi. Bu erda signalni bostirish orqali biz bundan qochamiz.

```
def toggle_flag(self):
 self.is_flagged = not self.is_flagged
 self.update()

 self.clicked.emit()

def click(self):
 self.reveal()
 if self.adjacent_n == 0:
 self.expandable.emit(self.x, self.y)

 self.clicked.emit()

def reveal(self, emit=True):
 if not self.is_revealed:
 self.is_revealed = True
 self.update()
```

```

if emit:
 self.revealed.emit(self)

```

Va nihoyat, biz vidjetimiz uchun joriy joylashuv holatini ko‘rsatishni boshqarish uchun maxsus `paintEvent` usulni aniqlaymiz. `Pos`[bobda] tasvirlanganidek, vidjet tuvalini maxsus bo‘yashni amalga oshirish uchun biz chizishimiz kerak bo‘lgan chegaralarni - bu holda vidjetning tashqi chegarasini ko‘rsatadigan belgini `QPainter` olamiz `.event.rect()Pos`

Ochilgan plitkalar, kafelning *boshlang‘ich pozitsiyasi*, *bomba* yoki *bo‘sh joy* bo‘lishiga qarab turlicha chiziladi. Birinchi ikkitasi mos ravishda raketa va *bomba* pictogrammalari bilan ifodalanadi. `QRect`Ular yordamida plitka ichiga tortiladi `.drawPixmap`. `QImage`E’tibor bering, biz o‘tish orqali o‘tish orqali doimiylarni piksel xaritalariga aylantirishimiz kerak `QPixmap`.

Siz shunday deb o‘ylashingiz mumkin: "Nima uchun ularni faqat ob’ektlar sifatida saqlamaslik kerak, chunki biz aynan shu narsadan foydalanamiz? Afsuski, siz o‘zingiz ishga tushmasdan oldin ob’ektlar `QPixmap` yarata olmaysiz. `QPixmap``QApplication`

Bo‘sh pozitsiyalar uchun (raketalar emas, bombalar emas) biz ixtiyoriy ravishda qo‘shni raqamni ko‘rsatamiz, agar u noldan katta bo‘lsa. Matnni matnga chizish uchun biz, hizalama bayroqlari va qator sifatida chizish uchun raqamni o‘tkazishdan `QPainter` foydalanamiz. Foydalanish qulayligi uchun biz har bir raqam uchun standart rangni belgilab oldik (da saqlangan).`.drawText()` `QRectNUM_COLORS`

Ochilmagan plitkalar uchun biz to‘rtburchakni ochiq kul rang bilan to‘ldirib, plitka chizamiz va quyuqroq kul rangning 1 pikseli chegarasini chizamiz. Agar o‘rnatilgan bo‘lsa, biz va plitkadan `.is_flagged` foydalanib, kafelning yuqori qismiga bayroq belgisini ham chizamiz `.drawPixmap``QRect`

```

def paintEvent(self, event):
 p = QPainter(self)
 p.setRenderHint(QPainter.Antialiasing)

 r = event.rect()

 if self.is_revealed:
 if self.is_start:

```

```

 p.drawPixmap(r, QPixmap(IMG_START))

 elif self.is_mine:
 p.drawPixmap(r, QPixmap(IMG_BOMB))

 elif self.adjacent_n > 0:
 pen = QPen(NUM_COLORS[self.adjacent_n])
 p.setPen(pen)
 f = p.font()
 f.setBold(True)
 p.setFont(f)
 p.drawText(r, Qt.AlignHCenter
 | Qt.AlignVCenter, str(self.adjacent_n))

 else:
 p.fillRect(r, QBrush(Qt.lightGray))
 pen = QPen(Qt.gray)
 pen.setWidth(1)
 p.setPen(pen)
 p.drawRect(r)

 if self.is_flagged:
 p.drawPixmap(r, QPixmap(IMG_FLAG))

```

Mexanika

Biz odatda ma'lum bir nuqta atrofidagi barcha plitkalarni olishimiz kerak, shuning uchun bizda bu maqsad uchun maxsus funktsiya mavjud. U nuqta atrofida 3×3 o'lchamdagи to'r bo'ylab oddiy takrorlanadi va biz to'r chetlarida chegaradan chiqmasligimizni tekshirib ko'ring ($0 \leq x \leq \text{self.b\_size}$). Qaytarilgan ro'yxatda [Poshar](#) bir atrofdagi joydan vidjet mavjud.

```

def get_surrounding(self, x, y):
 positions = []

 for xi in range(max(0, x - 1), min(x + 2, self.b_size)):
 for yi in range(max(0, y - 1), min(y + 2,
self.b_size)):
 if not (xi == x and yi == y):

```

```

 positions.append(self.grid.itemAtPosition(yi,
xi).widget())
 return positions

```

Usul `expand_reveal`nolga qo'shni minalar bo'lgan kafelni bosishga javoban ishga tushiriladi. Bunday holda, biz bosish atrofidagi maydonni nolga qo'shni minalar bo'lgan har qanday bo'shliqqa kengaytirishni xohlaymiz, shuningdek, bu kengaytirilgan maydonning chegarasi atrofidagi har qanday kvadratlarni (bu minalar emas) aniqlamoqchimiz.

Biz keyingi iteratsiyada tekshiriladigan pozitsiyalarni o'z ichiga olgan ro'yxat, ko'rsatiladigan plitka vidjetlarini o'z ichiga olgan `to_expand`ro'yxat va tsikldan qachon chiqishni aniqlash uchun bayroqdan boshlaymiz. Birinchi marta yangi vidjetlar qo'shilmasa, tsikl to'xtaydi `.to_revealany_addedto_reveal`

Loop ichida biz qayta o'rnatamiz `any_added`va `False`ro'yxatni bo'shatamiz, takrorlash uchun `to_expand`vaqtinchalik do'konni saqlab qo'yamiz .1

X Har bir joy va joy uchun `y`biz 8 ta vidjetni olamiz. Agar ushbu vidjetlardan biri meniki bo'lmasa va ro'yxatda bo'lmasa, `to_reveal`biz uni qo'shamiz. Bu kengaytirilgan maydonning barcha qirralari ochilishini ta'minlaydi. `to_expand`Agar pozitsiyada qo'shni minalar bo'lmasa, biz keyingi iteratsiyada tekshiriladigan koordinatalarni qo'shamiz .

-ga har qanday nodavlat plitkalarni qo'shish `to_reveal`va faqat hali mavjud bo'lmagan plitkalarni kengaytirish orqali `to_reveal`biz kafelga bir necha marta tashrif buyurmasligimizga ishonch hosil qilamiz.

```

def expand_reveal(self, x, y):
 """
 Iterate outwards from the initial point, adding new
 locations to the
 queue. This allows us to expand all in a single go,
 rather than
 relying on multiple callbacks.
 """
 to_expand = [(x,y)]
 to_reveal = []
 any_added = True

```

```

while any_added:
 any_added = False
 to_expand, l = [], to_expand

 for x, y in l:
 positions = self.get_surrounding(x, y)
 for w in positions:
 if not w.is_mine and w not in to_reveal:
 to_reveal.append(w)
 if w.adjacent_n == 0:
 to_expand.append((w.x,w.y))
 any_added = True

Iterate and reveal all the positions we have found.
for w in to_reveal:
 w.reveal()

```

2. Dasturni testlash

O‘yin oxiri holati sarlavha ustiga bosilgandan so‘ng, oshkor qilish jarayonida aniqlanadi. Ikkita mumkin bo‘lgan natija bor -

1. Plitka - bu kon, o‘yin tugadi.
2. Plitka kon emas, uni kamaytiring `self.end_game_n`.

Bu nolga yetguncha davom etadi , bu esa yoki ga `self.end_game_n` qo‘ng‘iroq qilib g‘alaba qozonish jarayonini boshlaydi . Muvaffaqiyat/muvaffaqiyatsizlik har ikki holatda ham xaritani ochish va tegishli holatni o‘rnatish orqali boshlanadi.`game_overgame_won`

```

def on_reveal(self, w):
 if w.is_mine:
 self.game_over()

 else:
 self.end_game_n -= 1 # decrement remaining empty
spaces

 if self.end_game_n == 0:
 self.game_won()

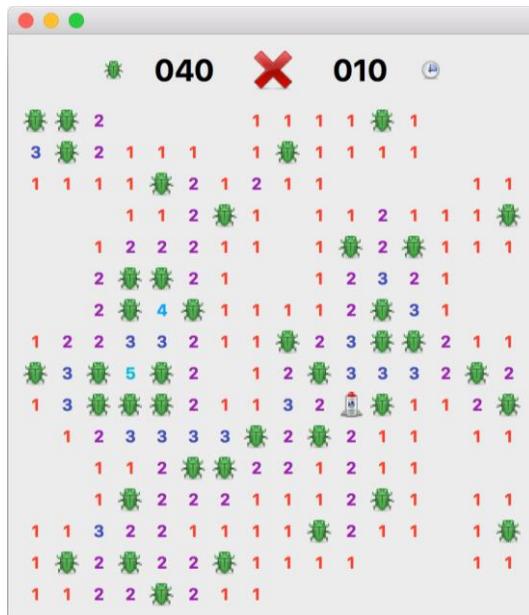
```

```

def game_over(self):
 self.reveal_map()
 self.update_status(STATUS_FAILED)

def game_won(self):
 self.reveal_map()
 self.update_status(STATUS_SUCCESS)

```


Nazorat savollari:

1. Minesweeper o‘yini uchun qanday widgetlar kerak bo‘ladi?
2. Minesweeper o‘yinida rasmlarni joylashtirish qanday amalga oshiriladi?
3. Minalarni bosilganda sezishi qanday amalga oshiriladi?
4. Statusni ekranga chiqarish qanday amalga oshiriladi?
5. Random bilan minalarni joylashtirish qanday amalga oshiriladi?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish.

1-mashg‘ulot. Tarmoqda ma’lumot almashuvchi klient-server dasturini tuzish.

O‘quv savollari:

58. Socket modulining asosiy metodlari bilan tanishish.

1. Socket modulining asosiy metodlari bilan tanishish

Python tarmoq xizmatlariga kirishning ikki darajasini ta'minlaydi. Past darajada, siz asosiy operatsion tizimdagи asosiy rozetka yordamiga kirishingiz mumkin, bu sizga ulanishga yo‘naltirilgan va ulanishsiz protokollar uchun mijozlar va serverlarni amalga oshirish imkonini beradi.

Python, shuningdek, FTP, HTTP va boshqalar kabi ma'lum amaliy qatlam tarmoq protokollariga yuqori darajadagi kirishni ta'minlaydigan kutubxonalarga ega.

Ushbu bo'lim sizga Internetdagi eng mashhur kontseptsiya - Socket Programming haqida tushuncha beradi.

Soketlar nima?

Soketlar ikki tomonlama aloqa kanalining so'nggi nuqtalari hisoblanadi. Soketlar jarayon ichida, bitta mashinadagi jarayonlar o'rtaida yoki turli qit'alardagi jarayonlar o'rtaida aloqa qilishi mumkin.

Soketlar bir nechta turli turdag'i quvurlar uchun amalga oshirilishi mumkin: Unix domen soketlari, TCP, UDP va boshqalar. *Soket* kutubxonasi umumiylar transportlarni boshqarish uchun maxsus sinflarni, shuningdek, qolganlarini boshqarish uchun umumiylar interfeysi taqdim etadi.

Soketlarning o'z lug'ati bor.

t/r	Muddati va tavsifi
1	Domen Transport mexanizmi sifatida foydalilaniladigan protokollar oilasi. Bu qiymatlar AF_INET, PF_INET, PF_UNIX, PF_X25 va boshqalar kabi konstantalardir.
2	turi Ikki so'nggi nuqta o'rtaidagi aloqa turi, odatda ulanishga yo'naltirilgan protokollar uchun SOCK_STREAM va ulanishsiz protokollar uchun SOCK_DGRAM.
3	protokol Odatda nolga teng, bu domen va turdag'i protokol variantini aniqlash uchun ishlatalishi mumkin.
4	xost nomi Tarmoq interfeysi identifikatori - - Xost nomi, to'rt nuqtali manzil yoki ikki nuqta (va ehtimol nuqta) belgisidagi IPV6 manzili bo'lishi mumkin bo'lgan qator. - INADDR_BROADCAST manzilini bildiruvchi "<broadcast>" qatori. - INADDR_ANY ni belgilaydigan nol uzunlikdagi qator yoki - Xost bayt tartibida ikkilik manzil sifatida talqin qilingan butun son.

5

port

Har bir server bir yoki bir nechta portga qo‘ng‘iroq qilayotgan mijozlarni tinglaydi. Port Fixnum port raqami, port raqami qatori yoki xizmat nomi bo‘lishi mumkin.

Domen

Transport mexanizmi sifatida foydalaniladigan protokollar oilasi. Bu qiymatlar AF_INET, PF_INET, PF_UNIX, PF_X25 va boshqalar kabi konstantalardir.

type

Ikki so‘nggi nuqta o‘rtasidagi aloqa turi, odatda ulanishga yo‘naltirilgan protokollar uchun SOCK_STREAM va ulanishsiz protokollar uchun SOCK_DGRAM.

protokol

Odatda nolga teng, bu domen va turdagি protokol variantini aniqlash uchun ishlatalishi mumkin.

xost nomi

Tarmoq interfeysi identifikatori -

Xost nomi, to‘rt nuqtali manzil yoki ikki nuqta (va ehtimol nuqta) belgisidagi IPV6 manzili bo‘lishi mumkin bo‘lgan qator.

INADDR_BROADCAST manzilini bildiruvchi “<broadcast>” qatori.

INADDR_ANY ni belgilaydigan nol uzunlikdagi qator yoki

Xost bayt tartibida ikkilik manzil sifatida talqin qilingan butun son.

port

Har bir server bir yoki bir nechta portga qo‘ng‘iroq qilayotgan mijozlarni tinglaydi. Port Fixnum port raqami, port raqami qatori yoki xizmat nomi bo‘lishi mumkin.

soket moduli

Soket yaratish uchun umumiy sintaksisiga ega *socket* modulida mavjud *socket.socket()* funksiyasidan foydalanishingiz kerak.

```
s = socket.socket(socket_family, socket_type, protocol=0)
```

Bu erda variantlarning tavsifi:

- **socket_family** AF_UNIX yoki AF_INET, avvalroq tushuntirilganidek.
- **socket_type** - SOCK_STREAM yoki SOCK_DGRAM.
- **protokol** - odatda ko‘rsatilmaydi, standart 0.

socket_family AF_UNIX yoki AF_INET, avvalroq tushuntirilganidek.

socket_type - SOCK_STREAM yoki SOCK_DGRAM.

protokol - odatda ko'rsatilmaydi, standart 0.

Soket ob'ektiga ega bo'lganiningizdan so'ng , mijoz yoki server dasturini yaratish uchun kerakli funktsiyalardan foydalanishingiz mumkin. Quyida talab qilinadigan xususiyatlar ro'yxati -

Server soket usullari

t/r	Usul va tavsif
1	s.bind() Ushbu usul manzilni (xost nomi, port raqamlari juftligi) rozetkaga bog'laydi.
2	s.tinglash() Ushbu usul TCP tinglovchisini o'rnatadi va ishga tushiradi.
3	s.accept() Bu passiv ravishda TCP mijoz ulanishini qabul qiladi, ulanish o'rnatilguncha kutadi (blokirovka).

s.bind()

Ushbu usul manzilni (xost nomi, port raqamlari juftligi) rozetkaga bog'laydi.

s.tinglash()

Ushbu usul TCP tinglovchisini o'rnatadi va ishga tushiradi.

s.accept()

Bu passiv ravishda TCP mijoz ulanishini qabul qiladi, ulanish o'rnatilguncha kutadi (blokirovka).

Mijoz soket usullari

t/r	Usul va tavsif
1	s.connect() Ushbu usul TCP serveriga ulanishni faol ravishda boshlaydi.

s.connect()

Ushbu usul TCP serveriga ulanishni faol ravishda boshlaydi.

Umumiy soket usullari

t/r	Usul va tavsif
1	s.recv() Ushbu usul TCP xabarini oladi
2	s.send() Ushbu usul TCP xabarini yuboradi
3	s.recvfrom() Bu usul UDP xabarini oladi
4	s.sendto() Bu usul UDP xabarini yuboradi
5	s.close() Ushbu usul rozetkani yopadi
6	socket.getostname() Xost nomini qaytaradi.

s.recv()

Ushbu usul TCP xabarini oladi

s.send()

Ushbu usul TCP xabarini yuboradi

s.recvfrom()

Bu usul UDP xabarini oladi

s.sendto()

Bu usul UDP xabarini yuboradi

s.close()

Ushbu usul rozetkani yopadi

socket.getostname()

Xost nomini qaytaradi.

oddiy server. Internet-serverlarni yozish uchun biz rozetka ob'ektini yaratish uchun rozetka modulida mavjud **soket funksiyasidan foydalanamiz.** Soket ob'ekti soket serverini sozlash uchun boshqa funktsiyalarni chaqirish uchun ishlataladi.

Endi berilgan hostda xizmatingiz uchun *portni* belgilash uchun **bog'lash (hostname, port) funksiyasini chaqiring.**

Keyin qaytarilgan ob'ektni *qabul qilish usulini chaqiring*. Ushbu usul mijoz siz ko'rsatgan portga ulanishini kutadi va keyin ushbu mijozga ulanishni ifodalovchi *Connection ob'ektini qaytaradi*.

```
#!/usr/bin/python # This is server.py file

import socket # Import socket module

s = socket.socket() # Create a socket object
host = socket.gethostname() # Get local machine name
port = 12345 # Reserve a port for your service.
s.bind((host, port)) # Bind to the port

s.listen(5) # Now wait for client connection.
while True:
 c, addr = s.accept() # Establish connection with client.
 print 'Got connection from', addr
 c.send('Thank you for connecting')
 c.close() # Close the connection
```

Oddiy mijoz. Berilgan port 12345 va berilgan xostga ulanishni ochadigan juda oddiy mijoz dasturini yozamiz. *Python soket* moduli funksiyasidan foydalangan holda soket mijozini yaratish juda oddiy .

Socket.connect(hostname, port) portdagi *xost nomi bilan* TCP ulanishini ochadi . Ochiq rozetkaga ega bo'lganingizdan so'ng, siz undan istalgan kiritish-chiqarish ob'ekti kabi o'qishingiz mumkin. Ishingiz tugagach, faylni yopganingizdek, uni yopishni unutmang.
Quyidagi kod juda oddiy mijoz bo'lib, u berilgan xost va portga ulanadi, rozetkadan barcha mavjud ma'lumotlarni o'qiydi va keyin chiqadi.

```
#!/usr/bin/python # This is client.py file

import socket # Import socket module

s = socket.socket() # Create a socket object
host = socket.gethostname() # Get local machine name
port = 12345 # Reserve a port for your service.

s.connect((host, port))
print s.recv(1024)
s.close() # Close the socket when done
```

Endi bu server.py ni fonda ishga tushiring va natijani ko‘rish uchun yuqoridagi client.py ni ishga tushiring.

```
Following would start a server in background.
$ python server.py &

Once server is started run client as follows:
$ python client.py
```

Bu quyidagi natijani beradi:

```
Got connection from ('127.0.0.1', 48437)
Thank you for connecting
```

Python Internet modullari

Python Network/Internet dasturlashdagi ba'zi muhim modullar ro‘yxati.

protokol	Umumiy funktsiya	Port raqami.	Python moduli
HTTP	veb-sahifalar	80	httplib, urllib, xmlrpclib
NNTP	Usenet yangiliklari	119	nntplib
FTP	Fayl uzatish	20	ftplib, urllib
SMTP	Email yuborish	25	smtplib
POP3	Email qabul qilinmoqda	110	poplib
IMAP4	Email qabul qilinmoqda	143	imaplib
telnet	Buyruqlar qatorlari	23	telnetlib
gopher	Hujjatlarni topshirish	70	gopher, urllib

Iltimos, FTP, SMTP, POP va IMAP protokollari bilan ishlash uchun yuqorida ko‘rsatilgan barcha kutubxonalarni tekshiring.

Nazorat savollari:

1. Tarmoq dasturlash deganda nimani tushunasiz?
2. Tarmoqda ishlash uchun python tilining qaysi paketi bilan ishlanadi?
3. Qanday metodalarini bilasiz?
4. Bind() metodining vazifasi qanday?
5. connect metodining vazifasi qanbdai?
6. Protokol nima?

AMALIY MASHG'ULOT UCHUN O'QUV MATERIALLARI

3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish.

2-mashg'ulot. Socket moduli bilan ishslash.

O'quv savollari:

59. Socket modulining asosiy metodlari bilan tanishish.
60. .socket(), .bind, .listen, .accept(), .connect(), .send(), recv(), .close() metodlari bilan ishslash.

1. Socket modulining asosiy metodlari bilan tanishish

Soket - bu jarayonlar o'rtasida ma'lumot almashinuvini ta'minlash uchun dasturlash interfeysi.

Socket turlari:

- Server - xabarlarni qabul qiluvchi socket.
- Mijoz - xabarlarni yuboradigan socket.

Soketlar protokollarning transport qatlamida ishlaydi va shunga mos ravishda 2 tur mavjud:

- **Oqim** (TCP asosida, kodda ko‘rsatilgan **SOCK_STREAM**) - TCP protokoli asosida o‘rnatilgan ularishga ega soketlar, ikki tomonlama bo‘lishi mumkin bo‘lgan baytlar oqimini uzatadi - ya’ni Illova ma’lumotlarni qabul qilishi va yuborishi mumkin.
- **Datagram** (UDP asosida, kodda ko‘rsatilgan **SOCK_DGRAM**) - ular o‘rtasida aniq ularishni talab qilmaydigan socketlar. Xabar belgilangan soketga yuboriladi va shunga mos ravishda belgilangan socketdan qabul qilinishi mumkin.

Soket tarkibiasllida IP manzil va portdan iborat bo‘ladi.

IP manzil - IP protokoli yordamida qurilgan kompyuter tarmog‘idagi tugunning yagona tarmoq manzili. IPv4 protokoli versiyasida IP manzili uzunligi 4 bayt (masalan, 192.168.0.3), IPv6 protokoli versiyasida esa IP manzili 16 bayt (masalan, 2001:0db8:85a3:0000:0000: 8a2e: 0370: 7334). IP-manzil noyob bo‘lishi kerak.

Port - transport qatlami protokollari (TCP, UDP va boshqalar) sarlavhalarida yozilgan natural son. Port bir xil xost ichidagi paketni qabul qilish jarayonini aniqlash uchun ishlatiladi.

Python socketlar bilan ishlash uchun o‘rnatilgan **socket** kutubxonasidan foydalanadi. Modulning asosiy funktsiyalaridan biri bu **socket()** ularish bilan ishlash uchun tegishli funktsiyalarga ega bo‘lgan socket tipidagi ob’ektni qaytaradigan funktsiyadir.:

```
class socket.socket
sock = socket.socket()
```

2. **.socket(), .bind, .listen, .accept(), .connect(), .send(), recv(), .close() metodlari bilan ishlash**

- **socket.bind(address)** - Soketni manzilga bog‘laydi (IP manzil va portni ishga tushiradi). Bundan oldin socket ulanmagan bo‘lishi kerak.
- **socket.listen([backlog])** - Ulanishlarni qabul qilish uchun serverni almashtiradi. “backlog (int)” parametri server qabul qiladigan ulanishlar sonidir.
- **socket.accept()** - Ulanishni qabul qiladi va mijozdan xabar kutayotganda dasturni bloklaydi. Natijada kortejni qaytaradi:
  - **conn**: ma’lumotlarni yuborish/qabul qilish uchun ishlatalishi mumkin bo‘lgan ulanish ob’ekti (socket);
  - **address**: mijozning manzili.
- **socket.recv(bufsize[, flags])** - socketdan ma’lumotlarni ikkilik formatda (baytlar to‘plami) o‘qiydi va qaytaradi. Parametr - bitta xabardagi baytlarning maksimal soni. **bufsize (int)**
- **socket.send(bytes[, flags])** - Mijozga ma’lumotlarni yuboradi va yuborilgan baytlar sonini qaytaradi. Parametr ikkilik ma’lumotlardir. **bytes (bytes)**
- **socket.close()** - Socketni yopadi.
Soket bilan ishlash ko‘p jihatdan fayl ob’yekti bilan ishlashga o‘xshaydi. Printsip - ochiq ulanish - ma’lumotlar - yopiq ulanish deb hisoblanadi.

Nazorat savollari:

1. port deb nimaga aytildi?
2. Socket nima ?
3. Socketning qanday turlari mavjud?
4. Socket ob’yektining qanday funksiyalari mavjud?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish.

3-mashg'ulot. Pythonda TCP klient-server dasturini tuzish.

O'quv savollari:

1. Socket modulining asosiy metodlari yordamida client-server dasturini tuzish.

1. Socket modulining asosiy metodlari yordamida client-server dasturini tuzish.

Python-da o'rnatilgan socket moduli tarmoq orqali muloqot qilish uchun funksionallikni ta'minlaydi. Ushbu modul soket sinfi shaklida so'rovlarni yuborish va qabul qilish uchun past darajadagi interfeysda aniqlanadi. Va yaratayotgan narsadan qat'iy nazar - server yoki mijoz dasturi, so'rovlarni yuborish uchun socket ob'yektini yaratish kerak bo'ladi:

```
import socket
sock = socket.socket()
```

socket bilan ishlashni tugatgandan so'ng, uni close() metodi yordamida yopish kerak.

```
import socket
client = socket.socket()
client.close()
```

Socket bilan keyingi harakatlar qanday rozetka yaratilayotganiga bog'liq bo'lib, server yoki mijoz uchun yaratiladi. Bunday holda, Python soketlarida eng oddiy mijozni yaratishni ko'rib chiqiladi.

Serverga bog'lanish. connect() metodi serverga ulanish uchun ishlatiladi.

```
socket.connect(address)
```

Ushbu **connect** metodi parametr sifatida server manzilini qabul qiladi. Manzil odatda kortej sifatida ifodalanadi

```
(host, port)
```

Birinchi element string sifatida xost hisoblanadi. Bu, masalan, "127.0.0.1" shaklidagi IP-manzil yoki lokol xost nomi bo'lishi mumkin. Ikkinci parametr raqamli port raqamidir. Port 0 dan 65535 gacha bo'lgan 2 baytlik qiymatdir. Masalan:

```
import socket
client = socket.socket()
client.connect(("www.kun.uz", 80))
```

```
print("Connected...")
client.close()
```

Bu yerda birinchi parametr sifatida: "www.kun.uz" manziliga va ikkinchi parametr sifatida 80-portga ulanishga harakat qilmoqda. Ya’ni, www.kun.uz 80-portda ishlaydigan oddiy veb-saytga ulanishga harakat qilinmoqda (odatda veb-server 80-portda ishlaydi). Ulangandan so‘ng, shunchaki konsolga satr chiqariladi va socketni yopiladi.

Server bilan o‘zaro ulanish.

Ulanish o‘rnatilgandan so‘ng serverga ma’lumotlarni yuborish va undan qabul qilish mumkin. Ma’lumotlarni yuborish uchun **socket.send()** usuli qo‘llaniladi, u parametr sifatida yuboriladigan ma’lumotlar to‘plamini oladi.

```
socket.send(bytes)
```

Soketdan ma’lumotlarni qabul qilish uchun **socket.recv()** usuli qo‘llaniladi.

```
bytes = socket.recv(bufsize[, flags])
```

Bu zarur parametr sifatida bir vaqtning o‘zida boshqa **socket**dan olinishi mumkin bo‘lgan baytlardagi maksimal bufer hajmini oladi. Bufer hajmini 2 ga karrali qilish yaxshidir, masalan, 512, 1024 va boshqalar. Qaytish qiymati boshqa **socket**dan olingan baytlar to‘plamidir.

Masalan, “www.kun.uz” serveriga ma’lumotlarni yuboriladi va undan qaytgan javobni qabul qilinadi:

```
import socket
client = socket.socket()
client.connect(("www.kun.uz", 80))
message = "GET / HTTP/1.1\r\nHost:www.kun.uz\r\n"
Connection: close\r\n\r\n"
print("Connecting...")
client.send(message.encode())
data = client.recv(1024)
print("Server sent: ", data.decode())
client.close()
```

Bunday holda, satr veb-sayt tushunadigan standart HTTP protokoli sarlavhalari bilan yuboriladi. "GET/HTTP/1.1\r\nHost: www.kun.uz" HTTP so‘rov formati

birinchi navbatda so‘rov turini, so‘ralgan manbaga yo‘lni va maxsus protokol versiyasidan iborat so‘rov qatorini () o‘z ichiga oladi . Ya’ni, bu yerda xabarda GET so‘rovi "/" yo‘li bo‘ylab yuborilganligini bildiriladi (ya’ni www.kun.uz saytining ildiziga). Bu holda HTTP / 1.1 protokoli qo‘llaniladi. So‘rov qatori ikki karet to‘plami va qaytariladigan belgilar qatori \r\n bilan tugashi kerak.

Bundan tashqari, HTTP so‘rovida sarlavhalar bo‘lishi mumkin. Shunday qilib, bu holda "Xost" sarlavhasini yuboriladi, bu esa xost manziliga ishora qiladi. Bu holda bu "www.kun.uz:80". Va shuningdek, bu holatda, "close" qiymatiga ega bo‘lgan "connection" sarlavhasini yuboriladi - bu qiymat serverga ulanishni yopishni buyuradi.

Bu yerda satrlarni emas, faqat baytlarni yuborish mumkinligi sababli, uni yuborilganida satrni baytlar to‘plamiga aylantiriladi. Buning uchun **bytes** sinf ob’yektini qaytaradigan **encode()** usuli qo‘llaniladi.

```
client.send(message.encode())
```

Serverga xabar yuborilganidan so‘ng, recv() funksiyasidan foydalanib ma’lumotlarni olishga harakat qilinadi. Bunday holda, olingan ma’lumotlar uchun bufer 1024 bayt hajmiga ega bo‘ladi. Usulning natijasi olingan ma’lumotlardir. Biroq, socket ma’lumotlarni baytlar to‘plami shaklida oladi (aniqrog‘i, ob’yekt bytes). Ularni satrga aylantirish uchun decode() usulidan foydalaning:

```
data = client.recv(1024) # serverdan ma’lumotlarni
 olish

print("Server sent: ", data.decode())
```

Va agar ushbu dasturni Python-da ishga tushirilsa, quyidagi kabi javob olish mumkin:

```
Connected...

Server sent: HTTP/1.1 301 Moved Permanently

Connection: close

Content-Length: 0

Server: Varnish

Retry-After: 0
```

```
Location: https://www.python.org/
Accept-Ranges: bytes
Date: Tue, 02 May 2023 17:52:32 GMT
Via: 1.1 varnish
X-Served-By: cache-bma1653-BMA
X-Cache: HIT
X-Cache-Hits: 0
X-Timer: S1683049953.637569,VS0,VE0
Strict-Transport-Security: max-age=63072000;
includeSubDomains; preload
```

Shuningdek, server bizga http sarlavhalarida veb-sayt <https://www.kun.uz/> manziliga ko‘chirilganligini ko‘rsatadigan qatorni yuboradi.

Server dasturini yaratish

Python-da severni, shuningdek mijozni yaratish uchun soket sinfi ham ishlataladi, ammo bu mijoz soketi bilan ishlashdan biroz farq qiladi.

Serverni ulanish

Server kiruvchi ulanishlarni kutib turadi (listing), ularni qandaydir tarzda qayta ishlaydi va javob yuboradi. Server o‘z ishini boshlashi uchun, avvalo, u ulanishlarni tinglaydigan manzilni aniqlab olishi kerak. Buning uchun **bind()** metodi qo‘llaniladi.

```
socket.bind(address)
```

Bu usul server ishga tushadigan manzilni qabul qiladi. Odatiy bo‘lib, manzil ikki elementdan iborat to‘plamdir:

```
(host, port)
```

Birinchi element string sifatida xost hisoblanadi. Bu, masalan, "127.0.0.1" shaklidagi IP-manzil yoki mahalliy xost nomi bo‘lishi mumkin. Ikkinci parametr raqamlı port raqamidir. Port 0 dan 65535 gacha bo‘lgan 2 baytlik qiymatni ifodalaydi. Bir xil manzilda (bir xil mashinada) bir nechta turli tarmoq ilovalari ishga

tushirilishi mumkinligi sababli, port ushbu ilovalarni farqlash imkonini beradi.

Masalan:

```
import socket

server = socket.socket()

hostname = socket.gethostname()

port = 12345

server.bind((hostname, port))
```

Bu yerda server 12345-portda ishlaydi. E'tibor bering, barcha portlar ham bepul bo'lmasisligi mumkin. Ammo, qoida tariqasida, band bo'lgan portlar unchalik ko'p emas.

Manzil sifatida joriy xost nomidan foydalanamiz. Uni olish uchun funksiyadan foydalilanadi **socket.gethostname()** (odatda bu joriy kompyuterning nomi).

Ulanishlarni tinglash

Servern bog'lagandan so'ng ulanishlarni tinglash uchun uni ishga tushirish kerak. Buning uchun **listen()** metodi qo'llaniladi.

```
socket.listen([backlog])
```

Bu backlog parametrini qabul qiladi. backlog – bu socket uchun ruxsat etilgan navbatdagi kiruvchi ulanishlarning maksimal soni. Ya'ni, mijozlar ulanganda, ular navbatda turishadi va server joriy mijozni qayta ishlaguncha kutishadi. Agar navbatda server tomonidan qayta ishlanishini kutayotgan mijozlar soni allaqachon belgilangan bo'lsa, barcha yangi mijozlar rad etiladi. Masalan:

```
import socket

server = socket.socket()

hostname = socket.gethostname()

port = 12345

server.bind((hostname, port))

server.listen(5)
```

Mijozni qabul qilish va qayta ishlash

accept() metodi kiruvchi ulanishlarni qabul qilish uchun ishlataladi . Bu usul 2 ta tuple tipli qiymatni qaytaradi

```
(conn, address)
```

Birinchi element conn - server mijoz bilan aloqa qiladigan boshqa soket ob'ektini ifodalaydi. Ikkinci element address - ulangan mijozning manzili hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, mijoz bilan o'zaro aloqalar tugagandan so'ng, conn socketini close() usuli bilan yopish kerak bo'ladi.

Tuplening birinchi elementi - conn yordamida mijozga xabar yuborish yoki aksincha ma'lumotlarni qabul qilish mumkin. Soketdan ma'lumotlarni qabul qilish uchun **socket.recv()** usuli qo'llaniladi.

```
bytes = socket.recv(bufsize)
```

Bu zarur parametr sifatida bir vaqtning o'zida boshqa socketdan olinishi mumkin bo'lgan baytlardagi maksimal bufer hajmini oladi. Qaytish qiymati boshqa socketdan olingan baytlar to'plamidir.

Ma'lumotlarni yuborish uchun **socket.send()** metodi qo'llaniladi, u parametr sifatida yuboriladigan ma'lumotlar to'plamini oladi.

```
socket.send(bytes)
```

Endi bir misolni ko'rib chiqaylik. Server.py faylida serverni quyidagi kod bilan aniqlaylik:

```
import socket

server = socket.socket()
hostname = socket.gethostname()
port = 12345
server.bind((hostname, port))
server.listen(5)

print("Server starts")

con, addr = server.accept()
```

```

print("connection: ", conn)
print("client address: ", addr)

message = "Hello Client!"
con.send(message.encode())
con.close()
print("Server ends")
server.close()

```

Bu yerda server mijozni qabul qiladi, uning ulanishi haqidagi ma'lumotlarni chiqaradi va mijozga “Hello Client!” qatorini qaytarib yuboradi.

Va client.py faylida quyidagi mijoz kodini aniqlanadi:

```

import socket

client = socket.socket()

hostname = socket.gethostname()
port = 12345

client.connect((hostname, port))
data = client.recv(1024)
print("Server sent: ", data.decode())
client.close()

```

Bizning serverimiz va mijozimiz bitta kompyuterda ishlaganligi sababli, **socket.gethostname()** server kodidagi kabi ulanish uchun server manzilini aniqlash uchun funksiya va port 12345 ishlatiladi. Serverga ulangandan so'ng undan ma'lumotlarni olinadi va uni konsolda ko'rsatadi.

Avval server kodini ishga tushiraylik. Va keyin mijoz kodini ishga tushiriladi. Natijada, server ulanishni qabul qiladi, u haqidagi ma'lumotlarni konsolda ko'rsatadi va mijozga xabar yuboradi:

```
c:\python>python server.py
Server starts
```

```
connection: <socket.socket fd=432, family=2, type=1, proto=0,
laddr=('192.168.0.102', 12345), raddr=('192.168.0.102',
61824)>
client address: ('192.168.0.102', 61824)
Server ends
```

Xususan, bu yerda server va mijoz 192.168.0.102 da ishlayotganini va mijoz 61824 portidan foydalanayotganini ko‘ramiz.

Va mijoz serverdan xabar oladi va uni konsolga chop etadi:

```
c:\python>python client.py
Server sent: Hello Client!
```

Bir nechta mijozlar bilan ishlash

Bunday holda, server bitta mijozga xizmat qiladi va ishlashni to‘xtatadi. Agar biz server ko‘p mijozlar bilan ishlashni istasak, unda cheksiz tsikldan foydalanishga to‘g‘ri keladi:

```
import socket

from datetime import datetime

server = socket.socket()
hostname = socket.gethostname()
port = 12345
server.bind((hostname, port))
server.listen(5)

print("Server running")
while True:
 con, addr = server.accept()
 print("client address: ", addr)
 message = datetime.now().strftime("%H:%M:%S")
 con.send(message.encode())
```

```
con.close()
```

Bunday holda, masalan, o'rnatilgan modul datetime va datetime.now().strftime() funksiyasidan foydalaniб, joriy vaqtni satr sifatida olish, keyinchalik uni mijozga yuborish mumkin. Natijada, mijoz so'rov bilan joriy vaqthaqidagi ma'lumotlarni ham oladi.

Ikki tomonlama aloqa

Yuqoridagi misollarda aloqa bir tomonlama edi - server ma'lumotlarni yuboradi va mijoz uni qabul qiladi. Keling, mijoz ham, server ham ma'lumotlarni jo'natgan va qabul qilganda eng oddiy ikki tomonlama aloqani ko'rib chiqaylik. Serverga mijozdan bir nechta satr olishiga ruxsat beraylik, uni o'zgartirib so'ngra mijozga qaytarib yuboraylik:

```
import socket

server = socket.socket()
hostname = socket.gethostname()
port = 12345
server.bind((hostname, port))
server.listen(5)

print("Server running")
while True:
 con, _ = server.accept()
 data = con.recv(1024)
 message = data.decode()
 print(f"Client sent: {message}")
 message = message[::-1]
 con.send(message.encode())
 con.close()
```

Mijoz konsoldan satr kiritish va uni serverga yuborish uchun kodni aniqlasin:

```
import socket
```

```
client = socket.socket()
hostname = socket.gethostname()
port = 12345
client.connect((hostname, port))
message = input("Input a text: ")
client.send(message.encode())
data = client.recv(1024)
print("Server sent: ", data.decode())
client.close()
```

Yuqoridagi ishning natijasi:

Client:

```
c:\python>python client.py
Input a text: hello
Server sent: olleh
c:\python>
```

Server:

```
c:\python>python server.py
Server running
Client sent: hello
```

Nazorat savollari:

1. Server bilan aloqani qanday amalga oshiriladi?
2. socket.bind() metodi nima amalni bajaradi?
3. socket.gethostname() metodi qanday vazifani bajaradi?
4. listen() metodining ishlash tamoyili qanday?
5. socket.recv() metodidan nima maqsadda foydalaniladi?
6. Socket nima?
7. decode() funksiyasi nima maqsadda foydalaniladi?
8. Serverga ma'lumot jo'natish qanday amalga oshiriladi?

9. Serverdan ma'lumotni qanday qabul qilin olinadi?
10. Connect() metodi qanday parametrlarni qabul qiladi?

AMALIY MASHG'ULOT UCHUN O'QUV MATERIALLARI

3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish.

4-mashg'ulot. TCP klient-server dasturini testlash.

O'quv savollari:

1. TCP client-server dasturi yordamida ma'lumot almashish.

1. TCP client-server dasturi yordamida ma'lumot almashish.

Serverni ulanish

Server kiruvchi ulanishlarni kutib turadi (listining), ularni qandaydir tarzda qayta ishlaydi va javob yuboradi. Server o'z ishini boshlashi uchun, avvalo, u ulanishlarni tinglaydigan manzilni aniqlab olishi kerak. Buning uchun **bind()** metodi qo'llaniladi.

```
socket.bind(address)
```

Bu usul server ishga tushadigan manzilni qabul qiladi. Odatiy bo'lib, manzil ikki elementdan iborat to'plamdir:

```
(host, port)
```

Birinchi element string sifatida xost hisoblanadi. Bu, masalan, "127.0.0.1" shaklidagi IP-manzil yoki mahalliy xost nomi bo'lishi mumkin. Ikkinci parametr raqamli port raqamidir. Port 0 dan 65535 gacha bo'lgan 2 baytlik qiymatni ifodalaydi. Bir xil manzilda (bir xil mashinada) bir nechta turli tarmoq ilovalari ishga tushirilishi mumkinligi sababli, port ushbu ilovalarni farqlash imkonini beradi. Masalan:

```
import socket

server = socket.socket()

hostname = socket.gethostname()

port = 12345

server.bind((hostname, port))
```

Bu yerda server 12345-portda ishlaydi. E'tibor bering, barcha portlar ham bepul bo'lmasligi mumkin. Ammo, qoida tariqasida, band bo'lgan portlar unchalik ko'p emas.

Manzil sifatida joriy xost nomidan foydalanamiz. Uni olish uchun funksiyadan foydalilanadi **socket.gethostname()** (odatda bu joriy kompyuterning nomi).

Ulanishlarni tinglash

Serverni bog'lagandan so'ng ulanishlarni tinglash uchun uni ishgaga tushirish kerak. Buning uchun **listen()** metodi qo'llaniladi.

```
socket.listen([backlog])
```

Bu backlog parametrini qabul qiladi. backlog – bu socket uchun ruxsat etilgan navbatdagi kiruvchi ulanishlarning maksimal soni. Ya'ni, mijozlar ulanganda, ular navbatda turishadi va server joriy mijozni qayta ishlaguncha kutishadi. Agar navbatda server tomonidan qayta ishlanishini kutayotgan mijozlar soni allaqachon belgilangan bo'lsa, barcha yangi mijozlar rad etiladi. Masalan:

```
import socket

server = socket.socket()

hostname = socket.gethostname()

port = 12345

server.bind((hostname, port))

server.listen(5)
```

Mijozni qabul qilish va qayta ishlash

accept() metodi kiruvchi ulanishlarni qabul qilish uchun ishlatiladi . Bu usul 2 ta tuple tipli qiymatni qaytaradi

```
(conn, address)
```

Birinchi element conn - server mijoz bilan aloqa qiladigan boshqa soket ob'ektini ifodalaydi. Ikkinci element address - ulangan mijozning manzili hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, mijoz bilan o'zaro aloqalar tugagandan so'ng, conn socketini close() usuli bilan yopish kerak bo'ladi.

Tuplening birinchi elementi - conn yordamida mijozga xabar yuborish yoki aksincha ma'lumotlarni qabul qilish mumkin. Soketdan ma'lumotlarni qabul qilish uchun **socket.recv()** usuli qo'llaniladi.

```
bytes = socket.recv(bufsize)
```

Bu zarur parametr sifatida bir vaqting o'zida boshqa socketdan olinishi mumkin bo'lgan baytlardagi maksimal bufer hajmini oladi. Qaytish qiymati boshqa socketdan olingan baytlar to'plamidir.

Ma'lumotlarni yuborish uchun **socket.send()** metodi qo'llaniladi, u parametr sifatida yuboriladigan ma'lumotlar to'plamini oladi.

```
socket.send(bytes)
```

Endi bir misolni ko'rib chiqaylik. Server.py faylida serverni quyidagi kod bilan aniqlaylik:

```
import socket

server = socket.socket()
hostname = socket.gethostname()
port = 12345
server.bind((hostname, port))
server.listen(5)

print("Server starts")

con, addr = server.accept()
print("connection: ", conn)
print("client address: ", addr)

message = "Hello Client!"
con.send(message.encode())
con.close()
print("Server ends")
```

```
server.close()
```

Bu yerda server mijozni qabul qiladi, uning ulanishi haqidagi ma'lumotlarni chiqaradi va mijozga “Hello Client!” qatorini qaytarib yuboradi.

Va client.py faylida quyidagi mijoz kodini aniqlanadi:

```
import socket

client = socket.socket()

hostname = socket.gethostname()
port = 12345

client.connect((hostname, port))

data = client.recv(1024)

print("Server sent: ", data.decode())

client.close()
```

Bizning serverimiz va mijozimiz bitta kompyuterda ishlaganligi sababli, **socket.gethostname()** server kodidagi kabi ulanish uchun server manzilini aniqlash uchun funksiya va port 12345 ishlatiladi. Serverga ulangandan so'ng undan ma'lumotlarni olinadi va uni konsolda ko'rsatadi.

Avval server kodini ishga tushiraylik. Va keyin mijoz kodini ishga tushiriladi. Natijada, server ulanishni qabul qiladi, u haqidagi ma'lumotlarni konsolda ko'rsatadi va mijozga xabar yuboradi:

```
c:\python>python server.py

Server starts

connection: <socket.socket fd=432, family=2, type=1, proto=0,
laddr=('192.168.0.102', 12345), raddr=('192.168.0.102',
61824)>

client address: ('192.168.0.102', 61824)

Server ends
```

Xususan, bu yerda server va mijoz 192.168.0.102 da ishlayotganini va mijoz 61824 portidan foydalanayotganini ko'ramiz.

Va mijoz serverdan xabar oladi va uni konsolga chop etadi:

```
c:\python>python client.py
Server sent: Hello Client!
```

Bir nechta mijozlar bilan ishlash

Bunday holda, server bitta mijozga xizmat qiladi va ishlashni to‘xtatadi. Agar biz server ko‘p mijozlar bilan ishlashni istasak, unda cheksiz tsikldan foydalanishga to‘g‘ri keladi:

```
import socket

from datetime import datetime

server = socket.socket()
hostname = socket.gethostname()
port = 12345
server.bind((hostname, port))
server.listen(5)

print("Server running")
while True:
 con, addr = server.accept()
 print("client address: ", addr)
 message = datetime.now().strftime("%H:%M:%S")
 con.send(message.encode())
 con.close()
```

Bunday holda, masalan, o‘rnatilgan modul datetime va datetime.now().strftime() funksiyasidan foydalaniib, joriy vaqtni satr sifatida olish, keyinchalik uni mijozga yuborish mumkin. Natijada, mijoz so‘rov bilan joriy vaqthaqidagi ma’lumotlarni ham oladi.

Ikki tomonlama aloqa

Yuqoridagi misollarda aloqa bir tomonlama edi - server ma’lumotlarni yuboradi va mijoz uni qabul qiladi. Keling, mijoz ham, server ham ma’lumotlarni

jo‘natgan va qabul qilganda eng oddiy ikki tomonlama aloqani ko‘rib chiqaylik. Serverga mijozdan bir nechta satr olishiga ruxsat beraylik, uni o‘zgartirib so‘ngra mijozga qaytarib yuboraylik:

```
import socket
server = socket.socket()
hostname = socket.gethostname()
port = 12345
server.bind((hostname, port))
server.listen(5)

print("Server running")
while True:
 con, _ = server.accept()
 data = con.recv(1024)
 message = data.decode()
 print(f"Client sent: {message}")
 message = message[::-1]
 con.send(message.encode())
 con.close()
```

Mijoz konsoldan satr kiritish va uni serverga yuborish uchun kodni aniqlasın:

```
import socket

client = socket.socket()
hostname = socket.gethostname()
port = 12345
client.connect((hostname, port))
message = input("Input a text: ")
client.send(message.encode())
data = client.recv(1024)
```

```
 print("Server sent: ", data.decode())
 client.close()
```

Yuqoridagi ishning natijasi:

Client:

```
c:\python>python client.py
Input a text: hello
Server sent: olleh
c:\python>
```

Server:

```
c:\python>python server.py
Server running
Client sent: hello
```

Nazorat savollari:

1. Server bilan aloqani qanday amalga oshiriladi?
2. socket.bind() metodi nima amalni bajaradi?
3. socket.gethostname() metodi qanday vazifani bajaradi?
4. listen() metodining ishlash tamoyili qanday?
5. socket.recv() metodidan nima maqsadda foydalaniladi?

AMALIY MASHG'ULOT UCHUN O'QUV MATERIALLARI

3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish.

5-mashg'ulot. PyQt5 paketidan foydalanib zamonaviy chat dasturini tuzish.

O'quv savollari:

1. TCP dasturini client qismini GUI ko'rinishda ishlab chiqish.

1. TCP dasturini client qismini GUI ko'rinishda ishlab chiqish.

```
#!/usr/bin/env python3
-*- coding: utf-8 -*-
"""
"""

Created on Tue Jul 24 13:05:46 2018
```

@author: JC

```

"""
import socket
import sys
import threading
import time
import functools
from PyQt5 import QtCore, QtGui
from PyQt5 import QtWidgets
from PyQt5.QtWidgets import QMainWindow, QApplication, QWidget,
QPushButton
from PyQt5.QtWidgets import QVBoxLayout, QHBoxLayout, QMessageBox,
QTabWidget
from PyQt5.QtWidgets import QGridLayout, QScrollArea, QLabel, QListView
from PyQt5.QtWidgets import QLineEdit, QComboBox, QGroupBox, QAction
from PyQt5.QtGui import QStandardItemModel, QStandardItem, QFont

class MyTableWidget(QWidget):
 def __init__(self, parent):
 super(QWidget, self).__init__(parent)
 #conexion
 self.conn = socket.socket()
 self.connected = False
 #tab UI
 self.layout = QVBoxLayout(self)
 self.tabs = QTabWidget()
 self.tabs.resize(300,200)
 self.tab1 = QWidget()
 self.tab2 = QWidget()
 self.tabs.addTab(self.tab1, "Home")
 self.tabs.addTab(self.tab2, "Chat Room")
 self.tabs.setTabEnabled(1,False)
 #<Home>
 gridHome = QGridLayout()
 self.tab1.setLayout(gridHome)
 self.IPBox = QGroupBox("IP")
 self.IPLineEdit = QLineEdit()
 self.IPLineEdit.setText("127.0.0.1")
 IPBoxLayout = QVBoxLayout()
 IPBoxLayout.addWidget(self.IPLineEdit)

```

```

self.IPBox.setLayout(IPBoxLayout)
self.portBox = QGroupBox("port")
self.portLineEdit = QLineEdit()
self.portLineEdit.setText("33002")
portBoxLayout = QVBoxLayout()
portBoxLayout.addWidget(self.portLineEdit)
self.portBox.setLayout(portBoxLayout)
self.nameBox = QGroupBox("Name")
self.nameLineEdit = QtWidgets.QLineEdit()
nameBoxLayout = QVBoxLayout()
nameBoxLayout.addWidget(self.nameLineEdit)
self.nameBox.setLayout(nameBoxLayout)
self.connStatus = QLabel("Status", self)
font = QFont()
font.setPointSize(16)
self.connStatus.setFont(font)
self.connBtn = QPushButton("Connect")
self.connBtn.clicked.connect(self.connect_server)
self.disconnectBtn = QPushButton("Disconnect")
self.disconnectBtn.clicked.connect(self.disconnect_server)
gridHome.addWidget(self.IPBox,0,0,1,1)
gridHome.addWidget(self.portBox,0,1,1,1)
gridHome.addWidget(self.nameBox,1,0,1,1)
gridHome.addWidget(self.connStatus,1,1,1,1)
gridHome.addWidget(self.connBtn,2,0,1,1)
gridHome.addWidget(self.disconnectBtn,2,1,1,1)
gridHome.setColumnStretch(0, 1)
gridHome.setColumnStretch(1, 1)
gridHome.setRowStretch(0, 0)
gridHome.setRowStretch(1, 0)
gridHome.setRowStretch(2, 9)
#</Home>
#<Chat Room>
gridChatRoom = QGridLayout()
self.tab2.setLayout(gridChatRoom)
self.messageRecords = QLabel("Welcome to chat room", self)
self.messageRecords.setStyleSheet("background-color: white;");
self.messageRecords.setAlignment(QtCore.Qt.AlignTop)

```

```

self.messageRecords.setAutoFillBackground(True);
self.scrollRecords = QScrollArea()
self.scrollRecords.setWidget(self.messageRecords)
self.scrollRecords.setWidgetResizable(True)
self.sendTo = "ALL"
self.sendChoice = QLabel("Send to :ALL", self)
self.sendComboBox = QComboBox(self)
self.sendComboBox.addItem("ALL")
self.sendComboBox.activated[str].connect(self.send_choice)
self.lineEdit = QLineEdit()
self.lineEnterBtn = QPushButton("Enter")
self.lineEnterBtn.clicked.connect(self.enter_line)
self.lineEdit.returnPressed.connect(self.enter_line)
self.friendList = QListWidget()
self.friendList.setWindowTitle('Room List')
self.model = QStandardItemModel(self.friendList)
self.friendList.setModel(self.model)
self.emojiBox = QGroupBox("Emoji")
self.emojiBtn1 = QPushButton("ᕦ(ò•ó•)ᕤ")
self.emojiBtn1.clicked.connect(functools.partial(self.send_emoji, "ᕦ(ò•ó•)ᕤ"))
self.emojiBtn2 = QPushButton("(。•▽•。)")
self.emojiBtn2.clicked.connect(functools.partial(self.send_emoji, "(。•▽•。)"))
self.emojiBtn3 = QPushButton("(ˇ•ጀ•ˇ)")
self.emojiBtn3.clicked.connect(functools.partial(self.send_emoji, "(ˇ•ጀ•ˇ)"))
self.emojiBtn4 = QPushButton("ಠ(ò_óಠ)")
self.emojiBtn4.clicked.connect(functools.partial(self.send_emoji, "ಠ(ò_óಠ)"))
emojiLayout = QHBoxLayout()
emojiLayout.addWidget(self.emojiBtn1)
emojiLayout.addWidget(self.emojiBtn2)
emojiLayout.addWidget(self.emojiBtn3)
emojiLayout.addWidget(self.emojiBtn4)
self.emojiBox.setLayout(emojiLayout)
gridChatRoom.addWidget(self.scrollRecords,0,0,1,3)
gridChatRoom.addWidget(self.friendList,0,3,1,1)
gridChatRoom.addWidget(self.sendComboBox,1,0,1,1)
gridChatRoom.addWidget(self.sendChoice,1,2,1,1)
gridChatRoom.addWidget(self.lineEdit,2,0,1,3)
gridChatRoom.addWidget(self.lineEnterBtn,2,3,1,1)

```

```

gridChatRoom.addWidget(self.emojiBox,3,0,1,4)
gridChatRoom.setColumnStretch(0, 9)
gridChatRoom.setColumnStretch(1, 9)
gridChatRoom.setColumnStretch(2, 9)
gridChatRoom.setColumnStretch(3, 1)
gridChatRoom.setRowStretch(0, 9)
#</Chat Room>
#Initialization
self.layout.addWidget(self.tabs)
self.setLayout(self.layout)

def enter_line(self):
 #assure the person still in room before send out
 if self.sendTo != self.sendComboBox.currentText():
 self.message_display_append("The person left. Private message not
delivered")
 self.lineEdit.clear()
 return
 line = self.lineEdit.text()
 if line == "":#prevent empty message
 return
 if self.sendTo != "ALL":#private message, send to myself first
 #this is a trick leverage the server sending back a copy to myself
 send_msg = bytes("{" + self.userName + "}" + line, "utf-8")
 self.conn.send(send_msg)
 time.sleep(0.1) #this is important for not overlapping two sending
 send_msg = bytes("{" + self.sendTo + "}" + line, "utf-8")
 self.conn.send(send_msg)
 self.lineEdit.clear()

self.scrollRecords.verticalScrollBar().setValue(self.scrollRecords.verticalScrollBar().
maximum())

def send_emoji(self, emoji):
 #assure the person still in room before send out
 if self.sendTo != self.sendComboBox.currentText():
 self.message_display_append("The person left. Private message not
delivered")
 return

```

```

if self.sendTo != "ALL":#private message, send to myself first
 #this is a trick leverage the server sending back a copy to myself
 send_msg = bytes("{" + self.userName + "}" + emoji, "utf-8")
 self.conn.send(send_msg)
 time.sleep(0.1) #this is important for not overlapping two sending
 send_msg = bytes("{" + self.sendTo + "}" + emoji, "utf-8")
 self.conn.send(send_msg)

def message_display_append(self, newMessage, textColor = "#000000"):
 oldText = self.messageRecords.text()
 appendText = oldText + "
<font"
 color = "" + textColor + ">" + newMessage + "" + newMessage + ""
 self.messageRecords.setText(appendText)
 time.sleep(0.2) #this helps the bar set to bottom, after all message already
appended

self.scrollRecords.verticalScrollBar().setValue(self.scrollRecords.verticalScrollBar().maximum())

def updateRoom(self):
 while self.connected:
 data = self.conn.recv(1024)
 data = data.decode("utf-8")
 print(data)
 if data != "":
 if "{CLIENTS}" in data:
 welcome = data.split("{CLIENTS}")
 self.update_send_to_list(welcome[1])
 self.update_room_list(welcome[1])
 if not welcome[0][5:] == "":
 self.message_display_append(welcome[0][5:])
self.scrollRecords.verticalScrollBar().setValue(self.scrollRecords.verticalScrollBar().maximum())

elif data[:5] == "{MSG}": #{MSG} includes broadcast and server msg
 self.message_display_append(data[5:], "#006600")

```

```

self.scrollRecords.verticalScrollBar().setValue(self.scrollRecords.verticalScrollBar().maximum())
else: #private messgage is NONE format
 self.message_display_append("{private}"+data, "#cc33cc")

self.scrollRecords.verticalScrollBar().setValue(self.scrollRecords.verticalScrollBar().maximum())
time.sleep(0.1) #this is for saving thread cycle time

def connect_server(self):
 if self.connected == True:
 return
 name = self.nameLineEdit.text()
 if name == "":
 self.connStatus.setText("Status :"+"Please enter your name")
 return
 self.userName = name
 IP = self.IPLineEdit.text()
 if IP == "":
 IP = "127.0.0.1"
 port = self.portLineEdit.text()
 if port == "" or not port.isnumeric():
 self.portLineEdit.setText("33002")
 self.connStatus.setText("Status :"+"Port format invalid")
 return
 else:
 port = int(port)
 try:
 self.conn.connect((IP, port))
 except:
 self.connStatus.setText("Status :"+" Refused")
 self.conn = socket.socket()
 return
 send_msg = bytes("{REGISTER}"+name, "utf-8")
 self.conn.send(send_msg)
 self.connected = True
 self.connStatus.setText("Status :"+" Connected")
 self.nameLineEdit.setReadOnly(True) #This setting is not functional well

```

```

self.tabs.setTabEnabled(1,True)
self.rT = threading.Thread(target= self.updateRoom)
self.rT.start()

def disconnect_server(self):
 if self.connected == False:
 return
 send_msg = bytes("{QUIT}", "utf-8")
 self.conn.send(send_msg)
 self.connStatus.setText("Status :"+" Disconnected")
 self.nameLineEdit.setReadOnly(False)
 self.nameLineEdit.clear()
 self.tabs.setTabEnabled(1,False)
 self.connected = False
 self.rT.join()
 self.conn.close()
 self.conn = socket.socket()

def update_room_list(self, strList):
 L = strList.split("|")
 self.model.clear()
 for person in L:
 item = QStandardItem(person)
 item.setCheckable(False)
 self.model.appendRow(item)

def update_send_to_list(self, strList):
 L = strList.split("|")
 self.sendComboBox.clear()
 self.sendComboBox.addItem("ALL")
 for person in L:
 if person != self.userName:
 self.sendComboBox.addItem(person)
 previous = self.sendTo
 index = self.sendComboBox.findText(previous)
 print("previous choice:",index)
 if index != -1:
 self.sendComboBox.setCurrentIndex(index) #updating, maintain receiver
 else:

```

self.sendComboBox.setCurrentIndex(0) #updating, the receiver left, deafault to "ALL"

```
def send_choice(self,text):
 self.sendTo = text
 print(self.sendTo)
 self.sendChoice.setText("Send to: "+text)

class Window(QMainWindow):
 def __init__(self):
 super(Window, self).__init__()
 self.setGeometry(50, 50, 500, 300)
 self.setWindowTitle("Chat-Client")
 self.table_widget = MyTableWidget(self)
 self.setCentralWidget(self.table_widget)
 self.show()

 def closeEvent(self, event):
 close = QMessageBox()
 close.setText("You sure?")
 close.setStandardButtons(QMessageBox.Yes | QMessageBox.Cancel)
 close = close.exec()
 if close == QMessageBox.Yes:
 self.table_widget.disconnect_server() #disconnect to server before exit
 event.accept()
 else:
 event.ignore()

 def run():
 app = QApplication(sys.argv)
 GUI = Window()
 sys.exit(app.exec_())

if __name__ == "__main__":
 run()
```

AMALIY MASHG'ULOT UCHUN O'QUV MATERIALLARI

3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish.

6-mashg'ulot. Pythonda GUI paketidan foydalanib chat dasturini tuzishni yakunlash

O'quv savollari:

1. TCP client-server dasturini GUI ko'rinishda ishlab chiqish.

1. TCP client-server dasturini GUI ko'rinishda ishlab chiqish.

```
import argparse
from socket import AF_INET, socket, SOCK_STREAM
from threading import Thread
```

```
def accept_incoming_connections():
 """Sets up handling for incoming clients."""
 while True:
 client, client_address = SERVER.accept()
 print("%s:%s has connected." % client_address)
 addresses[client] = client_address
 Thread(target=handle_client, args=(client,)).start()
```

```
def handle_client(client): # Takes client socket as argument.
 """Handles a single client connection."""
 name = ""
 prefix = ""
```

```
 while True:
 msg = client.recv(BUFSIZ)
```

```
 if not msg is None:
 msg = msg.decode("utf-8")
```

```
 if msg == "":
 msg = "{QUIT}"
```

```
Avoid messages before registering
if msg.startswith("{ALL}") and name:
 new_msg = msg.replace("{ALL}", "{MSG}"+prefix)
 send_message(new_msg, broadcast=True)
```

```

 continue

if msg.startswith("{REGISTER}"):
 name = msg.split("}")[1]
 welcome = '{MSG}Welcome %s!' % name
 send_message(welcome, destination=client)
 msg = "{MSG}%s has joined the chat!" % name
 send_message(msg, broadcast=True)
 clients[client] = name
 prefix = name + ": "
 send_clients()
 continue

if msg == "{QUIT}":
 client.close()
 try:
 del clients[client]
 except KeyError:
 pass
 if name:
 send_message("{MSG}%s has left the chat." % name, broadcast=True)
 send_clients()
 break

Avoid messages before registering
if not name:
 continue
We got until this point, it is either an unknown message or for an
specific client...
try:
 msg_params = msg.split("}")
 dest_name = msg_params[0][1:] # Remove the {
 dest_sock = find_client_socket(dest_name)
 if dest_sock:
 send_message(msg_params[1], prefix=prefix, destination=dest_sock)
 else:
 print("Invalid Destination. %s" % dest_name)
except:
 print("Error parsing the message: %s" % msg)

```

```

def send_clients():
 send_message("{CLIENTS}" + get_clients_names(), broadcast=True)

def get_clients_names(separator="|"):
 names = []
 for _, name in clients.items():
 names.append(name)
 return separator.join(names)

def find_client_socket(name):
 for cli_sock, cli_name in clients.items():
 if cli_name == name:
 return cli_sock
 return None

def send_message(msg, prefix="", destination=None, broadcast=False):
 send_msg = bytes(prefix + msg, "utf-8")
 if broadcast:
 """Broadcasts a message to all the clients."""
 for sock in clients:
 sock.send(send_msg)
 else:
 if destination is not None:
 destination.send(send_msg)

clients = {}
addresses = {}

parser = argparse.ArgumentParser(description="Chat Server")
parser.add_argument(
 '--host',
 help='Host IP',
 default="127.0.0.1"
)

```

```

)
parser.add_argument(
 '--port',
 help='Port Number',
 default=33002
)

server_args = parser.parse_args()

HOST = server_args.host
PORT = int(server_args.port)
BUFSIZ = 2048
ADDR = (HOST, PORT)

stop_server = False

SERVER = socket(AF_INET, SOCK_STREAM)
SERVER.bind(ADDR)

if __name__ == "__main__":
 try:
 SERVER.listen(5)
 print("Server Started at {}:{}".format(HOST, PORT))
 print("Waiting for connection...")
 ACCEPT_THREAD = Thread(target=accept_incoming_connections)
 ACCEPT_THREAD.start()
 ACCEPT_THREAD.join()
 SERVER.close()
 except KeyboardInterrupt:
 print("Closing...")
 ACCEPT_THREAD.interrupt()

```

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish.

7-mashg‘ulot. PyQt5 paketidan foydalanib zamonaviy chat dasturini tuzish.

O‘quv savollari:

1. GUI TCP klient-server dasturi yordamida ma’lumot almashinuvini testlash.

1. GUI TCP klient-server dasturi yordamida ma’lumot almashinuvini testlash.

Bu darsda oldingi mavzulardagi GUI TCP klient-server dasturini ishga tushirib, kursantlar bir-birlari bilan chat orqali suhbatlashishadi, hamda ushbu dasturni testlashadi.

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN O‘QUV MATERIALLARI

3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish.

8-mashg‘ulot. Python ilovasini kompilyatsiya qilish.

O‘quv savollari:

1. Python ilovasini kompilyatsiya qilish.

1. Python ilovasini kompilyatsiya qilish.

Ushbu bo‘limda pythonda yaratilgan loyihalarning yuklanuvchi faylini hosil qilish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarga berib o‘tiladi.

Dasturchi yaratgan dasturini kimgadir taqdim etishi uchun albatda butun bir loyihasini emas abalki butun loyihani bitta yuklanuvchi faylga birlashtirib, keyin taqdim etadi. Bunday bitta faylga birlashtirishning turli usullari mavjud.

Pythonning PYINSTALLER paketi va uning imkoniyatlari

PyInstaller paketi yordamida yuklanuvchi faylni hosil qilishni bir nechta qadamlarga bo‘lish mumkin:

1-qadam: PyInstaller paketini kompyuterga o‘rnatish.

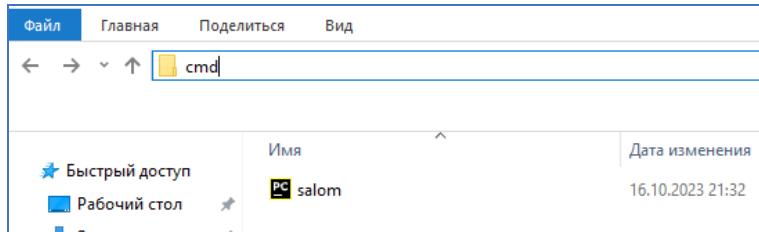
PyInstaller paketini komputerga o‘rnatish uchun quyidagi buyruqni buyruklar satriga kiritiladi:

```
pip install pyinstaller
```

Shundan so‘ng ushbu paketdan fodalanish mumkin bo‘ladi.

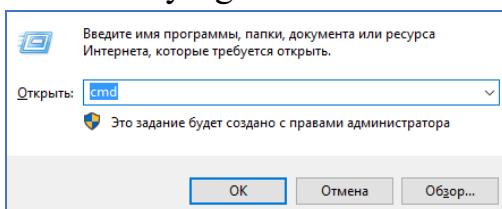
2-qadam: PyInstaller yordamida bajariladigan fayl hosil qilish.

Endi PyInstaller paketi yordamida Python tilida yozilgan loyihani bitta faylga jamlash kerak. Buning uchun project joylashgan papkaga kirish va buyruq qatoriga **CMD** buyrug‘ini kiritib, enter tugmasini bosiladi:

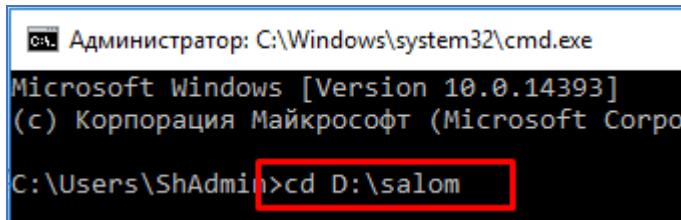
80-rasm. Buyruq qatoriga CMD buyrug‘ini kiritish

Yoki ikkinchi usuli kompyuteringizdan PUSK+R tugmasi bosiladi va hosil bo‘lgan «Выполнить» oynasiga “CMD” buyrug‘i kiritiladi.

81-rasm. «Выполнить» oynasi

Va hosil bo‘lgan konsol oynasiga **cd** buyrug‘i orqali kerakli papkaga kirish mumkin. Buning uchun **cd** va undan keyin Python skriptingiz saqlanadigan joy quyidagi ko‘rinishda kiritiladi va enter tugmasi bosiladi va ko‘rsatilgan kotalokga kiriladi:

82-rasm. cd buyrug‘i orqali kerakli papkaga kirish

Keyin bajariladigan amal faylni yaratish uchun quyidagi shablondan to‘g‘ri foydalanish qilishdan iborat:

```
pyinstaller --onefile pythonFileName.py
```

Ushbu shablonda *pythonFileName* "salom" (va fayl kengaytmasi albatta .py) bo‘lgani uchun bajariladigan faylni yaratish buyrug‘i quyidagicha bo‘ladi:

```
pyinstaller --onefile salom.py
```

ENTER tugmasini bosiladi va pyinstaller paketi avtomatik ravishda ushbu papka ichida dist papkasini hosil qiladi. Yuklanuvchi exe fayl esa ushbu papkaning ichida

joylashgan bo‘ladi. Endi ushbu exe faylni python dasturi o‘rnatilmagan kompyuterlarda ham ishga tushirish mumkin.

Pythonning *AUTO-PY-TO-EXE* paketi va uning imkoniyatlari

Pythonda yaratilgan loyihalarni yagona .exe faylga yig‘ishning yana bir usuli – bu auto-py-to-exe paketidan foydalangan holda judayam funksiyanal va visual tarzda amalga oshirish mumkin. Buning uchun ushbu paketni kompyuterga o‘rnatish kerak bo‘ladi.

auto-py-to-exe paketini kompyuterga o‘rnatish. Kompyuterga python paketlarini o‘rnatishning bir nechta usullari mavjud. Bullardan **pip**, **github** hamda **offline** holda o‘rnatish mumkin. Odatda pip orqali o‘rnatiladi. Chunki bu usul qulay hisoblanadi.

Pip orqali o‘rnatish. *Auto-py-to-exe* paketini kompyuterga Pip orqali o‘rnatish quyidagicha amalga oshiriladi: Birinchi navbatda “**Команда строка**” oynasi ochib olinadi va u joyga pip install auto-py-to-exe buyrug‘i kiritiladi va enter tugmasi bosiladi. Shundan so‘ng avtomatik ravishda kompyuterga ushbu paket o‘rnatiladi:

```
$ pip install auto-py-to-exe
```

GitHubdan o‘rnatish. Ushbu paketni to‘g‘ridan-to‘g‘ri GitHubdan o‘rnatish mumkin. GitHubdan *auto-py-to-exe* paketini o‘rnatish uchun avval GitHub omborini klonlash kerak bo‘ladi. U quyidagi kod orqali amalga oshiriladi:

```
git clone https://github.com/brentvollebregt/auto-py-to-exe.git
```

Keyin auto-py-to-exe papkasiga cd buyrug‘i orqali o‘tish kerak.

```
$ cd auto-py-to-exe
```

Endi python buyrug‘i orqali setup.py faylini ishga tushirish kerak.

```
$ python setup.py install
```

Quyidagi buyruq yordamida versiyani ham tekshirish mumkin:

```
auto-py-to-exe --version
```

```
C:\Users\ShAdmin>auto-py-to-exe --version
auto-py-to-exe 2.42.0
```

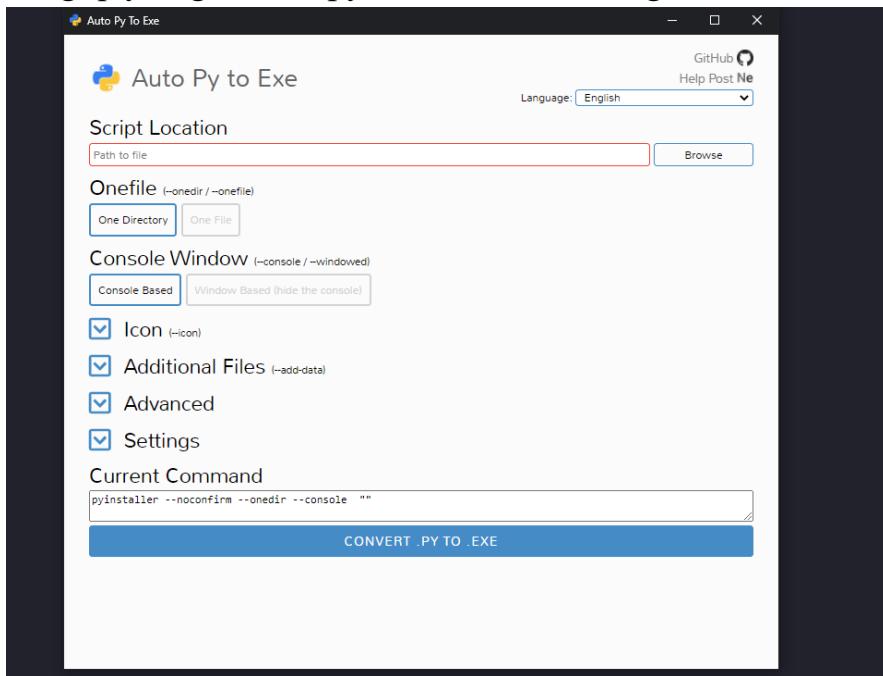
83-rasm. Paketning versiyasini bilish

Auto py to exe ning joriy versiyasi 2.42.0 va u endi kompyuterga o‘rnatilgan.

Ilovani ishga tushirish. auto-py-to-exe ilivasini ishga tushirish uchun terminalda quyidagi buyruqni bajarish kerak bo‘ladi:

```
$ auto-py-to-exe
```

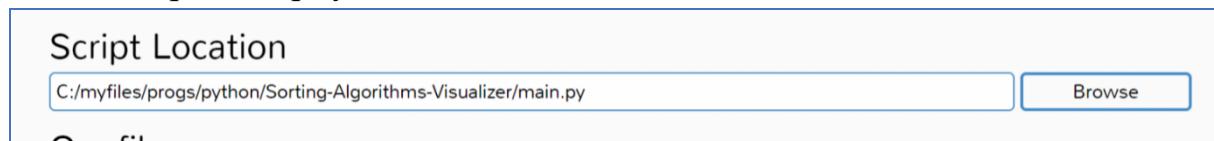
Shundan so‘ng quyidagi “Auto py to exe” dasturi ishga tushadi:

84-rasm. avto-py-to-exe GUI interfeysi

Endi ushbu interfeysdan .py faylni yuklanuvchi .exe fayliga aylantirish uchun foydalaniladi.

Konvertatsiya jarayoni. 1-qadam. Fayl joylashuvini qo‘sish. Python faylini .exe fayliga o‘zgartirish uchun avval uning yo‘lini ko‘rsatish kerak bo‘ladi. Buning uchun konvertatsiya qilinadigan faylning manziliga o‘tiladi va keyin yo‘lini ko‘rsatib, qo‘sib qo‘yiladi:

85-rasm. Faylni yo‘lini ko‘rsatish

2-qadam: "One Directory" yoki "One File" ni tanlash. Interfeysda **"One Directory"** yoki **"One File"** ni tanlash imkoniyati mavjud. Odatda ko‘pchilik katta Python loyihalar bir nechta fayllardan tashkil topgan bo‘ladi, shuning uchun "One Directory" ni tanlash afzalroq. Ushbu parametr barcha kerakli fayllar bilan papkani yaratadi, shuningdek .exe faylini ham yaratib qo‘yadi.

Onefile (`--onedir / --onefile`)

One Directory

One File

86-rasm. "One Directory" yoki "One File" ni tanlash

3-qadam. “Console Based” yoki “Windows Based” ni tanlash. Yuqoridagi amallarni bajarilganidan so‘ng dastur turini tanlash kerak: **Console** yoki **Windows** asoslangan. Agar "Windows Based" ni tanlansa, bu dasturning barcha konsol natijalarini yashiradi. Agar yaratilgan dastur konsol chiqishiga asoslangan holda ishlaydigan bo‘lsa, unda "Console Based" ni tanlash maqsadga muvofiqq bo‘ladi. Agar dasturda GUI ilovasi bo‘lsa yoki foydalanuvchiga konsol chiqishini ko‘rsatish shart bo‘lmasa, unda "Windows Based" ni tanlash tavsiya qilinadi. Bu yerda ikkinchi ikkinchi variantni tanlangan, chunki ushbu dasturda GUI mavjud.

Console Window (`--console / -windowed`)

Console Based

Window Based (hide the console)

87-rasm. Konsolga asoslangan yoki oynaga asoslangan

4-qadam. Konvertatsiya qilish. Yuqoridagi barcha amallarni bajarilganidan keyin qolgan sozlamalari masalan, piktogramma, qo‘sishma fayllar va hk. ni o‘z standart holatida qoldirib, konvertatsiya qilish mumkin. Buning uchun faqat **CONVERT .PY TO .EXE** tugmasini bosish kifoya.

88-rasm. Konvertatsiya qilish uchun tugma.

Jarayonni yakunlash uchun biroz kutishingiz kerak bo‘ladi.

Open output folder. Konvertatsiya jarayoni tugaganidan so‘ng, “Open output folder” tugmasini bosish orqali konvertatsiya qilingan fayl joylashgan papkani ochish mumkin.

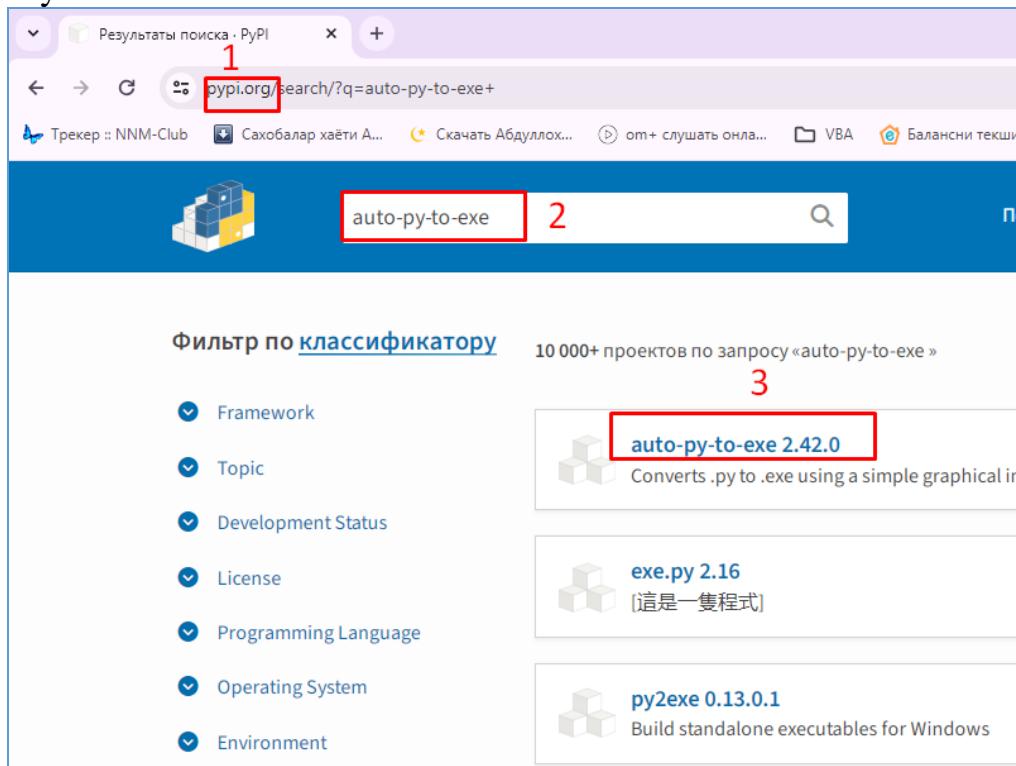

89-rasm. Open output folder tugmasi

Shundan so‘ng .exe fayl joylashgan papka ochiladi. Endi uni Python-ni o‘rnatmasdan boshqa kompyuterlarda ham bemalol ishga tushirib foydalanish mumkin.

Python paketlarini offline holatda kompyuterga o‘rnatish

Ba’zi hollarda internet tarmog‘iga ulanmagan kompyuterlarga ham python paketlarini o‘rnatishga zarurat paydo bo‘lib qoladi. Bunday vaziyatlarda kompyuterga pythonning kerakli paketini olib kelib, o‘rnatiladi. Buning uchun boshqa bir internetga ulangan kompyuterdan pypi.org saytiga kirib, kerakli paketni qidirib topiladi va yuklab olinadi. Masalan:

90-rasm. Pypi.org sayti bilan ishlash

Ushbu kerakli paketni topib, uni tanlanganda paket haqida ko‘plab kerakli ma’lumotlar beruvchi oyna ochiladi. U oynada paketni yuklab olish tugmasi ham mavjud va yuklab olish “Загрузка файлов” bo‘limini tanlanlash orqali amalga oshiriladi.

auto-py-to-exe 2.42.0

pip install auto-py-to-exe

Converts .py to .exe using a simple graphical interface.

Навигация

Описание проекта

Описание проекта

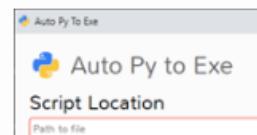
История выпусков

Загрузка файлов

Ссылки проекта

Auto P

A .py to .exe converter using a simple gra

91-rasm. Pypi.org saytidan kerakli paketni yuklab olish

Shundan so‘ng paketni yuklab olish uchun “**Загрузка файлов**” oynasi ochiladi. U yerdan “**Built Distribution**” bo‘limidagi faylni yuklab olish uchun maxsus ssilkani bosiladi va avtomatik ravishda fayl yuklab olinadi.

pip install auto-py-to-exe

Converts .py to .exe using a simple graphical interface.

Навигация

Описание проекта

История выпусков

Загрузка файлов

Ссылки проекта

Homepage

Статистика

Статистика GitHub:

Загрузка файлов

Загрузите файл для вашей платформы. Если вы не уверены, какой выбрать, узнайте более подробно.

Source Distribution

[auto-py-to-exe-2.42.0.tar.gz](#) (183.6 kB [view hashes](#))

Uploaded 6 нояб. 2023 г. [source](#)

Built Distribution

[auto_py_to_exe-2.42.0-py2.py3-none-any.whl](#) (186.9 kB [view hashes](#))

Uploaded 6 нояб. 2023 г. [py2](#) [py3](#)

92-rasm. Kerakli paketni yuklab olish

Ushbu yuklab olingan faylni boshqa bir kompyuterga ko‘chirib o’tkaziladi. Endi ushbu kerakli yukanuvchi faylni kompyuterga o‘rnatish kerak. Buning uchun fayl oddiy .exe fayllar kabi emas balki maxsus usulda o‘rnatilishi kerak bo‘ladi.

Ushbu amal “***py -m pip install file name***” shabloni yordamida amalga oshiriladi. Bizning misolimizda file Downloads papkasida joylashganligi uchun terminaldan osha papkaga kirib borib, undan so‘ng o‘rnatish kodini teriladi va enter tugmasi bosish orqali o‘rnatish amalga oshiriladi.

```
Microsoft Windows [Version 10.0.14393]
(c) Корпорация Майкрософт (Microsoft Corporation), 2016. Все права защищены.

C:\Users\ShAdmin\Downloads>py -m pip install auto_py_to_exe-2.42.0-py2.py3-none-any.whl
```

93-rasm. Kerakli paketni lokal holatda o‘rnatish

Shundan so‘ng, agarda hech qanday xatolik ro‘y bermasa, paket kompyuterga muvoffaqiyatl o‘tnatiladi.

Barcha paketlar kompyuterga lokal holatda o‘rnatilishi mumkin.

Nazorat savollari:

1. Pyinstaller paketining vazifasi qanday?
2. Pyinstaller paketini o‘rnatish qanday amalga oshiriladi?
3. Pyinstaller paketidan qanday foydalilanadi?
4. Python paketlarini kompyuterga qanday usullardan foydalanib, o‘rnatish mumkin?
5. Kerakli paketlarni lokal holda o‘rnatish qanday amalga oshiriladi?
6. Kompyuterga paketlarni lokal holada o‘rnatishning qanday afzallikkleri bor?
7. Auto-py-to-exe paketi kompyuterga qanday o‘rnatiladi?
8. Auto-py-to-exe paketining qanday sozlamalari mavjud?
9. Auto-py-to-exe paketining PyInstaller paketidan qanday farqi mavjud?
10. Auto-py-to-exe paketi yordamida yaratilgan .exe fayl qaysi papkada yaratiladi?

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI
AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI
VA ALOQA HARBIY INSTITUTI

KIBERXA VFSIZLIK FAKULTETI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA
DASTURIY INJINIRING
kafedrasi

“PYTHON DASTURLASH TILI” FANIDAN

GLOSSARY

Toshkent – 2024

GLOSSARIY

Termin	O‘zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
!=	Teng emas operatori; mantiqiy inkor amali qiymati bilan birhil.	The inequality operator; compares values for inequality returning a bool.
import	Kutubxonalarini chaqirish direktivasi	
+=	add-and-assign operatori; masalan $a+=b$ vazifazi jihatdan $a=a+b$ bilan bir xil	add-and-assign operator; $a+=b$ is roughly equivalent to $a=a+b$.
address	Hotira manzili	a memory location
aggregate	Konstruktorsiz massiv yoki struktura	an array or a struct without a constructor
algorithm	Hisoblashning aniq ketma-ketligi	a precise definition of a computation.
and	&& mantiqiy “va” (ko‘paytirish) operatori sinonimi	synonym for &&, the logical and operator.
ANSI	Amerika milliy standart agentligi.	The American national standards organization.
application	Umumiylar maqsadiga ega dasturlar to‘plami	a collection of programs seen as serving a common purpose (usually providing a common interface to their users)
bit	0 yoki 1 qiymatga ega birlik hotira	a unit of memory that can hold 0 or 1.
bool	Mantiqiy tip. Bu tip faqat rost yoki yolg‘on qiymat qabul qiladi	the built-in Boolean type. A bool can have the values true and false.
bug	Xatolik termini	colloquial term for error.
byte	Xotiradagi bir nechta belgilari yig‘indisi	a unit of memory that can hold a character of the C++ representation character set.
Python	Tizimli dasturlashni protsedurali qo‘llab quvvatlovchi dasturlash tili.	a general-purpose programming language with a bias towards systems programming that supports procedural programming, data abstraction, object-oriented programming, and generic programming.C++ was designed and originally implemented by Bjarne Stroustrup.
char	Belgili tip. Har bir belgi 8 bit, ya’ni	character type; typically an 8-

	baytga teng.	bit byte.
input	Standart kiritish oqimi	standard istream.
class	Foydalanuvchi belgilaydigan tur, sinf. Sinf foydalanuvchi funksiyasi, foydalanuvchi ma'lumotlari va kontentlari bo'lishi mumkin.	a user-defined type. A class can have member functions, member data, member constants, and member types.
interpretator	Python da yozilgan buyruqlarni mashina tiliga o'girib beruvchi vosita.	the part of a python implementation that produces object code from a translation unit.
copy()	Nusxa olish operatori	Copy operator
UML	Унификација qilingan modellashtirish tili	Unified Modeling Language
OMG	Ob'ektlarni boshqarish guruhi	Object Management Group
4GL	To'rtinchи avlod tili	Fourth-Generation Language
ANSI	Amerika milliy standartlash instituti	American National Standards Institute
AMPS		Advanced Mobile Phone Service
ERP	Korxona resurslarini rejorashtirish	Enterprise Resource Planning
CRM	Mijozlar bilan o'zaro munosabatlarni boshqarish	Customer Relations Management
SQL	Tuzilmalashgan so'rovlar tili	Structured Query Language
OLAP	Xaqiqiy vaqtida ma'lumotlarga analitik ishlov berish	On-Line Analytical Processing
OLTP	Xaqiqiy vaqtida tranzaksiyalarga ishlov berish	On-Line Transaction Processing
TCO	Egalik qilishning yalpi qiymati	Total Cost of Ownership
JIT	Ayni vaqtida	Just-In-Time
LAN	Lokal hisoblash tarmog'i	Local Area Network
MAN	Maxalliy hisoblash tarmog'i	Metropolitan Area Network
WAN	Xududiy hisoblash tarmog'i	Wide Area Network
ISO	Halqaro standartlashtirish tashkiloti	International Organization for Standardization
API	amaliy dasturlashtirish maxsus interfeysi	Application Programming Interface
WWW	Umumjahon o'rgamchak to'ri	World Wide Web
ASCII	Axborot almashishning Amerika standarti	American Standard Code for Information Interchange
LIFO	«Oxirida keldi, birinchi ketdi» prinsipi	Last In, First Out
FIFO	«Birinchi keldi, birinchi ketdi» prinsipi	First In, FirstOut
PDA	personalraqamlifikotib	Personal Digital Assistant
Axborot	muayyan ob'ekt xususidagi bilimlarimizning noaniqlik darajasini pasaytirishga imkon beruvchi har qanday ma'lumot.	data that reduces the uncertainty degree of knowledge about certain object.

Avtomatlashtirilgan axborot tizimi	ma'lumotlarni va axborotni yaratish, uzatish, ishlash, tarqatish, saqlash va/yoki boshqarishga va hisoblashlarni amalga oshirishga mo'ljallangan dasturiy va apparat vositalar.	a set of software and hardware designed for the creation, transmission, processing, distribution, storage and/or data and information management and production calculations.
Xavf-xatarni agregirlash	birlashgan xavf-xatarni teranrok tushunishga mo'ljallangan bir necha xavf-xatarni bitta xavf-xatarga birlashtirish.	sombine multiple risks in a risk, aimed at a better understanding of the overall risk.
Xavf - xatar taxlili	nomuvofik hodisalar paydo bo'lish holida kutiladigan zararni aniqlash maqsadida, ehtimollik hisoblashlardan foydalanib, tizim xarakteristikalarini va salbiy tomonlarini o'rganish jarayoni. Xavf – xatarni tahlillash masalasi u yoki bu xavf – xatarning maqbullik darajasini aniqlashdan iborat.	the process of studying the characteristics and weaknesses of the system, conducted using a probabilistic calculations in order to determine the expected damage in case of adverse events. The task of risk analysis is to determine the acceptability of a risk to the system.
Xavfsizlik xizmati ma'muri	xavfsizlikni ta'minlashning bir yoki bir necha tizimi hamda loyihalashni nazoratlash va ulardan foydalanish xususida to'liq tasavvurga ega shaxs (yoki shaxslar guruhi).	person (or group of people) having (s) complete understanding of one or more security systems and controls (s) design and use.
Faol taxdid	tizim holatiga atayin ruxsatsiz o'zgartirish kiritish tahdidi.	the threat of a deliberate unauthorized system state changes.
Trafik taxlili	Trafik oqimini kuzatish (borligi, yukligi xajmi, yunalishi va chastotasi) asosida axborat xolati xususida xulosa qilish. 2. Deshifrlanishga sabab bo'lmaydigan, ammo g'animga yoki buzg'unchiga uzatilayotgan ochik matn va, umuman, kuzatilayotgan aloqa tizimining ishlashi xususidagi bilvosita axborotni olishiga imkon beruvchi aloqa tizimi orqali uzatiluvchi shifrlangan xabarlar majmuining tahlili. Trafik tahlili shifrlangan xabarlarning rasmiylashtirish xususiyatlaridan, ularning uzunligi, uzatilish vaqt, uzatuvchi va qabul qiluvchi xususidagi malumotlardan foydalanadi.	Report on the state information based on observation of traffic flows (presence , absence, amount , direction and frequency . 2 . Analysis of all encrypted messages sent over the communication system does not lead to decrypt , but allowing the offender and / or the offender obtain indirect information about the transmitted Post and generally observed on the functioning of the communication system. A. that uses features of registration messages encrypted , and their length , the transmission time , the data sender and recipient , etc.
Tarmoq taxillagichlari (sniffer)	tarmoq trafigini "tinglash"ni va tarmoq trafigidan avtomatik tarzda foydalanuvchilar ismini, parollarni, kredit kartalar nomerini, shu kabi boshqa axborotni ajratib olishni amalga oshiruvchi dasturlar.	programs, asking for "listening" network traffic and automatically selects the network traffic of user names, passwords, credit card numbers, other similar information.
Apparat himoya	kompyuterda ma'lumotlarni himoyalashda apparat vositalardan,	the use of hardware, for example, registers boundaries or locks and

	masalan, chegara registrlaridan yoki qulflardan va kalitlardan foydalanish.	keys to protect data in computers.
Faol xujum	criptotizimga yoki kriptografik protokolga hujum bo‘lib, unga binoan dushman va/yoki buzg‘unchi konuniy foydalanuvchi xarakatiga ta’sir etishi, masalan, qonuniy foydalanuvchi xabarini almashtirishi yoki yo‘q qilishi va xabarni yaratib uning nomidan uzatishi va h. mumkin.	attack on a cryptosystem or cryptographic protocol in which the offender or the enemy and can affect the legitimate user actions, for example, replace or remove legitimate posts, create and send messages on his behalf, etc.
Xizmat qilishdan voz kechishga undaydigan atayin qilinmaydigan hujum	tasodifiy yuz bergen holat natijasida (reklama natijasida qiziqishning keskin oshishi, to‘satdan va kutilmagan kamdan – kam bo‘ladigan mashhurlik va h.) DOS hujumning mavaffaqiyatlari o‘tkazilgani xususida taassurot tug‘diruvchi qandaydir servis uchun xizmat qilishdan voz kechish. Ko‘pincha faollikning avj onlarida yangilik saytlariga qiziqarli axborotni joylashtirish natijasida, xamda qidiruv tizimlari yordamida ommabop URL – havolalarni o‘tkazish qobiliyati cheklangan foydalanish kanallariga ega media – resurslariga indekslash natijasida paydo bo‘ladi.	denial of service for any service which has come as a result of chance (sharply increased interest in the result of the promotion , the sudden and unexpected exception pop, etc.) , giving the impression of a successful DoS attack . Often occurs in times of peak activity as a result of placement of interesting information on news sites , as well as from popular search engines indexing URL- links to various media resources with limited bandwidth channel access.
Xavfsizlik auditi	kompyuter tizimi xavfsizligiga ta’sir etuvchi bo‘lishi mumkin bo‘lgan xavfli harakatlarni xarakterlovchi, oldindan aniqlangan hodisalar to‘plamini ro‘yxatga olish(audit faylida qaydash) yo‘li bilan himoyalanishni nazoratlash.	maintain security control by registering (fixation in the audit file) a predetermined set of events that characterize the potentially dangerous actions in the computer affecting its security.
Axborot tarmog‘i xavfsizligi	axborot tarmog‘ini ruxsatsiz foydalanishdan, me’yoriy harakatiga tasodifan aralashishdan yoki komponentlarini buzishga urinishdan saqlash choralar.	measures designed to protect network information from unauthorized access, accidental or intentional interference with normal activities or attempts to destroy its components.
Kompyuter tizimi xavfsizligi	destruktiv harakatlarga va yolg‘on axborotni zo‘rlab qabul qilinishiga olib keluvchi ishlanadigan va saqlanuvchi axborotdan ruxsatsiz foydalanishga urishlarga kompyuter tizimining qarshi tura olish hususiyati.	property computer systems to resist attempts of unauthorized access to information processed and stored, the input of information, leading to destructive actions, and the imposition of false information.
Xodim xavfsizligi	qandaydir jiddiy axborotdan foydalanish imkoniyatiga ega barcha xodimlarning kerakli avtorizatsiyaga va barcha kerakli ruxsatnomalarga egalik kafolatini ta’minlovchi usul.	method of ensuring that all personnel having access to some sensitive information has the necessary authorization, as well as all the necessary permissions.
Korxona xavfsizligi	korxona o‘z faoliyatini buzilishsiz va	stable condition projected time

	to‘xtalishsiz yurgiza oladigan vaqt bo‘yicha barqaror bashoratlanuvchi atrof-muhit holati.	environment in which the company can carry out their activities without disturbances and interruptions.
Axborotning blokirovka qilinishi	axborotning texnik vositalar yordamida ishlanishida uning foydalanuvchanlik xususiyatining yo‘qolishi. Natijada tanishish, xujjatlash, modifikatsiyalash yoki yo‘q qilish bo‘yicha vakolatlari amallarni bajarish qiyinlashadi yoki to‘xtatiladi.	the loss of information when it is processed by technical means accessibility property, expressed in difficulty or termination of authorized access to it for authorized operations familiarization, documentation, modification, or destruction.
Xavf-xatarga ta’sir	havf-xatarni modifikatsiyalash (o‘zgartirish) jarayoni. Havf-xatarga ta’sir quyidagilarni o‘z ichiga olishi mumkin: faoliyatini boshlamaslik yoki davom ettirmaslik qarori orqali xavf-xatarni oldini olish natijasida xavf-xatar paydo bo‘ladi; qulay imkoniyatdan foydalanish uchun xavf-xatarni qabul qilish yoki ko‘paytirish; xavf-xatar manbaini yo‘q qilish; imkoniyatini o‘zgartirish; oqibatlarni o‘zgartirish; xavf-xatarni boshqa taraf yoki taraflar bilan bo‘lishish (jumladan, shartnomalar va xavf-xatarni moliyalash); xavf-xatarni tushungan holda ushilab qolish.	the modification (changing) risk. Effects on risk may include: - avoid the risk by decision not to commence or to continue, resulting in the risk; - Adoption or increase the risk for a favorable opportunity; - Eliminate the source of the risk; - Changing opportunities; - Change impacts; - Sharing the risk with another party or parties (including contracts and risk financing); - Conscious retention risk.
Konfidensial axborotdan foydalanish	muayyan shaxsga tarkibida konfidensial xarakterli ma’lumot bo‘lgan axborot bilan tanishishga vakolatlari mansabdon shaxsning ruxsati.	authorized authorized official introduction of a particular person with the information containing confidential information.
Axborotdan ruxsatsiz foydalanish	manfaatdor sub’ektning huquqiy hujjalarni yoki mulkdor, axborot egasi tomonidan o‘rnatalgan himoyalanuvchi axborotdan foydalanish huquqlari yoki qoidalarni buzib himoyalanuvchi axborotga ega bo‘lishi.	preparation of protected information interested entity in violation of the legal instruments or by the owner, the owner of the information or rights of access to protected information.
Tizimning osilib qolishi	yangi topshiriqlar kiritilishini bostirish yo‘li bilan multidastur tizimini to‘xtatish (“yaxlatish”).	system hang - stop ("freezing") multiprogramming system by inhibiting the entry of new jobs.
Axborotni fosh qilinishdan himoyalash	himoyalanuvchi axborotni, ushbu axborotdan foydalanish xuquqiga ega bo‘lman manfaatdor sub’ektlarga (iste’molchilarga) ruxsatsiz yetkazishni bartaraf etishga yo‘naltirilgan axborot himoyasi.	the information security directed on prevention of unauthorized finishing of protected information to interested subjects (consumers), not having right of access to this information.
Ijtimoiy injeneriya	xizmatchi xodimlar va foydalanuvchilar bilan, turli nayrang, aldash va h. orqali chalg‘itish	round of system of safety of system information by means of information received from contacts

	asosidagi muloqotdan olinadigan axborot yordamida axborot tizimining xavfsizlik tizimini chetlab o‘tish.	with the service personnel and users on the basis of their introduction in delusion at the expense of various tricks, deception and so forth.
Insayder	guruxga tegishli yashirin axborotdan foydalanish xuquqiga ega gurux a’zosi. Odatda, axborot sirqib chiqish bilan bog‘liq mojaroda muhim shaxs hisoblanadi. Shu nuqtai nazaridan, insayderlarning quyidagi xillari farqlanadi: beparvolar, manipulyatsiyalananuvchilar, ranjiganlar, qo‘sishma pul ishlovchilar va h.	the member of group of the people having access to the classified information, belonging this group. As a rule, is the key character in the incident, connected with information leakage. From this point of view distinguish the following types of insiders: negligent, manipulated, offended, disloyal, earning additionally, introduced, etc.
Insident	ruxsatsiz foydalanish xuquqiga ega bo‘lishga yoki kompyuter tizimiga xujum o‘tkazishga urinishning qayd etilgan xoli.	the recorded case of attempt of receiving unauthorized access or carrying out attack to computer system.
Tashqi incident	manba jabrlanuvchi tomon bilan bevosita bog‘lanmagan buzg‘unchi bo‘lgan mojoro.	the incident which source is the violator who hasn’t been connected with an affected party directly.
Ichki incident	manba jabrlanuvchi tomon bilan bevosita bog‘langan (mehnat shartnomasi yoki boshqa usullar bilan) buzg‘unchi bo‘lgan mojoro.	the incident which source is the violator connected with an affected party directly (the employment contract or other ways).
Axborotdan noqonuniy foydalanish	qonuniy yo‘l bilan olingan ma’lumotlarni, ushbu ma’lumotlarga va bunday harakatlarga qo‘l uruvchi sub’ektlarga o‘rnatilgan qoidalarni va vakolatlarni (sanksiyalarni) buzgan holda, uzatish, tarqatish (chop etish) va qo’llash.	transmission, distribution(publishing), the use of information obtained through legal means in violation of the rules and powers(sanctions) established for this information and subject,to take such action.
Suqilib kirishga sinash	tizimni uning himoyalash vositasini (xususan, ruxsatsiz foydalanishdan himoyalash vositasini) tekshirish maqsadida sinash.	system test for the purpose of check of means of its protection (in particular from illegally go access).
Yashirin kanal	xavfsizlik siyosatini buzish uchun ishlatalishi mumkin bo‘lgan, axborot texnologiyasi tizimini va avtomatlashtirilgan tizimlarni ishlab chiqaruvchilar ko‘zda tutmagan kommunikatsiya kanali. Axborot uzatish mexanizmi bo‘yicha yashirin kanallar xotira bo‘yicha yashirin kanalga, vaqt bo‘yicha yashirin kanalga va statistik yashirin kanalga bo‘linadi.	unforeseen the developer of system of technologies information and systems automated the communication channel which can be applied to security policy violation. On the information transfer mechanism c.s subdivide on: c.s. on memory c.s. on time; hidden statistical channels.
Axborot sirqib chiquvchi kanal	ko‘riklanuvchi ma’lumotlardan (tijorat siri, fizik muhit va sanoat ayg‘oqchilik	actual path from a source of confidential information to the

	vositalari majmui) ruxsatsiz foydalanishga imkon beruvchi konfidensial axborot manbaidan to niyati buzuqgacha bo‘lgan fizik yo‘l.	malefactor, on which probably unauthorized obtaining protected data (set of a source of a trade secret, the physical environment and means of industrial espionage).
Keylogger	klaviaturali kiritishni ushlab qolishga mo‘ljallangan dastur yoki apparat vosita. Bosilgan klavishlar skan-kodlarini aniqlashni va ularni yashirinchha saqlashni va/yoki yashirinchha qandaydir kanal orqali uzatishni amalga oshiradi.	the program or the hardware device intended for interception of keyboard input. Carries out recognition of scan-codes of the pressed keys and the hidden preservation and/or their hidden transfer on any channel.
Kompyuter jinoyatchiligi	o‘zi yoki uchinchi shaxs uchun mulkiy foyda olish hamda raqibiga mulkiy ziyon yetkazish maqsadida axborot resursidan ruxsatsiz foydalanishni, uni modifikatsiyalashni yoki yo‘qotishni amalga oshirish.	implementation of unauthorized access to information resource, its modification (fake) or destruction for the purpose of obtaining property benefits for itself or for the third party, and also for causing property damage to the competitor.
Mantiqiy “bomba”	axborotdan ruxsatsiz foydalanish uchun ma’lum vaqtiy va axborot sharoitlarida ishga tushiriluvchi dastur.	the program which is started under certain temporary or information conditions for implementation of unauthorized access to information.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI
AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI
VA ALOQA HARBIY INSTITUTI

KIBERXAVFSIZLIK FAKULTETI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA
DASTURIY INJINIRING kafedrasи

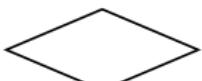
“PYTHON DASTURLASH TILI” FANIDAN

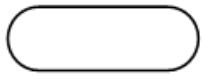
TARQATMA MATERIALLAR TO'PLAMI

(1-ilova)

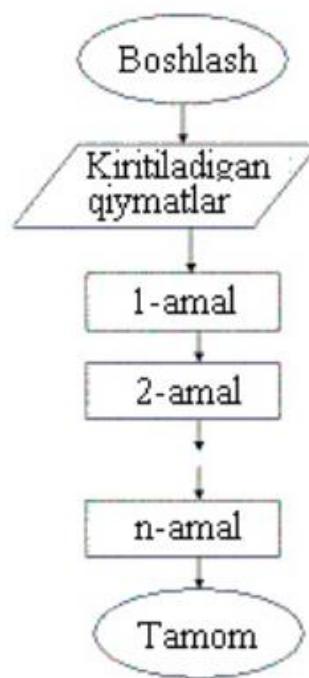
Toshkent – 2024

№	Шакллар номи	Шакллар	Мазмуни
1.	Жараён		Хисоблаш ва хисоблаш кетма-кетлик жараёни
2.	Ечим		Шартни текшириш
3.	Модификация		Цикл боши
4.	Чекланган жараён		Қисм дастурини хисоблаш
5.	Хужжатлар		Чиқариш, натижани қоғозга чоп этиш

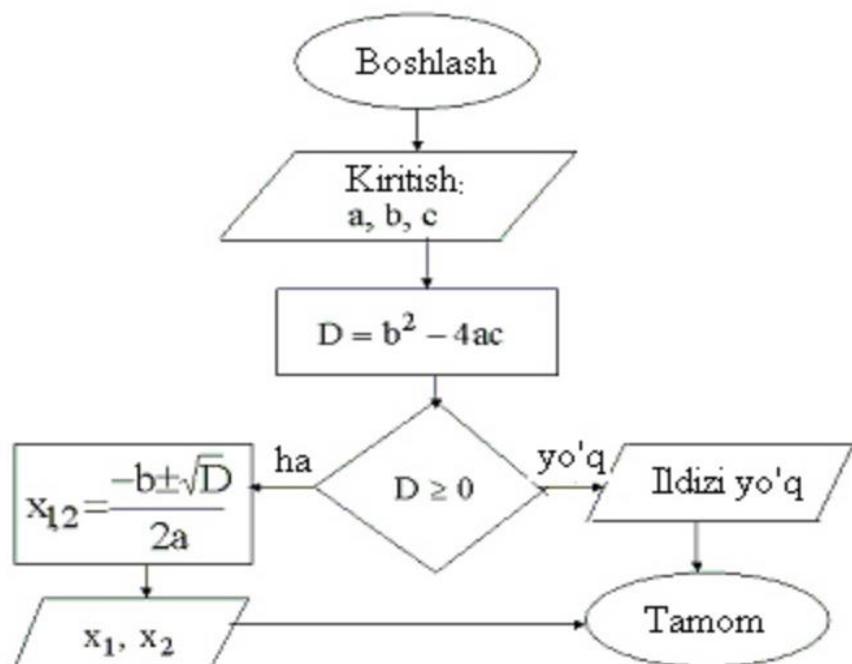
6.	Киритиш-чиқариш		Қийматларни қайта ишлаш учун киритиш ва қайта ишлаш натижаларини чиқариш
7.	Бошланиш-тамом		Бошланиш, тамом, қийматларни қайта ишлаш ёки дастурни бажарилиш жараёнини узилиши
8.	Бирлаштириш		Шаклларни бирлаштириш күрсаткичи
9.	Дисплей, экран		Қийматларни экранга чиқариш
10	Кўлда киритиш		Қийматларни клавиатура орқали киритиш

1-rasm. Algoritm blok-sxemasida qo'llaniladigan shakllar

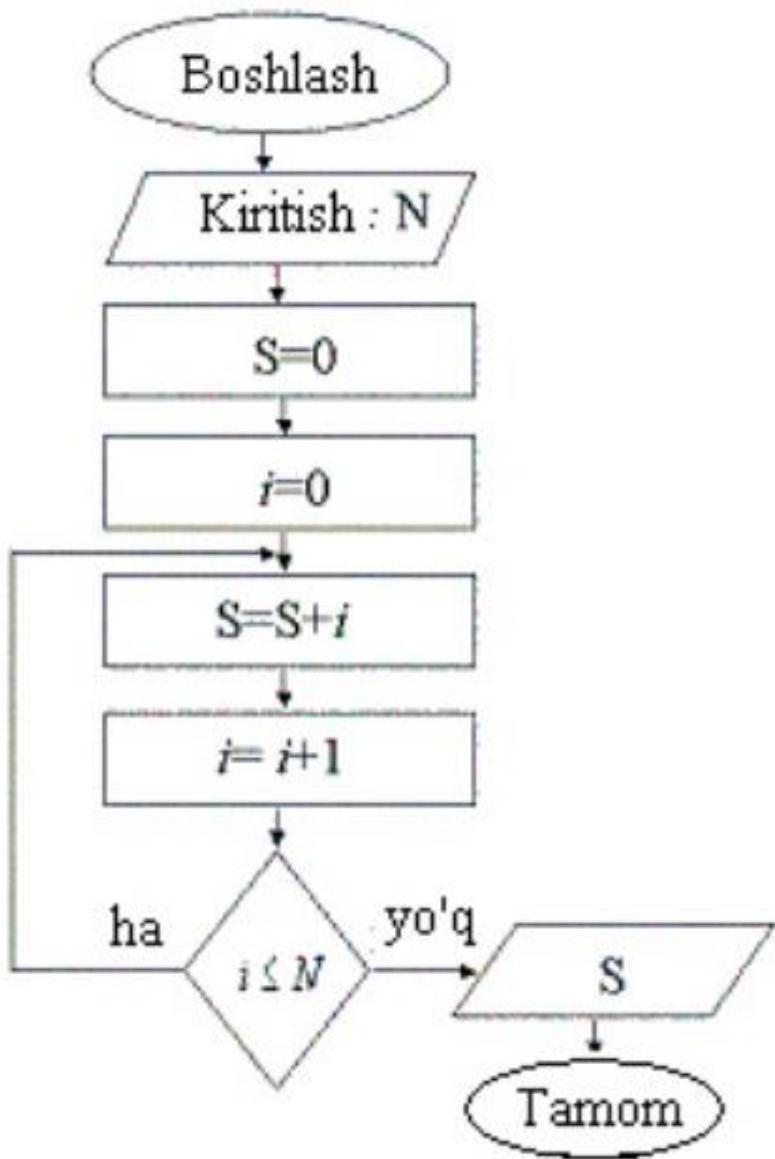

Chiziqli algoritmlar blok - sxemasining umumiy strukturasi

Misol sifatida $ax^2+bx+c=0$ kvadrat tenglamani yechish algoritmining blok-sxemasi quyida keltirilgan.

2-rasm. Algoritm blok-sxemasida qo'llaniladigan shakllar

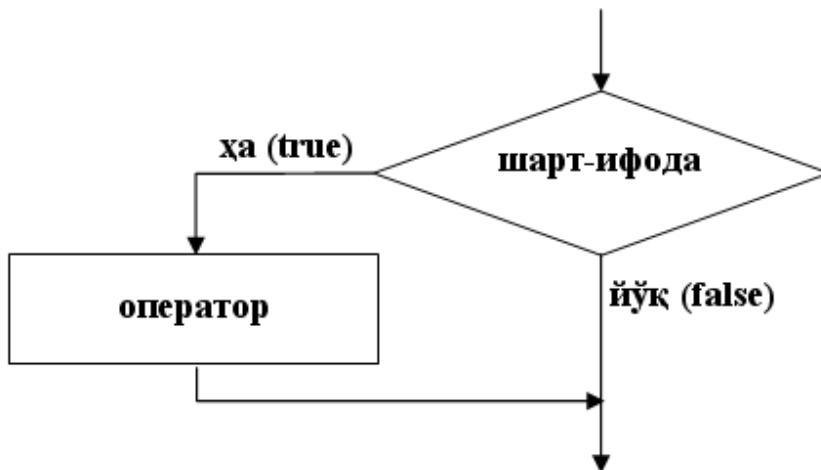

Funksiya	Ifodalanishi	Funksiya	Ifodalanishi
Sin x	$\sin(x)$	$\sqrt{x}$	$\text{sqrt}(x); \text{pow}(x,1/2.)$
Cos x	$\cos(x)$	$ x $	$\text{abs}(x) \text{ yoki } \text{fabs}(x)$
Tg x	$\tan(x)$	Arctan x	$\text{atan}(x)$
e^x	$\exp(x)$	Arcsin x	$\text{asin}(x) ?$
Ln x	$\log(x)$	Arccos x	$\text{acos}(x) ?$
Lg x	$\log_{10}(x)$	$\sqrt[3]{x^2}$	$\text{pow}(x,2/3.)$
x^a	$\text{pow}(x,a)$	Log ₂ x	$\log(x)/\log(2)$

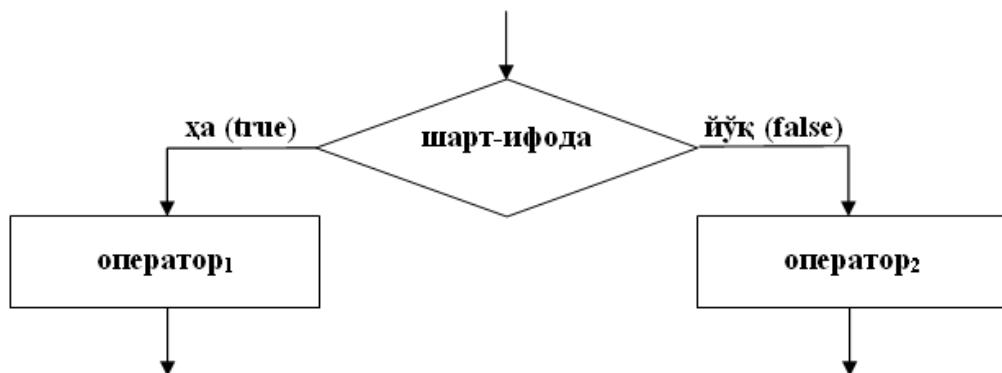
4-rasm. Python dasturlash tilida standart funksiyalarning yozilishi

Escape belgilari	Ichki kod (16 son)	Nomi	Amal
\\"	0x5S	\	Teskari yon chiziqni chop etish
\'	0x27	'	Apostrofni chop etish
\”	0x22	“	Qo‘shtirnoqni chop etish
\?	0x3F	?	So‘roq belgisi
\a	0x07	bel	Tovush signalini berish
\b	0x08	bs	Kursorni 1 belgi o‘rniga orqaga qaytarish
\f	0x0C	ff	Sahifani o‘tkazish
\n	0x0A	lf	Qatorni o‘tkazish
\r	0x0D	cr	Kursorni ayni qatorning boshiga qaytarish
\t	0x09	ht	Navbatdagi tabulyatsiya joyiga o‘tish
\v	0x0D	vt	Vertikal tabulyatsiya (pastga)
\000	000		Sakkizlik kodi
\xNN	0xNN		Belgi o‘n otilik kodi bilan berilgan

5-rasm. PYTHON tilida escape -belgilar jadvali

if() shart operatorining blok sxemasi

if(); else shart operatorining blok sxemasi

```

from PyQt5.QtWidgets import QApplication, QMainWindow
import sys

class Window(QMainWindow):
 def __init__(self):
 super().__init__()

 self.setGeometry(300, 300, 600, 400)
 self.setWindowTitle("PyQt5·window")
 self.show()

app = QApplication(sys.argv)
window = Window()
sys.exit(app.exec_())

```

```
from tkinter import *\n\n\nclass Root(Tk):\n....def __init__(self):\n.....super(Root,self).__init__()\n\n.....self.title("Python·Tkinter")\n.....self.minsize(500,400)\n\nroot=Root()\nroot.mainloop()\n\n\n
```

```
pip install PySide2
```

Вот пример настройки графического фрейма с помощью PySide2.

```
+ from PySide2.QtWidgets import QtWidgets, QApplication
import sys
```

```
class Window(QtWidgets):
 def __init__(self):
 super().__init__()
```

```
 self.setWindowTitle("Pyside2 Window")
 self.setGeometry(300, 300, 500, 400)
```

```
app = QApplication(sys.argv)
window=Window()
window.show()
app.exec_()
```

Pip installer bilan ishlash

Ведите эту команду и нажмите **enter**, она будет установлена. После этого вам нужно ввести эту команду для установки **Kivy**:

```
pip install Kivy
```

Поэтому после установки позвольте мне показать вам простой пример **Kivy**, чтобы показать, насколько это просто.

```
from kivy.app import App
from kivy.uix.button import Button

class TestApp(App):
 def build(self):
 return Button(text= " Hello Kivy World ")

TestApp().run()
```

kivy paketini o'rnatish va ishlash

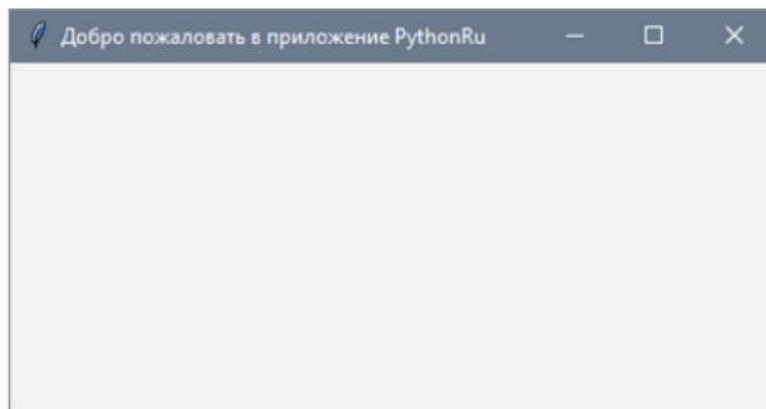
```
pip install wxPython
```

```
import wx
class MyFrame(wx.Frame):
 def __init__(self,parent,title):
 super(MyFrame,self).__init__(parent,title=title,size=(400,300))
 self.panel=MyPanel(self)
class MyPanel(wx.Panel):
 def __init__(self,parent):
 super(MyPanel,self).__init__(parent)
class MyApp(wx.App):
 def OnInit(self):
 self.frame=MyFrame(parent=None, title= "wxPython Window")
 self.frame.show()
 return True
app = MyApp()
app.MainLoop()
```

wxPython paketini o'rnatish va ishlash

```
from tkinter import *
window = Tk()
window.title("Добро пожаловать в приложение PythonRu")
window.mainloop()
```

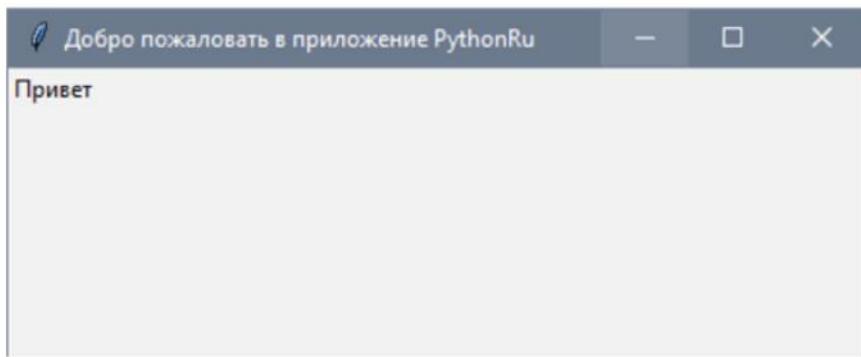
Результат будет выглядеть следующим образом:

Tkinter paketi bilan ishlash va uning natijasi

```
from tkinter import *
window = Tk()
window.title("Добро пожаловать в приложение PythonRu")
lbl = Label(window, text="Привет")
lbl.grid(column=0, row=0)
window.mainloop()
```

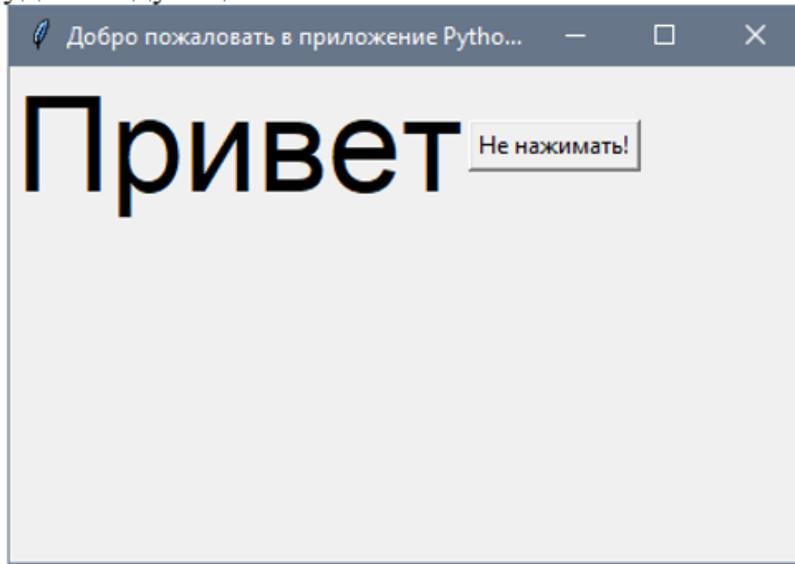
И вот как будет выглядеть результат:

Tkinter paketi bilan ishlash va uning natijasi

```
from tkinter import *
window = Tk()
window.title("Добро пожаловать в приложение PythonRu")
window.geometry('400x250')
lbl = Label(window, text="Привет", font=("Arial Bold", 50))
lbl.grid(column=0, row=0)
btn = Button(window, text="Не нажимать!")
btn.grid(column=1, row=0)
window.mainloop()
```

Результат будет следующим:

Tkinter paketi bilan ishlash va uning natijasi

```
PS C:\Users\ksahn> pip list
Package Version

charset-normalizer 2.0.9
cycler 0.11.0
fonttools 4.28.3
idna 3.3
imutils 0.5.4
kiwisolver 1.3.2
matplotlib 3.5.1
mysql-connector-python 8.0.27
numpy 1.21.4
opencv-contrib-python 4.5.4.6
packaging 21.3
Pillow 8.4.0
pip 21.3.1
protobuf 3.19.1
pyparsing 3.0.6
python-dateutil 2.8.2
setuptools 58.1.0
six 1.16.0
urllib3 1.26.7
PS C:\Users\ksahn>
```

O'rnatilgan paketlarning ro'yxatini chiqarish

```
PS C:\Users\... > pip install PyQt5
Collecting PyQt5
 Downloading https://files.pythonhosted.org/packages/3b/d3/76670a331935f58f9a2ebd53c6e9b670bbf15c93500af5d323160/PyQt5-5.13.0-5.13.0-cp35.cp36.cp37.cp38-none-win_amd64.whl (49.7MB)
 100% |██████████| 49.7MB 97kB/s
Requirement already satisfied: PyQt5_sip<13,>=4.19.14 in c:\python\lib\site-packages (from PyQt5)
7)
Installing collected packages: PyQt5
Successfully installed PyQt5-5.13.0
You are using pip version 19.0.3, however version 19.1.1 is available.
You should consider upgrading via the 'python -m pip install --upgrade pip' command.
```

PyQt5 paketini o'rnatish

Файл Помощь Поделиться Вид Управление

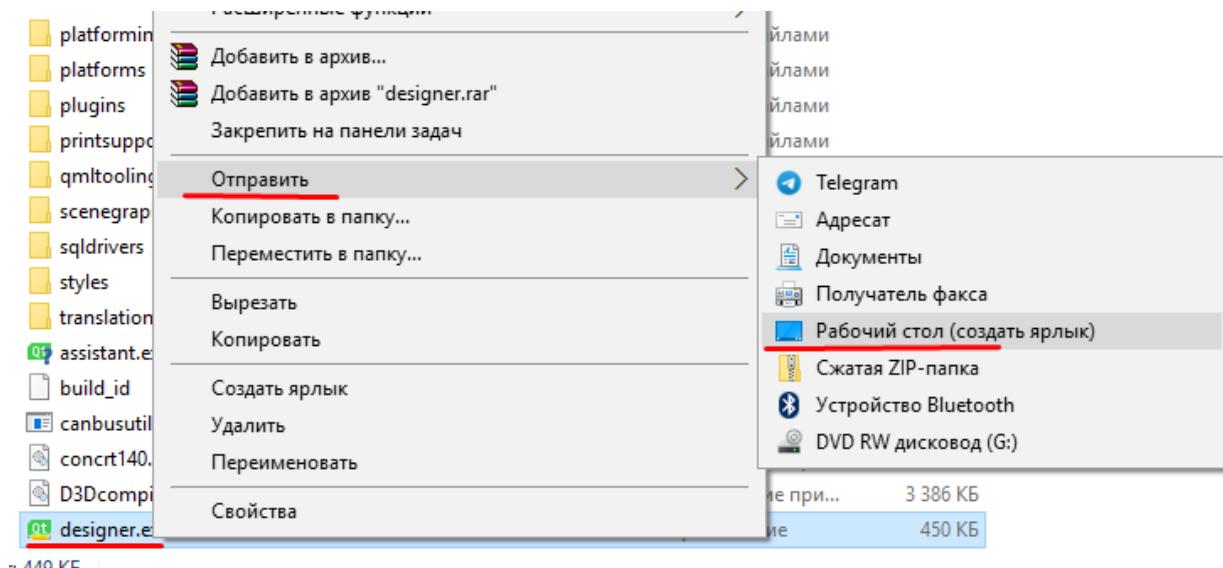
↑ Этот компьютер > Локальный диск (C:) > Program Files (x86) > Qt Designer

Поиск: С

	Имя	Дата изменения	Тип	Размер
	platforms	16.07.2022 16:10	Папка с файлами	
	plugins	16.07.2022 16:10	Папка с файлами	
	printsupport	16.07.2022 16:10	Папка с файлами	
	qmltooling	16.07.2022 16:10	Папка с файлами	
	scenegraph	16.07.2022 16:10	Папка с файлами	
	sqldrivers	16.07.2022 16:10	Папка с файлами	
	styles	16.07.2022 16:10	Папка с файлами	
	translations	16.07.2022 16:10	Папка с файлами	
Qt	assistant.exe	28.10.2018 12:25	Приложение	1 094 КБ
	build_id	26.10.2018 21:13	Файл	1 КБ
	canbusutil.exe	28.10.2018 12:25	Приложение	46 КБ
	concr140.dll	26.10.2018 21:13	Расширение при...	239 КБ
	D3Dcompiler_47.dll	26.10.2018 21:13	Расширение при...	3 386 КБ
Qt	designer.exe	28.10.2018 12:25	Приложение	450 КБ
	dumpcpp.exe	28.10.2018 12:25	Приложение	175 КБ
	dumpdoc.exe	28.10.2018 12:25	Приложение	143 КБ
	job_id	26.10.2018 21:13	Файл	1 КБ
	Iconvert.exe	28.10.2018 12:25	Приложение	173 КБ
	libEGL.dll	28.10.2018 12:25	Расширение при...	28 КБ

4 | Выбран 1 элемент: 449 КБ

Qt Designer dasturini o'rnatish

Qt Designer dasturi yarliqini o'rnatish

№	Методы и описание
1	<u>setAlignment()</u> - Выравнивает текст в соответствии с константами выравнивания <u>Qt.AlignLeft</u> <u>Qt.AlignRight</u> <u>Qt.AlignCenter</u> <u>Qt.AlignJustify</u>
2	<u>setIndent()</u> - Устанавливает отступ текста меток
3	<u>setPixmap()</u> - Отображает изображение
4	<u>Text()</u> - Отображает заголовок метки
5	<u>setText()</u> - Программно устанавливает заголовок
6	<u>selectedText()</u> - Отображает выделенный текст из метки (для параметра <u>textInteractionFlag</u> должно быть установлено значение <u>TextSelectableByMouse</u>)
7	<u>setBuddy()</u> - Связывает метку с любым виджетом ввода
8	<u>setWordWrap()</u> - Включает или отключает перенос текста в этикетке

Qlabel vidgetining metodlari

```

import sys
from PyQt4.QtCore import *
from PyQt4.QtGui import *

def window():
 app = QApplication(sys.argv)
 win = QWidget()

 l1 = QLabel()
 l2 = QLabel()
 l3 = QLabel()
 l4 = QLabel()

 l1.setText("Hello World")
 l4.setText("TutorialsPoint")
 l2.setText("welcome to Python GUI Programming")

 l1.setAlignment(Qt.AlignCenter)
 l3.setAlignment(Qt.AlignCenter)
 l4.setAlignment(Qt.AlignRight)
 l3.setPixmap(QPixmap("python.jpg"))

 vbox = QVBoxLayout()
 vbox.addWidget(l1)
 vbox.addStretch()
 vbox.addWidget(l2)
 vbox.addStretch()
 vbox.addWidget(l3)
 vbox.addStretch()
 vbox.addWidget(l4)

 l1.setOpenExternalLinks(True)
 l4.linkActivated.connect(clicked)
 l2.linkHovered.connect(hovered)
 l1.setTextInteractionFlags(Qt.TextSelectableByMouse)
 win.setLayout(vbox)

 win.setWindowTitle(" QLabel Demo")
 win.show()
 sys.exit(app.exec_())

def hovered():
 print "hovering"
def clicked():
 print "clicked"

if __name__ == '__main__':
 window()

```

QLabel widgeti bilan ishlash

№	Методы и описание
1	установить иконку 0 Отображает предопределенный значок, соответствующий серьезности сообщения Question (Вопрос) Information (Информация) Warning (Предупреждение) Critic (Критический)
2	setText() Устанавливает отображаемый текст основного сообщения
3	setInformativeText() Отображает дополнительную информацию
4	setDetailText() В диалоговом окне отображается кнопка «Подробности». Этот текст появляется при нажатии на него
5	setTitle() Отображает пользовательский заголовок диалога
6	setStandardButtons() Список стандартных кнопок для отображения. Каждая кнопка связана с - QMMessageBox.Ok 0x00000400 - QMMessageBox.Open 0x00002000 - QMMessageBox.Save 0x00000800 - QMMessageBox.Cancel 0x00400000 - QMMessageBox.Close 0x00200000 - QMMessageBox.Yes 0x00004000 - QMMessageBox.No 0x00010000 - QMMessageBox.Abort 0x00040000 - QMMessageBox.Retry 0x00080000 - QMMessageBox.Ignore 0x00100000
7	setDefaultButton() Устанавливает кнопку по умолчанию. Он излучает сигнал щелчка, если нажата клавиша Enter.
8	setEscapeButton() Устанавливает кнопку, которая будет считаться нажатой, если нажата клавиша выхода

```

import sys
from PyQt4.QtGui import *
from PyQt4.QtCore import *

def window():
 app = QApplication(sys.argv)
 w = QWidget()
 b = QPushButton(w)
 b.setText("Show message!")

 b.move(50,50)
 b.clicked.connect(showdialog)
 w.setWindowTitle("PyQt Dialog demo")
 w.show()
 sys.exit(app.exec_())

def showdialog():
 msg = QMessageBox()
 msg.setIcon(QMessageBox.Information)

 msg.setText("This is a message box")
 msg.setInformativeText("This is additional information")
 msg.setWindowTitle("MessageBox demo")
 msg.setDetailedText("The details are as follows:")
 msg.setStandardButtons(QMessageBox.Ok | QMessageBox.Cancel)
 msg.buttonClicked.connect(msgbtn)

 retval = msg.exec_()
 print "value of pressed message box button:", retval

def msgbtn(i):
 print "Button pressed is:", i.text()

if __name__ == '__main__':
 window()

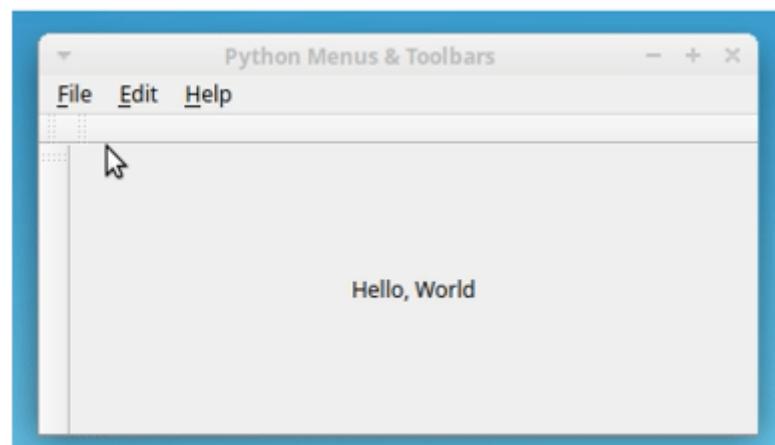
```

Приведенный выше код выводит следующий вывод:

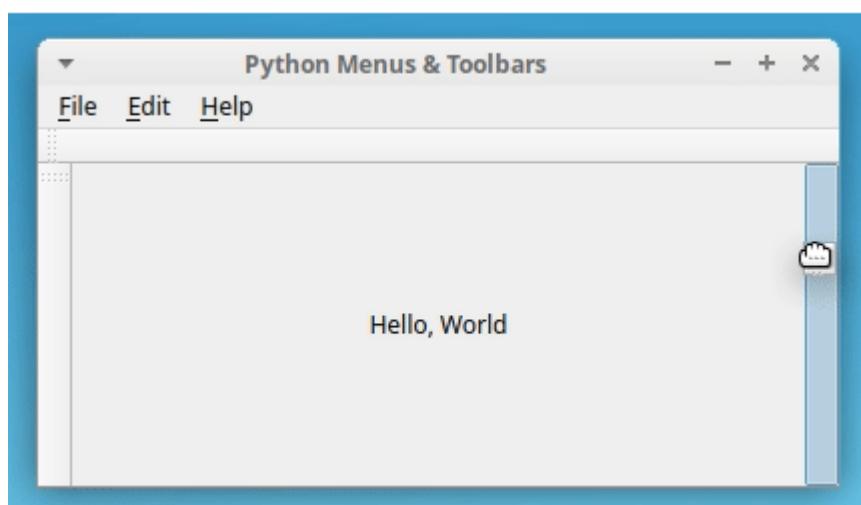

buttonClicked() signalining funksiya bilan bog'lanishi

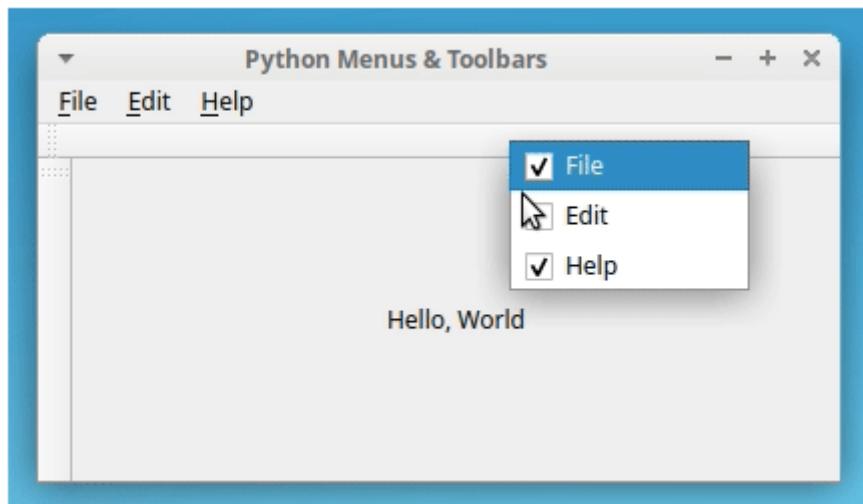
```
def showDialog():
 msgBox = QMessageBox()
 msgBox.setIcon(QMessageBox.Information)
 msgBox.setText("Message box pop up window")
 msgBox.setWindowTitle("QMessageBox Example")
 msgBox.setStandardButtons(QMessageBox.Ok | QMessageBox.Cancel)
 msgBox.buttonClicked.connect(msgButtonClick)
 returnValue = msgBox.exec()
 if returnValue == QMessageBox.Ok:
 print('OK clicked')
```


Panel instrument hosil qilish

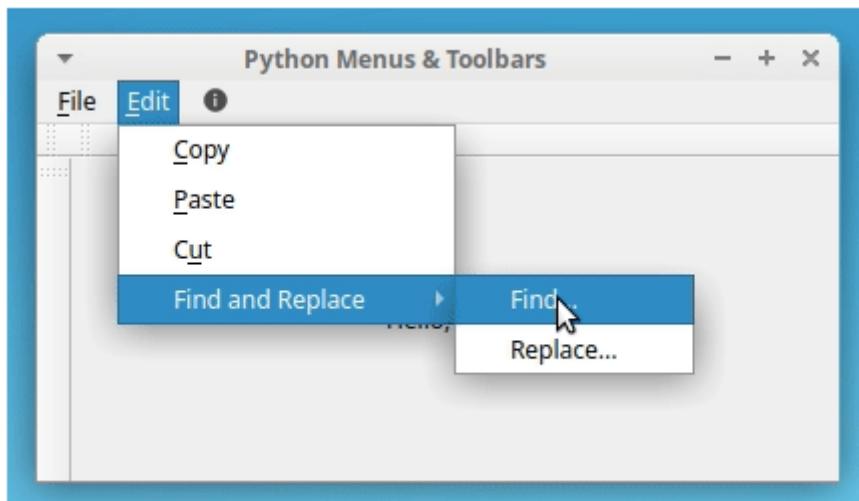
Panel instrument hosil qilish

Panel instrument hosil qilish

```
class Window(QMainWindow):
 # Snip...
 def _createMenuBar(self):
 # Snip...
 editMenu.addAction(self.cutAction)

 # Find and Replace submenu in the Edit menu
 findMenu = editMenu.addMenu("Find and Replace")
 findMenu.addAction("Find...")
 findMenu.addAction("Replace...")
 # Snip...
```


Panel instrument hosil qilish

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI
AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI
VA ALOQA HARBIY INSTITUTI

KIBERXAVFSIZLIK FAKULTETI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA
DASTURIY INJINIRING kafedrasи

“PYTHON DASTURLASH TILI” FANIDAN

**Fan bo'yicha imtihon qabul qilish uchun
uslubiy ishlanma
(2-ilova)**

Toshkent – 2024

KIBERXAVFSIZLIK FAKULTETI
AXBOROT TEKNOLOGIYALARI VA DASTURIY INJINIRING kafedrasи
“Python dasturlash tili” o‘quv fanidan _____ o‘quv guruhi kursantlaridan baholi sinov
va imtihon qabul qilish uchun

USLUBIY ISHLANMA

O‘quv-tarbiyaviy maqsadi: Kursantlarning “Python dasturlash tili” o‘quv fanidan o‘quv dasturlariga ko‘ra o‘tilgan mavzular va mashg‘ulotlar bo‘yicha olgan nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarini tekshirish, dasturlash tillari va texnologiyalari bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlash.

O‘tkazish joyi: ____ - o‘quv sinflari

O‘tkazish usuli: og‘zaki, yozma va amaliy

Vaqti: 6 o‘quv soati (240 daqiqa)

O‘quv guruhi	O‘tkaziladigan sana	O‘tkaziladigan vaqtি

**“Python dasturlash tili” o‘quv fanidan o‘tkaziladigan imtihon mavzular rejasiga
asosan 104 ta savolni tashkil etadi**

1. Python paketini qanday o‘rnatish mumkin ?
2. Python kodini oddiy matnli faylga saqlash orqali ishga tushirish uchun qanday qadamlarni bajarishim kerak ?
3. Python dasturlash tili bilan ishlash uchun qanday tarjimonlardan foydalanish mumkin ?
4. Python dasturlash tilining nomi qayerdan kelib chiqqan ?
5. Python dasturlash tilining tarixi haqida gapirib bering .
6. Python dasturlash tili logotipini kim ixtiro qilgan .
7. Pythonni oddiy va tushunarli dasturlash tili nima qiladi ?
8. Pythonning boshqa dasturlash tillaridan qanday afzalliklari bor ?
9. Dasturlash tili yordamida qanday dasturlar yaratish mumkin
10. Python ? _ GUI deganda nimani tushunasiz?
11. Tkinter paketi va uning xususiyatlari.
12. Qanday grafik paketlarni bepul o‘rnatish mumkin?
13. Tkinter paketi va uning xususiyatlari haqida gapirib bering.
14. PySide2 paketining xususiyatlari qanday?
15. Python PyQt 5 paketining xususiyatlarini aytib bering .

16. Windows muhiti uchun PyQt 5 paketi qanday o‘rnatiladi ?
17. QtDesigner dasturining imkoniyatlari haqida gapirib bering.
18. QtDesignerni qanday o‘rnataman?
19. QLabel vidjetining xususiyatlari qanday ?
20. QLabel vidjetining o‘lchamini qanday o‘zgartirish mumkin ?
21. QLineEdit vidjetining xususiyatlari qanday ?
22. QLineEdit vidjetining asosiy xususiyatlari qanday ?
23. QLabel vidjetining xususiyatlari qanday?
24. QMessageBox vidjet funksiyasi?
25. QMessageBox vidjetining asosiy xususiyatlari nimalardan iborat ?
26. Belgilar va bitmaplarning funksiyalari ?
27. Rasmni joylashtirish uchun qaysi PyQt vidjetidan foydalaniladi?
28. Tasvirni joylashtirishda Label vidjetining qaysi xususiyatidan foydalaniladi?
29. Menyuda joylashtirish uchun qanday vidjet mavjud?
30. Menyu vidjetining xususiyatlari nimalardan iborat
31. Uskunalar paneli qanday amallar bilan to‘ldiriladi?
32. PyQt da asboblar paneliga variantlar qanday qo‘shiladi?
33. Pythonda submenu qanday yaratiladi?
34. Menyu amallar bilan qanday to‘ldiriladi?
35. PyQt da pictogramma va resurslardan qanday foydalaniladi?
36. Menyu qatorlari qanday yaratiladi?
37. Pythonda qanday arifmetik operatorlar mavjud?
38. Butun sonlarga bo‘lish qanday ishlaydi?
39. Ko‘rsatkichlar qanday ishlaydi?
40. Bu kommutativ amal nima?
41. Pythonda qanday son turlari mavjud?
42. Mantiqiy ma'lumotlar bilan qanday ishlaymiz?
43. Pythonda qanday arifmetik operatorlar mavjud?
44. Butun sonlarga bo‘lish qanday ishlaydi?
45. Ko‘rsatkichlar qanday ishlaydi?
46. Bu kommutativ operatsiya nima ?
47. Pythonda son turlari qanday?
48. Mantiqiy ma'lumotlar bilan qanday ishlaymiz?
49. Argumentlar format() parametrlari sifatida?
50. Satr qo‘sish operatori ?
51. Satrlarni ko‘paytirish operatori?
52. dagi substring a'zolik operatori ?
53. Pythonda o‘rnatilgan string funktsiyalari.
54. Funktsiya ord(c) .

55. Satrning registrini o‘zgartirish .
56. string.swapcase() .
57. Satrdagi pastki qatorni toping va almashtiring.
58. String tasnifi .
59. string.islower() .
60. Chiziqlarni tekislash, chekinish
61. Qaysi operator shart operatori deyiladi?
62. If operatorining ishlash printsipi nimadan iborat ?
63. Python tilidagi if , if - else va if - elif - else iboralaring farqi nimada ?
64. Berilgan sonlarning eng kattasini topish dasturi qanday?
65. Qanday operatorlar mantiqiy operatorlar deb ataladi?
66. Mantiqiy ko`paytirish, qo`shish operatorlari nimalardan iborat?
67. Berilgan sonlardan avval kichikroq, keyin esa kattasini ko‘rsatadigan dastur qanday tuzilishga ega bo‘ladi?
68. Pythonda sikl operatori nima?
69. While Loop zanjiri printsipi nimadan iborat?
70. 1 dan 50 gacha tub sonlarni topuvchi dastur qanday tuziladi?
71. While siklida break operatoridan foydalanish sababi nima?
72. Kartej nima?
73. Bo‘g‘imli tipning ishlash printsipi nimadan iborat
74. Toya qanday qadoqlanadi va qanday yo‘llari bor?
75. Nima uchun u "obyektga mo‘ljallangan dasturlash" deb ataladi?
76. Ob'ekt nima?
77. Sinf nima?
78. Klasslar va ob'ektlar qanday yaratiladi?
79. Initsializatsiya usuli nima?
80. __del__() usuli qanday vazifani bajaradi?
81. Meros nima ?
82. Qanday maxsus usullar mavjud?
83. __del__ usuli qanday vazifani bajaradi ?
84. __init__ usuli qanday vazifani bajaradi ?
85. __add__ usuli qanday vazifani bajaradi?
86. SQLite moduli qanday chaqiriladi ?
87. SQLite moduli yordamida ma'lumotlar bazasi qanday yaratiladi ?
88. Connect () funksiyasi qanday prinsipga asoslangan ?
89. Jadval qanday buyruqlar yordamida tuziladi?
90. INSERT buyrug‘ining vazifasi va printsipi nimadan iborat ?
91. Execute () funksiyasi qanday ishlashini tushuntiring .
92. JB ning vazifasi nimadan iborat . yaqin ()?

93. JB ning vazifasi nimadan iborat . majburiyat ()?
94. Dump buyrug‘i qanday vazifani bajaradi?
95. SQLite modulidagi WHILE bandining printsipi nimadan iborat ?
96. SELECT operatorining printsipi nima ?
97. UPDATE bayoni qanday prinsipga asoslangan ?
98. DELETE operatorining printsipi nimadan iborat ?
99. HAVING operatorining ishlash printsipi nimadan iborat ?
100. LIKE operatorining ishlash printsipi nimadan iborat ?
101. FROM operatorining ishlash printsipi nimadan iborat ?
102. GROUP BY buyrug‘ining maqsadi nima ?
103. ORDER BY buyrug‘ining maqsadi nima ?
104. Arifmetik operatorlarga ta’rif bering.

VAQT TAQSIMOTI VA USLUBIY TIZIMI

T/r	Imtihonning olib borilishi	Vaqt (daq)	O‘qituvchining harakati
1.	I. KIRISH QISMI - guruhni tavsiya qiluvchidan bildiruv qabul qilish, salomlashish; - guruhning davomatini va kursantlarning imtihonga tayyorligini tekshirish (tashqi ko‘rinishi, daftarlari, sinov daftarchalari, guruh jurnali, yozuv-chizuv anjomlari va h.k.); - imtihonni maqsadini va qabul qilish tartibini etkazish.	5	Guruh ikki sherengaga saflanadi. Aniqlangan kamchiliklar bartaraf etiladi. Imtihondan ozod qilingan kursantlar e’lon qilinadi va taqdirlanadi. Imtihonga kirishga ruxsat berilmagan kursantlar e’lon qilinadi. Javob berishga tayyorlanish uchun vaqt 30 daqiqa ekanligi e’lon qilinadi, dastlabki topshiruvchi 5 ta kursant bittadan o‘quv sinfiga kiritiladi. Qolgan kursantlar kafedraning bo‘sh o‘quv sinfiga kirib tayyorlanib, kutishadi.

T/r	Imtihonning olib borilishi	Vaqt (daq)	O'qituvchining harakati
2.	II. ASOSIY QISM <i>Imtihonning borishi.</i> Imtihon fandan o'quv dasturlariga ko'ra o'tilgan mavzular va mashg'ulotlar bo'yicha kursantlarning olgan nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini tekshirib ko'rish va baholash maqsadida o'tkaziladi. Chaqirilgan kursant imtihon topshirishga kelgani to'g'risida imtihon qabul qiluvchiga bildiruv beradi, masalan: “<i>Ustoz! Kursant G'ulomov “Python dasturlash tili” fanidan imtihon topshirish uchun yetib keldi!</i>”, sinov daftarchasini o'qituvchiga taqdim qiladi, so'ngra bilet oladi, uning raqamini aytadi, bilet savollari bilan tanishib chiqadi va savollarni tushungani yoki tushunmagani to'g'risida bildiruv beradi, zarur bo'lganda savollarni aniqlashtiradi, javoblarni yozish uchun o'quv bo'limidan ro'yxatdan o'tgan toza varaq oladi, so'ngra ko'rsatilgan joyga borib o'tiradi va javob berishga tayyorgarlik ko'radi, zarur bo'lganda, o'qituvchining ruxsati bilan kompyuterda mashq qilib tayyorlanadi. Javob berishga tayyorlanayotgan kursant reja tuzib olishi yoki javobni yozishi mumkin, zarur hollarda sinf doskasiga yoki varaqqa chizmalarini, sxemalarni, hisoblarni va shunga o'xshashlarni tushirishi va bunda ruxsat etilgan materiallardan, o'quv plakatlaridan, sxemalardan foydalanishi mumkin. Javob berishga tayyor yoki belgilangan vaqtin tugagan kursant	220	O'qituvchi imtihon topshirgan kursantni baholashi tartibi: «a'lo» - agarda kursant o'quv dasturi bo'yicha teran va puxta bilimini ko'rsatsa, uni aniq va to'g'ri ifoda eta olsa, tezda to'g'ri qaror qabul qila olsa, javoblarda jiddiy xatolarga yo'l qo'ymasa, kompyuterda dastur kodlarini yoza olsa va maxsus amaliy dasturlarda to'g'ri ishlay olsa; «yaxshi» - agarda kursant o'quv dasturi bo'yicha puxta bilimini ko'rsatsa, uni aniq va to'g'ri ifoda eta olsa, to'g'ri qaror qabul qila olsa, javoblarda jiddiy xatolarga yo'l qo'ymasa, kompyuterda dastur kodlarini yoza olsa va maxsus amaliy dasturlarda to'g'ri ishlay olsa; «qoniqarli» - agarda kursant o'quv dasturini faqat asosiy qisimi bo'yicha bilimini ko'rsatsa, mashg'ulotning har bir qismini to'liq o'zlashtirmagan bo'lsa, javoblarda jiddiy xatolarga yo'l qo'ymasa, ayrim savollarga to'g'ri javob uchun yunaltiruvchi savollar berishni talab qilsa, kompyuterda dasturlar kodini qisman yoza olsa; «qoniqarsiz» – agarda kursant javob berishda qo'pol xatolarga yo'l qo'ysa, olgan bilimlari natijasida kompyuterda dastur kodlarini yoza olmasa.

T/r	Imtihonning olib borilishi	Vaqt (daq)	O'qituvchining harakati
	o'qituvchining ruxsati bilan yoki uning chaqiruvi bo'yicha etib kelib, bildiruv beradi, masalan: «<i>Ustoz! Kursant G'ulomov 5-bilet savollariga javob berish uchun yetib keldi!</i>» va biletda berilgan savollarga javob bera boshlaydi. Bilet savoliga javobni tugatgan kursant sinov qabul qiluvchiga bildiruv beradi, masalan: «<i>Ustoz! Kursant Abdullaev I-savolga javobni tugatdi!</i>». Imtihonda har bir topshiruvchiga faqat bitta bilet olishga ruxsat beriladi. Imtihon topshiruvchi bilet savollariga javob bera olmasligi to'g'risida bildiruv bergen hollarda u imtihondan o'tmagan hisoblanadi. Imtihon topshirish vaqtida ruxsat etilmagan har xil materiallardan foydalayotgan yoki imtihonda belgilangan tartib qoidani buzayotgan kursantlar intizomiy javobgarlikka tortiladilar. Imtihon qabul qiluvchi qaroriga ko'ra, bunday kursantlar biletsiz, butun o'quv fani bo'yicha imtihon topshirishi mumkin. Javob berishga tayyorlanish uchun 30 daqiqagacha, javob berish uchun esa o'quv me'yorini bajarish vaqtidan kelib chiqib, vaqt ajratiladi.		Topshiruvchi bilet savoliga javobni tugatgach, imtihon qabul qiluvchi unga qo'shimcha va aniqlashtiruvchi savollar berishi mumkin. Imtihon natijasi bilet bo'yicha va berilgan qo'shimcha savollarga javoblarni tugatgach, kursantga e'lon qilinadi. Imtihonda o'quv me'yorini bajarish nazariy (o'quv me'yorini, bajariladigan ishlar hajmi va baholanish tartibini aytadi) va amaliy qismlardan iborat. O'quv me'yorini bajarishda umumiyo baho O'R MV 2013-yildagi 105-sonli buuyrug'i talablariga asosan baholanadi. Imtihon topshirish natijasi imtihon qabul qilgan o'qituvchi tomonidan topshiruvchiga e'lon qilinadi, imtihon vedomostiga va kursantning sinov daftarchasiga qo'yiladi, bunda sinovdan o'tolmasa sinov daftarchasiga qo'yilmaydi. Har bir belgi imtihon qabul qiluvchi imzosi bilan tasdiqlanadi.
3.	III.YAKUNIY QISM: - imtihon natijasi e'lon qilinadi; -imtihon natijalari tahlil qilinadi, a'lo va yomon tayyorgarlik ko'rgan kursantlar ta'kidlab o'tiladi, umumiy kamchiliklar ko'rsatiladi va ularni bartaraf qilish	15	Guruuning barcha shaxsiy tarkibi ikki sherengaga saflanadi. Imtihon natijalari, umumiy hatolar aytildi, kelgusida ushbu hatolarni bartaraf etish bo'yicha ko'rsatmalar beriladi. Ish joylari, kompyuter va

T/r	Imtihonning olib borilishi	Vaqt (daq)	O‘qituvchining harakati
	bo‘yicha ko‘rsatmalar beriladi; - tug‘ilgan savollarga javob beriladi; - imtihon tugaganligi e’lon qilinadi.		boshqa jihozlar tartibga keltiriladi.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI
AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI
VA ALOQA HARBIY INSTITUTI

KIBERXAVFSIZLIK FAKULTETI
AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA DASTURIY INJINIRING
kafedrasи

«PYTHON DASTURLASH TILI» FANIDAN

**Fan bo'yicha baholi sinov va imtihon
qabul qilish uchun
savollar to'plami
(3- ilova)**

Toshkent – 2024

“AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA DASTURIY INJINIRING” KAFEDRASI

“Python dasturlash tili” fanidan _____ guruh kursantlari uchun baholi sinov va imtihon

SAVOLLARI

1. Python paketini qanday o‘rnatish mumkin ?
2. Python kodini oddiy matnli faylga saqlash orqali ishga tushirish uchun qanday qadamlarni bajarishim kerak ?
3. Python dasturlash tili bilan ishlash uchun qanday tarjimonlardan foydalanish mumkin ?
4. Python dasturlash tilining nomi qayerdan kelib chiqgan ?
5. Python dasturlash tilining tarixi haqida gapirib bering .
6. Python dasturlash tili logotipini kim ixtiro qilgan .
7. Pythonni oddiy va tushunarli dasturlash tili nima qiladi ?
8. Pythonning boshqa dasturlash tillaridan qanday afzalliklari bor ?
9. Dasturlash tili yordamida qanday dasturlar yaratish mumkin
10. Python ? _ GUI deganda nimani tushunasiz?
11. Tkinter paketi va uning xususiyatlari.
12. Qanday grafik paketlarni bepul o‘rnatish mumkin?
13. Tkinter paketi va uning xususiyatlari haqida gapirib bering.
14. PySide2 paketining xususiyatlari qanday?
15. Python PyQt 5 paketining xususiyatlarini aytib bering .
16. Windows muhiti uchun PyQt 5 paketi qanday o‘rnataladi ?
17. QtDesigner dasturining imkoniyatlari haqida gapirib bering.
18. QtDesignerni qanday o‘rnataman?
19. QLabel vidjetining xususiyatlari qanday ?
20. QLabel vidjetining o‘lchamini qanday o‘zgartirish mumkin ?
21. QLineEdit vidjetining xususiyatlari qanday ?
22. QLineEdit vidjetining asosiy xususiyatlari qanday ?
23. QLabel vidjetining xususiyatlari qanday?
24. QMessageBox vidjet funksiyasi?
25. QMessageBox vidjetining asosiy xususiyatlari nimalardan iborat ?
26. Belgilar va bitmaplarning funksiyalari ?
27. Rasmni joylashtirish uchun qaysi PyQt vidjetidan foydalaniladi?
28. Tasvirni joylashtirishda Label vidjetining qaysi xususiyatidan foydalaniladi?
29. Menyuda joylashtirish uchun qanday vidjet mavjud?
30. Menyu vidjetining xususiyatlari nimalardan iborat
31. Uskunalar paneli qanday amallar bilan to‘ldiriladi?

32. PyQt da asboblar paneliga variantlar qanday qo'shiladi?
33. Pythonda submenu qanday yaratiladi?
34. Menyu amallar bilan qanday to'ldiriladi?
35. PyQt da pictogramma va resurslardan qanday foydalaniadi?
36. Menyu qatorlari qanday yaratiladi?
37. Pythonda qanday arifmetik operatorlar mavjud?
38. Butun sonlarga bo'lish qanday ishlaydi?
39. Ko'rsatkichlar qanday ishlaydi?
40. Bu kommutativ amal nima?
41. Pythonda qanday son turlari mavjud?
42. Mantiqiy ma'lumotlar bilan qanday ishlaymiz?
43. Pythonda qanday arifmetik operatorlar mavjud?
44. Butun sonlarga bo'lish qanday ishlaydi?
45. Ko'rsatkichlar qanday ishlaydi?
46. Bu kommutativ operatsiya nima ?
47. Pythonda son turlari qanday?
48. Mantiqiy ma'lumotlar bilan qanday ishlaymiz?
49. Argumentlar format() parametrlari sifatida?
50. Satr qo'shish operatori ?
51. Satrlarni ko'paytirish operatori?
52. dagi substring a'zolik operatori ?
53. Pythonda o'rnatilgan string funktsiyalari.
54. Funktsiya ord(c) .
55. Satrning registrini o'zgartirish .
56. string.swapcase() .
57. Satrdagi pastki qatorni toping va almashtiring.
58. String tasnifi .
59. string.islower() .
60. Chiziqlarni tekislash, chekinish
61. Qaysi operator shart operatori deyiladi?
62. If operatorining ishlash printsipi nimadan iborat ?
63. Python tilidagi if , if - else va if - elif - else iboralarining farqi nimada ?
64. Berilgan sonlarning eng kattasini topish dasturi qanday?
65. Qanday operatorlar mantiqiy operatorlar deb ataladi?
66. Mantiqiy ko'paytirish, qo'shish operatorlari nimalardan iborat?
67. Berilgan sonlardan avval kichikroq, keyin esa kattasini ko'rsatadigan dastur
qanday tuzilishga ega bo'ladi?
68. Pythonda sikl operatori nima?
69. While Loop zanjiri printsipi nimadan iborat?

- 70.1 dan 50 gacha tub sonlarni topuvchi dastur qanday tuziladi?
71. While siklida break operatoridan foydalanish sababi nima?
72. Kartej nima?
73. Bo‘g‘imli tipning ishlash printsipi nimadan iborat
74. Toya qanday qadoqlanadi va qanday yo‘llari bor?
75. Nima uchun u "obyektga mo‘ljallangan dasturlash" deb ataladi?
76. Ob'ekt nima?
77. Sinf nima?
78. Klasslar va ob'ektlar qanday yaratiladi?
79. Initsializatsiya usuli nima?
80. __del__() usuli qanday vazifani bajaradi?
81. Meros nima ?
82. Qanday maxsus usullar mavjud?
83. __del__ usuli qanday vazifani bajaradi ?
84. __init__ usuli qanday vazifani bajaradi ?
85. __add__ usuli qanday vazifani bajaradi?
86. SQLite moduli qanday chaqiriladi ?
87. SQLite moduli yordamida ma'lumotlar bazasi qanday yaratiladi ?
88. Connect () funksiyasi qanday prinsipga asoslangan ?
89. Jadval qanday buyruqlar yordamida tuziladi?
90. INSERT buyrug‘ining vazifasi va printsipi nimadan iborat ?
91. Execute () funksiyasi qanday ishlashini tushuntiring .
92. JB ning vazifasi nimadan iborat . yaqin ()?
93. JB ning vazifasi nimadan iborat . majburiyat ()?
94. Dump buyrug‘i qanday vazifani bajaradi?
95. SQLite modulidagi WHILE bandining printsipi nimadan iborat ?
96. SELECT operatorining printsipi nima ?
97. UPDATE bayoni qanday prinsipga asoslangan ?
98. DELETE operatorining printsipi nimadan iborat ?
99. HAVING operatorining ishlash printsipi nimadan iborat ?
100. LIKE operatorining ishlash printsipi nimadan iborat ?
101. FROM operatorining ishlash printsipi nimadan iborat ?
102. GROUP BY buyrug‘ining maqsadi nima ?
103. ORDER BY buyrug‘ining maqsadi nima ?
104. Arifmetik operatorlarga ta’rif bering.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI
AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI
VA ALOQA HARBIY INSTITUTI

KIBERXAVFSIZLIK FAKULTETI
AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA DASTURIY INJINIRING
kafedrasи

«PYTHON DASTURLASH TILI» FANIDAN

**Fan bo'yicha mashg'ulotlarni
o'tishda foydalaniladigan
interfaol ta'lим metodlari
(4 ilova)**

Toshkent – 2024

“SWOT-tahlil” metodi

Metodning maqsadi: mayjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarini topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandard tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

Namuna: Python dasturlash tilining SWOT tahlilini ushbu jadvalga tushiring.

S	Python dasturlash tilidan foydalanishning kuchli tomonlari	Ushbu dasturlash tili tizimli dasturlash tili bo‘lib, boshqa dasturlash tillarida ham tizimli masalalarni yechishda Python ga murojaat etiladi.
W	Python dasturlash tilidan foydalanishning kuchsiz tomonlari	Dasturlash tilining strukturasi murakkabligi.
O	Python dasturlash tilidan foydalanishning imkoniyatlari (ichki)	Python dasturlash tilini mukkammal o‘zlashtirgan dasturchilar muammoli masalalarni yechishda va yuzaga keladigan xatoliklarni bartaraf etishda mukkammal muhit hisoblanadi.
T	To’siqlar (tashqi)	Ma’lumotlar xavfsizligining to‘laqonli ta’milnaganligi

Metodning maqsadi: Bu metod murakkab, ko‘ptarmoqli, mumkin qadar, muammoli xarakteridagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo‘yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo‘yicha o‘rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o‘quvchilarning mustaqil g‘oyalari, fikrlarini yozma va og‘zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. “Xulosalash” metodidan ma’ruza mashg‘ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va seminar mashg‘ulotlarida kichik guruhlardagi ish shaklida mavzu yuzasidan bilimlarni mustahkamlash, tahlili qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Metodni amalga oshirish tartibi:

trener tinglovchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlarga ajratadi;

trening maqsadi, shartlari va tartibi bilan ishtirokchilarni tanishtirgach, har bir guruhga umumiy muammoni tahlil qilinishi zarur bo‘lgan qismlari tushirilgan tarqatma materiallarni tarqatadi;

har bir guruh o‘ziga berilgan muammoni atroficha tahlil qilib, o‘z mulohazalarini tavsiya etilayotgan sxema bo‘yicha tarqatmaga yozma bayon qiladi;

navbatdagi bosqichda barcha guruhlar o‘z taqdimotlarini o‘tkazadilar. Shundan so‘ng, trener tomonidan tahlillar umumlashtiriladi, zaruriy axborotl bilan to‘diriladi va mavzui vakunlanadi

Namuna:

Dasturlash tillari

C		C++		Visual C++	
afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi

Xulosa:

“Keys-stadi” metodi

«Keys-stadi» - inglizcha so‘z bo‘lib, («case» – aniq vaziyat, hodisa, «stadi» – o‘rganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni o‘rganish, tahlil qilish asosida o‘qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini o‘rganishda foydalanish tartibida qo‘llanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqyeahodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari o‘z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

“Keys metodi” ni amalga oshirish bosqichlari

Ish Bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot ta’minoti bilan tanishtirish	✓ yakka tartibdagi audio-vizual ish; ✓ keys bilan tanishish(matnli, audio yoki media shaklda); ✓ axborotni umumlashtirish; ✓ axborot tahlili; ✓ muammolarni aniqlash
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va o‘quv topshirig‘ni belgilash	✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muammolarni dolzarblik iyerarxiyasini aniqlash; ✓ asosiy muammoli vaziyatni belgilash
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali o‘quv topshirig‘ining yechimini izlash, hal etish yo‘llarini ishlab chiqish	✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muqobil yechim yo‘llarini ishlab chiqish; ✓ har bir yechimning imkoniyatlari va to‘siqlarni tahlil qilish; ✓ muqobil yechimlarni tanlash
4-bosqich: Keys yechimini yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	✓ yakka va guruhda ishlash; ✓ muqobil variantlarni amalda qo‘llash imkoniyatlarini asoslash; ✓ ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; ✓ yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish

Keys. Berilgan topshiriq asosida dastur algoritmi tuzilib C++ dasturlash tilida

dastur matni yozildi. Dasturni acm.tuit.uz saytiga yuborilganda “kompilyatsiyada hatolik” habari chiqdi. Ya’ni Sistema yechimni qabul qilmadi.

Keysni bajarish bosqichlari va topshiriqlar:

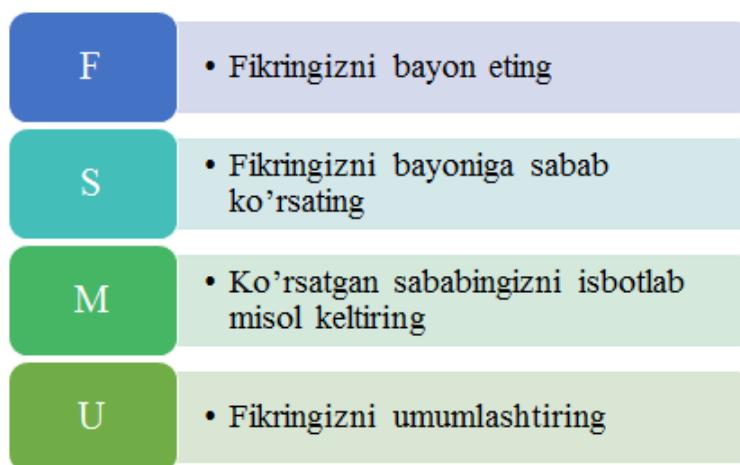
- Keysdgi muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablarni belgilang (individual va kichik guruhda).
- Xatolikni bartaraf etuvchi ishlar ketma-ketligini belgilang (juftliklardagi ish).

«FSMU» metodi

Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o’zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko’nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan ma’ruza mashg’ulotlarida, mustahkamlashda, o’tilgan mavzuni so’rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg’ul natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

- qatnashchilarga mavzuga oid bo‘lgan yakuniy xulosa yoki g‘oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog‘ozlarni tarqatiladi:

- ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhiy tartibda taqdimot qilinadi.

FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o’zlashtirilishiga asos bo‘ladi.

Namuna.

Fikr: “Polimarfizim obyektga yo‘naltirilgan dasturlashning asosiy

tamoyillaridan biridir”.

Topshiriq: Mazkur fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.

“Assesment” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod ta’lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o’zlashtirish ko‘rsatkichi va amaliy ko‘nikmalarini tekshirishga yo‘naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta’lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo‘nalishlar (test, amaliy ko‘nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo‘yicha tashhis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalgalash tartibi:

“Assesment” lardan ma’ruza mashg‘ulotlarida talabalarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o‘rganishda, yangi ma’lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg‘ulotlarda esa mavzu yoki ma’lumotlarni o’zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o‘z-o‘zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, o‘qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o‘quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo‘srimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

Namuna. Har bir katakdagi to‘g‘ri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

Test

- 1.10^{-8} aniqlikda natijani chop etish qanday bajariladi?
- A. printf(“%.8f”,x)
- B. cout<<x
- C. ...

Qiyosiy tahlil

- Dasturiy mahsulotlardan foydalanish ko‘rsatkichlarini tahlil qiling?

Tushuncha tahlili

- STD qisqartmasini izohlang.

Amaliy ko‘nikma

- Grafik muhitida ishslash uchun qo‘srimcha kutubxona fayllarini o‘rnating va sozlang.

“Insert” metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod o‘quvchilarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilmlarni o’zlashtirilishini engillashtirish maqsadida qo’llaniladi, shuningdek, bu metod o‘quvchilar uchun xotira mashqi vazifasini ham o‘taydi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- o‘qituvchi mashg‘ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan input-matnni tarqatma yoki taqdimot ko‘rinishida tayyorlaydi;
- yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn talim oluvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko‘rinishida namoyish etiladi;
- talim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o‘z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda kursantlar yoki qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgililar	1-matn	2-matn	3-matn
“V” – tanish ma’lumot.			
“?” – mazkur ma’lumotni tushunmadim, izoh kerak.			
“+” bu ma’lumot men uchun yangilik.			
“–” bu fikr yoki mazkur ma’lumotga qarshiman?			

Belgilangan vaqt yakunlangach, talim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo‘lgan ma’lumotlar o‘qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to‘liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg‘ulot yakunlanadi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod kursantlar yoki qatnashchilarni mavzu buyicha tayanch tushunchalarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu buyicha dastlabki bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo‘llaniladi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar mashg‘ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- o‘quvchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo‘lgan so‘zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);
- o‘quvchilar mazkur tushunchalar qanday ma’no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo‘llanilishi haqida yozma ma’lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga etgach o‘qituvchi berilgan tushunchalarning tugri va tuliq izohini uqib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;
- har bir ishtirokchi berilgan tugri javoblar bilan uzining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o‘z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna: “Moduldagi tayanch tushunchalar tahlili”

Tushunchalar	Sizningcha bu tushuncha qanday ma’noni anglatadi?	Qo’shimcha ma’lumot
Registr	Foylanuvchini ro‘yxatga olish	
Subscribe	Foydalanuvchini xizmatga a’zo bo‘lishini ta’minalash	
Invite	Ulanish o‘rnatalishi uchun softswitch bilan bog‘lanish	
Acknowledge	Aloqani tasdiqlash va foydalanuvchiga aloqa qilishini ta’minalash	
200 Ok	Softswitch foydalanuvchining so‘roviga ijobjiy javob qaytarishi	
Release	Aloqa tugatilganida kanalni bo‘sh holatga qaytarish	

Izoh: Ikkinchi ustunchaga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo’shimcha ma’lumot glossariyda keltirilgan.

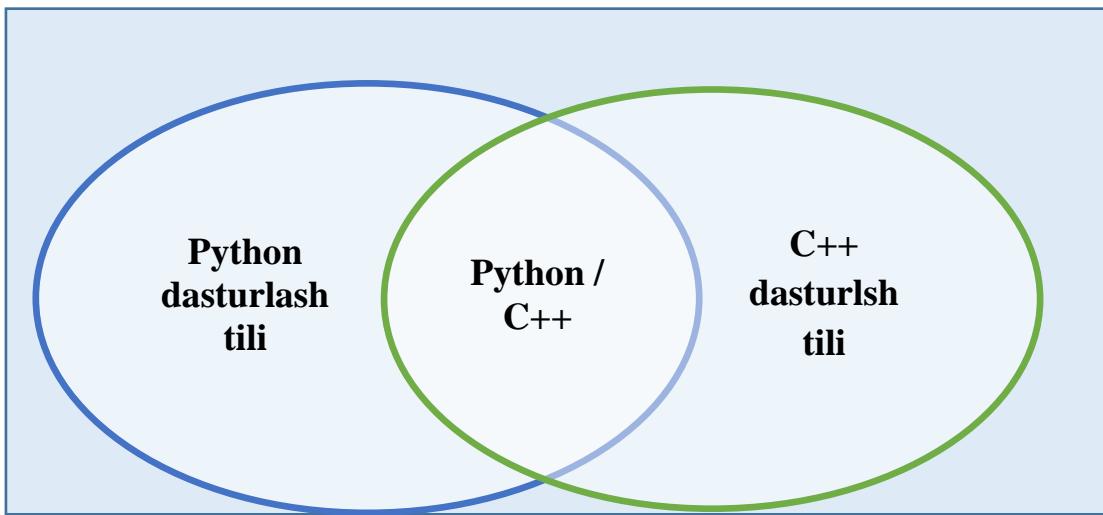
Venn Diagrammasi metodi

Metodning maqsadi: Bu metod grafik tasvir orqali o‘qitishni tashkil etish shakli bo‘lib, u ikkita o‘zaro kesishgan aylana tasviri orqali ifodalanadi. Mazkur metod turli tushunchalar, asoslar, tasavurlarning analiz va sintezini ikki aspekt orqali ko‘rib chiqish, ularning umumiyy va farqlovchi jihatlarini aniqlash, taqqoslash imkonini beradi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar ikki kishidan iborat juftliklarga birlashtiriladilar va ularga ko‘rib chiqilayotgan tushuncha yoki asosning o‘ziga xos, farqli jihatlarini (yoki aksi) doiralar ichiga yozib chiqish taklif etiladi;
- navbatdagi bosqichda ishtirokchilar to‘rt kishidan iborat kichik guruhlarga birlashtiriladi va har bir juftlik o‘z tahlili bilan guruh a’zolarini tanishtiradilar;
- juftliklarning tahlili eshitilgach, ular birgalashib, ko‘rib chiqilayotgan muammo yohud tushunchalarning umumiyy jihatlarini (yoki farqli) izlab topadilar, umumlashtiradilar va doirachalarning kesishgan qismiga yozadilar.

Namuna: Dasturlash tillari turlari bo‘yicha

“Blis-o‘yin” metodi

Metodning maqsadi: o‘quvchilarda tezlik, axborotlar tizmini tahlil qilish, rejalashtirish, prognozlash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Mazkur metodni baholash va mustahkamlash maksadida qo‘llash samarali natijalarni beradi.

Metodni amalga oshirish bosqichlari:

1. Dastlab ishtirokchilarga belgilangan mavzu yuzasidan tayyorlangan topshiriq, ya’ni tarqatma materiallarni alohida-alohida beriladi va ulardan materialni sinchiklab o‘rganish talab etiladi. Shundan so‘ng, ishtirokchilarga to‘g‘ri javoblar tarqatmadagi «yakka baho» kolonkasiga belgilash kerakligi tushuntiriladi. Bu bosqichda vazifa yakka tartibda bajariladi.

2. Navbatdagi bosqichda trener-o‘qituvchi ishtirokchilarga uch kishidan iborat kichik guruhlarga birlashtiradi va guruh a’zolarini o‘z fikrlari bilan guruhdoshlarini tanishtirib, bahslashib, bir-biriga ta’sir o’tkazib, o‘z fikrlariga ishontirish, kelishgan holda bir to‘xtamga kelib, javoblarini «guruh bahosi» bo‘limiga raqamlar bilan belgilab chiqishni topshiradi. Bu vazifa uchun 15 daqiqa vaqt beriladi.

3. Barcha kichik guruhlар o‘z ishlarini tugatgach, to‘g‘ri harakatlar ketma-ketligi trener-o‘qituvchi tomonidan o‘qib eshittiriladi, va o‘quvchilardan bu javoblarni «to‘g‘ri javob» bo‘limiga yozish so‘raladi.

4. «To‘g‘ri javob» bo‘limida berilgan raqamlardan «yakka baho» bo‘limida berilgan raqamlar taqqoslanib, farq bulsa «0», mos kelsa «1» ball quyish so‘raladi. Shundan so‘ng «yakka xato» bo‘limidagi farqlar yuqoridan pastga qarab qo‘shib chiqilib, umumiy yig‘indi hisoblanadi.

5. Xuddi shu tartibda «to‘g‘ri javob» va «guruh bahosi» o‘rtasidagi farq chiqariladi va ballar «guruh xatosi» bo‘limiga yozib, yuqoridan pastga qarab qo‘shiladi va umumiy yig‘indi keltirib chiqariladi.

6. Trener-o‘qituvchi yakka va guruh xatolarini to‘plangan umumiy yig‘indi bo‘yicha alohida-alohida sharhlab beradi.

7. Ishtirokchilarga olgan baholariga qarab, ularning mavzu bo'yicha o'zlashtirish darajalari aniqlanadi.

«Dasturiy vositalarni o'rnatish va sozlash» ketma-ketligini joylashtiring.

O'zingizni tekshirib ko'ring!

Harakatlar mazmuni	Yakka baho	Yakka xato	To'g'ri javob	Guruhan bahosi	Guruhan xatosi
import math			1		
print("Hello world!")			2		

“Brifing” metodi

“Brifing”- (ing. briefing-qisqa) biror-bir masala yoki savolning muhokamasiga bag'ishlangan qisqa press-konferensiya.

O'tkazish bosqichlari:

Taqdimot qismi.

Muhokama jarayoni (savol-javoblar asosida).

Brifinglardan trening yakunlarini tahlil qilishda foydalanish mumkin. Shuningdek, amaliy o'yinlarning bir shakli sifatida qatnashchilar bilan birga dolzARB mavzu yoki muammo muhokamasiga bag'ishlangan brifinglar tashkil etish mumkin bo'ladi. Tinglovchilar yoki tinglovchilar tomonidan yaratilgan mobil ilovalarning taqdimotini o'tkazishda ham foydalanish mumkin. **“Portfolio” metodi** “Portfolio” – (ital. portfolio-portfel, ingl.hujjatlar uchun papka) ta'limiy va kasbiy faoliyat natijalarini autentik baholashga xizmat qiluvchi zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan hisoblanadi. Portfolio mutaxassisning saralangan o'quv-metodik ishlari, kasbiy yutuqlari yig'indisi sifatida aks etadi. Jumladan, talaba yoki tinglovchilarning modul yuzasidan o'zlashtirish natijasini elektron portfoliolar orqali tekshirish mumkin bo'ladi. Oliy ta'lim muassasalarida portfolioning quyidagi turlari mavjud:

Faoliyat turi	Ish shakli	
	Individual	Guruhiy
Ta'limiy faoliyat	Tinglovchilar portfoliosi, bitiruvchi, doktorant, tinglovchi portfoliosi va boshq.	Tinglovchilar guruhi, tinglovchilar guruhi portfoliosi va boshq.
Pedagogik faoliyat	O'qituvchi portfoliosi, rahbar xodim portfoliosi	Kafedra, fakultet, markaz, OTM portfoliosi va boshq.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI
AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI
VA ALOQA HARBIY INSTITUTI**

**KIBERXAVFSIZLIK FAKULTETI
AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA DASTURIY INJINIRING
kafedrasи**

**«PYTHON DASTURLASH TILI»
FANINING**

O'QUV DASTURI

Toshkent 2024

KIBERXAVFSIZLIK FAKULTETI
AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA DASTURIY INJINIRING
KAFEDRASI

**PYTON DASTURLASH TILI FANINING
O'QUV DASTURI**

Bilim sohasi:	1000 000 - Xizmatlar
Ta'lif sohasi:	1030 000 - Xavfsizlik xizmati
Ta'lif yo'nalishlari:	61030700 - Qo'shincharning taktik qo'mondonlik muhandisligi (Aloqa qo'shnlari)

PYTHON DASTURLASH TILI

1. O‘quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta’lim dasturidagi o‘rni

“Python dasturlash tili” fani Qo‘sishlarning taktik qo‘mondonlik muhandisligi (Aloqa qo‘sishlari) mutaxassisligi bo‘yicha tayyorlanadigan bo‘lajak ofitserlarni yetuk mutaxassis bo‘lib chiqishida muhim ahamiyatga ega. Ushbu fan bugungi zamonaviy AKT vositalari rivojlangan davrda juda ham **dolzarb** ahamiyatga ega hisoblanadi.

Ushbu o‘quv fanining **oliy kasbiy ta’lim dasturidagi o‘rni** muhim hisoblanib, turli sohalarda zamonaviy texnologiyalar va nazorat punktlaridagi AKT vositalarini konfiguratsiyasi va ekspluatatsiyasi hamda apparat-dasturiy xizmat ko‘rsatish yo‘nalishida ofitser kadrlarga bo‘lgan ehtiyoj juda ham yuqori.

Mazkur fan tanlov fanlar bloki tarkibiga kirib, 1 ta semestr (7 semestr) davomida o‘qitiladi.

Kursantlar ushbu fanni o‘zlashtirish uchun quyidagi ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak:

- algoritm tushunchasi va xossalari;
- dasturlash texnologiyalari turlari;
- chiziqli, tarmoqlanuvchi va takrorlanuvchi jarayonlar;
- zamonaviy axborot texnologiyalari vositalari arxitekturasi;
- kompyutering apparat va dasturiy ta’mnoti xususiyatlari.

Ushbu fanni o‘rganishda “Informatika”, “Dasturlash texnologiyalari”, “Ma’lumotlar bazasini boshqarish tizimlari” kabi fanlar nazariy zamin bo‘lib xizmat qiladi, hamda ushbu fanning o‘zi “Ma’lumotlar bazasi va web texnologiyalar” fani uchun nazariy zamin bo‘lib xizmat qiladi.

2. O‘quv fanining maqsadi va vazifasi

O‘quv fanini o‘qitishdan asosiy **maqsad** turli sohalarda axborot texnologiyalari bo‘yicha yuqori malakali ofitserlarini tayyorlashda zamonaviy AKT vositalari va dasturiy ta’mnoti tuzilishi, ishslash jarayoni hamda yaratilish bosqichlarini nazariy va amaliy jihatdan o‘rgatishdan iborat.

«Pyton dasturlash tili» fanini **vazifasiga** kursantlarda mutaxassislik va kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirish va quyidagi maqsadlarga erishish kiradi:

kursant hamda tinglovchilarda AKT vositalari va dasturiy ta’mnoti tuzilishida zamonaviy qurilmalarning dasturiy ta’mnoti, ulardan foydalanish, shuningdek, ularning zamonaviy imkoniyatlaridan foydalanishga oid tayyorgarlikni shakllantirish;

ijodiy ravishda mustaqil bilim olish ko‘nikma, malakalarni hosil qilish, ularni O‘zbekiston Respublikasi qo‘sishlarida jangovar tayyorgarlik va xavfsizlikni mustahkamlash hamda obyektga yo‘naltirilgan dasturlash hamda AKT vositalarining dasturiy vositalaridan samarali foydalanishga yo‘naltirish.

Amaliy ko‘nikma va malakalar hosil qilish: AKT va kompyuter vositalari hamda turli sohalardagi zamonaviy xavfsizlik qurilmalarining dasturiy va texnik ta’midotidan foydalangan holda harbiy maqsadlar uchun dasturiy ishlanmalar yaratish, harbiy texnik va dasturiy tizimlarga oid bilim va malakalarni shakllantirish, zamonaviy texnik qurilmalar, dasturiy vositalar hamda ular bilan ishlash, takomillashtirish, raqamli qurilmalarda ishlash ko‘nikmasi va malakalarini o‘zlashtirish.

Fanni o‘zlashtirish davomida va yakunida kursantlar quyidagi ko‘nikmalarga ega bo‘ladi:

➤ dasturlash qismida dasturlash tillarining tuzilmasi, funksiyalari va asosiy parametrlari;

➤ texnik qo‘riqlash qurilmalarining dasturiy ta’moti va obyektga yo‘naltirilgan dasturlash tushunchalari;

➤ sinflar, tuzilma va birlashmalar;

➤ dasturiy ta‘minot konfiguratsiyasini boshqarish;

➤ dasturiy ta‘minotni testlash va sifatini ta‘minlash usullari to‘g‘risida;

tasavvurga ega bo‘lish;

➤ qo‘yilgan masalaga mos algoritmlarni tanlash;

➤ dastur strukturasini ishlab chiqish;

➤ dasturda xatoliklarni bartaraf etish va boshqarish;

➤ grafik foydalanuvchi interfeysi shakllantirish va boshqarish;

➤ belgilangan obyekt hususiyatlari asosida interfeysi ishlab chiqish;

➤ sinf, tuzilma va birlashmalar bilan ishlashni ***bilishi va ulardan foydalana (qo‘llay) olish;***

➤ zamonaviy dasturlash tillarining asoslarini va dasturiy muhitlarni tadbiq qilish;

➤ dasturlash tillarning sodda va murakkab tuzilmalarini qo‘llash;

➤ algoritmlarni baholash, qo‘yilgan masalani yechish algoritmini tanlash, tanlovnii asoslash va algoritmni tadbiq etish;

➤ obyektga mo‘ljallangan dasturlash texnologiyalaridan ***foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lish.***

3. O‘quv fanining mazmuni

3.1. Ma’ruza mashg‘ulotlari:

4-kurs 7-semestr

1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari.

1-mashg‘ulot. Python dasturlash tilining klassifikatsiyasi va rivojlanish tarixi. Python dasturlash tilining asosiy tushunchalari..

Fanning mazmuni, maqsadi, vazifalari. Python dasturlash tilining avzalliklari. Pythonni o‘rnatish. PyCharm dasturini o‘rnatish. Python sintaksisi bilan tanishish. Pythonda “Hello world!” dasturini tuzish.

2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish.

1-mashg‘ulot. PyQt5 paketi va uning imkoniyatlari bilan tanishish.

PyQt5 paketining imkoniyatlari. PyQt5 paketini o‘rnatish. PyQt5 paketini pip yordamida o‘rnatish. QtDesigner dasturini o‘rnatish hamda uning imkoniyatlari bilan tanishish.

3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish.

1-mashg‘ulot. Tarmoqda ma’lumot almashuvchi klient-server dasturini tuzish.

Socket modulining asosiy metodlari bilan tanishish.

3.2. Amaliy mashg‘ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

4-kurs 7-semestr

1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari:

2-mashg‘ulot. Pythonda arifmetik operatorlar.

Arifmetik operatorlar. Sonlar bilan ishlash. O‘zgaruvchilar. Bool tipi ma’lumotlar bilan ishlash.

3-mashg‘ulot. Satrlar bilan ishlovchi operatorlar va metodlar.

Satrlar bilan ishlovchi operatorlar va metodlar. str.format() metodi yordamida satrlarni formatlash.

4-mashg‘ulot. Shart operatori. Shart operatoriga doir dasturlari tuzish.

IF, IF-ELSE va IF-ELIF-ELSE operatorlari..

5-mashg‘ulot. Pythonda takrorlanuvchi jarayonlarni dasturlash.

Sikl operatorlari – For va while bilan ishlash. Break, continue va else operatorlarining qo‘llanilishi.

6-mashg‘ulot. Pythonda ro‘yxatlar bilan ishlash.

Ro‘yxatlar va ularning qo‘llanilishi. Ro‘yxatlarni yaratish usullari. Ro‘yxatlar bilan ishlovchi metodlar.

7-mashg‘ulot. Pythonda Kortejlar (Tupllar) bilan ishlash.

Kortejlar va ularning qo‘llanilishi. Kortejlarni yaratish usullari. Kortejlar bilan ishlovchi metodlar.

8-mashg‘ulot. Pythonda Setlar ro‘yxati bilan ishlash

Setlar va ularning qo‘llanilishi. Setlarni yaratish usullari. Setlar bilan ishlovchi metodlar.

9-mashg‘ulot. Pythonda “Lug‘at” bilan ishlash.

Lug‘atlar va ularning qo‘llanilishi. Lug‘atlarni yaratish usullari. Lug‘atlar bilan ishlovchi metodlar.

10-mashg‘ulot. Pythonda Funksiya tushunchasi. Foydalanuvchi funksiyasi..

Funksiyalarni aniqlash va uni chaqirish. Parametrlar va parametrsiz funksiya. Anonim funksiya. Dekoratorlar. Global va lokal o‘zgaruvchi. Lambda funktsiyasi.

11-mashg‘ulot. Fayllar va kataloglar bilan ishlash.

Faylni ochish. Fayllar bilan ishlovchi metodlar. os modulining imkoniyatlari. Fayl va katalog yo‘lini o‘zgartirish. Katalog va fayl bilan ishlovchi funksiya va metodlar.

12-mashg‘ulot. Pythonda OOP asoslari.

OOP asoslari. Klasslarni e’lon qilish va nusxasini yaratish. Sinf va obyekt. Sinf konstruktori. `__init__()` va `__del__()` metodlari.

13-mashg‘ulot. Pythonda Vorislik tushunchasi.

Vorislik. Maxsus metodlar. Klass xususiyatlari. Dekoratorlar.

2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish:

2-mashg‘ulot. PyQt5 kutubxonasi. QLabel va QLineEdit vidjetlari.

Arduinoda ma’lumotlar butunligi tushunchasi. CRC ma’lumotlar butunligi..

3-mashg‘ulot. Mikrokontroller o‘rtasida o‘zaro ma’lumot almashinuvi.

QLabel vidjeti; QLabel shrift, o‘lcham va text xususiyatlari; QLineEdit vidjeti; setStyleSheet() metodi.

4-mashg‘ulot. PyQt5 modal dialog. QMessageBox vidgeti bilan ishlash.

QMessageBox vidgetining vazifasi. QMessageBox vidgetining asosiy xususiyatlari. Statik funksiyalari. Piktogramma vaPixmap xususiyatlari.

5-mashg‘ulot. PyQt da rasmlar va menyular.

PyQt paketi yordamida rasm joylashtirish usullari. Menu yaratish. Menu vidgetining xususiyatlari.

6-mashg‘ulot. Matn muharriri dizaynini yaratish.

Yaratiladigan matn muharriri uchun kerakli uskunalarni tanlash. Tanlangan uskunalarni matn muharriri ekraniga joylashtirish. Matn muharririr ekrani dizaynini shakllantirish.

7-mashg‘ulot. Matn muharriri dasturini yozish.

PyQt5 da matn muharriri dizaynidagi elementlarning funksiyalari uchun dastur yozish. Dasturni testlash.

8-mashg‘ulot. PyQt5 da Minesweeper o‘yini dizaynini yaratish.

PyQt5 da Minesweeper o‘yinini yaratish. O‘yin uchun kerakli uskunalarni tanlash. O‘lchamlarni o‘rnatish. O‘yin dizaynini yaratish.

9-mashg‘ulot. PyQt5 da Minesweeper o‘yini dasturini yozish.

PyQt5 da Minesweeper o‘yini dizaynidagi tugmalarning funksiyalari uchun dastur yozish. Dasturni testlash. O‘yinni ishga tushirish.

3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish:

2-mashg‘ulot. Socket moduli bilan ishlash.

Socket modulining asosiy metodlari bilan tanishish. `socket()`, `.bind`, `.listen`, `.accept()`, `.connect()`, `.send()`, `recv()`, `.close()` metodlari bilan ishlash.

3-mashg‘ulot. Pythonda TCP klient-server dasturini tuzish.

Socket modulining asosiy metodlari yordamida client-server dasturini tuzish.

4-mashg‘ulot. TCP klient-server dasturini testlash.

TCP client-server dasturi yordamida ma’lumot almashish.

5-mashg‘ulot. PyQt5 paketidan foydalanib zamonaviy chat dasturini tuzish.

TCP dasturini client qismini GUI ko‘rinishda ishlab chiqish.

6-mashg‘ulot. Pythonda GUI paketidan foydalanib chat dasturini tuzishni yakunlash

TCP client-server dasturini GUI ko‘rinishda ishlab chiqish.

7-mashg‘ulot. PyQt5 paketidan foydalanib zamonaviy chat dasturini tuzish.

GUI TCP klient-server dasturi yordamida ma’lumot almashinuvini testlash.

8-mashg‘ulot. Python ilovasini kompilyatsiya qilish.

Python ilovasini kompilyatsiya qilish.

O‘qituvchilar amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazishda, tinglovchilarning yakka tartibdagi sifatlariga ko‘proq javob beradigan va o‘quv materiallarini ular tomonidan yuqori darajada o‘zlashtirishni ta’minlaydigan, shuningdek, mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantiradigan o‘qitish usul va vositalarini tanlaydilar.

Mashg‘ulotlar o‘quv soati hisoboti va mavzular ro‘yxati

Mavzular	Fan mavzularini nomlanishi	Ishlar hajmi (soat)							
		Umumiyl yuklama hajmi	Jami	Ma’ruza	Amaliy mashg‘ulotlar	Guruh mashg‘uloti	Seminarlari	Mustaqil o‘qish	
O‘rnatalgan tizimlarning apparat – dasturiy ta’minti									
4-kurs 7 semestr									
1.	“Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari. Python dasturlash tilining klassifikatsiyasi va rivojlanish tarixi. Python dasturlash tilining asosiy tushunchalari	4	2	2				2	
2.	Pythonda arifmetik operatorlar.	4	2		2			2	
3.	Satrlar bilan ishlovchi operatorlar va metodlar.	4	2		2			2	

4.	Shart operatori. Shart operatoriga doir dasturlari tuzish.	4	2		2			2
5.	Pythonda takrorlanuvchi jarayonlarni dasturlash.	4	2		2			2
6.	Pythonda ro'yxatlar bilan ishlash.	4	2		2			2
7.	Pythonda Kortejlar (Tupllar) bilan ishlash.	4	2		2			2
8.	Pythonda Setlar ro'yxati bilan ishlash.	4	2		2			2
9.	Pythonda "Lug'at" bilan ishlash.	4	2		2			2
10.	Pythonda Funksiya tushunchasi. Foydalanuvchi funksiyasi	4	2		2			2
11.	Fayllar va kataloglar bilan ishlash.	4	2		2			2
12.	Pythonda OOP asoslari.	4	2		2			2
13.	Pythonda Vorislik tushunchasi.	4	2		2			2
14.	PyQt5 paketi va uning imkoniyatlari bilan tanishish.	4	2	2				2
15.	PyQt5 kutubxonasi. QLabel va QLineEdit vidjetlari.	4	2		2			2
16.	Mikrokontroller o'rtaida o'zaro ma'lumot almashinuvi.	4	2		2			2
17.	PyQt5 modal dialog. QMessageBox vidgeti bilan ishlash.	4	2		2			2
18.	PyQt da rasmlar va menyular.	4	2		2			2
19.	Matn muharriri dizaynini yaratish.	4	2		2			2
20.	Matn muharriri dasturini yozish.	4	2		2			2
21.	PyQt5 da Minesweeper o'yini dizaynini yaratish	4	2		2			2
22.	PyQt5 da Minesweeper o'yini dasturini yozish.	4	2		2			2
23.	Tarmoqda ma'lumot almashuvchi klient-server dasturini tuzish.	4	2	2				2
24.	Socket moduli bilan ishlash.	4	2		2			2
25.	Pythonda TCP klient-server dasturini tuzish. 1.	4	2		2			2
26.	TCP klient-server dasturini testlash.	4	2		2			2
27.	PyQt5 paketidan foydalanib zamonaviy chat dasturini tuzish..	4	2		2			2
28.	Pythonda GUI paketidan foydalanib chat dasturini tuzishni yakunlash	4	2		2			2
29.	PyQt5 paketidan foydalanib zamonaviy chat dasturini tuzish.	4	2		2			2
30.	Python ilovasini kompilyatsiya qilish.	4	2		2			2
	Jami fan bo'yicha:	120	60	6	54			60

4. Fanni o‘qitish bo‘yicha tashkiliy – uslubiy ko‘rsatmalar.

“Pyton dasturlash tili” fanini o‘qitish davomida kursantlarni mustaqil va erkin fikr yuritishga, mantiqiy va algoritmik fikrlashlarini hamda, nutq mahoratini oshirishga, u yoki bu muammoga nisbatan o‘z nuqtai nazarini aniq va ravshan ifoda etishga chorlaydigan innovatsion pedagogik texnologiyalardan hamda “Bumerang”, “Zinama-zina”, “Fikrlar hujumi” (aqliy hujum), “Charxpalak”, “3 x 4”, “Muammo”, “Labirint”, “Blis-so‘rov”, “Skorobey”, “Interfaol suhbat”, “T-sxema”, “Klasster”, “FSMU”, “VEN-diagramma”, SWOT-tahlil” va boshqa interfaol metodlardan foydalaniladi.

Ma’ruza materiallari bayoni mustaqil va tugallangan hususiyatga ega bo‘lib, avval bayon qilingan materiallarga mantiqiy bog‘langan hamda boshqa fanlarda, hamda amaliyotda qo‘llanishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Amaliy mashg‘ulotlarda kursantlar olgan nazari bilimlarini qo‘llay olishni o‘rganishlari kerak.

Har bir ma’ruza o‘z ichiga kirish, asosiy va yakuniy qismni oladi.

Kirish qismida: mavzuning nomi, ma’ruza mavzusining asosiy g‘oyasi va muhimligi; o‘quv maqsadlar; ma’ruzaning o‘quv savollari; oldingi va keyingi mashg‘ulotlar bilan bog‘liqligi; OHTMdha ofitserlarni tayyorlash jarayonidagi ma’ruzaning tutgan o‘rni bayon qilinadi.

Ma’ruzaning asosiy qismida o‘quv savollarining mazmuni yetkaziladi. Ma’ruzaning har bir nazariy jihatni eng maqsadga muvofiq usullarni qo‘llagan holda asoslangan va isbotlangan bo‘lishi kerak. Ma’ruzaning asosiy qismini bayon qilishda ta’lim oluvchilarga ilmiy g‘oyalarni rivojlanishi, jamlanishi, mavhumlikdan aniqlikka o‘tishining mantig‘ini yoritib berishga imkon beruvchi dalillarga tayanish ma’ruzaga bo‘lgan majburiy talab hisoblanadi. Har bir ma’ruzaning asosiy qismining mazmuni fundamental bo‘lishi kerak.

Amaliy maqsadlarga yo‘naltirilgan ma’ruzalarda kasbga oid va o‘quv vazifalarni hal etish bo‘yicha amaliy tavsiyalarni ko‘zda tutish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Har bir o‘quv savoli, uni, keyingi o‘quv savoliga mantiqiy olib keluvchi, rivojlanish istiqbollarining nazariyasi va amaliyoti hamda qisqacha xulosasini yoritish bilan tugatilishi kerak.

Ma’ruzaning yakuniy qismida, nazariya va amaliyotni qo‘llash soha va chegaralarini ko‘rsatgan holda, asosiy qism mazmuni umumlashtiriladi

va qisqacha xulosa qilinadi, mustaqil o‘rganish hamda kelgusi seminar va boshqa turdagи mashg‘ulotlarda muhokama qilish uchun savollar va vazifalar belgilanadi.

Ma’ruzani o‘qishda kino va videofilmlar, chizmalar, plakatlar, modellar, asboblar va maketlarni namoyish qilgan holda o‘quv materiallarining og‘zaki yetkazilishi o‘qitishning yetakchi uslubi hisoblanadi.

Materialni yetkazish tempini tanlashda, o‘qituvchi, ta’lim oluvchilar (tinglovchilar, kursantlar) toifasini, ushbu mavzu (yo‘nalish) bo‘yicha o‘quv, ilmiy, uslubiy adabiyotlar mavjudligi va boshqa omillarni albatta hisobga olishi kerak.

Individual va kollektiv yondashish yo‘li bilan o‘qituvchi suhbat orqali ma’ruzaning o‘z ichiga olgan muammoli savollarning yechimini topadi.

O‘rganilayotgan o‘quv materiallarini faollashtirish uchun «nima uchun bunday qilingan», «qanchalik bu qulay (ma’qullik, maqsadga muvofiq)», bunda o‘rganuvchilar orasida seminar mashg‘ulot xususiyatga ega bo‘lgan fikrlarni almashuv va metodik usullarni kiritish foydalidir.

Amaliy mashg‘ulot o‘tkazish maqsadida kursantlar zamonaviy kompyuterlarda zamonaviy dasturlash tillarida dastur yaratishadi va dasturlarni tahlilini o‘rganishadi.

Amaliy mashg‘ulotlar zamonaviy kompyuterlar va multimedia vositalari bilan jihozlangan maxsus o‘quv sinf xonalarida o‘tkaziladi. Nazariy tajribani va amaliyotni o‘tash mobaynida o‘z qobiliyatini hamda ko‘nikmalarini takomillashtiradi.

Mashg‘ulotlarni individuallashtirish va o‘qitishni sifatini oshirish maqsadida vositalarning soniga qarab guruhlar bir qancha guruhlarga bo‘linadi va ular o‘quv joylariga taqsimlanadi.

Amaliy mashg‘ulotlarda kursantlar me’yorlarni bajarishda ishtiroy etishi maqsadida bellashuv, musobaqa va sog‘lom raqobat elementlarini kiritish lozim.

O‘quv-tarbiyaviy jarayonini jadallashtirishga qo‘yilgan talablar oshishini inobatga olib mashg‘ulotlarni tashkil etish va o‘tkazish uslubiyatini doimo takomillashtirish lozim.

Mustaqil ta’lim jarayonida kursantlar tavsiya etilgan adabiyotlarni o‘rganib, konseptlarini to‘ldirib, olgan bilimlarini mustahkamlaydi.

5. Mustaqil ta’lim va mustaqil ishlar.

Mustaqil o‘zlashtiriladigan mavzular bo‘yicha belgilangan vaqt davomida fan bo‘yicha o‘tkazilgan mavzular va zarur ko‘nikma va malakani shakllantirishga undaydigan qo‘srimcha mavzular hamda materiallar ustida kursantlar o‘zi mustaqil o‘rganishadi. Mustaqil ta’lim davomida kursantlar zarur adabiyotlar va elektron manbaalar bilan ta’milnadi. Kursantlarning mustaqil ta’lim olishi fanni va mutaxassislik ko‘nikmalarini yanada mustahkamroq egallashini ta’minlaydi. Mustaqil ta’lim va mustaqil ish topshiriqlarini kursantlar tomonidan bajarilishi majburiydir va u fanning joriy nazorat bahosining bir qismini tashkil etadi. Mustaqil ta’lim topshiriqlari fan o‘qituvchisi tomonidan har bir kursant uchun umumiy bir mavzuda va har biriga individual yo‘nalish va shart asosida semestr davomida berib boriladi.

Mustaqil o‘zlashtiriladigan mavzular bo‘yicha kursantlar tomonidan mustaqil ish AKT vositasi yordamida amaliy ish ko‘rinishida tayyorlanadi va uni taqdimoti tashkil qilinadi.

5.1. Mustaqil ta’lim olish uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. PyQt5 kutubxonasi bilan ishlash
2. Pythonda umumiylasalarga dior dastur tuzish
3. Pythonda fayllar bilan ishlash
4. Pythonda tarmoq dasturlari yaratish

Mustaqil ta’lim va mustaqil ishning baholanishi har bir kursantning bajargan topshirig‘i sifati va taqdimotiga ko‘ra aniqlanadi. Mustaqil ta’lim va mustaqil ishning baholash mezonlari fanning ishchi o‘quv dasturi (sillabus) da batafsil yoritilgan.

6. Asosiy va qo‘srimcha o‘quv adabiyotlar hamda axborot manbaalari

Asosiy adabiyotlar:

1. Sh.R. Sapayev, B.K. Yusupov, A.A. Abidov. “Python dasturlash tili” Darslik. Toshkent: 2024y. B - 316.
2. Sh.R. Sapayev “Python dasturlash tili asoslari”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: 2023y. B – 137.
3. Sh.R. Sapayev “PyQt5 paketi va QtDesigner dasturida grafik ilovalar tuzish”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: 2024y. B - 150

Qo‘srimcha adabiyotlar:

1. Бхаргава А. Грокаем алгоритмы. Иллюстрированное пособие для программистов и любопытствующих.-СПб.: Питер, 2017.-288 с. : ил. ISBN 978-5-496-02541-6
2. Н.А.Прохоренок, В.А.Дронов. “Python3 и PyQt5. Разработка приложений”. СПб.: БХВ-Петербург, 2016. – 832 с.: ил.
3. Франсуа Шолле. “Глубокое обучение на Python”. — СПб.: Питер, 2018. — 400 с.: ил. — (Серия «Библиотека программиста»).
4. Чан, Уэсли. “Python: создание приложений. Библиотека профессионала”, 3-е изд. [Пер. с англ. - М. : ООО "И.Д. Вильяме"], Москва: Санкт-Петербург • Киев 2015.
5. Марк Саммерфилд. “Программирование на Python 3. Подробное руководство” [Пер. с англ. – СПб]. - Москва: Санкт-Петербург–2009 год.

Internet saytlari:

1. <https://www.python.org>
2. <https://python-scripts.com>
1. <https://webformyself.com/python>

Fan/modul uchun ma’sullar:

B.K. Yusupov – O‘R MV AKT va AHI “Axborot texnologiyalari va dasturiy injiniring” kafedrasi boshlig‘i, PhD, dotsent.

Sh.R. Sapayev - O‘R MV AKT va AHI “Axborot texnologiyalari va dasturiy injiniring” kafedrasi dotsenti.

Taqrizchilar:

podpolkovnik S. Porsiyev – O‘R QK Bosh Shtabi AAT va AH BB axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish boshqarmasi boshlig‘i VVB.

podpolkovnik B. To‘rayev - O‘R QK Akademiyasi Qurolli Kuchlarda Axborot texnologiyalari va kiberxavfsizlik kafedrasi boshlig‘i LMVB.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI
AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI VA ALOQA
HARBIY INSTITUTI

KIBERXAVFSIZLIK FAKULTETI

“AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA DASTURIY INJINIRING”
KAFEDRASI

“PYTHON DASTURLASH TILI” FANINING

ISHCHI O'QUV DASTURI

Conaeb

PVO. kiber, IT
u-type

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI

AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI VA ALOQA HARBIY INSTITUTI

"TASDIQLAYMAN"

O'R MV AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA
TEXNOLOGIYALARI VA ALOQA HARBIY
INSTITUTI BOSHLIG'NING O'QUV VA
ILMIY ISHLAR BO'YICHA O'RINBOSARI
polkovnik

[Signature] O. Mirjalolov

2024 yil "19" 07

"KIBERXAVFSIZLIK" fakulteti

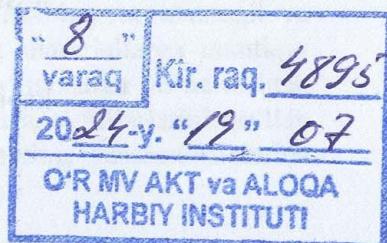
"AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA DASTURIY INJINIRING" kafedrasи

"PYTHON DASTURLASH TILI" fanining

ISHCHI O'QUV DASTURI

Bilim sohasi:	1 000 000	- Xizmatlar
Ta'lif sohasi:	1 030 000	- Xavfsizlik xizmati
Ta'lif yo'nalishlari:	6 1030 700	- Qo'shinlarning taktik qo'mondonlik muhandisligi (Havo hujumidan mudofaa radiotexnika qo'shinlar, Havo hujumidan mudofaa zenit-raketa qo'shinlari, Tarmoq va axborot tizimlari xavfsizligi, Axborot tizimlari va texnologiyalari)

Toshkent – 2024 y.

Fanning ishchi o‘quv dasturi O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi Harbiy kadrlarni tayyorlash boshqarmasi boshlig‘i tomonidan 2024 yil 17 07 kuni tasdiqlangan o‘quv dasturi asosida tayyorlangan.

Ishchi o‘quv dasturi Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va aloqa harbiy instituti ilmiy-uslubiy kengashining 2024 yil 28 06 kunidagi “11” – sonli bayoni bilan tasdiqlangan.

Ishchi o‘quv dasturi Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va aloqa harbiy instituti boshlig‘ining 2024 yil 02 08 kunidagi “189” -son buyrug‘i bilan ta’lim jarayoniga joriy etilgan.

Tuzuvchilar:

- B.K. Yusupov Axborot kommunikatsiya texnologiyalari va aloqa harbiy institute Kiberxavfsizlik fakulteti “Axborot texnologiyalari va dasturiy injiniring” kafedrasи boshlig‘i, PhD, dotsent;
- Sh.R. Sapayev Axborot kommunikatsiya texnologiyalari va aloqa harbiy instituti Kiberxavfsizlik fakulteti “Axborot texnologiyalari va dasturiy injiniring” kafedrasи dotsenti.

Taqrizchilar:

- podpolkovnik O‘R QK BOSH SHTABI AAT va AH BB axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish boshqarmasi boshlig‘i VVB
S. Porsiyev
- podpolkovnik O‘R QK AKADEMIYASI QUROLLI KUCHLARDA Axborot texnologiyalari va kiberxavfsizlik kafedrasи boshlig‘i LMVB
B. To‘rayev

AXBOROT-KOMMUNIKATSİYA TEXNOLOGİYALARI VA
ALOQA HARBİY İNSTITUTİ O'QUV BO'LIMI BOSHLIG'I

mayor

N. Kuzibekov

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA DASTURIY
INJINIRING KAFEDRASI BOSHLIG'I

kapitan

B. Yusupov

I. O'QUV VAQTINI SEMESTRLAR VA O'QUV MASHG'ULOT TURLARI BO'YICHA TAQSIMLANISHI

Fanni o'qitish muddati:	Umumiy yuklamuning hajmi	Kursantning o'quv yuklamasi (soatlarda)									Nazorat usuli
		Auditoriya mashg'ulotlari (soatlarda)									
Jami	Ma'ruzalar	Guruh mashg'ulotlari (mashqlari)	Amaliy mashg'ulotlar	Laboratoriya mashg'ulotlari	Seminarlar	Mustaqil ta'lim	Kurs loyihasi (ishi)	Mustaqil tayyorgarlik	Oraliq nazorati	Yakuniy nazorat	
7	120	60	6		54			60			+
Jami soatlari	120	60	6		54			60			+

II. O'QUV FANNI O'QITILISH BO'YICHA USLUBIY KO'RSATMALAR

“Python dasturlash tili” fani bo‘lajak ofitserlarni yetuk mutaxassis bo‘lib chiqishida muhim ahamiyatga ega. Ushbu fan bugungi zamонавиј AKT vositalari rivojlangan davrda juda ham **dolzorb** ahamiyatga ega hisobланади.

“Python dasturlash tili” fanini o‘tish va mustaqil o‘qish jarayonida kursantlar bilan quyidagi maqsadlarga erishiladi:

Bilim berish: kursatlarda Python dasturlash tili yordamida biror bir dastur yaratish uchun kerak bo‘ladigan asosiy elementlari bo‘lmish funksiyalar, massivlar, satrlar, fayllar bilan ishslash, ular bilan ishlovchi funksiya va metodlar bilan ishslash; shuningdek, pythonning imkoniyatlarini oshiruvchi turli modullari - PyQt5, numpy, pandas, matplotlib, tkinter, kivy kabi kutubxonalaridan foydalanishga oid ko‘nikmalarni shakllantirish; ijodiy ravishda mustaqil bilim olish ko‘nikma va malakalarni hosil qilish; ularni O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida jangovar tayyorgarlikni mustahkamlash va harbiy maqsadlarga yo‘naltirilgan dasturlash hamda AKT vositalarining dasturiy vositalaridan samarali foydalanishga yo‘naltirish.

Tarbiyalash: ofitserlar faoliyatiga xos bo‘lgan kasbiy va psixologik sifatlarni shakllantirish bilan birgalikda kompyuter va Axborot texnologiyalari vositalarining imkoniyatlaridan harbiy maqsadlarda foydalanishga o‘rgatish.

Amaliy ko‘nikma va malakalar hosil qilish: qo‘yilgan topshiriqlarni bajara olish va bajarish usullarini tanlash; berilgan talabga mos dasturlar ishlab chiqish; dasturda xatoliklarni bartaraf etish va boshqarish.

Fanni o‘zlashtirish kursatlarning “Informatika”, “Kompyuter tizimlarini ekspluatasiya qilish” “Ma’lumotlar bazasini boshqarish tizimlari” fanlarida olgan bilimlariga tayanadi. Fanni o‘zlashtirish quyidagi mashg‘ulot turlarini o‘z ichiga oladi: ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar, shuningdek kursatlarga mustaqil tayyorgarlik vaqtida maslahatlar berish. Ma’ruza materiallari bayoni mustaqil va tugallangan hususiyatga ega bo‘lib, avval bayon qilingan materiallarga mantiqiy bog‘langan hamda boshqa fanlarda, hamda amaliyatda qo‘llanishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Amaliy mashg‘ulotlarda kursantlar olgan nazariy bilimlarini qo‘llay olishni o‘rganishlari kerak. Kursatlarning bilimlari reyting nazorat tizimida

baholanadi. Kursantlar bilimlarini reyting nazoratida baholash quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

- kundalik nazorat: kursantlarni mashg‘ulotlarda muntazam so‘roq qilish;
- oraliq nazorat;
- yakuniy nazorat.

Fanning harbiy yo‘nalishi aloqa qo‘shtinida mavjud va mutaxassislarning keyingi professional faoliyatiga ta’luqli aniq texnika baza namunalarini tuzilishini va ekspluatatsiya qilishda amaliy bilimlar olish bilan ta’milnadi.

Mashg‘ulotning asosiy ko‘rinishi ma’ruza mashg‘ulotlari va amaliy mashg‘ulotlar hisoblanadi.

Ma’ruza mashg‘ulotlari, odatda, bir necha o‘quv guruhini o‘z ichiga olgan, 100 nafardan ortiq bo‘lmagan kursantlarning oqimi (potok) bilan o‘tkaziladi. Ma’ruza kafedra boshlig‘i va professor-o‘qituvchilar tomonidan o‘qiladi. Ma’ruzani o‘qishga tajribali o‘qituvchilar ham ruxsat etiladi. Ma’ruzani o‘qish uslubi ma’ruzachi tomonidan aniqlanadi, lekin bunda mashg‘ulotda o‘rganuvchilarning faolligini oshirish usullariga ko‘proq e’tibor qaratiladi:

- muammoli savollarni o‘rtaga qo‘yish;
- ma’ruzani munozara usulida muloqat formasida harbiy tajribaga va o‘rganilayotgan texnika namunalari jangovar qo‘llash hamda amaliy ekspluatatsiya qilishga tayangan holda o‘qitish.

Ma’ruzaning materiallari doimo yangilanib borish lozim. Ma’ruza o‘rganilayotgan fan bo‘yicha ilmiy bilimlar asosini berishi, o‘quv materiallarining o‘ta murakkab savoli dialektik o‘zaro bog‘liqligini, kursantlarning ijodiy fikrlashini rivojlanishiga ko‘maklashuvi, zamонавиyl ilm va texnika yutuqlarini, nazariya va amaliyotning dolzarb savollarini yoritib berishi va boshqa mashg‘ulotlar turlarining hamda kursantlarning mustaqil tayyorgarligini tashkil qilish va o‘tkazishning asosi hisoblanadi.

Ma’ruza mashg‘ulotlarining faol shakllari:

- tasviriy (vizual) ma’ruza;
- muammoli ma’ruza;
- ma’ruza – matbuot konferensiyasi;
- ikki kishilik ma’ruza;
- ma’ruza – provokatsiya (chalgiituvchi ma’ruza);
- ma’ruza – konsultatsiya;
- ma’ruza – suhbat;
- qarshi aloqa texnikasidan foydalanuvchi ma’ruza.

Har bir ma’ruza o‘z ichiga kirish, asosiy va yakuniy qismni oladi.

Kirish qismida: mavzuning nomi, ma’ruza mavzusining asosiy g‘oyasi va muhimligi; o‘quv maqsadlar; ma’ruzaning o‘quv savollari; oldingi va keyingi mashg‘ulotlar bilan bog‘liqligi.

Ma’ruzaning asosiy qismida o‘quv savollarining mazmuni yetkaziladi. Ma’ruzaning har bir nazariy jihat eng maqsadga muvofiq usullarni qo‘llagan holda asoslangan va isbotlangan bo‘lishi kerak. Ma’ruzaning asosiy qismini bayon qilishda ta’lim oluvchilarga ilmiy g‘oyalarni rivojlanishi, jamlanishi, mavhumlikdan aniqlikka

o‘tishining mantig‘ini yoritib berishga imkon beruvchi dalillarga tayanish ma’ruzaga bo‘lgan majburiy talab hisoblanadi. Har bir ma’ruzaning asosiy qismini mazmuni fundamental bo‘lishi kerak.

Amaliy maqsadlarga yo‘naltirilgan ma’ruzalarda kasbga oid va o‘quv vazifalarni hal etish bo‘yicha amaliy tavsiyalarni ko‘zda tutish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Har bir o‘quv savoli, uni, keyingi o‘quv savoliga mantiqiy olib keluvchi, rivojlanish istiqbollarining nazariyasi va amaliyoti hamda qisqacha xulosasini yoritish bilan tugatilishi kerak.

Ma’ruzaning yakuniy qismida, nazariya va amaliyotni qo‘llash soha va chegaralarini ko‘rsatgan holda, asosiy qism mazmuni umumlashtiriladi va qisqacha xulosa qilinadi, mustaqil o‘rganish hamda kelgusi seminar va boshqa turdagи mashg‘ulotlarda muhokama qilish uchun savollar va vazifalar belgilanadi.

Ma’ruzani o‘qishda kino va videofilmlar, chizmalar, plakatlar, modellar, asboblar va maketlarni namoyish qilgan holda o‘quv materiallarining og‘zaki yetkazilishi o‘qitishning yetakchi uslubi hisoblanadi.

Materialni yetkazish tempini tanlashda, o‘qituvchi, kursantlar toifasini, ushbu mavzu (yo‘nalish) bo‘yicha o‘quv, ilmiy, uslubiy adabiyotlar mavjudligi va boshqa omillarni albatta hisobga olishi kerak.

Individual va kollektiv yondashish yo‘li bilan o‘qituvchi suhbat orqali ma’ruzaning o‘z ichiga olgan muammoli savollarning yechimini topadi.

O‘rganilayotgan o‘quv materiallarini faollashtirish uchun «nima uchun bunday qilingan», «qanchalik bu qulay (ma’qullik, maqsadga muofiq)», bunda o‘rganuvchilar orasida seminar mashg‘ulot xususiyatga ega bo‘lgan fikrlarni almashuv va metodik usullarni kiritish foydalidir.

Amaliy mashg‘ulot o‘tkazish maqsadida kursantlar zamonaviy kompyuterlarda Python va C++ dasturlash tillarida dastur yaratishadi va dasturlarni tahlilini o‘rganishadi.

Amaliy mashg‘ulotlar zamonaviy kompyuterlar va multimedia vositalari bilan jihozlangan maxsus o‘quv sinf xonalarida o‘tkaziladi. Nazariy tajribani va amaliyotni o‘tash mobaynida o‘z qobiliyatini hamda ko‘nikmalarini takomillashtiradi.

Mashg‘ulotlarni individuallashtirish va o‘qitishni sifatini oshirish maqsadida vositalarning soniga qarab guruuhlar bir qancha guruhlarga bo‘linadi va ular o‘quv joylariga taqsimlanadi.

Amaliy mashg‘ulotlarda kursantlar me’yorlarni bajarishda ishtiroy etishi maqsadida bellashuv, musobaqa va sog‘lom raqobat elementlarini kiritish lozim.

Harbiy tajribani va amaliyotni o‘tash mobaynida o‘z qobiliyat hamda ko‘nikmalarini takomillashtiriladi.

O‘quv-tarbiyaviy jarayonini jadallashtirishga qo‘yilgan talablar oshishini inobatga olib mashg‘ulotlarni tashkil etish va o‘tkazish uslubiyatini doimo takomillashtirish lozim.

Mustaqil o‘qish soatida kursantlar tavsiya etilgan adabiyotlarni o‘rganib, konseptlarini to‘ldirib, olgan bilimlarini mustahkamlaydi.

Guruhi va yakka tartibdagi konsultatsiyalar kursantlarga o‘qituvchilar tomonidan amaliy mashg‘ulotlarga va imtihonlarga yordam ko‘rsatish maqsadida o‘tkaziladi.

Kursantlarni bilimini aniqlash joriy va yakuniy nazoratlar baholari orqali amalga oshiriladi. Joriy nazorat o‘tkazish, kursantlar o‘quv materiallarni sifatli

o‘zlashtirishlarini to‘liq tekshirish va ularni ishini rag‘batlantirish uchun amalga oshiriladi. U amaliy mashg‘ulotlar davomida o‘tkaziladi.

Kursantlarning bilimlarini tekshirish to‘rt balli tizimida amalga oshiriladi. Kursantlar bilim darajasining nazorati quyidagi ko‘rinishda amalga oshiriladi:

Joriy nazorat – mashg‘ulot jarayonida doimiy tizimli ravishda **savol-javob, test, amaliy ish usullari bilan olib boriladi.**

Yakuniy nazorat kursantlarni nazariy bilimlari va amaliy tayyorgarligi darajasini tekshirish maqsadida o‘tkaziladi. Sinov va imtihon orqali amalga oshiriladi.

Fan bo‘yicha kursantlarning bilim, ko‘nikma va malakalariga quyidagi talablar qo‘yiladi. Kursant:

Kursant bilimlarga ega bo‘lishi:

- python dasturlash tilining tuzilmasi, funksiyalari va asosiy parametrlari;
- PyQt5 paketi imkoniyatlari va vidgetlar bilan ishlash;
- tarmoqda dasturlash asoslari.

Kursant ko‘nikma va malakalarini egallashi:

- qo‘yilgan masalaga mos algoritmlarni tanlash;
- PyQt5 paketi vidgetlaridan turli dasturlar ishlab chiqish;
- dasturda xatoliklarni bartaraf etish va boshqarish;
- grafik foydalanuvchi interfeysi shakllantirish va boshqarish.

Kursant kompetensiyalarni egallashi lozim:

- python dasturlash tilining sodda va murakkab tuzilmalarini qo‘llash;
- algoritmlarni baholash, qo‘yilgan masalani yechish algoritmini tanlash, tanlovnii asoslash va algoritmi tadbiq etish;
- obyektga mo‘ljallangan dasturlash texnologiyalaridan foydalanish;
- tarmoqda dasturlash asoslarini hayotga tadbiq qilish va rivojlantirish.

III. FANNI O‘QUV MASHG‘ULOT TURLARI BO‘YICHA O‘QITISH REJASI

T.r .	O‘quv mashg‘ulot raqami va turlari	Soatlar hajmi	Mashg‘ulot mavzusi va o‘quv savollari	Mashg‘ulotning moddiy jihatdan ta’minlanishi
7- semestr				
1.	Ma’ruza	2	1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari. 1-mashg‘ulot. Python dasturlash tilining klassifikatsiyasi va rivojlanish tarixi. Python dasturlash tilining asosiy tushunchalari. O‘quv savollari: 1. Fanning mazmuni, maqsadi, vazifalari; 2. Pythonni o‘rnatish. PyCharm dasturini o‘rnatish; 3. Pythonda “Hello world!” dasturini tuzish. 4. Python tilining asosiy operatorlari bilan tanishish	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
2.	Amaliy	2	1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari.	Kompyuter. Interaktiv

			2-mashg‘ulot. Pythonda arifmetik operatorlar. O‘quv savollari: 1. Arifmetik operatorlar. 2. Sonlar bilan ishlash. O‘zgaruvchilar. 3. Bool tipi ma’lumotlar bilan ishlash.	panel. Taqdimot materiallari.
3.	Amaliy	2	1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari. 3-mashg‘ulot. Satrlar bilan ishlovchi operatorlar va metodlar. O‘quv savollari: 1. Satrlar bilan ishlovchi operatorlar va metodlar. 2. str.format() metodi yordamida satrlarni formatlash.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
4.	Amaliy	2	1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari. 4-mashg‘ulot. Shart operatori. Shart operatoriga doir dasturlari tuzish. O‘quv savollari: 1. IF, IF-ELSE va IF-ELIF-ELSE operatorlari.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
5.	Amaliy	2	1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari. 5-mashg‘ulot. Pythonda takrorlanuvchi jarayonlarni dasturlash. O‘quv savollari: 1. Sikl operatorlari – For va while bilan ishlash. 2. Break, continue va else operatorlarining qo‘llanilishi.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
6.	Amaliy	2	1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari. 6-mashg‘ulot. Pythonda ro‘yxatlar bilan ishlash. O‘quv savollari: 1. Ro‘yxatlar va ularning qo‘llanilishi. 2. Ro‘yxatlarni yaratish usullari. 3. Ro‘yxatlar bilan ishlovchi metodlar.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
7.	Amaliy	2	1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari. 7-mashg‘ulot. Pythonda Kortejlar (Tupllar) bilan ishlash. O‘quv savollari: 1. Kortejlar va ularning qo‘llanilishi. 2. Kortejlarni yaratish usullari. 3. Kortejlar bilan ishlovchi metodlar.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
8.	Amaliy	2	1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari. 8-mashg‘ulot. Pythonda Setlar ro‘yxati bilan ishlash. O‘quv savollari: 1. Setlar va ularning qo‘llanilishi.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.

			2. Setlarni yaratish usullari. 3. Setlar bilan ishlovchi metodlar.	
9.	Amaliy	2	1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari. 9-mashg‘ulot. Pythonda “Lug‘at” bilan ishlash. O‘quv savollari: 1. Lug‘atlar va ularning qo‘llanilishi. 2. Lug‘atlarni yaratish usullari. 3. Lug‘atlar bilan ishlovchi metodlar.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
10.	Amaliy	2	1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari. 10-mashg‘ulot. Pythonda Funksiya tushunchasi. Foydalanuvchi funksiysi.. O‘quv savollari: 1. Funksiyalarni aniqlash va uni chaqirish. 2. Parametrli va parametrsiz funksiya. 3. Anonim funksiya. Dekoratorlar. Global va lokal o‘zgaruvchi. 4. Lambda funktsiyasi.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
11.	Amaliy	2	1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari. 11-mashg‘ulot. Fayllar va kataloglar bilan ishlash. O‘quv savollari: 1. Faylni ochish. Fayllar bilan ishlovchi metodlar. 2. os modulining imkoniyatlari. 3. Fayl va katalog yo‘lini o‘zgartirish. 4. Katalog va fayl bilan ishlovchi funksiya va metodlar.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
12.	Amaliy	2	1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari. 12-mashg‘ulot. Pythonda OOP asoslari. O‘quv savollari: 1. OOP asoslari. Klasslarni e’lon qilish va nusxasini yaratish. 2. Sinf va obyekt. Sinf konstruktori. 3. <u>__init__()</u> va <u>__del__()</u> metodlari.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
13.	Amaliy	2	1-Mavzu: “Python dasturlash tili” faniga kirish va asosiy tushunchalari. 13-mashg‘ulot. Pythonda Vorislik tushunchasi. O‘quv savollari: 1. Vorislik. 2. Maxsus metodlar. 3. Klass xususiyatlari. 4. Dekoratorlar.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
14.	Ma’ruza	2	2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish. 1-mashg‘ulot. PyQt5 paketi va uning imkoniyatlari bilan tanishish.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot

			O‘quv savollari: 1. PyQt5 paketining imkoniyatlari. PyQt5 paketini o‘rnatish. 2. PyQt5 paketini pip yordamida o‘rnatish. 3. QtDesigner dasturini o‘rnatish hamda uning imkoniyatlari bilan tanishish.	materiallari.
15.	Amaliy	2	2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish. 2-mashg‘ulot. PyQt5 kutubxonasi. QLabel vidjeti. O‘quv savollari: 1. QLabel vidjeti; 2. QLabel shrift, o‘lcham va text xususiyatlari;	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
16.	Amaliy	2	2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish. 3-mashg‘ulot. PyQt5 kutubxonasi. QLineEdit vidjeti. O‘quv savollari: 1. QLineEdit vidjeti; 2. setStyleSheet() metodi.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
17.	Amaliy	2	2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish. 4-mashg‘ulot. PyQt5 modal dialog. QMessageBox vidgeti bilan ishlash. O‘quv savollari: 1. QMessageBox vidgetining vazifasi. 2. QMessageBox vidgetining asosiy xususiyatlari. 3. Statik funksiyalari. 4. Piktogramma va Pixmap xususiyatlari.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
18.	Amaliy	2	2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish. 5-mashg‘ulot. PyQt da rasmlar va menyular. O‘quv savollari: 1. PyQt paketi yordamida rasm joylashtirish usullari. 2. Menu yaratish. Menu vidgetining xususiyatlari.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
19.	Amaliy	2	2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish. 6-mashg‘ulot. Matn muharriri dizaynnini yaratish. O‘quv savollari: 1. Yaratiladigan matn muharriri uchun kerakli uskunalarni tanlash. 2. Tanlangan uskunalarni matn muharriri ekraniga joylashtirish. 3. Matn muharririn ekrani dizaynnini shakllantirish.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
20.	Amaliy	2	2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi	Kompyuter.

			yordamida GUI dasturlarini yaratish. 7-mashg‘ulot. Matn muharriri dasturini yozish. O‘quv savollari: 1. PyQt5 da matn muharriri dizaynidagi elementlarning funksiyalari uchun dastur yozish. 2. Dasturni testlash.	Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
21.	Amaliy	2	2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish. 8-mashg‘ulot. PyQt5 da Minesweeper o‘yini dizaynnini yaratish. O‘quv savollari: 1. PyQt5 da Minesweeper o‘yinini yaratish. 2. O‘yin uchun kerakli uskunalarni tanlash. 3. O‘lchamlarni o‘rnatish. O‘yin dizaynnini yaratish.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
22.	Amaliy	2	2-Mavzu: PyQt5 paketi va QtDesigner dasturi yordamida GUI dasturlarini yaratish. 9-mashg‘ulot. PyQt5 da Minesweeper o‘yini dasturini yozish. O‘quv savollari: 1. PyQt5 da Minesweeper o‘yini dizaynidagi tugmalarning funksiyalari uchun dastur yozish. 2. Dasturni testlash. 3. O‘yinni ishga tushirish.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
23.	Ma’ruza	2	3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish. 1-mashg‘ulot. Tarmoqda ma’lumot almashuvchi klient-server dasturini tuzish. O‘quv savollari: 1. Socket modulining asosiy metodlari bilan tanishish.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
24.	Amaliy	2	3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish. 2-mashg‘ulot. Socket moduli bilan ishlash. O‘quv savollari: 1. Socket modulining asosiy metodlari bilan tanishish. 2. .socket(), .bind, .listen, .accept(), .connect(), .send(), recv(), .close() metodlari bilan ishlash.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
25.	Amaliy	2	3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish. 3-mashg‘ulot. Pythonda TCP klient-server dasturini tuzish. O‘quv savollari: 1. Socket modulining asosiy metodlari yordamida client-server dasturini tuzish.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
26.	Amaliy	2	3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish. 4-mashg‘ulot. TCP klient-server dasturini testlash. O‘quv savollari: 1. TCP client-server dasturi yordamida ma’lumot	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot

			almashish.	materiallari.
27.	Amaliy	2	3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish. 5-mashg‘ulot. PyQt5 paketidan foydalanib zamonaviy chat dasturini tuzish. O‘quv savollari: 1. TCP dasturini client qismini GUI ko‘rinishda ishlab chiqish.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
28.	Amaliy	2	3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish. 6-mashg‘ulot. Pythonda GUI paketidan foydalanib chat dasturini tuzishni yakunlash O‘quv savollari: 1. TCP client-server dasturini GUI ko‘rinishda ishlab chiqish.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
29.	Amaliy	2	3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish. 7-mashg‘ulot. PyQt5 paketidan foydalanib zamonaviy chat dasturini tuzish. O‘quv savollari: 1. GUI TCP klient-server dasturi yordamida ma’lumot almashinuvini testlash.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
30.	Amaliy	2	3-Mavzu: Pythonda tarmoq dasturlashga kirish. 8-mashg‘ulot. Python ilovasini kompilyatsiya qilish. O‘quv savollari: 1. Python ilovasini kompilyatsiya qilish.	Kompyuter. Interaktiv panel. Taqdimot materiallari.
JAMI:		60 soat		

IV. MUSTAQIL TA’LIM VA MUSTAQIL ISHLAR

T/r	Mustaqil tayyorgarlik mavzulari	Soatlar hajmi
7- semestr		
1.	Pythonda umumiylar masalalarga dior dastur tuzish (Natijani Prt.Scrn., kodni yozing, izox bering va word faylga saqlang).	15
2.	Pythonda fayllar bilan ishlash (Natijani Prt.Scrn., kodni yozing, izox bering va word faylga saqlang).	15
3.	PyQt5 kutubxonasi bilan ishlash (Natijani Prt.Scrn., kodni yozing, izox bering va word faylga saqlang).	15
4.	Pythonda tarmoq dasturlari yaratish (Natijani Prt.Scrn., kodni yozing, izox bering va word faylga saqlang).	15
JAMI:		60 soat

Mustaqil o‘zlashtiriladigan mavzular bo‘yicha kursantlar tomonidan (referat, prezentatsiya, esse, mustaqil (ijodiy) ish, muammoli ma’ruza va boshqalar) tayyorlanadi va uni taqdimoti tashkil qilinadi.

V. FAN BO‘YICHA KURSANTLAR BILIMINI BAHOLASH VA NAZORAT QILISH ME’ZONLARI

Baholash tartibi

Kursantlarning bilim saviyasi, ko‘nikma va malakalarini nazorat qilishning reyting tizimi asosida kursantning har bir fan bo‘yicha o‘zlashtirish darajasi ballar orqali ifodalanadi.

Har bir fan bo‘yicha kursantning semestr davomidagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichi **100 ballik tizimda** butun sonlar bilan baholanadi.

Baholash usullari:

ekspress testlar;
yozma ishlar;
og‘zaki so‘rov;
me‘yor va mashqlarni amaliy bajarish;
taqdimotlar.

Fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda joriy nazorat uchun ajratilgan maksimal ball kursantning bilim va ko‘nikmalarini, mashg‘ulotlardagi faolligini, bajarilgan ishlarini kundalik mashg‘ulotlar davomida joriy baholash hamda ular tomonidan bajarilgan mustaqil ta’lim topshiriqlarini baholashga quyidagicha bo‘linadi:

Joriy, oraliq va yakuniy nazorat ballari quyidagicha taqsimlanadi:

Joriy nazorat	40 ball
Oraliq nazorat	20 ball
Yakuniy nazorat	40 ball
Fan bo‘yicha jami:	100 ball

Joriy nazoratga maksimal 40 ball ajratilganda: kundalik mashg‘ulotlar davomida joriy baholashga - 30 ball; mustaqil ta’lim topshiriqlarini baholashga - 10 ball;

Kursantlarning bilim va ko‘nikmalari, mashg‘ulotlardagi faoliyi kundalik mashg‘ulotlar davomida joriy baholash 5 ballik (0-5 ball) tizimda butun sonlar bilan baholanadi.

5 ball - kursant mavzuga oid materiallarga doir bilimlarini chuqur namoyon etib, ularni bilimi bilan va mantiqan to‘g‘ri bayon etsa, mustaqil xulosa va to‘g‘ri qaror qabul qilsa, ijodiy fikrlab mustaqil mushohada yurita olsa, mavzuning mohiyatini chuqur tushunib bilsa va ifodalay olganda;

4 ball - kursant mavzuga oid materiallari puxta bilib, ularni mantiqan to‘g‘ri bayon etsa, bergan javoblarida sezilarli noaniqliklarga yo‘l qo‘ymagan bo‘lsa, mustaqil mushohada yuritsa, mavzuning mohiyatini tushunib bilsa va ifodalay olganda;

3 ball - kursant mavzuga oid materialning asosiy qismini bilib, tafsilotlarini o‘zlashtirib olmagan, lekin bergan javoblarida qo‘pol xatoliklarga yo‘l qo‘ymagan bo‘lsa, to‘g‘ri qaror qabul qilishi uchun ayrim hollarda unga yordamchi (esga soluvchi) savollar berilishi zarur bo‘lsa, mavzuning mohiyatini tushunsa va ifodalay olganda;

2 ball - kursant mavzuga materialning asosiy qismini bilmasa yoki bilib, tafsilotlarini o‘zlashtirib olmagan, bergan javoblarida qo‘pol xatoliklarga yo‘l qo‘ygan bo‘lsa, olgan bilimini amalda qo‘llay olishni mukammal bilmaganda.

0-1 ball - kursant mavzuga materialning asosiy qismini bilmasa yoki bilib, tafsilotlarini o‘zlashtirib olmagan, bergan javoblarida pala-partishlik bo‘lsa, qo‘pol xatoliklarga yo‘l qo‘yganda;

Semestr yakunida kursantning kundalik mashg‘ulotlar davomida joriy baholash bo‘yicha yig‘gan balini hisoblashda uning mashg‘ulotlar davomida olgan ballar yig‘indisi kursant baholangan mashg‘ulotlar soni yig‘indisiga bo‘linadi va mazkur nazorat turiga ajratilgan maksimal balldan kelib chiqqan holda belgilanadigan koeffitsiyentga ko‘paytiriladi:

$$KJ = \frac{J}{M+L} * Q$$

jumladan:

KJ - kursantlarning kundalik mashg‘ulotlar davomida joriy baholash bo‘yicha to‘plagan bali;

J - kursantning mashg‘ulotlar davomida olgan ballari yig‘indisi;

M - kursant baholangan mashg‘ulotlar soni (faqat kursant baholangan mashg‘ulotlar soni ko‘rsatiladi);

Q - ajratilgan maksimal baldan kelib chiqqan holda belgilanadigan koeffitsiyent (joriy nazoratning mazkur turiga ajratilgan maksimal ball 30 ball bo‘lganda koeffitsiyent - 6, maksimal ball 40 ball bo‘lganda koeffitsiyent - 8).

Kursantlar tomonidan fanning **mustaqil ta’lim** mavzulari bo‘yicha bajarilgan mustaqil ta’lim topshiriqlarini baholash 5 ballik (0-5 ball) tizimda butun sonlar bilan baholanadi.

Kursantlar tomonidan mustaqil ta’lim mavzulari bo‘yicha bajarilgan mustaqil ta’lim topshiriqlarini baholash 5 ballik tizimda butun sonlar bilan quyidagicha baholanadi:

5 ball – topshiriqqa doir bilimlar to‘liq bayon etilgan, amalda qo‘llay olishini to‘g‘ri va ishonch bilan ifodalangan;

4 ball – topshiriqqa doir bilimlar bayon etilgan, amalda qo‘llay olishida ayrim noaniqliklarga yo‘l qo‘ygan holda ifodalangan;

3 ball – topshiriqqa doir bilimlar bayon etilgan, amalda qo‘llay olishida sezilarli noaniqliklarga yo‘l qo‘ygan holda ifodalangan;

2 ball – topshiriqqa doir bilimlar juda kam darajada bayon qilingan, amalda qo‘llay olishida xatolarga yo‘l qo‘ygan holda ifodalangan;

1 ball – topshiriqqa doir bilimlar xatoliklar bilan bayon qilingan, amalda qo‘llay olishini ifodalay olmagan.

0 ball – topshiriqqa doir bilimlar bayon qilinmagan, topshiriq bajarilmagan (0-ball jurnalga qo‘yilmaydi, lekin kursantga yetkaziladi).

Kursantlar har bir mustaqil ta’lim mavzusi bo‘yicha navbatdagi mustaqil ta’lim mavzusi topshiriqlari berilgunga qadar semestrga rejorashtirilgan so‘nggi mustaqil ta’lim mavzusi bo‘yicha esa attestatsiya sessiyasi boshlangunga qadar baholanishlari lozim.

Semestr yakunida kursantning mustaqil ta’lim mavzulari bo‘yicha yig‘gan balini hisoblashda, uning mustaqil ta’lim topshiriqlari bo‘yicha olgan ballari yig‘indisi ishchi o‘quv dasturiga ko‘ra semestrga rejorashtirilgan mustaqil ta’lim mavzulari soniga bo‘linadi va mazkur nazorat turiga ajratilgan maksimal baldan kelib chiqqan holda belgilanadigan koeffitsiyentga ko‘paytiriladi:

$$MJ = \frac{MI}{MT} * Q$$

bu yerda:

MJ - kursantning mustaqil ta’lim mavzulari bo‘yicha to‘plagan balli;

MI - kursantning mustaqil ta'lim topshiriqlari bo'yicha olgan ballar yig'indisi;

MT - mustaqil ta'lim mavzulari soni (ishchi o'quv dasturiga ko'ra semestrga rejalashtirilgan barcha mustaqil ta'lim mavzulari soni ko'rsatiladi);

Q - ajratilgan maksimal balldan kelib chiqqan holda belgilanadigan koeffitsiyent (joriy nazoratning mazkur turiga ajratilgan maksimal ball 10 ball bo'lganda koeffitsiyent - 2, maksimal ball 20 ball bo'lganda koeffitsiyent - 4).

Semestr yakunida kursantning joriy baholash bo'yicha to'plagan umumiylar bali, uning kundalik mashg'ulotlar davomida joriy baholash bo'yicha va mustaqil ta'lim mavzulari bo'yicha to'plagan ballari yig'indisi bo'yicha chiqariladi:

$$JB = KJ + MJ$$

bu yerda:

JB - semestr yakunida kursantning joriy baholash bo'yicha to'plagan umumiylar bali;

KJ - kursantning kundalik mashg'ulotlar davomida joriy baholash bo'yicha to'plagan balli;

MJ - kursantning mustaqil ta'lim mavzulari bo'yicha to'plagan balli.

Kursantlarning bilim va amaliy ko'nikmalari darajasining oraliq nazoratini o'tkazishda **oraliq nazorat** test shaklida qabul qilinadigan oraliq nazoratlardagi test savollariga berilgan har bir to'g'ri javob uchun - 0,5 ball beriladi.

Test shaklida qabul qilinadigan oraliq nazoratlarda kursant tomonidan to'plangan butun bo'limgan ballar yuqoriga yaxlitlanadi.

Semestr yakunida kursantning mustaqil ta'lim topshiriqlari bo'yicha to'plagan umumiylar balli, har bir mustaqil ta'lim topshirig'i natijasilarining yig'indisi bo'yicha hisoblanadi.

$$MJ = M_1 + M_2 \dots + M_n,$$

bu yerda:

MJ - kursant mustaqil ta'lim topshiriqlari bo'yicha umumiylar bali;

M_1, M_2, M_n - kursant 1- chi, 2- chi, n -chi mustaqil ta'lim topshiriqlari bo'yicha alohida olgan ballari;

Semestr yakunida kursantning joriy baholash bo'yicha to'plagan umumiylar bali, uning kundalik mashg'ulotlar davomida joriy baholash bo'yicha va mustaqil ta'lim mavzulari bo'yicha to'plagan ballari yig'indisi bo'yicha chiqariladi:

$$JB = KJ + MJ$$

bu yerda:

JB - semestr yakunida kursantning joriy baholash bo'yicha to'plagan umumiylar bali;

KJ - kursantning kundalik mashg'ulotlar davomida joriy baholash bo'yicha to'plagan balli.

Yakuniy nazorat topshirishda har bir savolga berilgan javobni baholash mezonlari:

9-10 ball - kursant dasturiy materiallarga doir bilimlarini chuqur namoyon etib, ularni bilimdonlik bilan va mantiqan to'g'ri bayon etsa, ijodiy fikrlab mustaqil mushohada yurita olsa, savol mohiyatini chuqur tushunib bilsa va unga javobni to'g'ri ifodalay olsa, hamda yetarli darajada tasavvurga ega bo'lsa;

7-8 ball – agar kursant dasturiy materiallarni puxta bilib, ularni mantiqan to‘g‘ri bayon etsa, bergan javoblarida sezilarli noaniqliklarga yo‘l qo‘ymagan bo‘lsa, mustaqil mushohada yuritsa, olgan bilimini amalda qo‘llay olishni namoyon qilsa, fanning mohiyatini tushunib bilsa va ifodalay olsa, hamda tasavvurga ega bo‘lsa;

5-6 ball – kursant dasturiy materialning asosiy qismini bilib, tafsilotlarini o‘zlashtirib olmagan, lekin bergan javoblarida qo‘pol xatoliklarga yo‘l qo‘ymagan bo‘lsa, to‘g‘ri qaror qabul qilishi uchun ayrim hollarda unga yordamchi (esga soluvchi) savollar berilishi zarur bo‘lsa, olgan bilimini amalda qo‘llay olishni bilsa, fanning mohiyatini tushunsa va ifodalay olsa hamda fan bo‘yicha tasavvurga ega bo‘lsa;

0-4 ball – kursant dasturiy materialning asosiy qismini bilmasa yoki bilib, tafsilotlarini o‘zlashtirib olmagan, bergan javoblarida qo‘pol xatoliklarga yo‘l qo‘ygan bo‘lsa, olgan bilimini amalda qo‘llay olishni mukammal bilmasa.

Yakuniy nazoratlarda kursantlarning bilimiga belgilanadigan umumiyligi ball har bir savolga berilgan javoblar uchun qo‘yilgan alohida ballar yig‘indisiga asosan chiqariladi.

Kursantning semestr davomida fan bo‘yicha to‘plagan umumiyligi bali har bir nazorat turidan belgilangan qoidalarga muvofiq to‘plagan ballari yig‘indisiga teng.

Kursantlar tegishli fan bo‘yicha yakuniy nazorat o‘tkaziladigan muddatga qadar joriy va oraliq nazoratlari topshirgan bo‘lishlari shart.

Kursantlar fan bo‘yicha yakuniy nazorat o‘tkaziladigan muddatga qadar joriy nazoratlarni topshirgan bo‘lishlari shart.

Joriy nazorat turlari bo‘yicha 55 va undan yuqori ballni to‘plagan kursant fanni o‘zlashtirgan deb hisoblanadi va ushbu fan bo‘yicha yakuniy nazoratga kirmasligiga yo‘l qo‘yiladi.

Fan bo‘yicha joriy va oraliq nazoratlarga ajratilgan umumiyligi balning **55 foizi** (**33 ball**) saralash ball hisoblanib, ushbu foizdan kam ball to‘plagan kursantlar yakuniy nazoratga **kiritilmaydi**.

Fan bo‘yicha o‘tkazilgan joriy va yakuniy nazorat turlari bo‘yicha to‘plangan ballar yig‘indisi 55 balldan kam bo‘lsa, kursant akademik qarzdor hisoblanadi.

Fan bo‘yicha kursantning semestr davomidagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichi 100 ballik tizimda butun sonlar bilan baholanadi.

86-100 ball (a’lo), agar kursant dasturiy materiallarga doir bilimlarini chuqr namoyon etib, ularni bilimdonlik bilan va mantiqan to‘g‘ri bayon etsa, mustaqil xulosa va to‘g‘ri qaror qabul qilsa, ijodiy fikrlab mustaqil mushohada yurita olsa, olgan bilimini amalda qo‘llay olishni namoyon qilsa, fanning mohiyatini chuqr tushunib bilsa va ifodalay olsa hamda fan bo‘yicha yetarli darajada tasavvurga ega deb topilganda;

71-85 ball (yaxshi), agar kursant dasturiy materiallarni puxta bilib, ularni mantiqan to‘g‘ri bayon etsa, bergan javoblarida sezilarli noaniqlikarga yo‘l qo‘yilmagan bo‘lsa, mustaqil mushohada yuritsa, olgan bilimini amalda qo‘llay olishni namoyon qilsa, fanning mohiyatini tushunib bilsa va ifodalay olsa hamda fan bo‘yicha tasavvurga ega deb topilganda;

55-70 ball (qoniqarli), agar kursant dasturiy materialning asosiy qismini bilib, tafsilotlarini o‘zlashtirib olmagan, lekin bergan javoblarida qo‘pol xatoliklarga yo‘l qo‘yilmagan bo‘lsa, to‘g‘ri qaror qabul qilishi uchun ayrim hollarda unga yordamchi (esga soluvchi) savollar berilishi zarur bo‘lsa, olgan bilimini amalda qo‘llay olishni bilsa, fanning mohiyatini tushunsa va ifodalay olsa hamda fan bo‘yicha tasavvurga ega deb topilsa;

0-54 ball (qoniqarsiz), agar kursant dasturiy materialning asosiy qismini bilmasa, yoki bilib, tafsilotlarini o‘zlashtirib olmagan, bergan javoblarida qo‘pol xatoliklarga yo‘l qo‘ygan bo‘lsa, olgan bilimini amalda qo‘llay olishni mukammal bilmasa, fanning

mohiyatini tushunmasa, yoqi tushunsada, ammo ifodalay olmasa hamda fan bo'yicha tasavvurga ega emas deb topilganda.

VI. ASOSIY VA QO'SHIMCHA O'QUV ADABIYOTLAR HAMDA AXBOROT MANBALARI

Asosiy adabiyotlar:

1. Sh.R. Sapayev, B.K. Yusupov, A.A. Abidov. "Python dasturlash tili" Darslik. Toshkent: 2024y. B - 316.
2. Sh.R. Sapayev "Python dasturlash tili asoslari". O'quv qo'llanma. Toshkent: 2023y. B – 137.
3. Sh.R. Sapayev "PyQt5 paketi va QtDesigner dasturida grafik ilovalar tuzish". O'quv qo'llanma. Toshkent: 2024y. B - 150

Qo'shimcha adabiyotlar:

6. Бхаргава А. Грокаем алгоритмы. Иллюстрированное пособие для программистов и любопытствующих.-СПб.: Питер, 2017.-288 с. : ил. ISBN 978-5-496-02541-6
7. Н.А.Прохоренок, В.А.Дронов. "Python3 и PyQt5. Разработка приложений". СПб.: БХВ-Петербург, 2016. – 832 с.: ил.
8. Франсуа Шолле. "Глубокое обучение на Python". — СПб.: Питер, 2018. — 400 с.: ил. — (Серия «Библиотека программиста»).
9. Чан, Уэсли. "Python: создание приложений. Библиотека профессионала", 3-е изд. [Пер. с англ. - М. : ООО "И.Д. Вильяме"], Москва: Санкт-Петербург • Киев 2015.
10. Марк Саммерфилд. "Программирование на Python 3. Подробное руководство" [Пер. с англ. – СПб]. - Москва: Санкт-Петербург–2009 год.

Internet saytlari:

3. <https://www.python.org>
4. <https://python-scripts.com>
5. <https://webformyself.com/python>

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUDOFAA VAZIRLIGI
AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI
VA ALOQA HARBIY INSTITUTI

KIBERXAVFSIZLIK FAKULTETI
AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA DASTURIY INJINIRING
kafedrasи

« PYTHON DASTURLASH TILI» FANIDAN

**Fan bo'yicha asosiy va
qo'shimcha adabiyotlar hamda
axborot manbaalari
(5 ilova)**

Toshkent – 2024

ASOSIY VA QO‘SHIMCHA O‘QUV ADABIYOTLAR HAMDA AXBOROT MANBALARI

Asosiy adabiyotlar:

1. Sh.R. Sapayev, B.K. Yusupov, A.A. Abidov. “Python dasturlash tili” Darslik. Toshkent: 2024y. B - 316.
2. Sh.R. Sapayev “Python dasturlash tili asoslari”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: 2023y. B – 137.
3. Sh.R. Sapayev “PyQt5 paketi va QtDesigner dasturida grafik ilovalar tuzish”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: 2024y. B - 150

Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Бхаргава А. Грокаем алгоритмы. Иллюстрированное пособие для программистов и любопытствующих.-СПб.: Питер, 2017.-288 с. : ил. ISBN 978-5-496-02541-6
2. Н.А.Прохоренок, В.А.Дронов. “Python3 и PyQT5. Разработка приложений”. СПб.: БХВ-Петербург, 2016. – 832 с.: ил.
3. Франсуа Шолле. “Глубокое обучение на Python”. — СПб.: Питер, 2018. — 400 с.: ил. — (Серия «Библиотека программиста»).
4. Чан, Уэсли. “Python: создание приложений. Библиотека профессионала”, 3-е изд. [Пер. с англ. - М. : ООО "И.Д. Вильяме"], Москва: Санкт-Петербург • Киев 2015.
5. Марк Саммерфилд. “Программирование на Python 3. Подробное руководство” [Пер. с англ. – СПб]. - Москва: Санкт-Петербург–2009 год.

Internet saytlari:

1. <https://www.python.org>
2. <https://python-scripts.com>
3. <https://webformyself.com/python>